

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΠΥΡΕΛΗ

ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ
(Συμπληρώματα 2007-2019)

ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΕΙΟΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΝΑΥΠΙΑΚΤΟΥ:
“Νεοέλληνες Συγγραφείς”
Βιβλιογραφία -6

επιδόσεις
γραμμα

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 2022

ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ

(Συμπληρώματα 2007-2019)

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΠΥΡΕΛΗ

ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ
ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ
(Συμπληρώματα 2007-2019)

ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΕΙΟΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ:
“Νεοέλληνες Συγγραφείς”
Βιβλιογραφία -6

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 2022

Φωτογραφία εξωφύλλου:
Οι γρίλιες του παραθύρου από το εσωτερικό του πατρικού σπιτιού
του ποιητή στο Μεσολόγγι (τραβηγμένη από τον ίδιο)

Copyright © 2022, εκδόσεις *γράμμα*

ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΕΙΟΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ:
“Νεοέλληνες Συγγραφείς”
Βιβλιογραφία -6

Συγγραφή - Επιμέλεια: Χρυσούλα Σπυρέλη

ISBN: 978-618-5516-35-2

Επιμέλεια - Δημιουργία εξωφύλλου:
Σταύρος Σαπλαούρας

Lay out - εκτύπωση: Εκδόσεις *γράμμα*
Κ. Πετροπούλου 6 & Λόρδου Βύρωνος
Τηλ.: 26310 23311, τ.κ. 30200 Μεσολόγγι
e-mail:alfabook@otenet.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η ολική, μερική ή περιληπτική αναπαραγωγή
και μετάδοση έστω μέρους του βιβλίου κατά παράφραση ή διασκευή
με οποιοδήποτε τρόπο, χωρίς την έγγραφη άδεια του συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ - Γιάννης Χαλάτσης, Διευθυντής Παπαχαλαμαπείου Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου	11
ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ	12
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
Α. ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ (2007-2019)	
A6. <i>Θητεία - 619 Τ.Π. (Κόρινθος – Εράτυνα – Γρεβενά)</i> , εκδόσεις Ο Πολίτης, Αθήνα 2007	29
Κρίσεις - Σχόλια: A6.1. – A.6.6.	32
A7. <i>...δεν είναι πια καιρός</i> , εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2011	51
Κρίσεις - Σχόλια: A7.1. – A.7.8.	55
A8. <i>Εικόν η λίθος</i> , εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2014	74
Κρίσεις - Σχόλια: A8.1. – A.8.5.	78
A9. <i>Τα Χειρόδεκτα</i> , εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2017	96
Κρίσεις - Σχόλια: A9.1. – A.9.10.	101
A10. [ΜΟΣΧΟΥ] <i>Επιτάφιος Βίωνος</i> . Εισαγωγή – Μετάφραση: Ν. Αντωνάτος, εκδόσεις Σοκόλη, 2019	150
Κρίσεις - Σχόλια: A10.1. – A.10.5	151
A(11). Γενικά για το έργο του Ν. Αντωνάτου.....	155
Κρίσεις - Σχόλια: A(11).1. – A(11).3	155
A(12). Άλλα δημοσιεύματα (Ανθολόγηση Ποιημάτων - Συνομιλίες και μνείες): A(12).1– A(12).41.	163
Β. ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ (2007-2019)	
Βιβλιοκριτικές (B1-B16)	173
B1. «Τάκης Μενδράκος, “...εξ ακανθών”»	173
B2. «Δυο Ρουμελιώτες της Αθήνας (Παπαντωνίου-Γκόλφης)»	174
B3. «Θανάσης Παπαθανασόπουλος. Από τις πηγές στις εκβολές της ποίησής του»	179
B4. « <i>Τα Έρρημα</i> του Τάσου Πορφύρη»	182
B5. «Ένας υπόκοφος ρεαλισμός. Σπύρος Κατσίμης: <i>Παραίσθηση</i> »	186
B6. «Αντίλαλοι της Ιθαγένειας. Κωστής Παπακόγκος, <i>Γκρεμόχορτα, ποιήματα</i> »	189
B7. «Παύλος Δελαπόρτας. Ένας ακέραιος άνθρωπος της δικαιοσύνης»	192

B8.	«Μάκης Π. Πασσίσης, <i>Οικεία κακά</i> . Έμμετρο καταπότιο για εθναλγίες».....	194
B9.	«Πένθημα ερωτικά τετράστιχα. Τάκης Μενδράκος, <i>Τα τετράστιχα της τρελής ανέμης</i> ».....	198
B10	«Ξαναδιαβάζοντας τον Μαλακάση»	200
B11.	«Χρυσούλα Σπυρέλη, <i>Χρωματιστές ενδείξεις</i> »	209
B12.	«Η “Φοινικιά”–με τον έρωτα και με το μεθύσι– του Κωστή Παλαμά»	211
B13.	«Μιχαήλ Μητσάκης “ <i>Αυτόχειρ</i> ”»	218
B14.	«Χρυσούλα Σπυρέλη, Στις θηλιές του ονείρου. <i>Χρωματιστές Ενδείξεις</i> , εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2011».....	221
B15.	«Ακακία Κορδόση, Όταν ανθούν οι ασφόδελοι»	227
B16.	«Τάκης Καρβέλης, ο ποιητής των χρόνων της αθωότητας και του ζόφου»	232
	και άλλα κείμενα του Ν.Α. (B17-B28)	241
B17.	«Ο μύθος της Δανάης στον Σιμωνίδη»	241
B18.	«Μορφές παρενδυσίας στο μύθο και την Ιστορία»	245
B19.	«Φωτιά στα μπατζάκια μας»	249
B20.	«Ποίηση στο εργαστήριο “εν κύκλω”»	253
B21.	«Τα παιδιά μιας βασικικής παιδείας»	254
B22.	« Φιλόδημος και Φιλητάς (ο Σάμιος)»	256
B23.	«Κάτω απ’ το φως μιας λάμπας»	260
B24.	«Περί φιλίας λόγια / ή για τον Δήμο»	264
B25.	«Ανθρώπινες όψεις του Αχιλλέα»	273
B26.	«Θάλασσα ακατάσβεστη. Σχόλιο πάνω σ’ ένα στίχο του Αισχύλειου Αγαμέμνονα»	276
B27.	«Ψυχή και Ρόδο (Αδριανός και Ρίλκε)».....	280
B28.	«Εισαγωγικό Σημείωμα», στο [Μόσχου] Επιτάφιος Βίωνος	285
Γ. ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ (2007-2019)		
Γ(1).	Έντεκα ποιήματα του Ν. Αντωνάτου (επιλογή: Μαίρη Γιόση)	291
Γ(2).	Είκοσι τρία ποιήματα του Ν. Αντωνάτου (επιλογή: Χ. Σπυρέλη)	298
Δ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ		
Δ Ι.	Φωτογραφικό Επίμετρο	319
Δ ΙΙ.	Πίνακας Δημοσιευμάτων (1983-2007).....	339
	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ	351

Σκιά είμαι της θάλασσας και ουρανόσ
αφύλαχτοσ
στα μάτια ανυπόδητων ψαράδων

(...δεν είναι πια καιρόσ)

Φωτ. (1). 1943. Στην αυλή του Ξενοκρατείου Δημοτικού σχολείου (σήμε. Αρχαιολογικό Μουσείο) ο Ν.Α., στην πρώτη σειρά καθιστός έβδομος από αριστερά, με την αυτόκλητη νηπιαγωγό «Μακαρονού» [επανάληψη φωτ. από τον προηγούμενο τόμο της Βιβλιογραφίας Ν. Αντωνάτου (1983-2007), σ. 22].

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Νίκος Αντωνάτος, Μεσολογγίτης ποιητής της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς, ξεκίνησε την εκδοτική παρουσία με την πρώτη του ποιητική συλλογή τη δεκαετία του 1980. Εσωτερικά συγκροτημένος και στοχαστικά κατασταλαγμένος ο Αντωνάτος, με ευρυμάθεια και γνώση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ανοίχτηκε στον κόσμο της ποίησης και σχημάτισε γρήγορα και αθόρυβα το δικό του στίγμα στα νεότερα ποιητικά δεδομένα. Το 2007, έχοντας ήδη ένα πλούσιο ποιητικό έργο, η φιλόλογος, ποιήτρια και συγγραφέας λογοτεχνικών δοκιμίων, κυρία Χρυσούλα Σπυρέλη, επιμελήθηκε την έκδοση με τίτλο «Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία - Βιβλιογραφία - Ανθολόγιο (1983-2007)», όπου συγκέντρωσε κριτικές και όλα τα σχετικά βιβλιογραφικά της ποιητικής του διαδρομής. Στον τόμο αυτόν αναλύονται τα βασικά μοτίβα, η θεματική, η ποιητική τεχνική και το κριτικό έργο του ποιητή.

Στο μεταξύ ο ποιητής προχώρησε στην συγγραφή και έκδοση νέων συλλογών με σπουδαία ποιήματα. Θα ήταν σοβαρή παράλειψη να μην γίνει ανάλογη συμπληρωματική εργασία με τη νεότερη εργογραφία του.

Την ολοκλήρωση, λοιπόν, της εργογραφίας, της βιβλιογραφίας και της ανθολόγησης του έργου του Νίκου Αντωνάτου που αφορά την τελευταία δημιουργική πορεία του (2007-2019) ανέλαβε να ολοκληρώσει πάλι η κυρία Χρυσούλα Σπυρέλη. Η Παπαχαραλάμπειος Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου με χαρά συμπεριέλαβε και αυτή την έκδοση στην σειρά «Νεοέλληνες συγγραφείς – Βιβλιογραφία» και θα φροντίσει να φθάσει στις Βιβλιοθήκες και στα σχολεία της Αιτωλοακαρνανίας.

Στην εκδοτική σειρά «Νεοέλληνες συγγραφείς – Βιβλιογραφία» της Παπαχαραλαμπείου Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου περιλαμβάνονται μέχρι σήμερα οι λογοτέχνες: Αθανάσιος Κυριαζής (1887-1950), Αλέξανδρος Βαρόπουλος (1932), Ακακία Κορδόση (1939-2015), Νίκος Αντωνάτος (1937), Τάκης Καρβέλης (1925-2017) και τώρα ο συμπληρωματικός τόμος με το νεότερο έργο του Νίκου Αντωνάτου.

Γιάννης Χαλάτσης
Διευθυντής Παπαχαραλαμπείου
Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Η νέα εργασία μου *Εργογραφία – Βιβλιογραφία – Ανθολόγιο (2007-2019)* για τον Νίκο Αντωνάτο είναι μια επιπλέον οφειλή μου για την αναγνωστική διαδρομή που διένυσα στο ποιητικό τοπίο του και όχι μόνο. Συγκεκριμένα μετά την έκδοση του ομότιτλου τόμου, όπου περιέχεται το αντίστοιχο υλικό της συγγραφικής περιόδου 1983-2007 (κείμενα άλλων που γράφτηκαν για το ποιητικό του έργο αλλά και δικά του κριτικά, κυρίως, κείμενα για το έργο ομοτέχνων του),ⁱ προέκυψαν τα «Συμπληρώματα» τα οποία αφορούν την επόμενη δημιουργική πορεία του (2007-2019) και ακολουθούν την ίδια σχεδόν δομή ως προς την κατάταξη των περιεχομένων. Στο σημείο αυτό προσθέτω μια απαραίτητη διευκρίνιση για την ποιητική συλλογή *Θητεία - 619 Τ[άγμα] Π[εζικού]* (έκδοση περ. *Ο Πολίτης*, Αθήνα 2007). Όσα κείμενα σχετικά με αυτή τη συλλογή δημοσιεύτηκαν αποσπασματικά ή δεν πρόλαβαν να περιληφθούν στην «Ενότητα 6» του προηγούμενου τόμου, συμπεριλαμβάνονται πλέον στα «Συμπληρώματα» με επεξηγηματικές υποσημειώσεις. Επίσης, ενώ στον αρχικό τόμο το εισαγωγικό σημείωμά μου αφορά στο ποιητικό έργο του (αναλύονται τα βασικά μοτίβα, η θεματική, η ποιητική τεχνική και η διακειμενικότητα ως αρμός του όλου), εντούτοις στην παρούσα έκδοση θεώρησα αναγκαίο να εστιάσω και στο σύνολο του κριτικού έργου του, το οποίο συγκεντρωμένο, κατά κάποιο τρόπο, βρίσκεται και στα δύο τομίδια.ⁱⁱ

Ευχαριστώ την Παπαχαραλάμπειο Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, και ιδιαίτερα τον Διευθυντή της, Γιάννη Χαλάτση, που μας έδωσε τη δυνατότητα να ενταχθεί και αυτή η εργασία στην εκδοτική σειρά «Νεοέλληνες Συγγραφείς - Βιβλιογραφία - 6».

Ευχαριστίες, ακόμη, οφείλω στον Συμεών Γρ. Σταμπουλού για τη συμβολή του στην αρτιότερη εμφάνιση του βιβλίου μου.

Χ. Σ.

ⁱ Χρυσούλα Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία – Βιβλιογραφία – Ανθολόγιο (1983-2007)*, Παπαχαραλάμπειος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2008, σελ. 380.

ⁱⁱ Βλ. «Κριτικά και αυτοβιογραφικά κείμενα Ν. Αντωνάτου (1983-2007)» και «Αρθρογραφία (2007-2019)», αντίστοιχα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Νίκος Αντωνάτος: Ισόβια θητεία στη γραφή και στην ανάγνωση

*Θυμήσου: η ποίηση
είναι ένα ρολόι σταματημένο
στην ώρα του
(...δεν είναι πια καιρός)*

Ο ποιητής Νίκος Αντωνάτος γεννιέται στο Μεσολόγγι λίγο πριν τον πόλεμο του 1940. Γονείς του ο Σίμος Αντωνάτος και η Παρθενία Μαντζαβίνου, κεφαλλονίτικης καταγωγής, εγκαταστημένοι στο Μεσολόγγι τέλη της δεκαετίας του 1910. Στο Ξενοκράτειο Δημοτικό Σχολείο, τον καιρό του πολέμου και της κατοχής, μαθαίνει τα πρώτα του γράμματα και χαράζει τις διαδρομές της ιθαγένειάς του στα “σάλτσινα” και στη λιμνοθάλασσα με τις πελάδες. Μετά τον πόλεμο μαθητής του εξαταξίου Γυμνασίου της Παλαμαϊκής Σχολής (1951-1956), με καθηγητές τους ποιητές Τάσο Γιανναρά και Τάκη Καρβέλη, διαισθάνεται τις βαθύτερες πνευματικές ανησυχίες του καθώς παράλληλα στα μετόπισθεν του οικογενειακού περιβάλλοντος τροφοδοτεί την αγάπη του για την ποίηση η Φαντίνα – η μεγαλύτερη αδελφή του – που από νωρίς ζει μόνο στα ποιήματά του. Έρχεται και η ώρα να μετοικήσει στην Αθήνα, φοιτητής πλέον στην ΑΣΟΕΕ, με όλες τις αντιξοότητες της εποχής και συνάμα τις οικονομικές δυσκολίες της οικογένειας. Η φοιτητική ζωή καθορίζει την προσωπικότητά του, κυρίως με την ανάμειξή του στο αριστερό φοιτητικό κίνημα. Εμφανίζεται στη νεοελληνική γραμματεία με το βραβευμένο ποίημα, «Το μεγάλο τραγούδι», δημοσιευμένο στο φοιτητικό έντυπο *Πανσπουδαστική* που είχε προκηρύξει τον 1^ο Παμφοιτητικό Διαγωνισμό Ποίησης.ⁱⁱⁱ

ⁱⁱⁱ Βραβεία έλαβαν ο Θεόδωρος Κονοπισόπουλος (1^ο), ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος (2^ο) και ο Νίκος Αντωνάτος (3^ο). Βλ. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Τα χρόνια μου και τα χαρτιά μου*, εκδόσεις Πατάκη 2016, σ. 68-69.

Έκτοτε συνεχίζει να δημοσιεύει ποιήματα σε περιοδικά, όπως στη *Ρουμελιώτικη Βίβλα* του Θωμά Γκόρπα, στην *Ξαστεριά* του Συλλόγου Κρητών Σπουδαστών και αλλού. Την ίδια περίοδο ανακαλύπτει τον Ρεμπώ και τον Πρεβέρ και δοκιμάζει να μεταφράσει κάποια ποιήματά τους. Το 1961 καλείται να υπηρετήσει «άοπλος» τη στρατιωτική του θητεία στο 619 Τάγμα Πεζικού της Εράτυρας (Κόρινθος-Εράτυρα-Γρεβενά). Ήταν η άοπλη πειθαρχική διμοιρία για τους «απείθαρχους νέους»...

Το 1964 αποχωρεί από τη Νεολαία της Ε.Δ.Α. και έκτοτε παραμένει ανένταχτος Αριστερός. Στη μεταπολίτευση συμμετέχει σε κινήσεις ανασύνταξης της Αριστεράς μαζί με τους: Δήμο Μαυρομάτη, Άγγελο Ελεφάντη, Αντώνη Καρκαγιάννη, Γιάννη Χάρη, Χρόνη Μίσσιο, Διονύση Καψάλη, Φρίντα Λιάππα, Ρέα Γαλανάκη, Βάσω Κιζήλου και άλλους. Παράλληλα δημοσιεύει σποραδικά στον Τύπο πολιτικά κείμενα ενώ γράφει ποιήματα χωρίς να τα δημοσιεύει. Καθοριστική είναι η γνωριμία του το 1978 με τον αυστριακό ιερωμένο και μεταφραστή π. Λαυρέντιο Γκέμερεϋ ο οποίος έμεινε στην Ελλάδα μόνιμα από το 1974 «ως πολιτισμικός πρόσφυγας», όπως έλεγε ο ίδιος. Σε συνεργασία μαζί του ο Ν. Α.^{iv} αποδίδει στα ελληνικά ένα μέρος από την ποιητική συλλογή *Ο Λαβύρινθος της εξουσίας* του αυστριακού φιλέλληνα ποιητή, Μίχαελ Γκουττενμπρούννερ.^v Η μετάφραση κυκλοφόρησε το 1981 από τις εκδόσεις Ηριδανός.^{vi} Μετά την παρουσίαση του βιβλίου, που οργανώθηκε με πρωτοβουλία της Αυστριακής πρεσβείας, ο Ν. Α. γνωρίζει από κοντά τον αυστριακό ποιητή και αναπτύσσονται στη συνέχεια ανάμεσά τους στενές οικογενειακές σχέσεις.^{vii}

Από τον Ηριδανό εκδίδεται και η πρώτη του ποιητική συλλογή *Δέδυκεν* (1983) η οποία απαρτίζεται από το συνολικό, σχεδόν, έως τότε αδημοσίευτο ποιητικό έργο του. Την ίδια χρονιά γράφει και την ποιητική συλλογή *Θητεία - 619 Τ.Π.*, στην οποία κατατίθενται οι βιωματικές εμπειρίες του από το πειθαρχικό Τάγμα

^{iv} Ν. Α. στο εξής αντί Νίκος Αντωνάτος.

^v Συμεών Γρ. Σταμπουλού (Εισαγωγικό Σημείωμα – Μετάφραση), «Michael Guttenbrunner, *Ταξίδι στην Ελλάδα* (πέντε ποιήματα). Ο παράδοξος στρατιώτης της Βέρμαχτ και φιλέλληνας ποιητής», περ. *Το Κοράλλι*, τχ. 29-30, Απρίλιος 2021 – Σεπτέμβριος 2021, σ. 57-61.

^{vi} Διευθυντής του «Ηριδανού» ήταν ο Αλέκος Κ. Παπακώστας μέχρι το 1979 που απεβίωσε. Στην περίοδο της δικτατορίας ο Α. Παπακώστας εξέδιδε το θεωρητικό περιοδικό της Αριστεράς «Ηριδανός» (τχ. 1, Νοέμβρης – Δεκέμβριος 1972). Στην περίοδο της μεταπολίτευσης συνεχίζει με αρχισυντάκτη τον Δημήτρη Ραυτόπουλο.

^{vii} Μέρος της αλληλογραφίας Ν. Αντωνάτου – Μ. Γκουττενμπρούννερ, βλ. στο «Φωτογραφικό Επίμετρο» του παρόντος τόμου, Εικ. 13(α) και 13(β).

Πεζικού της Εράτυρας που προαναφέραμε. Πρόκειται για ποιητικό ημερολόγιο εξ ονόματος ενός ανεπιθύμητου στρατιώτη λόγω πολιτικών φρονημάτων – στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Τα 24 σύντομα ποιήματα της συλλογής ομοιάζουν με «λιλιπούτεια κεφάλαια μιας μεγάλης ιστορίας» που διαδραματίζεται στη μετεμφυλιακή Ελλάδα. Όμως η δημοσίευσή τους καθυστερεί σχεδόν 25 χρόνια!^{viii}

Από το 1983 και μετά η χρονολογική πορεία της εκδοτικής συχνότητας του ποιητικού του έργου έχει ως εξής: Στη δεκαετία του 1990 δημοσιεύεται μόνον η ποιητική συλλογή *Αγρός Κεραμέως*, ενώ στις επόμενες δεκαετίες οι εκδομένες ποιητικές συλλογές κυκλοφορούν σχεδόν ανά τριετία: *Ανοιχτά της Νύχτας* (2000), *Αλίκυρνα* (2003), *Αυλός λελοπημένος* (2005) και το 2007 έρχονται στη δημοσιότητα τα ποιήματα *Θητεία - 619 Τ.Π.*, που φυλάγονταν στο συρτάρι μέχρι να έλθει ο καιρός τους. Ακολουθούν τρεις ποιητικές συλλογές: *...δεν είναι πια καιρός* (2011), *Εικόν η λίθος* (2014) και τέλος *Τα Χειρόδεικτα* (2017). Το 2019 προστίθεται στην εργογραφία του ο *Επιτάφιος Βίωνος* (Εισαγωγή – Μετάφραση Ν. Α.), βουκολική ποίηση που αποδίδεται στον Μόσχο από τις Συρακούσες της Σικελίας (Βλ. και <https://biblionet.gr> > *προσωπα*).

Ο Αντωνάτος ανήκει στη γενιά του μεταπολέμου. Η ποιητική φωνή του είναι αναγνωρίσιμη πλέον στα μοτίβα της «στάχτης», της «προδοσίας», της «θυμωμένης γης», του «χρόνου», του «ύπνου» και της σιωπής, στα πολιτικά αδιέξοδα, στο δίδυμο του έρωτα και του θανάτου, αλλά και στα πρώτα φανερώματα της ιθαγένειας (αναφορές στις γειτονιές των παιδικών του χρόνων, στις θαυμαστές μορφές του μύθου και της ιστορίας, στα εύηχα και ρυθμικά ονόματα Αλίκυρνα, Αιτωλία, Καλυδώνα!). Για όλα αυτά, μια τουλάχιστον ανάλογη προσέγγιση έχει αποτυπωθεί στο εισαγωγικό κείμενό μου που αναφέρεται στις 5 πρώτες συλλογές και φέρει τίτλο «Η τριπλή ιθαγένεια και η σιωπή στην ποίηση του Νίκου Αντωνάτου».^{ix}

Εντούτοις η ανάγνωση των 3 τελευταίων ποιητικών συλλογών, που προστέθηκαν στην εργογραφία του από το 2010 και μετά (μη εξαιρουμένης και της μετάφρασης του βουκολικού αρχαίου ποιήματος *Επιτάφιος Βίωνος*), μου υπέβαλαν

^{viii} Κυκλοφόρησε τελικά το 2007 από τις εκδόσεις του περιοδικού *Ο Πολίτης* και η παρουσίαση έγινε με πρωτοβουλία της Εταιρείας Μελέτης Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας (ΕΜΙΑΝ). Βλ. παρακάτω Α6.1 – Α6.6.

^{ix} Χρυσούλα Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία – Βιβλιογραφία – Ανθολόγιο (1983-2007)*, Παπαχαλαράμπεϊος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2008, σ. 9-21.

αυτομάτως την αίσθηση της συνέχειας σε ένα ενιαίο ποιητικό τοπίο στο οποίο καταλήγει ο αναγνώστης ακολουθώντας κάθε φορά μια ονειρική διαδρομή. Θα παρακάμψω τη λεπτομερή ανάλυση της ποιητικής μυθολογίας ή τα ευδιάκριτα παιχνίδια της διακειμενικότητας, για να φανεί ένα άλλο φως και ν' ακουστεί στο βάθος ένας ήχος που έρχεται από αλλού να συναντήσει τον ρυθμό του. Καταθέτω, λοιπόν, τις εντυπώσεις με την αποσπασματικότητα του ονείρου.

[1]. ...*δεν είναι πια καιρός*: Μνήμησ Θυμάρι, χαλάσματα και απουσίες, σκιές και σκιάσματα, όνειρα επιτάφια και μια τυφλή βροχή, όλα μαζί υποστηρίζουν στωικά τη διαπιστωμένη πραγματικότητα που τιτλοφορεί τη ζωή μας και παραμονεύει. Ο ποιητής, από τον τίτλο κιόλας της συλλογής του, ανταμώνει την αγωνία του με τον απελπισμένο ψίθυρο του ποιητικού προγόνου του καθώς η φωνή του Καρυωτάκη από το βάθος της ηχώς το απύθμενο ανεβαίνει. Την ίδια στιγμή συναντιέται με τον ιερό ψιθυριστό μονόλογο του ανίσχυρου ανθρώπου στις «Σκαιές πύλες» που μας καθηλώνει: *Σκιά είμαι της θάλασσας και ουρανός αφύλακτος...*

[2]. *Εικόν η λίθος*: Στην επόμενη αναγνωστική διαδρομή αξιώθηκα ν' αφουγκραστώ τη «φωνή της πέτρας», την ώρα που οικοδομείται το ποίημα με σπαράγματα λίθινα... Θαύμασα τον αρχαιόθεμο τίτλο χαραγμένο στην επιτύμβια στήλη. Ψευδίζοντας συλλάβισα τα ηχοποιητικά παίγνια των στίχων στα «δειλά δειλινά», «στο μήλο αμίλητο» κι άλλα πολλά. Κατέκλυσε την ψυχή μου μια «νηφάλια εσωτερική μελωδία» που με έκανε να την προσέξω ο Συμεών Σταμπούλου, ο έντιμος ανιχνευτής των άρρητων και ασύλληπτων κρυπτογραφημένων της ποιητικής λαλιάς.^x

[3]. Αίφνης, σαν απ' τα σύννεφα, σαν απ' το φως, σχίζεται στα δυο η ομίχλη και ξεπετάγονται ορατά *Τα Χειρόδεικτα*. Σπίτια και άνθρωποι, όλα τα σπρωγμένα στις καταπακτές της εφημερίας μας – που ομοιάζει με παρατεταμένο αιώνα – κι όμως είναι μια αστραπιαία στιγμή. Σταμάτησα μόνο να δω και να αφουγκραστώ, ν' αγγίξω και να αισθανθώ όσα «δακτυλοδεικτούμενα» μοιάζουν του φεγγαριού ή όσα πάνε κι έρχονται στη χάση και στη φέξη του (οι πεθαμένοι, τα ετοιμόρροπα ή γκρεμισμένα σπίτια, τα όνειρα

^x Συμεών Γρ. Σταμπούλου, «Η νοερή συνομιλία - και αντιδικία - του Paul Celan με τους «ποιητές της ήττας». Ένα παράδειγμα: Νίκου Αντωνάτου, *Εικόν η λίθος* (Γαβριηλίδης 2014), στο *Florilegium I, Ποιητές του μεταπολέμου (Δοκίμια)*, εκδόσεις Κουκκίδα, 2021, σ. 61-79.

που κήκον τη νύχτα), για να εμπεδώσουμε πλέον την Ηρακλείτεια ρήση: «αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων»! Έτσι δηλαδή ήτανε, είναι και θα είναι η οδοιπορία μας πάνω στη γη κι ας μετριάξει την οδύνη μας πότε το ποίημα και πότε ο ρυθμός του τραγουδιού... Κι αυτό είναι όλο. Ένα μέρος της οφειλῆς που προείπα και ... σβήνει.

[4]. Τέλος σταυρώνω τα χέρια στο στήθος μου, κάθομαι σταυροπόδι και συντονίζομαι με εκείνο τον θρήνο για τον θάνατο του αρχαίου βοσκού. Μόλις που αναθαρρώ όσο σκέφτομαι πως όλα τούτα είναι αρχαίο υφάδι και κανείς πια δεν θα θρηνήσει τον **Βίωνα** στη γλώσσα του Μόσχου του Συρακούσιου.

[5]. Κι επειδή «το φαινόμενο των πειθαρχικών διμοιριών παραμένει ως τώρα αμαρτύρητο, ενώ φεύγουν ένας- ένας απ' τη ζωή οι μάρτυρες»,^{xi} επιστρέφω άλλη μια φορά στη **Θητεία - 619 Τ.Π. (Κόρινθος-Εράτυνα-Γρεβενά)** και ξαναβλέπω στο εξώφυλλο χιονισμένους, τους τέσσερις στρατιώτες. Τον ποιητή μαζί με τους Αλέκο Στεφάνου, Βασίλη Κεφαλή και Τζίμη Καρέλο (από το Αγρίνιο). Τύχη στους πέτρινους καιρούς (σκέφτομαι). Ξαναγυρίζω στις παρενθέσεις των στίχων. Δεν λείπουν από κανένα ποίημα: (του γυρισμού η γύρη) εδώ, (η ψυχή απελάτης) εκεί...

Θέλω ν' αφουγκραστώ έστω έναν ψίθυρο φιλτραρισμένης θύμησης, μισόν αιώνα μετά τα γεγονότα. Λαγαρισμένη ή μεθυσμένη θα είναι η μνήμη (σ' αναθυμίες και πόθους ωκεανούς), μονολογώ και υποκλίνομαι σε όλους εκείνους που αγωνίστηκαν και μαρτύρησαν «*ψυχή τε καί σώματι*» για την ελευθερία του ανθρώπου.

Ο Ποιητής ως αναγνώστης και η αρθρογραφία του

1. Η μετάφραση. Οι αναγνωστικές προτιμήσεις του Νίκου Αντωνάτου είναι εμφανώς αναγνωρίσιμες. Εν πρώτοις, η λυρική αγωγή που άσκησε στη σκέψη και στη γραφή του η αρχαία ελληνική και η ελληνιστική γραμματεία είναι αισθητή. Ανιχνεύεται στους αρχαιόθεμους τίτλους των ποιητικών συλλογών (*Δέδυκεν, Αλίκυρνα, Αγρός Κεραμέως, Εικών η λίθος, Τα Χειρόδεικτα*), στα παραθέ-

^{xi} «Μετά το εκλογικό αποτέλεσμα που πέτυχε η ΕΔΑ το 1958 (24, 42 %, έδρες 79) αποφασίστηκε ως μέτρο περιορισμού της δράσης της η δημιουργία πειθαρχικών διμοιριών». Προσωπική μαρτυρία του Ν.Α. που προστίθεται μετά τα ποιήματα της ποιητικής συλλογής *Θητεία - 619 Τ.Π. (Κόρινθος-Εράτυνα-Γρεβενά)*, στην αρχή της ενότητας «Λίγα Σχόλια», σ. 36-45.

ματα των ποιητικών ενοτήτων, στα μυθικά σύμβολα που ταξιδεύουν αναγεννημένα στα ποιήματά του. Η *Ιλιάδα* και η *Οδύσσεια* του Ομήρου, η *Θεογονία* του Ησιόδου, ο *Αγαμέμνων* του Αισχύλου, η *Παλατινή Ανθολογία*, η ερωτική Σαπφώ είναι μερικές από τις επιλογές του, καθώς και οι μεταφράσεις αποσπασματικών ή και ολόκληρων αρχαίων κειμένων επιβεβαιώνουν το ενδιαφέρον του. Ο *Επιτάφιος του Βίωνος*, μετάφραση δημοσιευμένη το 2019, και η *Ορέστεια* του Αισχύλου, αδημοσίευτη μέχρι σήμερα, υποψιάζομαι ότι είναι δύο πολύμοχθες μεταφραστικές δοκιμές με εξαιρετικό, κατά τη γνώμη μου, αποτέλεσμα. Σημειωτέον ότι αποσπάσματα από το έργο *Χορηφόροι* του Αισχύλου σε μετάφρασή του ανέβασε το 2003 η θεατρική ομάδα «Προσωδία» του Λάκη Καραλή στο θέατρο Βαφείο (Βοτανικός, Αθήνα).

Εκτός, όμως, από τα διακειμενικά και παρακειμενικά στοιχεία που συναντάμε διάσπαρτα στα ποιήματά του, ο ποιητής αισθάνεται την ανάγκη γράφοντας και μεταφράζοντας να εκφράσει την ιδιαίτερη συνομιλία του και την αναγνωστική του συγκίνηση με άρθρα ή λογοτεχνικά δοκίμια τα οποία δημοσιεύει κατά καιρούς. Στις αναγνωστικές αυτές αφορμές ανήκουν μεταξύ άλλων και τα παρακάτω:

(α). Εντρυφώντας στην *Αρχαία Ελληνική Λυρική Ποίηση* του Μ. Bowra συναντά τον θρήνο που έγραψε ο Σιμωνίδης ο Κείος για τη θαλασσινή περιπέτεια της Δανάης και του μικρού Περσέα. Παράλληλα, με τη στοχαστική του προσέγγιση, ο Ν.Α. δοκιμάζει και τη δική του "νεοελληνική απόδοση". Αμέσως μετά εκφράζει τον θαυμασμό για τον θρήνο της μάνας, «που αποτελεί τον κορμό του ποιήματος, και καταλήγει στη σύντομη επίκληση του Δία. Κι όπως κοιμάται το παιδί (πρόσωπον καλόν), παρακαλεί να κοιμηθεί κι η θάλασσα και κάθε μεγάλη συμφορά (ἄμετρον κακόν). Και μένοντας μόνο η ίδια άγρυπνη, επικαλείται, τέλος, τον πάντα άγρυπνο Δία, που μόνο απ' τον ίδιο (ἐκ σέο), μπορεί να προέλθει η όποια αλλαγή (μεταβολία), ζητώντας του ακόμη και συγγνώμη για όποια υπερβολή ή απρέπεια είπε μέσα στην ταραχή της» (B17 /2022).^{xii}

^{xii} Στην παρένθεση η *σύντομη παραπομπή στους εξής τόμους*: α) Χρυσούλα Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία – Βιβλιογραφία – Ανθολόγιο (1983-2007)*, Παπαχαράλαμπος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2008 και β) Χρυσούλα Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος, Εργογραφία – Βιβλιογραφία – Ανθολόγιο (Συμπληρώματα 2007-2019)*, Παπαχαράλαμπος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2022. Συγκεκριμένα, μέσα σε παρένθεση σημειώνεται ο αύξων αριθμός του άρθρου στο οποίο γίνεται η παραπομπή και ακολουθεί το έτος έκδοσης του αντίστοιχου τόμου, π.χ. (B13 /2008) ή (B17 /2022).

(β). Αναγνώστης, επίσης, των ερωτικών επιγραμμάτων της *Παλατινής Ανθολογίας* ο Ν.Α. θέλγεται από την διαχρονικότητα των θεμάτων και την ποιητική πραγμάτευσή τους. Μεταφέρει στην αρχαία τους γραφή δυο επιτύμβια επιγράμματα από την *Π.Α.* που αφιερώνονται αντίστοιχα σε δύο ηλικιωμένες εταίρες. Τα ονόματά τους Χαριτώ και Νικιάς. Το πρώτο έγραψε ο Φιλόδημος από τη Συρία και το δεύτερο ο Φιλητάς από τη Σάμο. Καθώς ο Έρωτας παραπέμπει στον θάνατο, τον εντυπωσιάζει η αρμονία των στίχων, το ύφος της γραφής, η εκφραστική περιγραφή των δύο γυναικών και γενικότερα ο ποιητικός χειρισμός του θέματος (B22 /2022).

(γ). Τα *Απομνημονεύματα του Αδριανού* (2ος μ.Χ. αι.), που συνέγραψε σε πρώτο πρόσωπο εν είδει περσόνας η Μαργκερίτ Γιουρσενάρ, δίνουν μια άλλη αναγνωστική αφορμή στον Αντωνάτο. Από το «πλούσιο σημειωματάριό της» εκτιμά ότι, πέρα από την αγάπη του Αδριανού για την Ελλάδα, προκύπτει, με την ένταση του επερχόμενου θανάτου, και ο φιλοσοφικός στοχασμός του. Παραθέτει λοιπόν στα λατινικά το πεντάστιχο θρυλικό επιγράμμα που υπαγόρευσε ο Αδριανός στην ίδια του την ψυχή. Το συναντά σε ποικίλες μεταφράσεις, εντούτοις νοιώθει την ανάγκη να το εκφράσει και με το ρυθμό που του υπαγορεύει η δική του συγκίνηση:

<i>Animula vagula, blandula,</i>	<i>Ψυχούλα αβέβαιη, πλανεύτρα,</i>
<i>Hospes comesque corporis,</i>	<i>σύντροφε του κορμιού κι απόμακρη,</i>
<i>Quae nunc abibis in loca</i>	<i>σε τόπους ποιους μεταβαίνεις τώρα</i>
<i>Pallidula, rigida, nudula,</i>	<i>χλωμή, αμετανόητη, ολόγυμνη,</i>
<i>Nec, ut soles, dabis iocos...</i>	<i>και, δίχως τ' αστεία, που συνήθιζες...</i>

Ο συνειρμός του αγκιστρώνεται στην αντίστοιχη επιθυμία του ποιητή Ράινερ Μαρία Ρίλκε ο οποίος πέθανε στα 51 του χρόνια μετά από επώδυνη ασθένεια του αίματος. Λέγεται ότι ο ποιητής μολύνθηκε θανατηφόρα από αγκάθι τριανταφυλλιάς. Ετάφη, όπως ο ίδιος επιθυμούσε, στο κοιμητήριο της ορεινής κοινότητας Raron της Ελβετίας και ζήτησε να γραφούν στον τάφο του οι παρακάτω στίχοι του:

<i>Rose, oh Reiner Widerspruch, Lust</i>	<i>Ρόδο, ω καθαρή αντίφαση, ηδονή,</i>
<i>Niemandes Schlaf zu Sein Unter</i>	<i>μην είσαι ο ύπνος κανενός κάτω από</i>
<i>Soviel Lidern.</i>	<i>τόσα βλέφαρα.</i>

Η δυαδική σχέση των παραπάνω επιτύμβιων επιγραμμάτων καθίσταται πλέον ορατή. Ο Ν.Α. ρίχνει απαλό φως στο ποιητικό συναπάντημα των δύο ανδρών που συμβαίνει δύο φορές: Τη μια λίγο προτού αναχωρήσουν απ' τη ζωή και πριν πουν τον τελευταίο τους λόγο, εκείνον που θα τους συνόδευε στο θάνατο για πάντα. Την άλλη, όπως πολύ συχνά συμβαίνει, συναντήθηκαν μετά από αιώνες στον θάνατό τους αναπάντεχα. Ο ένας απευθυνόμενος ευθέως στην ψυχή, κι ο άλλος σε μια αλληγορία της, το ρόδο (B27 /2022).

2. Ο γενέθλιος τόπος. Το ενδιαφέρον του Ν.Α. εστιάζεται και στην λογοτεχνική παράδοση του γενέθλιου τόπου. Εν πρώτοις, κυλάει στις φλέβες του ο ρυθμός και η λιτότητα του δημοτικού τραγουδιού. Από τα μελωδικά ακούσματα στο λίκνο του μέχρι τα τραγουδίσματα στα συλλογικά δρώμενα της ιστορικής του πόλης. Παράλληλα διαβάζει και αφουγκράζεται τον Παλαμά, τον Μαλακάση και άλλες λυρικές φωνές της Αιτωλίας, μακρινές ή πλησιέστερες της γενιάς του. «*Ο, τι και αν διαβάζω / ως πνευματική τροφή / πάντα χωνεύω ποίηση*», γράφει, άλλωστε, ο ίδιος σε αδημοσίευτο ποίημά του. Έρχεται κάποτε και η ώρα που τον καλεί να καταθέσει ως αναγνώστης τις σκέψεις του ή κάποιες φορές αποδεχόμενος και την πρόσκληση για διάφορες εκδηλώσεις τιμητικές (λογοτεχνικές βραδιές, ημερίδες, συνέδρια κ.λπ.).

Ενδεικτικό παράδειγμα το εξαιρετικό κείμενό του για την *Φοινικιά* με αφορμή το επετειακό «Έτος Κωστή Παλαμά». Χαρακτηρίζει το ποίημα «οικουμενικό», έργο «πολλών και πολλαπλών αναγνώσεων με πανανθρώπινα μηνύματα». Τον γοητεύει «η διάθλαση της φύσης καθώς εισχωρεί στο ποίημα και προκαλεί τα πιο βαθιά αισθήματα μελαγχολίας στον ποιητή, κι αυτά με τη σειρά τους διεγείρουν φιλοσοφικές αναζητήσεις που υποφώσκουν στη συνείδηση κάθε ανθρώπινης ύπαρξης» (B12 /2022).

Ξαναδιαβάζοντας στην ώριμη φάση της ηλικίας του, και τον Μαλακάση, δηλώνει έκθαμβος μπροστά στους *Ασφόδελους*. Θαυμάζει τη στιχουργική δεινότητα που χρησιμοποιεί για να δώσει ατμόσφαιρα εκεί, όπου συμβαίνουν τα πιο απλά των ανθρώπων δεινά, από τα παιδικά χρόνια και τον ανεκπλήρωτο έρωτα έως τη νοσταλγία, τον μαρασμό και τον θάνατο. Παραθέτει από την συλλογή του *Ωρες* ένα από τα πιο ευσύνοπτα και πιο μοντέρνα ποιήματά του («*Παίζει απόψε το φεγ-*

γάρη / μέσα στην κληματαριά...», μελοποιημένο από τον Καλομοίρη) και στρέφει τον αναγνώστη κατευθείαν στην αρχαία Σαπφώ στην οποία αποδίδεται το πασίγνωστο τετράστιχο «δέδυκε μὲν ἅ Σελάνα» (μεταφρασμένο και από τον Κωστή Παλαμά). Εκτενής επίσης η αναφορά του στα *Μεσολογγίτικα*, τα ωραιότερα ποιήματα του Μαλακάση, σύμφωνα με την κρατούσα κριτική αποτίμηση την οποία επικαλείται (B10 /2022).

Στα κείμενά του για το έργο των νεότερων λογοτεχνών του γενέθλιου τόπου αναδεικνύει το συλλογικό τοπίο μνήμης, όπου εμφανίζονται λίγο πολύ τα αναγνώσματα και τα ακούσματα μιας ισχυρής παράδοσης που τροφοδοτεί τις πηγές της και συνεχίζεται. Εξαιρετικό παράδειγμα αποτελεί το κείμενό του για το Μεσολόγγι της Ακακίας Κορδόση (1939-2015) καθώς είναι έμφορτο μνήμης και συναισθημάτων (B15 /2022):

«Υπήρξαμε, συμμαθητές στην Παλαμαϊκή Σχολή, φίλοι και Μεσολογγίτες! Αγαπήσαμε, τους ποιητές Παλαμά, Μαλακάση, Λυμπεράκη, και στίχους σαν του Παλαμά: *Μ' έδειρες λιμνοθάλασσα, με πήρες Μεσολόγγι, / Δαρμοί, πληγές αγιάτρευτες, ονειράτα αδειανά.* Προλάβαμε, απόηχους (κι απόγονους) του Μπαταριά, και είδαμε μαυροντυμένη στου Αϊ-Λάζαρου το κοιμητήρι, του Μαλακάση την πρώτη αγάπη, της Κυρ' Αννιώς τη Μπίλιω, που θάμπωνε στα χρόνια της τον ήλιο! Ζήσαμε, τη φύση του τόπου μας, όπως μοναδικά την αναπλήρωσε στους παρακάτω στίχους του (από τους *Παιδικούς Ύμνους*) ο Μίμης Λυμπεράκης:

*Νυχτόμασμα, στα δυσμικά βουνά αργοπορεί το φως της μέρας
Κάπου ανάβουν μια φωτιά στη μακρινή εξοχή
Από τη θάλασσα αόριστες φωνές ο βραδινός φέρνει αέρας
Κι ύστερα πάλι απλώνεται παντού η σιωπή.*

Ακούσαμε τον καθηγητή μας Τάσο Γιανναρά, «κρυμμένο σ' ένα μόριο σιωπής», στις αλυκές ρεμβάζοντας να λέει, «και πήζει γύρω σου από φως ολόασπρα βουνά» (εννοώντας το αλάτι).

Για τον Ν.Α. η ποίηση συναντάται με το χώρο, είτε αυτός είναι η πόλη με τους ανθρώπους και την ιστορία της, είτε η φύση με τις μοναδικές ομορφιές της. Γράφοντας για τον ποιητή Τάκη Καρβέλη (1925- 2017) δεν παραλείπει να ακουστεί ξανά, ζωντανή, η μητρική φωνή που έρχεται από τα παιδικά του χρόνια, όπως τη σεβάστηκε ο εντόπιος δάσκαλός του και ποιητής: «κι εφόσον η θεία Όλγα δεν

υπάρχει πια, δε μένει παρά να επαναλάβω εγώ, ο παλιός μαθητής του, απόψε, την ανεκπλήρωτη προτροπή της: “τραγούδα, μαρέ Τάκη, τραγούδα”!» (B16 /2022).

Αλλά και στα έμμετρα σατιρικά του Μάκη Πασσίση με το ιδιότυπο χιούμορ ο Ν.Α. ανοίγει ένα παράθυρο διαλόγου για να αντικρίξει ο αναγνώστης, μέσα από τις λέξεις, τα «Σάλτσιννα», την ανεπανάληπτη εκείνη ιδιομορφία του μεσο-λογγίτικου τόπου, που είναι πλέον παρελθόν, και ταυτόχρονα να ακούει το ιδίωμα της λαλιάς μαζί και τον ήχο του ζουρνά. Παρόντες δηλαδή ο τόπος και οι άνθρωποι με τα ονόματά τους τα έμμετρα, για τοπική χρήση (B8 /2022).

3. Ομότεχνοι / Φίλιες συνομιλίες. Στην αρθρογραφία του περιέχονται και δημοσιεύματα, φίλιες ανταποκρίσεις, με αφορμή την έκδοση μιας ποιητικής συλλογής, όπως: Χρίστου Ρουμελιωτάκη (*Ξένος εμιί*), Θανάση Παπαθανασόπουλου (*Το αμήχανο χαμόγελο του Κούρου*), Τάσου Πορφύρη (*Ερημα*), Σπύρου Κατσίμη (*Παραίσθηση*), Κωστή Παπακόγκου (*Γκρεμόχορτα*) κ.ά. (B3-B6 / 2022). Αξιοσημείωτο, επίσης, το κείμενο του Αντωνάτου, που αφορά την μοναδική συλλογή διηγημάτων που εξέδωσε ο κριτικός και μεταφραστής Τάκης Μενδράκος (1927-2014) με τον τίτλο: “...εξ ακανθών...” / *έξι μαρτυρίες κι ένα γράμμα* (2006). Το ενδιαφέρον προκύπτει από το περιεχόμενο των ίδιων των ιστοριών, οι οποίες προέρχονται από τις βασανιστικές μνήμες του συγγραφέα στο ξερονήσι της εξορίας, όπου υπέστη βασανιστήρια για να του αποσπάσουν τη “δήλωση μετανοίας”. Ο κύριος λόγος που παρακινεί τον Αντωνάτο να γράψει, όπως ο ίδιος τον διατυπώνει, είναι η βεβαιότητα ότι ο Μενδράκος δίνει διαχρονικότητα και πανανθρώπινη χροιά στα παλαιά προσωπικά του βιώματα. Επομένως οι συνειρμοί του αναγνώστη στο σήμερα είναι αναπόφευκτοι, αφού παρόμοια μαρτύρια θα συμβαίνουν πάντοτε κάτω από τις ίδιες συνθήκες και από τις ίδιες δυνάμεις του “καλού”. Ένας ακόμη λόγος θεωρώ ότι είναι και το περιεχόμενο της πρώτης από τις έξι μαρτυρίες. Ο Μενδράκος, Γενάρη του 1943, παρακολουθεί την κηδεία του Μαλακάση και ανασύρει από την παιδική του μνήμη, τη μέρα που βομβάρδιζαν οι Γερμανοί τον Πειραιά, Απρίλιο του 1941,^{xii} μια ευεργετική στιγμή συνάντησης, με απέραντη ευγνωμοσύνη για τον κύριο με το μονόκλ που του πρόσφερε τη βοήθειά

^{xii} Στις 6 Απριλίου 1941 η ναζιστική Γερμανία κήρυξε τον πόλεμο στην Ελλάδα. Το ίδιο βράδυ η Λουφτβάφε βομβάρδισε το λιμάνι του Πειραιά, στοχεύοντας το αγγλικό πλοίο “Clan Fraser” το οποίο ήταν φορτωμένο με την εκρηκτική ύλη TNT. Σκληρές κόλασης εκτυλίχθηκαν καθώς ο άμαχος πληθυσμός έτρεχε να σωθεί φεύγοντας προς την Αθήνα.

του χωρίς να ξέρει τότε το όνομά του (B1 /2022).

4. Ευγνώμων και μνήμων. Τον λυρικό του αποχαιρετισμό γράφει για τους αδελφικούς του φίλους που αναχώρησαν πλέον από τη ζωή. Το «Μικρό σιωπητήριο», τρία χρόνια από το θάνατο του **Δήμου Μαυρομμάτη** (1939-2002), ως ελάχιστη συνεισφορά στη μνήμη του.^{xiv} Τον Δήμο με την «τεράστια ανθρωπιστική παιδεία», τον φίλο και αδελφό της μαθητικής και φοιτητικής του ζωής, που έζησαν, παράλληλα, με τις πολλές στερήσεις, τα μεγαλύτερα και αδιαπραγμάτευτα όνειρά τους (B18 /2008).

Στον Δήμο (Δημοσθένη) είχε αφιερώσει την ποιητική συλλογή *Αλίκυρνα* (2003) αναγράφοντας με εμφανή ανασηματοδότηση τα δυο συνθετικά του ονόματός του καθώς προτάσσεται του Ομηρικού στίχου: «Δήμου σθένει - κείτο μέγας μεγαλωστί, λελασμένος ίπποσυνάων, Ιλιάδα Π, 776». Επανερχεται, αργότερα, στην μνημόσυνη εκδήλωση «Δήμος Μαυρομμάτης. Δέκα χρόνια μετά»,^{xv} συμμετέχοντας με κείμενό του στο οποίο γράφει περισσότερα για τη φιλία τους και τις αναγνωστικές προτιμήσεις τους, προσθέτοντας, επίσης, μια αξιοπρόσεκτη παρένθεση για τη γνωριμία του Δήμου με τον αυστριακό ιερέα Λαυρέντιο Γκέμερεϋ και τον ποιητή Γκουττενμπρούνερ:

«Στις εκδόσεις Παπαζήση [Ο Δήμος] γνωρίστηκε με τον Λαυρέντιο, όπου εκδόθηκε το βιβλίο του *Η Δύση της Δύσης*. Αργότερα ο Δήμος συνεργάστηκε με τις εκδόσεις Ηριδανός. Εκεί, με τη δική του συμβολή, ο Λαυρέντιος εξέδωσε άλλα πέντε βιβλία. Τελευταία μετέφρασε – ο αθεόφοβος – τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη! Στο μεταξύ μάς γνώρισε τον

^{xiv} Βλ. Νίκος Αντωνάτος, «Μικρό σιωπητήριο», εφ. *Δίαυλος*, Μεσολόγγι, αρ. φ. 70, Απρίλιος 2005.

^{xv} Η εκδήλωση έγινε 20 Απριλίου 2012 στην Αθήνα (Ιωνικό Κέντρο, Λυσίου 11, Πλάκα). Συμμετείχαν ως ομιλητές οι: Στέφανος Στεφάνου, Δ.Ν. Μαρωνίτης, Νίκος Αντωνάτος, Κώστας Τσουράκης, Διονύσης Καψάλης και Παντελής Μπουκάλας. Τα κείμενά τους περιλαμβάνονται στον ομότιτλο με την εκδήλωση τόμο: *Δήμος Μαυρομμάτης. Δέκα χρόνια μετά...* (εκδόσεις Γράμμα, 2012). Βλ. και στο «Φωτογραφικό Επίμετρο» του παρόντος τόμου, Εικ. 12.

Σημειωτέον ότι το 2011 κυκλοφόρησε το βιβλίο: Δήμος Μαυρομμάτης, *Πολιτική και Πολιτισμός. Δημοσιογραφικά κείμενα 1986-2002, Τόμος Α' & Δήμος Μαυρομμάτης, Πολιτική και Πολιτισμός. Ο κόσμος των media 1997-2000, Τόμος Β'* (εκδόσεις Γράμμα, Αθήνα 2011). Η δίτομη αυτή έκδοση ολοκληρώθηκε μετά τον θάνατό του με την «επίβλεψη και το άγρυπνο μάτι δύο πνευματικών και εξ αίματος συγγενών του Δήμου, του Παντελή Μπουκάλα και του Αντώνη Μαυρομμάτη». Περιλαμβάνει μια εκτεταμένη επιλογή δημοσιευμένων κειμένων του που καθρεφτίζουν την πολιτική και πολιτιστική επικαιρότητα της εποχής μέσα από την αναλυτική προσέγγιση του δημοσιογράφου Δήμου Μαυρομμάτη.

φίλο του αυστριακού ποιητή Μίχαελ Γκουττενμπρούννερ, του οποίου μεταφράσαμε μερικά ποιήματα από τη συλλογή *Στο λαβύρινθο της εξουσίας*. Ο Μίχαελ, εκτός από ένα ποίημα, που αφορά το κατέβασμα της σβάστικας από την Ακρόπολη, το οποίο αφιερώνει και στους δυο μας,^{xvi} έγραψε και ένα κείμενο για τον Δήμο, που το συμπεριέλαβε στο 8ο βιβλίο της σειράς *Im Machtgehege*. Το κείμενο αυτό, δαχτυλογραφημένο, μου το έστειλε ο Μίχαελ τον Απρίλιο του 2004» (B24 /2022). [Βλ. και στο «Φωτογραφικό Επίμετρο» του παρόντος τόμου, Εικ. 13β.]

Ο Ν.Α. για τον αυστριακό φιλέλληνα ποιητή **Μίχαελ Γκουττενμπρούννερ** (1919 - 2004), μόλις πληροφορείται τον θάνατό του, δημοσιεύει στον Αθηναϊκό Τύπο άρθρο^{xvii} στο οποίο τονίζει την αγάπη του για την Ελλάδα, την οποία εκτός από πλήθος ποιημάτων του, επισφράγισε και με την έκδοση ενός βιβλίου με τίτλο *Griechenland* (2001), όπου μιλάει για προσωπικότητες και τοπία που περιηγήθηκε, κάνοντας αναφορές στην αρχαιότητα αλλά και στη σύγχρονη ιστορία τους. Ο αυστριακός συγγραφέας αφιερώνει αυτό το βιβλίο στην κόρη του Κατερίνα και στους φίλους του Δήμο (Μαυρομμάτη) και Νίκο (Αντωνάτο).^{xviii} Ο Ν.Α. αφιερώνει αργότερα στη μνήμη του ποιητή Michael Guttenbrunner το ποίημα «Νύχτα στο Veidling» (Βιέννη 14-07-1981), δημοσιευμένο στην ποιητική συλλογή *Τα Χειρόδεικτα* (2017).

^{xvi} Βλ. το ποίημα, αλλά και τη μετάφρασή του («Οι άνδρες της Αθήνας») από τον Συμεών Σταμπουλού, στο «Φωτογραφικό Επίμετρο» του παρόντος τόμου, Εικ. 13γ. Γενικότερα για τον Μίχαελ Γκουττενμπρούννερ, βλ. Συμεών Γρ. Σταμπουλού, «Michael Guttenbrunner, Ταξίδι στην Ελλάδα. Εισαγωγικό Σημείωμα – Μετάφραση: Συμεών Γρ. Σταμπουλού», περ. *Το Κοράλλι*, τχ. 29-30 (Απρίλιος 2021-Σεπτέμβριος 2021), σ. 57-61.

^{xvii} Βλ. Νίκος Αντωνάτος, «Ένας αυστριακός γράφει για την Ελλάδα», εφ. *Η Καθημερινή*, 15/06/2004. Το κείμενο μετέφρασε στα γερμανικά η Χρυσούλα Καμπά και το συμπεριέλαβε στη μελέτη της για τον Μίχαελ Γκουττενμπρούννερ.

Βλ. Chryssoula Kambas, "Junger Dichter als Soldat. Die Besatzung Griechenlands bei Walter Höllerer und Michael Guttenbrunner", 421-452, στον τόμο: Μ. Mitsou & Ch. Kamba (επιμέλεια), *Die Okkupation Griechenlands im Zweiten Weltkrieg Griechische und deutsche Erinnerungskultur* (Köln: Böhlau, 2015). Βλ. και: <https://doi.org/10.7788/9783412218379-024> Bereitgestellt von | Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz Angemeldet Heruntergeladen am | 21.12.15 10:54 & <https://www.vr-elibrary.de/doi/abs/10.7788/9783412218379-024>

^{xviii} Ανάμεσα στις φωτογραφίες που δημοσιεύει στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου του περιλαμβάνεται και φωτογραφία του Νίκου Αντωνάτου από την εποχή (1981) που, προσκεκλημένος από τον αυστριακό ποιητή, τον επισκέφτηκε στη Βιέννη. Βλ. Χρυσούλα Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία – Βιβλιογραφία – Ανθολόγιο (1983-2007)*, Παπαχαράλαμπος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2008, σ. 227-228 και σ. 362.

Για τον ποιητή **Θωμά Γκόρπα** (1935-2003) ο Ν.Α. δημοσιεύει το κείμενο: «Θωμάς: θύμος και θυμός» (*Κυριακάτικη Αυγή*, 6-4-2003). Ανασκαλεύει μνήμες κοινές στις ίδιες γειτονιές, στους ίδιους δρόμους της πόλης του Μεσολογγίου και μετά στα φοιτητικά του χρόνια, πάλι μαζί: «Μοναστηράκι, Σταύρος Τορνές (παλαιοβιβλιοπώλης τότε) τις Κυριακές. Ομόνοια, Πλατεία Βικτωρίας, Πλατεία Βάθης τις καθημερινές. Τέλος της δεκαετίας του '50, αρχές του '60, *Ρουμελιώτικο Ημερολόγιο*, *Ρουμελιώτικη Βίγλα*, Μάιος – Ιούνιος 1959, τεύχος 1^ο (και τελευταίο!) [...] Τότε μου έμαθε τον Πρεβέρ – νύχτες ατελείωτες. Ευαγγέλιο η συλλογή *Paroles*. Και τόσα άλλα...» (B6 /2008).

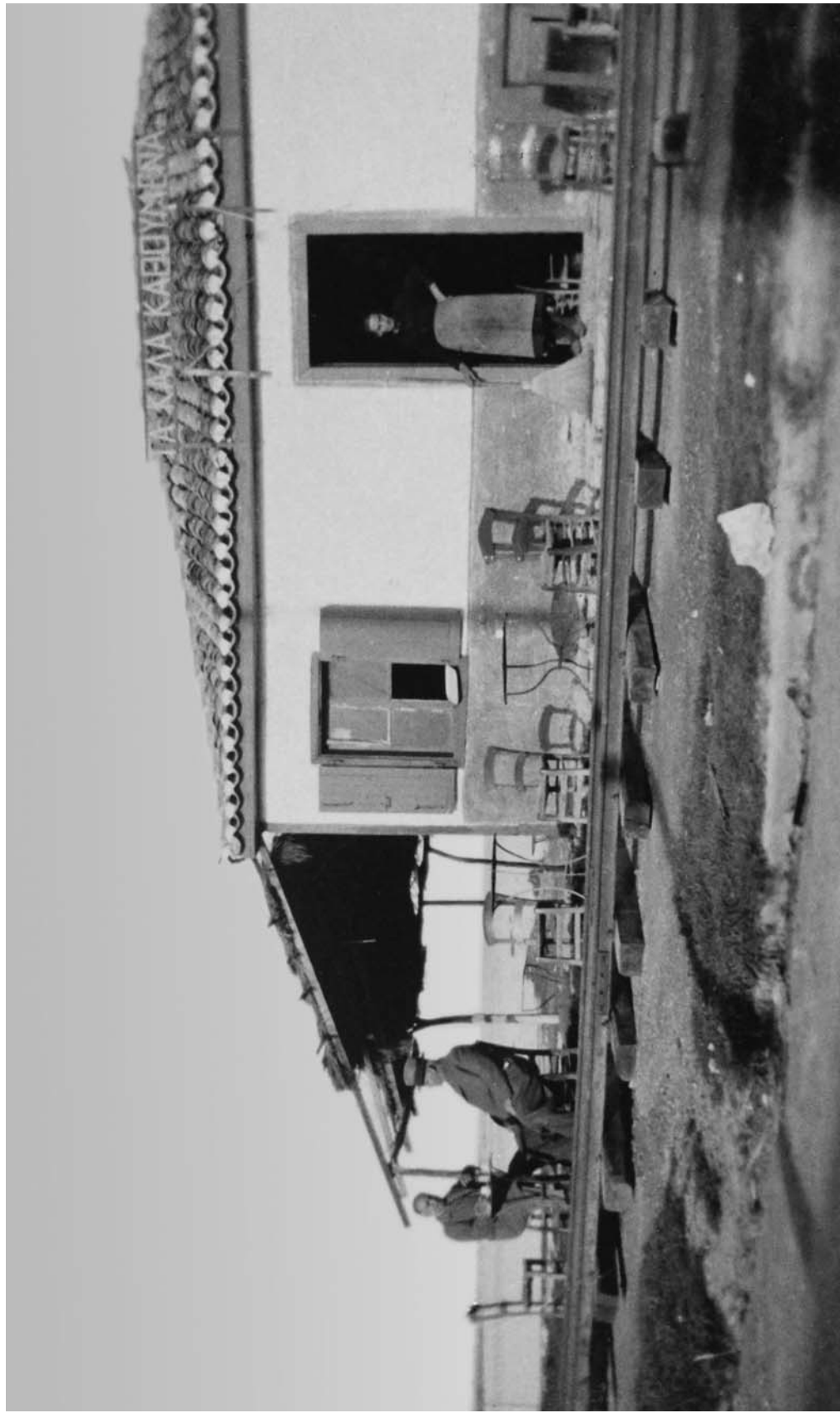
Για τον **Ανδρέα Κίτσο Μυλωνά** (1938-2004) γράφει τον «Αποχαιρετισμό». Συμμαθητές στο Μεσολόγγι, όπου υπηρετούσε ο πατέρας του Θεοφάνης Κίτσος, ως φιλόλογος καθηγητής στην Παλαμαϊκή Σχολή. Ο Ανδρέας, με τις νομικές σπουδές του, υπήρξε μετά ένας από τους σταθερούς κι αγαπημένους «άγιους» φίλους του, «ευρύς όπως ο ορίζοντας, ανοιχτός όπως η ποίηση, εύφορος όπως η αγάπη, ένωνε ποιητές, λογοτέχνες, μουσικούς, τραγουδοποιούς, μεταφραστές, λόγιους, αλλά και ψαράδες, μανάβηδες, καλλιεργητές, ταβερνιάρηδες, χωρικούς, κυνηγούς και άλλους» (B17 /2008).

Στην παρούσα ενότητα θεωρώ ότι αξίζει να συμπεριληφθεί και η επιστολή του Ν.Α. στα “ενθέματα” της εφημερίδας *Η Αυγή*, με αφορμή ένα μικρό αφιέρωμα στον εισαγγελέα **Παύλο Δελαπόρτα** (1905-1980), που δημοσίευσε (25-10-2009), σχεδόν 30 χρόνια από το θάνατό του. Η πρόθεση του Ν.Α. είναι να προσθέσει τις εντυπώσεις του για έναν «ακέραιο και υποδειγματικό άνθρωπο της δικαιοσύνης», τον οποίο είδε «στη Θεσσαλονίκη, στην εισαγγελική του έδρα, στη δίκη για τη δολοφονία του Λαμπράκη», αλλά τον γνώρισε και ως μαθητής ακόμα, όταν εκείνος υπηρετούσε στην πατρίδα του, το Μεσολόγγι. Ήταν, άλλωστε, συνομήλικοι αλλά και πατριώτες με τον πατέρα του (Κεφαλλονίτες, από το Ληξούρι και οι δυο). Παραπέμπει, επίσης, στο βιβλίο του Παύλου Δελαπόρτα, «Το σημειωματάριο ενός Πιλάτου» (Θεμέλιο, 1977) στο οποίο επιβεβαιώνεται «το ηθικό και πνευματικό μέγεθος του ανδρός» και κυρίως στις σελίδες που «ανακεφαλαιώνει (και συγκεφαλαιώνει) την όλη δικαστηριακή του θητεία με αφοπλιστική σεμνότητα και ικανοποίηση» (B7 /2022).

Καθίσταται εν τέλει εμφανές ότι ο ποιητής Ν.Α. δεν συντάσσει για το έργο των ομοτέχνων του κριτική, όπως την εννοούμε ως είδος κειμενικό. Αντιθέτως συνομιλεί μαζί τους πότε ως φίλος κι αδελφός και πότε ως αναγνώστης φανατικός. Γι αυτό και οι φίλιες συνομιλίες του δεν σχετίζονται με υποχρεώσεις και ανταλλαγές παρά μόνο με τη θέρμη εκείνη που εκπηγάει από τον άνθρωπο και το έργο του. Ούτε θέτει περιορισμούς χρονικούς ή τοπικούς στις επιλογές του. Ποιητές οι περισσότεροι από το μακρινό παρελθόν μέχρι τις μέρες του. Γνωστοί και άγνωστοι, έλληνες και ξένοι δημιουργοί, αρκεί, πρωτίστως, να υπάρχει ο «ηδυσμένος» λόγος τους για να ανταποκριθεί με ευαισθησία και ανιδιοτέλεια, ο ποιητής ως αναγνώστης.

Χρυσούλα Σπυρέλη

Α. ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
(2007-2019)

Φοτ. (2). Το καφενείο «Τα Καλά Καθούμενα», Μεσολόγγη 1830-1890 (Φωτογραφικό αρχείο Ν. Σιάμου).

Α6. ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ /

ΘΗΤΕΙΑ-619 Τ.Π. / (Κόρινθος-Εράτυρα-Γρεβενά),
Ο ΠΟΛΙΤΗΣ,

[Αθήνα] 2007

σχ. 15,5x18

σελ. 56.

Η συλλογή ποιημάτων «ΘΗΤΕΙΑ-619 Τ.Π.» του Νίκου Αντωνάτου τυπώθηκε στο τυπογραφείο Δεκάλογος Ε.Π.Ε. /Αγασίου 3, Αθήνα, τηλ. 210/6460338, σε 1.000 αντίτυπα το Μάρτιο του 2007.

Στο verso του φύλλου 2 υπάρχουν τα στοιχεία: Η συλλογή ποιημάτων/ του Νίκου Αντωνάτου / ΘΗΤΕΙΑ-619 Τ.Π. /τυπώθηκε με τη χορηγία / του Κώστα Λιάππα /-/ Μακέτα εξωφύλλου: Νίκος Καμπύλης / σελιδοποίηση: Μαρία Μαρκουλάκη /- / © Ο ΠΟΛΙΤΗΣ / Ζωναρά 10, 11472 Αθήνα τηλ. 210-6410079, φαξ: 210-6470696 / e- mail: politis@otenet.gr /-

ISBN 978-960-7349-18-7.

Στο recto του φύλλου 3 προτάσσονται (κάτω από τον τίτλο) οι στίχοι «δεν ήρθες να με δεις / ξενοδούλενες / και πήρα μόνος μου το τραίνο...» (τραγούδι). Στο verso του φύλλου 3 αναγράφονται τα εκδομένα έργα του Ν. Αντωνάτου.

Στο recto του φύλλου 4 υπάρχει η αφιέρωση: σε όσους έφυγαν: Τζίμη Καρέλο / Νίκο Χατζηκύργιο / Μήτσο Κοντογιώργο / Γιάννη Λάτση / Βαγγέλη Χαρισόπουλο / Μπάμπη Θεοδωρίδη / Πλάτωνα Καρακατσάνη. Μετά την αφιέρωση ακολουθεί το δίστιχο: «'Ιντα τά θέλουν τά κρασιά στόν Άργουλέ καί πᾶν' τα / πού κείνοι πού τά πίνανε έθέκαν κι άποθάναν». Στο verso του φύλλου 4 δημοσιεύεται φω-

τογραφία της «Διμοιρίας» με τη λεζάντα "Εράτυνα 1961".

Εξώφυλλο: Φωτογραφία από την Εράτυνα (Χειμώνας 1961-62). Από δεξιά διακρίνονται: Ν. Αντωνάτος, Τζίμης Καρέλος, Βασίλης Κεφαλής, Αλέκος Στεφάνου.

Οπισθόφυλλο: Απόσπασμα από το «Ατομικό βιβλιάριο, μεταβολών υγείας και εκπαιδύσεως».

ΠΙΝΑΚΑΣ

[Ακολουθούν εικοσιτέσσερα (24) άτιτλα ποιήματα με λατινική αρίθμηση και υπότιτλους]

	Σελ.
I. [Του σφύριξε ο λοχίας...]	9
II. [Στον όρχο των πυρομαχικών...]	10
III. [Ταξίδι για το άγνωστο...]	11
IV. [Άγρια νύχτα - Δεκεμβρίου...]	12
V. [Ο Σπύρος - η Σουρπούιτσα...]	13
VI. [Σπάζοντας με τη βαριά...]	14
VII. [Οι λεύκες το ποτάμι κοντά...]	15
VIII. [Στο γράμμα σου νεκρά...]	16
IX. [Τριγύρω στη φωτιά...]	17
X. [Τη νύχτα...]	18
XI. [29 Οκτωβρίου 1961...]	19
XII. [Ει, Γιώργο Λούκα...]	20
XIII. [Τα φύλλα της βροχής...]	21
XIV. [Είδα τον Αξιό νά ξαίνει...]	22
XV. [Όλο ποτάμια...]	23
XVI. [Η Άνοιξη γιατί είναι...]	24
XVII. [Ο γερο-Χαρισόπουλος...]	25
XVIII. [Ταξίδι για την Κοζάνη...]	26
XIX. [Ο Παύλος ο Ηρακλής...]	27
XX. [Χιονίζει...]	28
XXI. [Νύχτα της παγωνιάς...]	29
XXII. [Η άσκηση στο πεδίο...]	30

XXIII.[Κανένας αναπτήρας...]	31
XXIV.[Τραγουδούσαμε....]	32
[Στη σελ. 33 φωτογραφία με τη λεζάντα «Ο Νίκος Αντωνάτος με τον Στέλιο Λαουτάρη»]	33
ΣΗΜΕΙΩΣΗ.....	34-35
ΛΙΓΑ ΣΧΟΛΙΑ.....	36-45
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΜΟΙΡΙΑΣ (όσων συνυπηρέτησαν με τον ποιητή).....	46

[Η ΣΗΜΕΙΩΣΗ και τα ΛΙΓΑ ΣΧΟΛΙΑ αποτελούν προσωπικές μαρτυρίες του ποιητή για την πειθαρχική Διμοιρία στην οποία υπηρετούσε την εποχή της θητείας του. Κρίθηκαν απαραίτητα από τον ίδιο, προκειμένου να αποτυπωθούν οι συνθήκες της εποχής στις οποίες αναφέρονται τα ποιήματα αυτής της συλλογής].

Σημείωμα συντάκτριας: Στην ενότητα Α6.1-Α6.6, που ακολουθεί, δημοσιεύονται όσα κείμενα δεν πρόλαβαν να περιληφθούν (ή δημοσιεύτηκαν αποσπασματικά) στον προηγούμενο τόμο της εργογραφίας μου για τον Νίκο Αντωνάτο (1983-2007).

Α6.1. Θ. Μ. Πολίτη, «Θητεία - 619 Τ. Π. (Κόρινθος-Εράτυρα-Γρεβενά)», εφ. *Ελεύθερος Αγρινίου* (26. 04. 2007).

Ως έκδοση, του γνωστού έγκυρου και έγκριτου περιοδικού «Ο Πολίτης», κυκλοφόρησε πρόσφατα το έκτο, στη σειρά, ποιητικό βιβλίο του συμπατριώτη μας από το Μεσολόγγι, άξιου ποιητή, Νίκου Αντωνάτου, με τον τίτλο «Θητεία - 619 Τ.Π.» και υπότιτλο «Κόρινθος-Εράτυρα-Γρεβενά». Πρόκειται για ένα κομψό τόμο 56 σελίδων διαστάσεων 15,5X18, στο εξώφυλλο του οποίου ανατυπώθηκε καλλιτεχνικά, φωτογραφία τεσσάρων φαντάρων σε χιονισμένο τοπίο της βόρειας Ελλάδας. Από τους εικονιζόμενους (στη φωτογραφία) είναι και ο αλησμόνητος τώρα (πέθανε νεότατος, το 1969) συμπολίτης μας με σπουδές πολιτικού μηχανικού στην Ιταλία, Τζίμη (Παναγιώτης) Καρέλος, της γνωστής εμπορικής οικογένειας του Αγρινίου. Για τον οποίο (Τζίμη) ο ποιητής σε κάποια σημείωση, του παρουσιαζόμενου βιβλίου του, γράφει:

«Στο πρόσωπο του Τζίμη ήταν σχεδιασμένη μια ροδαλή γλυκύτητα, σαν σπιτικό γλυκό του κουταλιού»... Κι έτσι πράγματι έδειχνε η όλη εμφάνιση και η συμπεριφορά του Τζίμη!

Η ποιητική συλλογή περιλαμβάνει είκοσι τέσσερα (24) άτιτλα ποιήματα αριθμημένα Λατινικά. Η στιχουργική μορφή είναι ελεύθερη. Τα θέματα είναι εμπνευσμένα από τις μνήμες, τις εντυπώσεις και γενικότερα τα βιώματα μιας χρονικής περιόδου της ζωής του ποιητή και συγκεκριμένα με την αντίστοιχη της θητείας του (1961-1963) στο 619 Τάγμα Πεζικού του Ελληνικού Στρατού στην Κόρινθο, στην Εράτυρα και στα Γρεβενά.

Ο Νίκος Αντωνάτος, όπως φαίνεται, δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη στις στρατιωτικές αρχές ως προς τις κοινωνικές και εθνικές του πεποιθήσεις, όπως βεβαίως τις αντιλαμβάνονταν και όπως τις ήθελε το τότε κλίμα και η πρακτική της εξουσίας. Το στρατόπεδο της Μακρονήσου κάτω από την πανελλαδική κατακραυγή είχε καταργηθεί. Οι ύποπτοι για τα κοινωνικά τους φρονήματα εντάσσονταν στις λεγόμενες τότε (στη στρατιωτική γλώσσα) «Πειθαρχικές Διμοιρίες» και «Διμοιρίες σε Τάγματα». Σε μια τέτοια στρατιωτική μονάδα του 619 Τ. Π. υπηρέτησε δίχως όπλο και ο μετέπειτα ποιητής Νίκος Αντωνάτος. Το πρώτο ποίημα της συλλογής με τον, εύκολα κατανοητό, συμβολισμό του είναι ενδεικτικό:

*Του σφύριζε ο λοχίας μες στ' αυτί
 Του σφύριζε δυνατά με τη σφυρίχτρα
 Κι όσο του σφύριζε τόσο το βήμα του
 Βούλιαζε σε μια χωριάτικη ψυχή
 Μα έπρεπε να βρει το βηματισμό
 Έπρεπε με τους άλλους να συντονιστεί
 Προσπάθησε, και τότε
 Σε μια έξαρση θεατρικών κινήσεων
 Από τις απόρρητες δυνάμεις του,
 Η πειθαρχία είχε καταλυθεί.*

(φαντάρε, πού πάς;)

Στη σελίδα 25 καταχωρήθηκε το ποίημα με τη Λατινική αρίθμηση XVII. Οι εννιά όλοι κι όλοι ολιγοσύλλαβοι στίχοι του μαρτυρούν, καλύτερα από κάθε σχετικό σύγγραμμα, για το δράμα των αγωνιστών που βίωσαν κυριολεκτικά στο πετσί τους τα οδυνηρά αποτελέσματα του εμφυλίου πολέμου:

*Ο γέρο-Χαρισόπουλος
 Με μια καρδιά βοσκού παρθένα
 31 χρονών στρατιώτης, μόλις
 Από τις φυλακές πήρε τ' απολυτήριο
 —απ' τα δεκάξι του αντάρτη στα βουνά
 Όλο ακούει απ' τη «Φωνή» ειδήσεις
 Μα κείνο που τον πλήγωνε κρυφά
 Ήταν σαν του θυμίζανε πως μέχρι τότε
 Δεν είχε πάει ποτέ του με γυναίκα.*

(μόλις...)

Ο Νίκος Αντωνάτος με τα Ποιήματα, τη Σημείωση και τα Σχόλια του βιβλίου του «Θητεία - 619 Τ.Π.» καταγράφει, κατ' αρχάς, με καλλιτεχνικό τρόπο, στιγμιότυπα της ζωής στην «Πειθαρχική Διμοιρία» και διευκρινίζει, με πεζό αλλά λογοτεχνικό λόγο, τις τότε ισχύουσες συνθήκες δίχως να παρασύρεται από κάποια μνησικακία για τους υπεύθυνους. Η χρονική απόσταση των 45 και πλέον ετών απάλυνε τις αιχμηρές προεξοχές κι άφησε χώρο για να περάσει η γνήσια και άξια Ποίηση!

Α6.2. Έλσα Λιαροπούλου, «Η ποίηση ως μαρτυρία και πολιτική πράξη» [Κείμενο επεξεργασμένο από την συντάκτρια με βάση την ομιλία¹ της στην παρουσίαση της ποιητικής συλλογής *Θητεία - 619 Τ.Π.*, Ινστιτούτο Γκαίτε, 11 Ιουνίου 2007].²

Τον Νίκο Αντωνάτο τον γνωρίζω πολλά χρόνια. Έχω διαβάσει όλες τις ποιητικές του συλλογές και κάθε μια είχε κάτι να μου δώσει, την ιδιαίτερη εκείνη ευχαρίστηση που δίνει το γνήσιο ποιητικό έργο.

Η προσωπική εμπλοκή ωστόσο του ποιητή είναι αυτή που διαφοροποιεί τη συγκεκριμένη συλλογή του από τις προηγούμενες. Η θητεία ενός αριστερού στρατιώτη, του ίδιου, στο 619 Τ.Π. μέσα από 24 ποιήματα, γίνεται και ο τόπος όπου καθρεπτίζεται η μετεμφυλιακή Ελλάδα, όπου γράφεται ένα κομμάτι της σύγχρονης ιστορίας. Ένα νέο αριστερό αγόρι σε μια πειθαρχική διμοιρία όπου υπηρετούν δρώντες κομμουνιστάι για να ελέγχεται η δράση τους. Μια συγκλονιστική μαρτυρία, μια έκφραση του συλλογικού, συντροφικού βιώματος, μετατρέπεται σε ποιητική πράξη που διασώζει την εικόνα μιας ολόκληρης εποχής που με έναν παράδοξο τρόπο είναι τόσο μακριά, όσο είναι και κοντά μας. Σ' ένα απομονωμένο στρατόπεδο, σ' έναν άνυδρο, σκονισμένο τόπο, στα χαντάκια που άνοιγαν οι στιγματισμένοι φαντάροι, μπαίνουν τα θεμέλια της σύγχρονης νεοελληνικής πραγ-

¹ Μέρος του κειμένου της ομιλίας έχει δημοσιευθεί και στον Α' τόμο της Εργογραφίας. Βλ. Χ. Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία-Βιβλιογραφία-Ανθολόγιο (1983-2007)*, σ. 139-143.

² Το κείμενο της πρόσκλησης για την εκδήλωση:

Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ Μελέτης της Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας τη Δευτέρα 11 Ιουνίου 2007 και ώρα 20.00 στην αίθουσα του Γερμανικού Ινστιτούτου (Γκαίτε), Ομήρου 14-16, Αθήνα, διοργανώνει ειδική εκδήλωση για να παρουσιαστεί η νέα ποιητική συλλογή του Νίκου Αντωνάτου: *Θητεία - 619 Τ.Π.* (Κόρινθος - Εράτυνα - Γρεβενά).

Η νέα ποιητική συλλογή του Νίκου Αντωνάτου αφορά 24 ποιήματα που στην πλειονότητά τους έχουν γραφεί κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας στην πειθαρχική διμοιρία του 619 Τάγματος Πεζικού της Εράτυνας. Τα ποιήματα αυτά συνοδεύονται από σχόλια που αποτελούν προσωπική μαρτυρία του ποιητή και αποκτούν μεγάλη ιστορική σημασία καθώς το φαινόμενο των πειθαρχικών διμοιριών παραμένει ως τώρα αμαρτήρητο, ενώ φεύγουν ένας-ένας απ' τη ζωή οι μάρτυρες. Με την ποιητική αυτή μαρτυρία τίθεται μέσα απ' τους λογοτεχνικούς δρόμους το ζήτημα των σχέσεων νεολαίας και στρατού, αριστεράς και στρατού, αριστεράς και ένστολης στρατιωτικής βίας. Ένα ζήτημα που δεν αφορά μόνο το χθες.

Για το βιβλίο θα μιλήσουν οι: Έλσα Λιαροπούλου, φιλόλογος και Κώστας Τσουράκης, δημοσιογράφος. Θα απαγγείλουν οι: Άννα Ελεφάντη και Στράτος Στασινός με μουσική συνοδεία και θα επακολουθήσει μικρή δεξίωση.

Το Δ.Σ. της ΕΜΙΑΝ θα ήθελε να ευχαριστήσει τους χορηγούς αυτής της εκδήλωσης: Κώστα Βαρβάκη, Δημήτρη Παπούλια, Άγγελο Ρούβαλη και Θανάση Σταγιάννο. Την εκδήλωση θα συντονίσει ο Θανάσης Καλαφάτης, καθηγητής Πανεπιστημίου, πρόεδρος της ΕΜΙΑΝ.

ματικότητας, που όσο κι αν φαίνεται ότι έχει πλήρως διαφοροποιηθεί από το πρόσωπο παρελθόν της, εξακολουθεί να συντηρεί τα τραύματα που αυτό παρήγαγε.

Μέσα από τα μάτια ενός ώριμου αφηγητή, που έχει πλέον τη συνείδηση των όσων ακολούθησαν, καταγράφεται η στρατιωτική θητεία του ιδίου ενώ είναι ακόμη φοιτητής. Με ένα μαγικό τρόπο, τον τρόπο της ποίησης, ο χρόνος καλύπτεται κι όλες οι απογοητεύσεις, οι ματαιώσεις του παρόντος, η φρόνηση και η σκληρή εμπειρία, υποχωρούν και αναδεικνύεται ο φλογερός αριστερός νέος, που δεν έχει διλήμματα, που το όραμά του δεν είναι δυνατόν να καμφθεί, που έχει απολύτως αποδεχθεί κι εσωτερικεύσει τις συνέπειες των επιλογών του και δεν σκέφτηκε ούτε για μια στιγμή να υπαναχωρήσει ακόμη και στο συναισθηματικό επίπεδο. Όλη η συλλογή είναι μια ανάδρομη αφήγηση που την φέρνει ζωντανή σε μας ο κατασταλαγμένος πια αφηγητής που διατηρεί ωστόσο την νεανική του οπτική γωνία σε πείσμα των απογοητεύσεων και των ματαιώσεων που ακολούθησαν. Μάλιστα ο αφηγητής μοιάζει να προσπαθεί να διατηρήσει αναλλοίωτο το παρελθόν του μέσα από εικόνες, περιγραφές, συναισθήματα και λυρικούς σχηματισμούς.

Η πορεία της θητείας που φαινομενικά χαρακτηρίζεται από απελπιστική ακινησία, από περιορισμένο οπτικά ορίζοντα, εξελίσσεται σε μια πορεία έντονων συναισθημάτων που συναντά τον άλλο και μετατρέπει τον ανεπανάληπτο προσωπικό πόνο σε συλλογικό βίωμα και μαρτυρία, που τελικά σώζει κι έχει την μοναδική ιδιότητα να αναγάγει το ατομικό σε συλλογικό και να δίνει στο περιορισμένο προοπτική κι ελπίδα. Ο άλλος έρχεται και ξανάρχεται στην ποιητική συλλογή του Νίκου Αντωνάτου. Είτε ως όνομα, είτε ως περιγραφή, είτε ως παρουσία ορατή ή αόρατη είναι πάντα εκεί και δίνει στο βίωμα του ποιητή τη δυνατότητα να ξεφύγει από το πλαίσιο της απλής προσωπικής καταγραφής και να πάρει διαστάσεις καθολικότητας που ξεπερνά ακόμη και τα όρια της διμοιρίας και του συντάγματος και γίνεται η μαρτυρία ενός ολόκληρου λαού. Ο ποιητής δηλαδή δεν πέφτει στην παγίδα της αυτοαναφορικότητας και της ενδοσκόπησης, κάνει μια ποιητική διαδρομή κατά την οποία το εγώ συγχέεται με το εμείς, στην οποία η συλλογική συνείδηση, τα κοινά πάθη και ο προσωπικός σχολιασμός εναρμονίζονται απόλυτα.

Η ποιητική συλλογή *Θητεία - 619 Τ.Π.* εκδίδεται το 2007. Σαράντα έξη χρόνια

μετά από τότε που αυτή η θητεία έγινε. Ο ίδιος ο ποιητής ομολογεί ότι είχε τα ποιήματα στα συρτάρια του και κατά καιρούς τα κοίταζε και τα ξανακοίταζε. Τα εικοσιτέσσερα ποιήματά της είχαν τη δική τους θητεία μέσα στο χρόνο, ο οποίος τα δοκίμασε, τα ωρίμασε και τα έφερε ως εμάς. Δεν γνωρίζω πόσες και ποιες επεξεργασίες δέχτηκαν. Μοιάζουν ωστόσο ως να γράφτηκαν με τη μία, μεταδίδουν αισθήματα φρέσκα, είναι άμεσα, ζωντανά, περιγράφουν έναν κόσμο διόλου παρωχημένο και ξεχασμένο, φτάνουν ως εμάς με την απαίτηση του ισχυρού παρελθόντος σε ένα παρόν που το έχει απόλυτη ανάγκη για να υπάρξει και να έχει νόημα.

Μέσα από καθημερινές, απλές λέξεις, μέσα από ένα αναφορικό και λιτό λόγο, δημιουργείται ισχυρό συγκινησιακό υπόβαθρο, ο ποιητής εστιάζει στο καθημερινό, πουθενά δεν υπάρχουν διακηρύξεις και ηρωοποίηση.

Ανθρώπινα καθημερινά προβλήματα, καθημερινοί αναγνωρίσιμοι άνθρωποι, δικοί μας άνθρωποι, εμείς οι ίδιοι, η διαδικασία της ταύτισης επιτυγχάνεται με τρόπο εξαιρετικό στην ποίηση του Νίκου Αντωνάτου. Η χρήση ονομάτων και ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ατόμων που περιγράφονται, εξατομικεύει, δίνει σπαραχτική αληθοφάνεια στα ποιήματα, κάνει εξαιρετικά αυτονόητες τις δικές μας προβολές και ταυτίσεις, ο θάλαμος της πειθαρχικής διμοιρίας γίνεται το κέντρο της ζωής, ο ποιητής καταφέρνει αγνοώντας το ηρωικό, το μεγαλειώδες και το υπεράνθρωπο, να δώσει την συγκλονιστική εικόνα του ανθρώπου αγωνιστή ο οποίος χαρακτηρίζεται από ελπίδα, αξιοπρέπεια και μαχητικότητα χωρίς να χάσει ούτε για μια στιγμή την ανθρώπινη καθημερινή και αδύναμη πλευρά που κάνει την υπέρβαση του φόβου και της αδυναμίας να αποκτούν διαστάσεις συμβόλου. Ο ρεαλισμός της ποιητικής γραφής, η σπαρακτική απογύμνωσή της από οποιαδήποτε καλλιτεχνική ωραιοποίηση, δημιουργεί το πλαίσιο που απαιτείται για να παραχθούν καλλιτεχνικές αξίες, όπως η μέθεξη και τελικά η κάθαρση.

Ο Νίκος Αντωνάτος είναι έμπειρος ποιητής, μπορεί να χειριστεί την άμεση συγκίνηση και την πραγματικότητα, έχει την ικανότητα να την μετατρέψει σε ποιητική πράξη, να προσδώσει ποιητικά φορτία στη μαρτυρία, να σταθεί ανάμεσα στην ιστορία και την ποιητική τέχνη και να μην προδώσει καμιά από τις δύο. Η επεξεργασία του πραγματολογικού υλικού, η αναγωγή της πραγματικότητας σε καλλιτεχνικό γεγονός είναι εξαιρετικά δύσκολο όταν η εμπλοκή του ποιητικού

υποκειμένου στο πραγματολογικό υλικό είναι τόσο ισχυρή. Ωστόσο αυτή είναι και η επιτυχία του Νίκου Αντωνάτου. Αυτό καταφέρνει. Να δέσει αρμονικά την ποίηση με την μαρτυρία. Η καλλιτεχνική του θητεία στον λυρισμό, που έχει φανεί με επιτυχία στις προηγούμενες συλλογές του, λειτουργεί με έναν υπόγειο κι ευεργετικό τρόπο και σε αυτήν. Παρ' όλο που το ιστορικό πλαίσιο είναι ισχυρό και ο ποιητής δεν επιθυμεί διόλου να απομακρυνθεί από αυτό ή να αλλοιώσει την μνήμη του, καταφέρνει να δώσει λυρικό στοιχείο σε ποιήματα που είναι σύντομα και περιεκτικά. Χωρίς ωραιολογίες και στις παρυφές του πεζού λόγου, με την ευθεία αναφορικότητα της γλώσσας τους και την αυστηρή συντακτική δομή τους, με παρουσία των φυσικών αναγκών καθώς και του σκληρού τοπίου, συχνά περιγραφικά, τα ποιήματα της συλλογής είναι εύκολο να θεωρηθούν ρεαλιστικά.

Η τρυφερότητά τους όμως, η ισχυρή λειτουργία του συναισθήματος, η μετάβαση σε χώρους ιδιωτικούς, η δημιουργία ατμοσφαιρικού κλίματος καθώς και η μόνιμη παρουσία μιας αμυδρής μελαγχολίας και αναμονής, καθώς και μιας διακριτικής εξομολογητικής τάσης, δίνουν στην ποίηση του Αντωνάτου χαρακτήρα λυρικό και την δικαιώνουν ως καλλιτεχνική δημιουργία. Το πραγματολογικό υλικό δεν στερεί τελικά διόλου τον ιδιότυπο λυρισμό του ποιητή, χωρίς ωστόσο να παραγάγει υπερβολή και κορεσμό συναισθημάτων. Υπάρχει ισχυρή αίσθηση του μέτρου η οποία συμβάλλει στην ποιητική ατμόσφαιρα.

Η ανάγκη του ποιητή να προσθέσει τον προσωπικό του σχολιασμό στα ποιήματα γίνεται με τις παρενθέσεις στο τέλος. Είναι μια τεχνική που την λειτούργησε με επιτυχία στην ποίησή του ο Μανώλης Αναγνωστάκης και ταιριάζει απόλυτα με τις ποιητικές προθέσεις του Νίκου Αντωνάτου. Οι παρενθέσεις στο τέλος απηχούν τη φωνή του ώριμου αφηγητή, το αποτέλεσμα της επεξεργασίας που είχαν τα γεγονότα της νιότης του μέσα στο χρόνο. Είναι η φωνή που συνδέει τον νέο του '60 με τον ώριμο διηγούμενο του 2007. Αυτό το εύρημα καταλύει τον χρόνο, μειώνει την απόσταση, σχεδόν αφηγά τις αλλοιώσεις. Αυτή η καταστρατήγηση του χρόνου δίνει στην ποιητική συλλογή εξαιρετική ζωντάνια. Ευτυχώς δεν είναι ένα μνημόσυνο, μια ματιά στο παρελθόν, είναι η ισχυρή παρουσία του παρελθόντος στο παρόν κάτω από το βάρος του ποιητικού φορτίου. Οι παρενθέσεις στα ποιήματα του Αντωνάτου έχουν το βάρος του παρόντος, οι σχολιασμοί του τρυφεροί, συχνά λυρικοί, προβάλλουν τον προσωπικό λόγο, προσδίδοντας παράλληλα ποιητικό-

τητα, είναι μια υπόγεια υπόμνηση της παρουσίας που δεν επιθυμεί να κάνει χρήση του ποιητικού υποκειμένου παρά μόνο στο περιθώριο.

Βέβαια εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη συλλογή έχει η μνήμη. Τα ποιήματα έρχονται να την επεξεργαστούν και να φωτίσουν σπαρακτικά το παρελθόν. Με αυτή την έννοια υπάρχει κάθαρση στην ποίηση του Αντωνάτου διότι η μνήμη τού επιτρέπει να υποκαταστήσει την απώλεια μέσω της γραφής. Γι' αυτό άλλωστε κυρίαρχο αίσθημα δεν είναι εκείνο της ματαιώσης, της ήττας, της ταπείνωσης. Τα νέα παιδιά που υπηρετούν τη θητεία τους στο 619 Τ.Π. γίνονται η ασπίδα προστασίας στην καλή διάθεση του ποιητή, δίνουν και σ' αυτόν και σε μας περιθώρια για όνειρα και ελπίδα.

Το πραγματολογικό υλικό που συνοδεύει τα 24 ποιήματα δεν αφαιρεί τίποτα από την ποιητικότητα και τον ιδιότυπο λυρισμό, αντίθετα συμβάλλει στη δημιουργία ατμοσφαιρικότητας γιατί προσθέτει μια ακόμη αιτία για συγκίνηση και για μέθεξη. Η εκτενής σημείωση, τα σχόλια, τα ονόματα όσων συνυπηρέτησαν στη διμοιρία την ίδια περίοδο με τον ποιητή, υποστηρίζουν απόλυτα το ποιητικό κομμάτι του βιβλίου που είναι και το κυρίαρχο. Οι διευκρινίσεις λειτουργούν ως υπόβαθρο των ποιημάτων τα οποία αυτονομούνται απόλυτα, γεγονός που ενισχύει την ικανότητα του Νίκου Αντωνάτου να μετατρέπει το βίωμα σε ποιητική πράξη.

Η πειθαρχική διμοιρία της Εράτurras, αλλά κι ολόκληρο το μετεμφυλιακό κλίμα αναδεικνύονται ποιητικά μέσα από αυτά τα 24 ποιήματα. Συχνά θεωρούμε ότι ένα μεγάλο κομμάτι της σύγχρονης Ελλάδας έχει ξεχαστεί, έχει θαφτεί καλύτερα κάτω από έναν άκρατο εκσυγχρονισμό κι έναν αλόγιστο καταναλωτισμό που ενισχύουν ένα άχρωμο πολιτικά κοινωνικό μόρφωμα. Η συλλογή του Αντωνάτου καταφέρνει να ζωντανέψει το παρελθόν με τρόπο λειτουργικό, ουσιαστικό και καλλιτεχνικό.

Εμένα προσωπικά με κάνει να ζηλεύω λιγάκι. Γιατί μεταφέρει ένα κλίμα συντροφικότητας, ελπίδας, συναισθηματικών διεργασιών που πολύ θα ήθελα να έχω ζήσει. Αυτή ωστόσο είναι η μαγεία της ποίησης. Κάνει δικό μας εκείνο που μας λείπει. Μας προκαλεί, όταν είναι καλή ποίηση, να αισθανθούμε έστω και για λίγο, όσο εν προκειμένω κρατά η ανάγνωση 24 ποιημάτων, ότι μοιραζόμαστε την ομορφιά, τον πόνο, την ελπίδα και τα όνειρα ενός κόσμου που ενώ είναι πολύ μακριά από μάς, γίνεται δικός μας και μας κατακλύζει.

Α6.3. Κ. Τσουράκης, «Ο στρατός ως πειθαρχείο» (Θητεία - 619 Τ. Π.), εφ. *Εποχή* (24. 06. 2007).³

[Μια στρατιωτική θητεία διαφορετική από τις άλλες ήταν η θητεία που περίμενε τους «χαρακτηρισμένους» αριστερούς αμέσως μετά τη λήξη του εμφύλιου στην Ελλάδα. Οι ειδικές πειθαρχικές μονάδες, η απομόνωση από τους άλλους στρατευμένους, το καθεστώς στρατοπέδου - εξορίας ήταν τα στοιχεία που κυριάρχησαν προς το τέλος της δεκαετίας 1950 και τις αρχές της επόμενης.

Υπήρξαν αριστεροί που αντέδρασαν και μ' άλλους τρόπους, πιο εσωτερικούς, αλλά διόλου ιδιωτικούς, ατομικούς, οι οποίοι τους οδήγησαν στην καλλιτεχνική μετουσίωση της σκληρής εμπειρίας. Σ' αυτή την κατηγορία ανήκει και ο Νίκος Αντωνάτος, που η ποιητική συλλογή του «Θητεία - 619 Τ. Π. Κόρινθος-Εράτυρα-Γρεβενά», απότοκος μιας «πειθαρχικής» στρατιωτικής θητείας στις αρχές της δεκαετίας 1960, παρουσιάστηκε τη Δευτέρα 11 Ιουλίου με πρωτοβουλία της Εταιρίας Μελέτης Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας (EMIAN).

Στην παρουσίαση μίλησαν ο πανεπιστημιακός καθηγητής και πρόεδρος της EMIAN Θανάσης Καλαφάτης, ο δημοσιογράφος Κώστας Τσουράκης, η κριτικός Έλσα Λιαροπούλου και ο ίδιος ο Ν. Αντωνάτος. Αποσπάσματα από τη συλλογή απήγγειλαν η Άννα Ελεφάντη και ο Στράτος Στασινός.

Στο σημερινό φύλλο της «Εποχής» δημοσιεύουμε το μεγαλύτερο μέρος της ομιλίας του Κ. Τσουράκη, που σκιαγραφεί με γλαφυρό λόγο την πραγματικότητα των πειθαρχικών μονάδων της εποχής εκείνης, αλλά και τη διαχρονική χρήση της στρατιωτικής θητείας ως πειθαρχικό, τιμωρητικό μέσο].

Αυτό που συμβαίνει απόψε, είναι κάτι που αναδεικνύει με τρόπο εκπληκτικό τη δύναμη της ποίησης και τη δύναμη του ποιητή. Το βιβλίο του Ν. Αντωνάτου και η πρωτοβουλία της EMIAN να οργανώσει την παρουσίασή του, συγκέντρωσε εδώ τους φίλους του ποιητή και τους συνήθεις νοσταλγούς και διαχρονικούς οραματιστές της αριστερής νεολαίας. Αυτό ήταν λογικό.

Το βιβλίο του Νίκου, οι στίχοι και τα σχόλιά του, μας έδωσαν το κίνητρο να επικοινωνήσουμε, να βρεθούμε απόψε εδώ, να θυμηθούμε ξεχωριστές στιγμές

3. Ο Κ. Τσουράκης υπηρέτησε στη δημοκρατία πριν από τον Ν.Α. Μέρος του κειμένου της ομιλίας έχει δημοσιευθεί και στον Α' τόμο της Εργογραφίας. Βλ. Χ. Σπυρελή, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία- Βιβλιογραφία -Ανθολόγιο* (1983-2007), σ. 145-146.

της ζωής μας και φίλους μας που έχουν φύγει από τη ζωή αλλά όχι και από τη μνήμη μας. Μας παρακίνησε να κάνουμε μια επιστροφή στη νιότη μας - τη νιότη που 'δειχνε πως θα γινόμαστε αυτό που γίναμε, αν μετράω με το σωστό μέτρο τους ανθρώπους και την πορεία τους.

Η «Θητεία» του Νίκου Αντωνάτου αναφέρεται σε μια μικρή μονάδα του ελληνικού στρατού, που θα τη λέμε Διμοιρία από δω και πέρα για να συνεννοούμαστε. Μια διμοιρία σ' ένα στρατόπεδο, στην Εράτυνα της Κοζάνης - διμοιρία φάντασμα και μπαμπούλας, όπως ήταν και η δίδυμη αδελφή της στο άλλο στρατόπεδο, στον Κολυνδρό της Πιερίας. Δύο διμοιρίες που υπήρχαν και ταυτόχρονα δεν υπήρχαν.

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε και την ενδεχόμενη παγκόσμια πρωτοτυπία. Από μια διμοιρία, ένα πληθυσμό, δηλαδή, που δεν έφθασε συνολικά τους 100 ανθρώπους, έχουν προκύψει δύο λογοτέχνες, που έχουν μάλιστα εμπνευστεί σημαντικά έργα από τη ζωή τους σ' αυτό τον περιορισμένο χρόνο και χώρο. Γιατί πρέπει να θυμηθούμε ότι εκτός από το βιβλίο του Νίκου, για το οποίο είμαστε εδώ σήμερα, έχει γράψει και ο αξέχαστος φίλος και σύντροφός μας, Μάριος Χάκκας, τον «Τυφεκιοφόρο του εχθρού». Μια συλλογή εξαιρετικών διηγημάτων που εμπνεύστηκε από τη θητεία του στη Διμοιρία και τους στάβλους του 619 Τ. Π.

Ο στρατός ήταν πάντα, σχεδόν κατά κοινή παραδοχή, το μεγάλο σχολείο, όπου τα αγόρια ωρίμαζαν, γίνονταν άντρες, δρομολογούνταν ως αυριανοί στυλοβάτες της οικογένειας και της κοινωνίας.

Για τους πολύ ανήσυχους και τους ατίθασους, όμως, χρειαζόταν ειδικός τόπος συγκέντρωσης και ειδική μεταχείριση, που θα τους σπάσει τον τσαμπουκά και εν ανάγκη το πόδι, το χέρι ή το κεφάλι. Να γονατίσει ο αμετανόητος και ν' ακουστεί στο υπόλοιπο στράτευμα, στη γειτονιά του, στο χωριό του, στο πανεπιστήμιο ότι δεν χωρατεύει το γκουβέρνο.

«Θα σε στείλω στο Καλπάκι» ήταν η μόνιμη απειλή στις αρχές του περασμένου αιώνα για τον άτακτο φαντάρο. Εκεί, στα σύνορα με την Αλβανία, γίνονταν τέρατα και σημεία, εις βάρος αμετανόητων αριστερών στρατιωτών. Έτσι βομβάρδιζαν με τρόμο και την κοινωνία.

Μετά ήρθε ο μεγάλος εφιάλτης, η Μακρόνησος. «Θα σε στείλω στη Μακρόνησο» ήταν η συνήθης απειλή. Και μεγάλοι διανοούμενοι, στυλοβάτες του κα-

θεστώτος το διακήρυσσαν μεγαλοφώνως και ξετσίπωτα: «Να απλωθεί η Μακρόνησος, να γίνει ολόκληρη η Ελλάδα μια Μακρόνησος».

Όταν ανάγγειλε πανηγυρικά στη Βουλή ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Πλαστήρα, Γεώργιος Παπανδρέου, το 1950 την κατάργηση του κολαστηρίου της Μακρονήσου, «για να μην έχουν πρόσχημα να συκοφαντούν την Ελλάδα οι εχθροί της στο εξωτερικό», το ξεκαθάρισε: Οι πολίτες θα μεταφερθούν σε άλλο τόπο εξορίας. Αυτό το έργο συνεχίστηκε ως το 1958. Το Μάιο οι εκλογές φέρνουν την ΕΔΑ δεύτερο κόμμα με 25% περίπου των ψήφων και με 79 βουλευτές. Στη Μακρόνησο, όμως, 40 στρατιώτες είναι απομονωμένοι γιατί ήταν μέλη ή οπαδοί του κόμματος που ανέδειξαν οι Έλληνες αξιωματική αντιπολίτευση.

Τώρα δημιουργείται πρόβλημα. Λίγο πριν από τις εκλογές, τέσσερις εξέχοντες βουλευτές της ΕΔΑ, οι δυο απόστρατοι στρατηγοί, είχαν καταθέσει υπόμνημα συγγενών που κατάγγελλαν διάφορα για τα παιδιά τους που κρατούνταν στη Μακρόνησο.

Οι τελευταίοι σκορπίστηκαν σε μονάδες, που είχαν επιλεγεί και είχαν οργανωθεί για την υποδοχή τους. Ο κάθε διοικητής ενεργούσε ανάλογα με το τι καταλάβαινε ή τι ήθελε να καταλάβει. Αλλού ξυλοδαρμοί, αλλού βαριές αγγαρείες, αλλού φυλακίσεις, εκβιασμοί, απειλές -για να αλλάξουν μυαλά τα αγύριστα κεφάλια, αλλά και για ν' ακούνε οι υπόλοιποι και να κάθονται φρόνιμα.

Στο μεταξύ, όμως, προχωρούσε και η ανασύνταξη του βαθέος κράτους. Συγκροτήθηκε μια παραθεσμική επιτροπή για την αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου. Συμμετείχαν σ' αυτήν κρατικοί αξιωματούχοι, των γνωστών υπηρεσιών, και πολίτες, ανάμεσά τους και ο μετέπειτα προπαγανδιστής της χούντας Σάββας Κωνσταντόπουλος, Γραμματέας της επιτροπής - οιονεί συντονιστής - ο αξιωματικός του Πυροβολικού, Γεώργιος Παπαδόπουλος. Ο γνωστός.

Οι προτάσεις της επιτροπής αρχίζουν γρήγορα να υλοποιούνται. Στο πλαίσιο αυτό, προφανώς, αποφασίστηκε και η ανασύσταση μονάδων απομόνωσης των αριστερών στρατιωτών.

Αυτή η διμοιρία για τους έξω από το στρατόπεδο ήταν ο μπαμπούλας. Στα χαρτιά, όμως, στο οργανόγραμμα του τάγματος δεν υπήρχε. Γι' αυτό και τη λέμε διμοιρία φάντασμα. Στη ζώσα πραγματικότητα η διμοιρία εργασίας, υπήρχε μέσα στο στρατόπεδο και ξεχώριζε σαν τη μύγα μέσα στο γάλα. Κάθε πρωί όλοι οι

στρατιώτες παραταγμένοι κατά λόχους με τα κράνη και τον οπλισμό τους και στο τέλος της παράταξης η διμοιρία, με μπερέδες και με ένα φτυάρι ή μια αξίνα στο χέρι ο καθένας. Κάθε επικοινωνία με τους άλλους στρατιώτες είχε απαγορευθεί. Στη μέση των 5-6 μέτρων που χώριζαν το τολ της διμοιρίας από τους θαλάμους των άλλων στρατιωτών υπήρχε άσπρη γραμμή από ασβέστη, που χώριζε τους δυο κόσμους. Τα ίδια και χειρότερα συνέβαιναν στη διμοιρία του Κολυνδρού.

Μετά την πρωινή αναφορά, που τελείωνε σχεδόν καθημερινά με τιμωρίες στρατιωτών της διμοιρίας και με εξάψαλμο που συνόδευε αυτές τις τιμωρίες, το τάγμα οδηγούνταν στο πεδίο ασκήσεων. Οι άλλοι στρατιώτες γυμνάζονταν, οι στρατιώτες της Διμοιρίας έσκαβαν.

Το 1963 διαλύονται οι δύο διμοιρίες, αλλά η απομόνωση και η ειδική μεταχείριση των στρατιωτών Γ' Κατηγορίας συνεχίζεται, ανεξάρτητα από το ποιο κόμμα και ποιος πρωθυπουργός κυβερνά αυτό τον τόπο.

Να υπενθυμίσουμε ότι τη θητεία ως μπαμπούλα χρησιμοποίησε και η δικτατορία των συνταγματαρχών, όταν, για να αντιμετωπίσει την ογκούμενη αντίδραση της νεολαίας, ιδιαίτερα των σπουδαστών, κατέφυγε στη διακοπή της αναβολής και στη στράτευση των πιο δραστήριων στελεχών των πανεπιστημιακών σχολών. «Καθίστε φρόνιμα, θα πάτε φαντάροι».

Α6.4. Γ. Διαμαντόπουλος, «Η απείθαρχη διμοιρία», περ. *Η Παρέμβαση*, τχ. 141 (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 2007).

Στις αρχές Ιουνίου του 2007 στην Αθήνα έγινε η παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του Νίκου Αντωνάτου με τίτλο: "Θητεία - 619 Τ.Π. (Κόρινθος-Εράτυρα -Γρεβενά) η απείθαρχη διμοιρία" που κυκλοφόρησε στις εκδόσεις του περιοδικού "Ο Πολίτης". Στην παρουσίαση του βιβλίου ο συγγραφέας αναφέρθηκε για την περίφημη διμοιρία στην Εράτυρα με γλαφυρό και κατατοπιστικό τρόπο. Σχετική δημοσίευση έγινε στην εφημερίδα Εποχή.

Να δούμε τα πράγματα από την αρχή. Στην Εράτυρα μετά τη λήξη του εμφυλίου εγκαταστάθηκε μια μεραρχία πεζικού. Η στρατοπέδευση έγινε στη θέση "Μπαϊρια" της Εράτυρας. Η παρουσία της μεραρχίας ήταν βραχύβια και το μόνο που θυμούνται οι μεγαλύτεροι είναι η μπάντα που παιάνιζε κάθε βράδυ εθνικούς και δημοτικούς χορούς στο παζάρι και όλοι πιάνονταν στον χορό. Σύντομα η με-

ραρχία αποχώρησε και πίσω άφησε το 619 Τάγμα Πεζικού.

Το 619 Τ.Π. στρατοπέδευσε στην Εράτυρα μέχρι το 1962 και άφησε καλές εντυπώσεις στο χωριό. Η παρουσία του στρατού ήταν πηγή ζωής για την Εράτυρα αμέσως μετά τον πόλεμο. Όλα τα επαγγέλματα και το εμπόριο δούλεψαν και η κοινωνία απέκτησε δυναμική. Το Τάγμα είχε κανονική συγκρότηση με δομημένη ιεραρχία και πήγαινε για ασκήσεις στο σημερινό πεδίο βολής. Το τάγμα είχε και μια διμοιρία των σκαπανέων ή ημιονηγών δηλαδή μουλαράδων, οι οποίοι δεν έφεραν όπλο. Αυτή ήταν η απείθαρχη διμοιρία των χαρακτηρισμένων στα πολιτικά φρονήματα φαντάρων. Σε όλη την Ελλάδα υπήρχαν δύο τέτοιες διμοιρίες, μια στην Εράτυρα και μια στον Κολυνδρό. Μετά το κλείσιμο της Μακρονήσου, η Εράτυρα έγινε η μικρή Μακρόνησος. Οι κάτοικοι τον χωριού δεν γνώριζαν την ύπαρξη αυτής της διμοιρίας, τους έβλεπαν κάθε μέρα με τους κασμάδες στους ώμους να ανοίγουν χαντάκια, να ξηλώνουν πέτρες και νόμιζαν ότι βοηθούσαν στην ανοικοδόμηση του χωριού, αυτοί όμως συμμετείχαν στο πρόγραμμα των ηπίων καταναγκαστικών έργων προς γνώσιν και συμμόρφωσιν.

Ξαφνικά μια μέρα ανακοινώνεται ότι το 619 Τ.Π. φεύγει από την Εράτυρα και πηγαίνει στα Γρεβενά. Βαθύ πένθος έπεσε στο χωριό. Οι τοπικοί παράγοντες με δάκρυα στα μάτια σήκωσαν την Ελληνική σημαία και δεν άφηναν το λεωφορείο των αξιωματικών να φύγει, αλλά η απόφαση είχε παρθεί.

Το 619 Τ.Π. φεύγοντας για τα Γρεβενά πήρε μαζί του και την απείθαρχη διμοιρία. Για την απομάκρυνση του τάγματος οι τοπικοί παράγοντες κατηγορούσαν για κύριο υπεύθυνο τον βουλευτή της ΕΡΕ Λαδά από τα Γρεβενά, ο οποίος δόλια φρόντισε να βοηθήσει τον τόπο του. Να σημειωθεί ότι τα Γρεβενά ήταν τότε στο νομό Κοζάνης.

Την επόμενη της αποχώρησης του τάγματος η Εράτυρα μέτρησε τις πληγές της, οι περισσότεροι νέοι του χωριού είχαν πάρει το δρόμο της μετανάστευσης, άλλοι για τα αστικά κέντρα όπως για Θεσσαλονίκη και άλλοι για το εξωτερικό, Αυστραλία, Γερμανία, Αμερική. Στο κεφαλοχώρι άρχισε η παρακμή, έμεινε το Γυμνάσιο και τα εμπορικά να λειτουργούν με τὰ γύρω χωριά. Η Εράτυρα επέστρεψε αποκλειστικά στην γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή.

Το στρατόπεδο για αρκετά χρόνια έμεινε έρημο, μέχρι πού στη διάρκεια της δικτατορίας εγκαταστάθηκαν δύο μοίρες πυροβολικού. Η αδυναμία του χωριού

να εξυπηρετήσει το στρατό και άλλοι λόγοι αποφάσισαν να φύγουν το 1973 δύο μοίρες πυροβολικού. Η Εράτυνα την εποχή αυτή δεν ήταν το παλιό κεφαλοχώρι. Η επόμενη ιστορία του στρατοπέδου είναι γνωστή, στην αρχή είπαν να χαραχτούν οικοπέδα, μετά έγιναν έργα για βιοτεχνικό πάρκο, τελευταία εμφανίστηκε αγνώστου ταυτότητας οργάνωση με κάτι χαλασμένα πυροσβεστικά, η οποία σαν αστεροειδής εξαφανίστηκε.

Σήμερα το στρατόπεδο μένει έρημο και στοιχειωμένο να θυμίζει τις παλιές δόξες τού 619 Τ.Π. με τους αστέρες του κινηματογράφου τον Κακαβά και τον Μαρίνο που υπηρέτησαν εδώ και έκαναν υπερήφανη την τότε νεολαία. Τα παιδιά της απείθαρχης διμοιρίας ήρθαν στο χωριό το 2000, έδωσαν βιβλία στη βιβλιοθήκη, φιλοξενήθηκαν από την τότε δημοτική αρχή στον ξενώνα κι επισκέφτηκαν το στρατόπεδο. Σήμερα η απείθαρχη διμοιρία δεν σκάβει χαντάκια, γράφει ποιήματα, να θυμίζει τη θητεία στην Κόρινθο, εκεί που παρουσιάζονταν οι νεοσύλλεκτοι και μετά τα χρόνια της θητείας στην Εράτυνα. Την Εράτυνα ποτέ δεν ξέχασαν.⁴

⁴ Σε δημοσίευμα του τοπικού τύπου «**Ομαδική επίσκεψη, μετά από σαράντα περίπου χρόνια, στην Εράτυνα Κοζάνης, στις 14 Οκτωβρίου 2000**» (*Εφημερίδα της Εράτουρας*, αρ. φύλλου 82, Αύγουστος-Οκτώβριος 2000) που υπογράφει ο Γ. Δ., τουτέστιν Διαμαντόπουλος, διαβάζουμε τα εξής:

«Στην τιμητική εκδήλωση, που έγινε για μας τους άλλοτε “ανεπιθύμητους σκαπανείς” της πειθαρχικής διμοιρίας, από τη Δημοτική Αρχή του τόπου, στην Αίθουσα πολιτιστικών εκδηλώσεων του Δήμου, προσφέρθηκαν από την ομάδα μας μια σειρά από λογοτεχνικά και ιστορικά βιβλία, σαν συμβολή στην καινούργια βιβλιοθήκη τους. Μετά από τις συνηθισμένες προσφωνήσεις, ήρθε και η σειρά μου να πω και γω λίγα λόγια:

Θα ήθελα καταρχήν να ευχαριστήσω τη Δημοτική Αρχή και το Δήμαρχο για την άποψη όντως φιλοξενία τους. Θα ήθελα ακόμα να πω ότι δεν ήρθαμε στην Εράτυνα, μας έφεραν. Δεν υπήρξαμε ήρωες. Αντιήρωες θα έλεγα καλύτερα. Κάναμε τη μικρή μας υπέρβαση για να υπερασπιστούμε τις ιδέες μας και την αξιοπρέπειά μας. Δεν έχουμε κανένα, μα κανένα παράπονο από τους Ερατυρείς. Στην αρχή μας είδαν ίσως με κάποια επιφύλαξη, αλλά γρήγορα ο μύθος που μιλούσε για τα «άγρια θηρία», που τα έκλεισαν στο σιδερένιο κλουβί –Τολ– το έλεγαν, γιατί απειλούσαν την ασφάλεια και την τάξη, κατέρρευσε. Μπήκαμε στη ζωή τους, φάγαμε, ήπιαμε, χορέψαμε, τραγουδήσαμε. Κατάλαβαν ότι ήμασταν άνθρωποι σαν και αυτούς. Φεύγοντας αφήσαμε μια Εράτυνα καθημαγμένη, κατεστραμμένη από τον πόλεμο. Έτσι ήταν η Ελλάδα τα πέτρινα εκείνα χρόνια, που τά 'σκιαζε η φοβέρα και τα πλάκωνε η σκλαβιά. Ο χωροφύλακας καθόριζε τα πάντα. Επιστρέφοντας μετά από σαράντα περίπου χρόνια βρήκαμε μια Εράτυνα ανθούσα, ευημερούσα, με καινούργια σπίτια, πολλά καταστήματα, καφετέριες και με ανεπτυγμένη κτηνοτροφία και βιοτεχνία. Ευχόμαστε το καλύτερο γι' αυτή την πόλη που “εκόντες άκοντες” συνδέσαμε μαζί της τα πιο τρυφερά μας χρόνια».

A6.5. Χρ. Γιαννακός, Ευ. Τζάνος, Β. Τουρογιάννη (επιμ. Στήλης “Ξεφυλλίζοντας”) «Νίκος Αντωνάτος, Θητεία - 619 Τ.Π. (Κόρινθος-Εράτωνα-Γρεβενά), Ο Πολίτης 2007», περ. Μανδραγόρας, τχ. 39 (Φθινόπωρο 2008).

X.

Τη νύχτα / Φωτεινά στεφάνια/ Ψηλά στη λαμαρίνα έγγραφαν / Τα αναμμένα λαμπογυάλια / Σκιές, / Κρατώντας ανοιχτά στα χέρια / Τα απαγορευμένα τους βιβλία/ -μακριά ένα γραμμόφωνο να παίζει / το σκοπό//Ασάλευτες / Στο θάλαμο τελειώνουν / Στρατιώτες λακωνίζοντας το / Θάνατο.// (ασάλευτη ζωή).

Είκοσι τέσσερα ποιήματα, όσα και οι μήνες της θητείας του ποιητή σε πειθαρχική διμοιρία, 1961-1963. Στρατιώτες χαρακτηρισμένοι αριστεροί, ανεπιθύμητοι «δια την επίσημον πατρίδα». «...ριπές / Νοσταλγίας / Απ’ το θαμμένο μέσα μας νότο». Δε νοσταλγεί ο ποιητής τις ταλαιπωρίες της ασφυκτικής εκείνης εποχής μόνο τη συντροφικότητα και το όραμα που ζέσταιναν τις σκληρές μέρες θυμάται τρυφερά. Τη θαλπωρή της πίστης, της αισιοδοξίας μέσα στη «Νύχτα της παγωνιάς» αλλά και τη χαμηλόφωνη θλίψη για τη θυσία των χρόνων της νιότης του μας μεταδίδει μέσα από τους λιτούς στίχους του.

A6.6. Νίκος Αντωνάτος, «Θητεία στη ΘΗΤΕΙΑ», περ. Ο Πολίτης, τχ. 154 (Απρίλιος 2007). [Διαβάστηκε στην εκδήλωση που διοργάνωσε η EMIAN για την παρουσίαση του βιβλίου στο αμφιθέατρο του Γερμανικού Ινστιτούτου Γκαίτε, 11.06.2007. Βλ. παραπάνω A6.2 και A6.3].

1954, νοικιάζαμε στο Μεσολόγγι τη σάλα του σπιτιού μας σε δυο έφεδρους ανθυπολοχαγούς, τον Τάσο και το Μαρίνο, κι εμείς οι πέντε στριμωχνόμαστε στα άλλα δύο δωμάτια, τα μικρά. Περνούσε από τον δρόμο έξω, μπροστά απ’ το σπίτι μας, ο στρατός, «τα στρατά» όπως λέγαμε, οι διμοιρίες των νεοσύλλεκτων που πήγαιναν στα σάλτσινια για ασκήσεις, τραγουδώντας άσματα πατριωτικά, στα οποία περίσσευε ο εθνικισμός και η φυλετική λαγνεία. Μύριζε ναφθαλίνη σιδερωμένο το χακί κι η καλογουαλισμένη αρβύλα δέρμα, που, με τη σύγχυση σωματικών αναθυμιάσεων, δημιουργούσαν ένα εκρηκτικό κοκτέιλ στρατευμένου ανδρισμού, ο οποίος κοκορευόταν αναβαπτισμένος στη σκληρότητα, την ομαδική ζωή, το συρρικνωμένο εγώ και την πολεμική αγωγή, συνδυασμένος με την απο-

κοπή από τη γονική φροντίδα. Ενώ τα θηλυκά μαγεύονταν από την αστερόεσσα στολή, περιφρονώντας εμάς τους μαθητές, αλλά και τους φαντάρους, οπού τη μοίρα τους συνέθεταν, πεδία ασκήσεων, πεδία βολής, στρατωνισμός, σιωπητήρια και κρυφά γράμματα. Πολιορκία λοιπόν στρατιωτική μέσα και έξω απ' το σπίτι μας. Η λέξη πολιορκία είναι άλλωστε γνωστό για τους Μεσολογγίτες από πού κρατάει η σκούφια της.

Αυτά, καταχωνιασμένα στον κόσμο ενός εφήβου-αποδέκτη, άφησαν τα ίχνη τους στον ψυχισμό του καθώς στο στυπόχαρτο το μελάνι. Μέχρι που ήρθε ο καιρός της στράτευσης εκείνου του εφήβου, που είχε στο μεταξύ γίνει παλικάρι. Τώρα ζώντας τα όλα αυτά από μέσα, αλλ' όχι υπό το πρίσμα του απογαλακτισμού και του ανερχόμενου ανδρισμού, αφού είχε η φοιτητική ζωή υποκλέψει αυτή την αποκλειστικότητα της στράτευσης. Αλλά υπό το πρίσμα του κατατρεγμού! Του ανεπιθύμητου κι απόβλητου, του σημαδεμένου, του απολωλότος. Αλλά οι ιδέες... Η ιδέα, κι ας είναι λέξη ελληνική, που όλοι σχεδόν οι Ευρωπαίοι την υιοθέτησαν αυτούσια στη γλώσσα τους, με το περιεχόμενο της, συνήθως προκαλεί.

Με τέτοιες ιδέες πορεύτηκαν *«ὄσοι περιττοὶ γεγόνασιν ἄνδρες ἢ κατὰ φιλοσοφίαν ἢ πολιτικὴν ἢ ποιήσιν ἢ τέχνας καὶ φαίνονται μελαγχολικοὶ ὄντες»*, μας λέει ο Αριστοτέλης αναρωτώμενος με ένα *«Διὰ τί»*, που προηγείται του χωρίου. Σταλμένοι ως αντιφρονούντες σε έναν τόπο, όπου η τιμωρία ενέχει και το στοιχείο του ξενιτεμού, και στον οποίο τόπο εν είδει απόμακρης αποικίας, η προστασία της ταυτότητας των κατοίκων του, διασφαλιζόταν με αυστηρούς ελέγχους φυλετικής καθαρότητας, και συντηρούνταν από πάγιες ιδεολογικές δολοπλοκίες.

Αυτό το τοπίο του βορρά που όλους μάς πλήγωνε, έδινε την αίσθηση πως κρατιέται με τα δόντια. Όπως ένα κουτάβι από τη σκύλα-μάννα του.

Το είχα πρωτογνωρίσει πριν απ' τη θητεία, όταν είχα συμμετάσχει στο 3ο Παιμοφοιτητικό Συνέδριο, που έγινε στη Θεσσαλονίκη τον Δεκέμβρη του 1960, όπου συμφοιτητές μας από την Αθήνα, είχαν μετατραπεί εκεί, λόγω κλίματος, σε ποταπούς χαφιέδες και μας παρακολουθούσαν αδιάντροπα βήμα-βήμα! Η δεύτερη φορά ήταν μετά τη θητεία, θαρρώ πάλι Δεκέμβρη του 1966, στη δίκη Λαμπράκη, όπου με τη βοήθεια γνωστού φίλου (του Γ[ιώργου] Β[ότση]) δημοσιογράφου που έκανε το ρεπορτάζ της δίκης, κατάφερα και πέρασα στην αίθουσα του δικαστηρίου. Το κλίμα τρομοκρατίας ήταν από ασφυκτικό ως απερίγραπτα κλειστοφο-

βικό-Κάφκα το ανάγνωσμα.

Τα ποιήματα πού περιλαμβάνονται στο βιβλίο, γραμμένα μονομιάς το 1983, έμειναν χρόνια στο ημίφως του ποιητικού δισταγμού, και της αναντιστοιχίας με τους νέους καιρούς, τα νέα αιτήματα (Δικτατορία, Πολυτεχνείο, Μεταπολίτευση). Όμως στα βάθη του νου μου δεν είχαν τίποτε χάσει απ' την αλήθεια τους. Γι' αυτό κατά καιρούς τα δούλευα, τα περιποιόμουν, όπως οι μάνες μας τις Κυριακές. Έφτασαν σε μια μορφή που δεν πήγαινε άλλο. Καιροφυλακτούσαν, ώσπου φάνηκε πως η ουσία των καιρών δεν είχε αλλάξει. Μόνο μια ψευδαίσθηση επίπλαστης ευδαιμονίας σαν ένα παρηγορητικό χτύπημα στον ώμο, παρέσυρε τις διαθέσεις. Όλα έγιναν πάλι σκοτεινά ύποπτα, υπόκοσμα, εφιαλτικά, ξανακύλησαν στο οικείο σκότος, με μια ανατριχιαστική γελοιότητα.

Καθεστώα άλλαξαν, επεμβάσεις σε χώρες ανεξάρτητες έγιναν, πόλεμοι «ευεργετικοί» διεξήχθησαν με τα πλέον σύγχρονα όπλα, κρατικές οντότητες ανασυστήθηκαν για ν' αποσπάσουν το εύγε και το χαρτζιλίκι των μεγάλων «ευεργετών», ενώ οι οικοδεσπότες του παλαιού κόσμου συσπειρώνονταν γύρω από τον αποκληθέντα πλανητάρχη, διεκδικώντας μερίδιο της δόξας, αλλά και της νέας λείας, που οι ιστορικές ευκαιρίες υπόσχονταν. Αλλά γιατί η επιτυχία όλων αυτών συνεπάγεται έστω ξανά απαγωγές, εξορίες, φυλακές, στρατόπεδα συγκέντρωσης, βασανιστήρια;

Τα πολλά λόγια, έλεγαν οι παλιότεροι, είναι φτώχεια, το μεγαλείο όμως της ανθρώπινης σκέψης με λόγια εκφράστηκε και με λόγια που δεν ήταν καθόλου φτωχά διαιώνίζονται τα μνημεία της. Μόνο που σήμερα -κι εδώ επιβεβαιώνονται οι παλιοί- μιλούνε όλοι ακατάσχετα, φλυαρούν χωρίς να λένε τίποτε! Ή πάσχουν από βουβαμάρα, κι αποσιωπώνται έτσι εκείνα που πρέπει να ειπωθούν, όσα θα βοηθούσαν να καθαρίσει το θολό τοπίο της αδιαφάνειας, της ελαφρότητας και ένδειας, της παραπλάνησης και της υποκλοπής. Ενώ από την άλλη μεριά του Ατλαντικού, ακούμε τους ψιθύρους των προσευχών τους τάχα για τα ανθρώπινα θύματα, του δικού τους θεοδώρητου φανατικού ορθολογισμού (ή ορθολογικού φανατισμού)!

Το βιβλίο αυτό, για άλλους λόγους γράφτηκε τότε, 20 χρόνια μετά τη θητεία, και για άλλους λόγους εκδίδεται σήμερα, 24 χρόνια μετά τη γραφή του, ελπίζοντας συν τοις άλλοις να προλάβουν να το δουν οι περισσότεροι απ' όσους συνυ-

πηρετήσαμε στα ιδιόμορφα αυτά πειθαρχικά τάγματα τιμωρίας των αντιφρονούντων. Γιατί στο μεταξύ έχουν ως τώρα εκδημήσει επτά, συν τον διηγηματογράφο Μάριο Χάκκα, που υπηρέτησε στο ίδιο τάγμα πριν από μας κάτω από σκληρότερες συνθήκες.

Την ίδια χρονιά που πρωτογράφηκαν τα ποιήματα της *Θητείας*, Δεκέμβριο του '83, κυκλοφόρησε το πρώτο μου βιβλίο: *Δέδυκεν*. Η θεματική και των δύο έχει την ίδια θερμοκρασία. Το αργοπορημένο, και της *Θητείας*, συνεχίζει μια παράδοση καθυστερήσεων, περίπου δύο δεκαετιών. Αλλά το σημαντικό είναι άλλο. Επειδή ο ομιλών πιστεύει πως η Ιστορία είναι ένας πανδέκτης, πού δέχεται διαρκώς, παράλληλα με τα ιστορικά, και νέα ερμηνευτικά δεδομένα κάτω από τις συνθήκες και τα γνωστικά εργαλεία που κάθε εποχή διαθέτει, το παρόν βιβλιαράκι έρχεται να προστεθεί τελικά με το αργό και μικτό περιεχόμενό του στο πεδίο της μικροϊστορίας, και λιγότερο να ανακαλέσει μνήμες οδυνηρές, αφού τέτοια φαινόμενα δεν πέρασαν ούτε κατά διάνοια σε εκπαιδευτικά βιβλία, κι ας κόπτονται για το απώτερο παρελθόν μας οι γνωστοί εθνοπατέρες.

Πρόκειται για ποίηση μαρτυρική, που δεν κράζει για βοήθεια, ούτε συμπόνια εκλιπαρεί, παρά μόνο ρίχνεται στη γνώση και την κοινωνική συσπείρωση, με ένα χρονικό διασκελισμό μεγάλο, μια αποκαλυπτική ενδοσκόπηση και μια αφοπλισμένη ειλικρίνεια.

Η ποίηση είναι μεν αυτάρκης ως μορφή τέχνης, *αλλ'* όταν υπακούει σε γεγονότα ή σε συνθήκες έκτακτες, έχει τη χρεία πεζών περιγραφών κι επεξηγήσεων για να ακριβολογεί, λέγοντας μόνο αυτά που θέλει να πει. Έτσι προστέθηκαν τα σχόλια. Θυμίζω εδώ – χωρίς και να παραλληλίζω προς θεού – τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* του Σολωμού, και στα τρία σχεδιάσματα, ως τρόπο γραφής-και όχι μόνον.

Ο Καβάφης έγραψε το περίφημο ιστορικό ποίημα «Περιμένοντας τους Βαρβάρους» για μια κουρασμένη αυτοκρατορία, που εξαντλήθηκε στα αδιέξοδά της, κι όπου η έλευση των βαρβάρων ήταν «μια κάποια λύσις». Αλλά οι σύγχρονοι νεοβάρβαροι με μία «polished politics», καλογουλισμένη πολιτική, έχουν προ πολλού εγκατασταθεί στον τράχηλό μας και το ιστορικό τέλος τους δεν βλέπουν τα μάτια μας να πλησιάζει ακόμη!

Διαβάζοντας το βιβλίο, χαρείτε το ή λυπηθείτε, θυμηθείτε ή πληροφορηθείτε,

επισημάνετε ή οργιστείτε, απολαύστε ή αποποιηθείτε τη γραφή του, αλλά σε κάθε περίπτωση αφήστε την αλήθεια του περιεχομένου του να κερδίσει την καρδιά σας, έστω κι αν με τις αποκαλύψεις τους αυτά τα πράγματα λέγονται μακριά από τη γνώση των πολλών, για μια ακόμη φορά, απελπιστικά μεταξύ μας!

Τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ελευθερία της έκφρασης, αποδείχτηκαν πιο ανθεκτικά και πιο πολύτιμα από οποιαδήποτε εξουσία που στηρίζεται στην κατάργησή τους. Κι αυτό η Αριστερά το γνωρίζει καλύτερα από οποιαδήποτε άλλη πολιτική κατηγορία, απέξω κι ανακατωτά. Κι εδώ, ας σημειωθεί πως δεν χωράει καμία διάκριση και καμία συγκάλυψη, είτε πρόκειται για το διαχωριστικό «δικό μας» και «δικό τους», είτε πρόκειται για το μεροληπτικό «δικό μας» αποκλειστικά!

Έτσι λοιπόν υπηρετήσαμε την πατρίδα, σαν κακοπάτριδες. Δεν ρίξαμε τα όπλα, όπως ο Αρχίλοχος και ο Αλκαίος ομολογούν με τους στίχους τους, για να σώσουν τη ζωή τους. Το όπλο που μας έδωσαν στο ΚΕΝ Κορίνθου, δεν μας το ξανάδωσαν στη μονάδα, κατατάσσοντάς μας περιφρονητικά στους απάτριδες, γιατί όποιος δεν έχει όπλο δεν έχει και πατρίδα! Αυτό το κενό ως απάτριδων ή κακοπάτριδων, με το βιβλιάρaki τούτο επί πλέον, τους το επιστρέφουμε ως έλλειμμα νεότητας, τώρα απ' το περίσσειμα της ωριμότητάς μας.

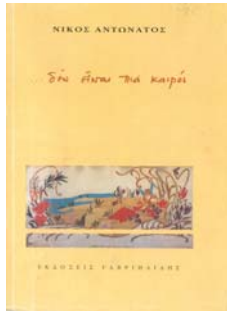
Εμείς, κουκιά φάγαμε, κουκιά μαρτυράμε. Άλλοι, υπό χειρότερες συνθήκες από μας, μαρτύρησαν τα χειρότερα. Εκείνοι όμως που έφαγαν τα λυσσακά τους για να ματαιώσουν το όραμά μας, που λοξοκοίταζε το υπαρκτό κι απέβλεπε στο ανύπαρκτο, τί έχουν να καταμαρτυρήσουν ότι ο κόσμος τραβάει το δικό του δρόμο; Έ, το ίδιο λέγαμε κι εμείς. Τί διάολο, κανείς δεν μας ακούει;

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ: (εις εαυτόν) Το κείμενο αυτό διαβάστηκε στην εκδήλωση που διοργάνωσε η ΕΜΙΑΝ για την παρουσίαση του βιβλίου μου *Θητεία - 619 Τ.Π.* (από τις εκδόσεις του περιοδικού *Ο Πολίτης*) στις 11.06.2007, στο αμφιθέατρο του Γερμανικού Ινστιτούτου Γκαίτε. Παρότι η εκδήλωση ανακοινώθηκε από τον Τύπο (*Αυγή, Εποχή, Ελευθεροτυπία*), αλλά και προσκλήσεις εστάλησαν σε στελέχη του ΣΥΝ, η επίσημη Αριστερά έλαμψε διά της απουσίας της, με εξαίρεση τον σεμνό αγωνιστή-συγγραφέα Τάκη Μπενά που παρέστη με την αγαπημένη σύντροφό του Νία. Το ακροατήριο αποτελούσαν συστρατιώτες του ποιητή στο εν λόγω πειθαρχικό τάγμα της Εράτυρας (619 Τ.Π.), αλλά και του Κολυν-

δρού, καθώς επίσης και νεολαίοι της δεκαετίας του '60, και του σήμερα, κι επιπλέον πολλοί ποιητές, κυρίως της β' μεταπολεμικής γενιάς (μεταξύ των οποίων οι Θ. Κωσταβάρας, Β. Λεοντάρης, Μ. Ελευθερίου, Γ. Λυκιαρδόπουλος, Δ. Δασκαλόπουλος, Σπ. Κατσίμης, Χρ. Ρουμελιωτάκης, Τ. Γαλάτης, Τ. Πορφύρης, Π. Μπουκάλας κ.ά.). Προφανώς η Απουσία της επίσημης Αριστεράς θα οφειλόταν στο γεγονός ότι εκείνη την ώρα ήταν κοντά στο «λαό» των καναλιών, γιατί, αλλιώς, πως, πρέπει κανείς να κάνει για άλλη μια φορά μαύρες σκέψεις, αφού τίποτε δεν δικαιολογεί την τόσο χτυπητή απουσία της. Εγώ πάντως θα έλεγα πολύ απλά ότι δεν σέβεται τον λαό της, κι όχι εμένα. Αγνοώντας με την μη παρουσία της αυτά τα συγκεκριμένα πρόσωπα-πολίτες, τα οποία για δύο ώρες άκουσαν, συζητήσαν, συγκινήθηκαν, συνυπήρξαν μέσα σ' ένα κλίμα σύμπνοιας, μηδενίζοντας χρόνο κι αποστάσεις, αναζητώντας σαν σήμερα τη γενναία προσφορά του χτες, ακυρώνει τον εαυτό της. Δεν ξέρω ως πού θα φτάσει αυτή η Αριστερά, που κάποτε είχε την ψήφο της ελπίδας, και τώρα την ψήφο της απελπισίας μας! Κατεστημένη μεν, μίζερη δε και χωρίς έμπνευση, θυμίζει πλέον την θεσπισμένη ελάχιστη ποσοστιαία αναλογία συμμετοχής των γυναικών στα ψηφοδέλτια, ως αναγνώριση του κοινωνικού τους ρόλου (έρμο 3%...!) κι ας κάνει πώς δεν καταλαβαίνει. Απάντηση σ' αυτά δεν χρειάζεται, ούτε και συνέχεια θα υπάρξει.

Υ. Γ. ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟΥ: Ο πειρασμός είναι μεγάλος ώστε να μην μνημονεύσω τί μου δήλωσε φίλος μοναχικός που δεν γνώριζε άλλον πλην εμού: *«Δεν αισθάνθηκα καθόλου μόνος, κι ας μη γνώριζα κανένα, γιατί είχα την αίσθηση καθ' όλη τη διάρκεια της εκδήλωσης ότι μπορούσα να συνομιλήσω με τον καθένα που συμμετείχε, κι όχι μόνο με τον διπλανό μου!»*.

N.A.

Α7. ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ /
...ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΠΙΑ ΚΑΙΡΟΣ,
ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ,
[Αθήνα] 2011
σχ. 24x16
σελ. 96.

Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΠΙΑ ΚΑΙΡΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΑΝΤΩΝΑΤΟΥ / ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΗ ΚΥΡΑΙΔΗ / ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ / ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ / ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΔΕΛΗ / ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2011 / ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ / ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΠΟΙΗΤΗΣ / ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ ΦΙΛΟΤΕΧΝΗΣΕ Η ANNA ΧΡΙΣΤΟΦΗ.

ISBN 978-960-336-631-7. [σ. 96]

Στο Εξώφυλλο: Το κέντημα (της κυρά – Παρθενίας) [αναφορά στο ομότιτλο ποίημα, σ. 23]

Στο recto του φύλλου 2 η αφιέρωση: «στα τραγούδια / της συντροφιάς μας / - αναφαίρετα.»

Στο recto του φύλλου 3 αναγράφονται οι παρακάτω στίχοι [από τον τελευταίο στίχο προκύπτει και ο τίτλος της συλλογής]: *Μόνο μπορεί να μείνουμε κατόπι μας οι στίχοι, / δέκα μονάχα στίχοι μας να μείνουμε, καθώς / τα περιστέρια που σκορπούν οι ναυαγοί στην τύχη, / κι όταν φέρουν το μήνυμα δεν είναι πια καιρός.*
Κ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ.

Στο recto του φύλλου 4 τα εξής δυο παραθέματα:

1. [μότο:... σαν σωτήρες, τα εφήμερα, / τους πλέον εφήμερους εμάς, θωρούνε.
ΡΙΑΚΕ, 9η Ελεγγεία].

2. [μύθο: *Βαστώ μιας φλόγας τον καπνό κι ενός καπνού τον ίσκιο // Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ, Τα παθητικά κρυφομιλήματα*].

ΠΙΝΑΚΑΣ

Δοξασμένα ψέματα [μύθο: *ἀλλ' οἷα ἄν γένοιτο... ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ*].....13

ΜΝΗΜΗΣ ΘΥΜΑΡΙ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:
*ὅπως ἀρχαίου μοιάζονε / ἀγάλματος οι μνήμες /
με φαγωμένο πρόσωπο / και με σπασμένες κνήμες]*

Χαλάσματα.....	17
Μνήμης θυμάρι [1, 2, 3].....	18
Μάθημα ιστορίας	19
Ο καθρέφτης.....	20
Πάλι και πάλι	21
Γυναίκες	22
Το κέντημα [μύθο: <i>καράβια να κεντάς και χελιδόνια. (Ν. ΓΚΑΤΣΟΣ)</i>]	23
Απουσίες.....	24

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΠΙΑ ΚΑΙΡΟΣ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας τα εξής:

1. [μύθο: *Ὁ γάρ καιρός πρὸς ἀνθρώπων βραχὺ μέτρον ἔχει. ΠΙΝΔΑΡΟΣ, Πυθ. 4, 286.*
2. [οι στίχοι: *Ψάχνοντας / χωρίς αναπαμό / τα λόγια / που σωπαίνουν]*

Θάλασσα κι ουρανός	27
Κι αυτοί	28
Τα χρώματα	29
Πανδέκτης [μύθο: <i>ἐχθρόν ὑπ' ἐχθρῶν οὐδέν ἀεικές.</i> <i>ΑΙΣΧΥΛΟΣ, Πρ. Δεσ. 1042]</i>	30
Υπήρξαμε... ..	31
Ποίησον δ' αἴθρην... [μύθο: <i>ἐν δέ φάει καί ὄλεσσον. Ἰλιάδα, Ρ647]</i>	32
Της Ιστορίας... ..	33
Δεν είναι πια καιρός	34
Μονολογώντας.....	35

ΚΥΚΝΕΙΟ ΦΑΣΜΑ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

Αχ, οι συναρπαστικές / του Φθινοπώρου δύσεις / όταν μας απευθύνονται...]

Πριν έρθουν... [μότο: <i>Ω δειλινό στα δειλινά μου αζέχαστο. Α. ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ</i>] ..39	
Οι σκιές [μότο: <i>σκότωι φάος αντίμοιρον. ΑΙΣΧΥΛΟΣ, Χο., 319</i>].....40	
Σκιάσματα41	
Περί δειλην.....42	
Δείλι44	
Εν οργάνοις - χωριογραφία-.....45	
Νυχτώνει...[μότο: <i>τί τοι, σκότος ἤ φάος, ἐχθρόν;</i> ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ, ΠΑ VII, 317]46	
Ἐπέρφευ47	
Αυγούλα48	
Όνειρο49	

ΣΚΑΙΕΣ ΠΥΛΕΣ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας τα εξής:

1. [μότο: *ύγρην τήν ψυχήν ἔχων. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ*]

2. [οι στίχοι: *με μουσκεμένη την ψυχή / κοιμάμαι -
και ξυπνώ / έως θανάτου αδερφέ μου*]

Σκαιές πύλες.....53	
Νέκυια54	
Η τέχνη55	
Μποτίλια στο πέλαγος: [μότο: <i>Ποιος κλαίει εκεί... Π. ΒΑΛΕΡΙ</i>]56	
Απορία57	
Αγώνας τρόμου.....58	
Σαν σήμερα.....59	
Τυφλή βροχή [μότο: <i>Χειμῶνι τυφῶι... ΑΙΣΧΥΛΟΣ, Αγ. 656</i>].....60	
Ωρες61	
Ψυχούλα62	

ΑΛΙΝΔΗΘΡΑ ΚΑΙΡΩΝ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

θεοί – και μη θεοί / με την τύχη κι εσείς / των ανθρώπων...]

Εποχές	65
Αρχαιότητα.....	66
Οι Γενναίοι [μότο: <i>ἀγαθῶν ἐπί δαΐτας ἴασιν αὐτόματοι ἀγαθοί.</i> ΠΛΑΤΩΝ, Συμπόσιο]	67
Αγαμέμωνων	68
Υποδοχή: ἐν λέξει ἀσηκῆτι [μότο: <i>ἀσπάσιοι λέκτροιο παλαιοῦ</i> <i>θεσμόν ἴκοντο.</i> Οδύσσεια Ψ, 296]	69
Πέτρινο	70
Ονόματα, Ονόματα... [μότο: <i>τακερώτερα δ' ὕπνω καί σανάτω.</i> ΑΛΚΜΑΝ].....	71
Ἴρινα	72
Ορφέας	73
Επίλογος...[μότο: <i>γιατί τα σπάσαμε τ' αγάλματά των.</i> Κ. ΚΑΒΑΦΗΣ]	74

ΛΥΔΙΑ ΛΗΘΗ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

μόνο – σιωπή / μ' άλλη σιωπή / μη με προδώσεις]

De rerum.....	77
Λησμονημένος	78
Animula	79
Ζωή.....	80
Στις Αλυκές...[Αφιέρωση: <i>στον Γιώργο Κ. Καραβασίλη / in perpetuum]</i>	81
1959... [μότο: <i>στην κυρά – Κούλα: Κλωθώ καιρών]</i>	82
Επιτάφια... [μότο: <i>α' ...της Αθηνούλας, β' ...της Φαντίνας,</i> <i>γ' ...του Άγγελου, δ' ... Ανώνυμο]</i>	83
Εις εαυτόν – <i>σου ρολογιού την ώρα –</i>	85
Όνειρα	87
Προδημοσιεύσεις	89
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	93

ΚΡΙΣΕΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ

A7.1. Χρήστος Γιαννακός, Βιβή Τουρογιάννη (Επιμέλεια Στήλης «Ξεφυλλίζοντας»), «Νίκος Αντωνάτος, ...δεν είναι πια καιρός. Ποίηση, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2011», περ. *Μανδραγόρας*, τχ. 46 (Άνοιξη-Καλοκαίρι 2010).

Η ευγενική φωνή του Νίκου Αντωνάτου μάς απευθύνεται και πάλι με την έβδομη προσωπική του συλλογή, η οποία αποτελείται από ένα εισαγωγικό ποίημα και έξι ποιητικούς κύκλους. Στη μοιρασιά του σκοταδιού με το φως, στα παιχνίδια της μνήμης, στο χρόνο που γίνονται πραγματικότητα η δημιουργία και η τελευτή επικεντρώνονται οι στοχασμοί του ποιητή. Παρά τη διάχυτη λύπη – αλλά και μέσω αυτής – μένει η αίσθηση για την ανθεκτικότητα της καλής ποίησης.

A7. 2. Γιώργος Παντ. Αναγνωστόπουλος, «Νίκος Αντωνάτος, ...δεν είναι πια καιρός, εκδόσεις Γαβριηλίδης 2011», περ. *Παρουσία*, τχ. 53 (Απρίλιος-Ιούνιος 2011).

Η τελευταία ποιητική σύνθεση του Μεσολογγίτη ποιητή Νίκου Αντωνάτου «...δεν είναι πια καιρός» είναι δείγμα ποιητικής υπευθυνότητας και με αυτό εννοώ με τι υπομονή, επιμονή αντιμετωπίζει την έμπνευση και πόση προσήλωση δείχνει στα ιδανικά του για την ποίηση: την αλήθεια, την καλλιέργεια, τη ζωή και το λυρισμό.

Άξιος φορέας του περιεχομένου ο στίχος των ποιημάτων του, με μοντέρνους κανόνες σμιλεμένος, παρουσιάζει και πολλές πρωτοτυπίες με την υπερβατική διάταξη και παράταξη λέξεων (συνηθισμένο φαινόμενο στην ποίηση της αρχαίας τραγωδίας), που αν δεν συντρέχει ικανότητα του δημιουργού καταλήγει αποκαρδίωση.

«Μάθημα ιστορίας»

στο πάτωμα κηλίδες ροζ πενθούσαν/ γονάτων που σφουγγάριζαν

Της παρούσας ποιητικής σύνθεσης όλα τα ποιήματα έχουν έδρα τον άνθρωπο και την πραγματικότητά του και ήρεμα υψώνονται παρά το βάρος της θλίψης σαν εικόνες του Θεοτοκόπουλου. Ο ποιητικός λόγος, συμπυκνωμένος, συγκρατημένος, κλασικιστικός θα έλεγα στο ήθος του, αποδίδεται με εφευρετικότητα εικόνων, μεταφορών και σχημάτων, παρμένα απ' τη ζωή προδίδοντας έτσι και την

ιδεολογία του ποιητή, πρώτα η ζωή και ο άνθρωπος και μετά τα άλλα.

Τα προθέματα σε ενότιες ποιημάτων αλλά και σε ποιήματα, πέραν της ενεργού απόδοσης μιας θερμοκρασίας και νοήματος του ποιήματος, υποδηλώνει και την άνετη περιδιάβαση του ποιητικού σε ευρύτερα, λογοτεχνικά, ιστορικά τοπία.

Κλείνω τη σύντομη αναφορά μου με την στροφή από το ποίημα «Κι αυτοί» που ίσως χαρακτηρίζει την φιλοσοφία του ποιητή.

*«Κι όπως ο Θόδωρος άλλοτε, το ξύλινο
ποδάρι του, βγάνω κι εγώ
βράδυ πριν πέσω, τη φωνή μου».*

A7.3. Θ.Μ. Πολίτης, «Η νεότερη ποιητική συλλογή του συμπατριώτη μας (Μεσολογγίτη) Νίκου Αντωνάτου: ...δεν είναι πια καιρός», εφ. *Αναγγελία*, Αγρίνιο (20.07.2011).

Ο συμπατριώτης μας από το Μεσολόγγι εκλεκτός φίλος Νίκος Αντωνάτος συνθέτει και δημοσιεύει – κατά καιρούς – ποιητική ύλη. Εκτός από καταχωρίσεις ποιημάτων του σε περιοδικά και εφημερίδες τύπωσε ως τώρα τα εξής ποιητικά βιβλία: «Δέδυκεν» 1983, «Αγρός Κεραμέως» 1990, «Ανοιχτά της νύχτας» 2000, «Αλίκυρνα» 2003, «Αυλός Λελυπημένος» 2005, «Θητεία – 619 Τ.Π» 2007 και το πρόσφατο «...δεν είναι πια καιρός» 2011, με την παρουσίαση του οποίου θ' ασχοληθούμε στη συνέχεια. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στο συγγραφικό του ενεργητικό οφείλεται και η μεταφραστική του εργασία στο έργο του Μίχαελ Γκουττενμπρούνερ, «Στο λαβύρινθο της εξουσίας» – Επιλογή, με τη συνεργασία του Λαυρέντιου Γκέμερεϋ.

Στο μεταξύ τα ποιητικά βιβλία του Νίκου Αντωνάτου κρίθηκαν και αξιολογήθηκαν στον καιρό τους. Ακόμη και ολόκληρος τόμος (380 σελίδων) τυπώθηκε, με εργασία της φιλόλογου και Δ/ρος Παν/μίου κας Χρυσούλας Σπυρέλη, στην προσπάθεια της παρουσίασης και αποτίμησης της όλης ποιητικής εισφοράς του!

Επομένως μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Νίκος Αντωνάτος έχει αναγνωρισθεί ως ένας από τους σημαντικούς σύγχρονους Έλληνες ποιητές της δεύτερης μεταπολεμικής ποιητικής γενιάς.

Με ποιητικά βιβλία του έχει ασχοληθεί ο υπογράφων στον καιρό έκδοσής

τους. Το νεότερο ποιητικό του πόνημα έφτασε στα χέρια μας, προσφάτως, με τιμητική για το ελάχιστο πρόσωπό μας, σημείωση του συνθέτη του.

Το υπόψη ποιητικό βιβλίο του Νίκου Αντωνάτου εκδόθηκε από το γνωστό «Οίκο: Γαβριηλίδη» της Αθήνας σε χαρτί «Ματ» πολυτελείας. Έχει 96 σελίδες (16,00x25,00) και περιέχει συνολικά 97 ποιήματα, ελεύθερης στιχουργικής μορφής, χωρισμένο σε 6 ενότητες με ισάριθμες επιγραφικές ενδείξεις. Το εξώφυλλο στολίζει κέντημα της «Κυρά Παρθενίας» αναφορά σε ομότιτλο ποίημα.

Ως «Μότο» του βιβλίου μπορεί να θεωρηθεί το ακόλουθο τετράστιχο του Κ. Καρυωτάκη:

*«Μόνο μπορεί να μείνουν κατόπι μας οι σίχοι
δέκα μονάχα σίχοι μας να μείνουνε, καθώς
τα περιστέρια που σκορπούν οι ναυαγοί στην τύχη
κι όταν φέρουν το μήνυμα δεν είναι πια καιρός»*

Κι άλλα δυο αποσπάσματα από ποιήματα του Ρίλκε και του Παλαμά καταχωρήθηκαν στη σελίδα 11 του τόμου σχετικά με το γενικό θέμα του βιβλίου:

Γράφει ο Ρίλκε:

*«...σαν σωτήρες, τα εφήμερα
τους πλέον εφήμερους εμάς θωρούνε»*

και ο Κ. Παλαμάς σημειώνει:
(Στα παθητικά κρυφομιλήματα)

«... Βαστώ μιας φλόγας τον καπνό κι ενός καπνού τον ίσκιο...»

Και το τετράστιχο του Καρυωτάκη και το δίστιχο του Ρίλκε και το μονόστιχο του Παλαμά λειτουργούν σαν εισαγωγή του συνολικού ποιητεύματος του νέου βιβλίου του Νίκου Αντωνάτου. Ως ενδεικτικό μπορεί να θεωρηθεί το πρώτο – πρώτο ποίημα της συλλογής με την επιγραφή «Δοξασμένα ψέματα». Το παραθέτουμε:

*«Η ποίηση είναι μια πολύ αργή υπόθεση, στην οποία
λέγονται πράγματα που δεν έχουν γίνει, αλλά και
γίνονται πράγματα που μέλλει να λεχθούν, με έναν
τρόπο ανάλογο εκείνου που η Τέχνη εξαρχής
έχει τον δίχως ένδυμα άνθρωπο ανακηρύζει*

*Η Τέχνη είναι ένα “ψέμα”
που δεν επαληθεύεται
παρά από το θάνατο που
μέσα της κοιτάχτηκε».*

Και το σύντομο ποίημα με την επιγραφή «Χαλάσματα» θα μας πει, με μια ωραία εικόνα, για τις «Αμνησίες...».

*«Ανάμεσα στις μνήμης
τις πέτρες τις χτιστές
φύτρωσαν ανεδαφικές
μικρές προτεραιότητες
οι αμνησίες»*

Το ποίημα του οποίου η επιγραφή «Δεν είναι πια καιρός» ταυτίζεται με τον τίτλο του βιβλίου. Καταχωρήθηκε στη σελίδα 34 και απαρτίζεται από τρία δίστιχα:

*«Ο χρόνος βιάζονταν να φέρει
τις μέρες μας στο άκουσμά του
παιδιά ενός ονείρου εμείς...
τ' όνειρο χάθηκε, κι ενώ εμείς
τις μέρες μας καρφώνουμε ακόμη
τρέχει στα σύννεφα ο καιρός...»*

Ένα άλλο σύντομο ποίημα εικονίζει την «ανικανότητα» της «Ψυχής»:

*«Γυμνή
σαν ψίχουλο μικρή
ψυχούλα
Αγνή
σαν πεινασμένου αδειανή
τσεπούλα
Στερνό
και πρώτο στίγμα μου
στιγμούλα».*

Με τη γενική επιγραφή «Εις εαυτόν» και τη σημείωση – «στου ρολογιού την ώρα» – λειτουργούν τα 5 μέρη του ποιήματος που ακολουθεί:

1. *Να ξεχνάς, θέ μου, / να ξεχνάς / όχι να μη θυμάσαι!*
- στην κρύπτη όσα, / της ψυχής / θανάσιμα επιμένουν
2. *Ποιητής είναι εκείνος / που ξεχνάει / ό,τι έχει γράψει / και θυμάται / ότι δεν έχει γράψει!*
3. *Τα ποιήματά σου / τόσο πιο άξια / γίνονται όσο βαθύτερα / οι αναγνώστες τους / στο παρελθόν υπάρχουν*
4. *Θυμήσου: η ποίηση / είναι ένα ρολόι σταματημένο / στην ώρα του*
5. *Πίσω από εκείνο που ξεχνάμε / υπάρχει μια γνώση που έχει / πέσει στην πιο βαθιά της νάρκη //
μα απ' αυτή της έστω τη σιωπή / σε χρόνο ανυπέμβλητο αίφνης προέχει / ανερώτητα ένας ωραίος νάρκισσος*

Η ποίηση του Νίκου Αντωνάτου είναι ειλικρινής, δεν υπάρχει αμφιβολία. Παραδέχεται, ευθαρσώς, και τον «ναρκισσισμό» της αν υπάρχει, αντικειμενικά, και όσο υπάρχει... Δείγμα κι αυτό της γνησιότητας και της διαχρονικότητας της Αξίας της.

A7.4. Διονύσης Μπερερής, «Νίκος Αντωνάτος, «...δεν είναι πια καιρός, εκδόσεις Γαβριηλίδης 2011», περ. Τα Αιτωλικά, τχ. 16 (Ιανουάριος-Ιούλιος 2011).

Είναι το έβδομο ποιητικό βιβλίο που κυκλοφορήθηκε από τον Μεσολογγίτη της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς Νίκο Αντωνάτο.

Δομημένο σε 6 επιμέρους ενότητες περιλαμβάνει 56 ποιήματα και ένα προλογικό στις 96 σελίδες του. Πολλά απ' αυτά έχουν δημοσιευτεί σε παλιότερους καιρούς σε έγκριτα φιλολογικά περιοδικά (*Νέα Εστία, Πλανόδιον*), άλλα στις φιλολογικές στήλες των εφημερίδων (Αυγή) κι άλλα τέλος ακούστηκαν σε πειραματική παράσταση των «Χοηφόρων» του Αισχύλου.

Σε πολλά ποιήματα μετά τον τίτλο υπάρχει κάποιος στίχος αρχαιοέλληνα σοφού (Πλάτων, Αριστοτέλης) ή νεοέλληνα ποιητή (Γκάτσος, Σικελιανός, Καβάφης) ως μότο κι ακόμα ανάμεσα στους στίχους του θα εισχωρήσουν, ανάλογα με την ανάγκη, και στίχοι από αρχαίες τραγωδίες ή δημοτικά τραγούδια.

Δεν θα κάνω ανάλυση των ποιημάτων. Γιατί αυτή η νεκροτομή τα σκοτώνει, να πω μόνο πως τούτο το βιβλίο είναι κάτοπτρο μνήμης αγαπημένων προσώπων,

στιγμών ονειροπόλησης και σιωπής, τόπων και γεγονότων, που ξεχύνεται μια μελαγχολία του ποιητή (εγώ τον γνωρίζω σαν τον πιο χαρούμενο άνθρωπο) και που μάλιστα χρησιμοποίησε ως τίτλο του βιβλίου του στίχο του αγαπημένου του ποιητή Κ. Καρυωτάκη από τετράστιχο του ποιήματος «Υστεροφημία» της συλλογής «Ελεγεία και Σάτιρες»... *δεν είναι πια καιρός.*

Παρουσιάζει τα πορτρέτα, όπως έρχονται από παλιά στη μνήμη του, νέων και ηλικιωμένων. Της γυναίκας που με τα ματογυάλια της έπλεκε και κεντούσε και στέκεται μπροστά στην κεντητή ταπετσαρία του τοίχου, δημιουργήμα αγράμματης γυναίκας που το φανερώνει η ανορθόγραφη λεξάντα της: “Η ΝεωΤΗΣ ΕΝ ΜΕΣΩ Των ΡοΔ[ω]Ν”. Νεκροταφείο σκιών, ανάπλαση προσώπων, απορία, απελπισία, ευτυχισμένες και δυστυχισμένες στιγμές, φωτεινές συνενυρέσεις, ονόματα Σειληνών και Νυμφών, θαυμασμός στην ομορφιά της γυναίκας, ύμνος για τα σμιλευμένα μάρμαρα, η δύναμη των δακρύων, η ελευθερία της ψυχής και τέλος τα όνειρα και η δύναμη της σιωπής (... *Υπάρχει στη σιωπή τόση αιωνιότητα*) είναι τα θέματα που τον απασχολούν σε τούτο το πόνημα και που συμβολικά εκπέμπουν μηνύματα παντός είδους.

Ωραίες παραστατικές περιγραφές όπως στο «Πέτρινο» και «Στις Αλυκές» και πρωτότυπη η ανάλυση στο ποίημα «Ζωή». «*Ζωή σύντομη/ όση και τ’ όνομά σου// ακόμη και συλλαβιστό// ζήτα ωμέγα ήτα...*». Ακόμα θα αναφέρω μια όμορφη παρομοίωση που βρίσκουμε στο ποίημα «Περί Δείλην», «*Όπως γενειάδες ανταρτών/ απεριποίητες/ και των σπιτιών / μακραίνουν οι σκιές το δείλι*» και να τελειώσω με την προτίμησή μου στο ποίημα «1959».

Ο Νίκος Αντωνάτος αποτελεί μαζί και μ’ άλλους τη νέα Μεσολογγίτικη Ποιητική Σχολή, τιμώντας και συνεχίζοντας την παράδοση της παλιάς Παλαμο – Μαλακάσικης Σχολής.

A7.5. Κώστας Βούλγαρης, «Η τέχνη της μνήμης. Νίκος Αντωνάτος, ...δεν είναι πια καιρός, εκδόσεις Γαβριηλίδης, σελ. 94», εφ. *Η Αυγή* (24.09.2011). [Μέρος του κειμένου δημοσιεύτηκε και στην εφ. *Ο Κόσμος του Επενδυτή* 23.12.2011].

Έβδομο ποιητικό βιβλίο του Νίκου Αντωνάτου, το οποίο ξεκινά με διαδοχικά μότο και προθέματα, επιχειρώντας να ορίσει το «θέμα» του, να οριστεί (απ)έναντί του.

*Η Τέχνη είναι ένα “ψέμα”
που δεν επαληθεύεται
παρά από τον θάνατο που
μέσα της κοιτάχτηκε.*

«Μνήμης θυμάρι» επιγράφεται η πρώτη ενότητα, και εισάγεται με ένα τετράστιχο που ξεκινά συστρέφοντας τη σύνταξη της γλώσσας του καθαφικά, για να οδηγήσει τον οιονεί δεκαπεντασύλλαβο βηματισμό του στη δραματοποίηση της μνημονικής διαδικασίας. Με ποιο άλλο ρυθμό, παρά με τον βαρύ ιαμβικό, θα πήγαινε κανείς προς της μνήμης την επικράτεια, θυμάρι προσμένοντας ως αντίδοση, το κατ' εξοχήν άρωμα περασμένων εποχών του κλεινού άστεως;

*όπως αρχαίου μοιάζονε
αγάλματος οι μνήμες
με φαγωμένο πρόσωπο
και με σπασμένες κήμες*

Μπαίνοντας έτσι, με τη συγκατάνευση του Πινδάρου, «*Ὁ γάρ καιρός πρός ἀνθρώπων βραχὺ μέτρον ἔχει*», στη διαδικασία των απολογισμών, στο «μετά» των γεγονότων, εν προκειμένω στην ενότητα «...δεν είναι πια καιρός».

ΤΑ ΧΡΩΜΑΤΑ

*Όχι, δεν έμεινα βαμμένος
μήτε με τ' ουρανού όταν ξεχύθηκε
το μπλε
μήτε με των καιρών όσο περίσσεψε
το αίμα*

*Το χρώμα που το διάλεξα εγώ
ξεθώριασε σε άλλων χέρια
κι ό,τι απόμεινε είναι
ένα πρόσωπο που ξέρει
με τον δικό του τρόπο να κοκκινίζει
ακόμη
και για τις ίδιες πάντα αιτίες.*

Οδεύοντας έτσι στην ώρα του δειλινού, στην εποχή της παρακμής, όπου το «Κύκνειο φάσμα» πλησιάζει αναπότρεπτα, τώρα ο ρυθμός αραιώνει, ο λόγος δείχνει να γλυκαίνει, να αποποιείται τη σκληράδα του, χωρίς όμως να αρνείται την αφετηρία του.

*Όπως γενειάδες ανταρτών
απεριποίητες
και των σπιτιών
μακραίνουν οι σκιές το δειλί*

Προ των «Σκαιών πυλών», ο απολογισμός τελικός, η καρδιά βαρύθυμη, η ανάκληση ταυτόσημη με τη νέκρια.

*Στη θέση της μνήμης υπήρχε
παρατεταμένο ένα νεκροταφείο*

Στις δύο τελευταίες ενότητες, «Αλινδήθρα καιρών» και «Λυδία λήθη», σκηνοθετείται η εμπειρία στο «πέραν», με έκδηλη την ταραχή, του ειρμού αλλά και της γλώσσας, με τον ποιητή να μη διαλέγει ανάμεσα στη μνήμη και την τέχνη, η οποία όμως υπόρρητα εργάζεται και όλο το ταξίδι οργανώνει, την ιστορία δικαιώνει, μόνη αυτή.

*Στον καθρέφτη πληγώνεται
το φως
και το αίμα του χρόνια μετά
τρέχει [...]*

A7.6. [Ανυπόγραφο], «...δεν είναι πια καιρός. Συγγραφέας: Νίκος Αντωνάτος, Εκδόσεις: Γαβριηλίδης», εφ. *Ο Κόσμος του Επενδυτή/ Ένθετο "Έργα και Ημέρες"* (23.12.2011).

Μια ποιητική συλλογή του Νίκου Αντωνάτου με τον τίτλο «... δεν είναι πια καιρός» έρχεται με τις εκδόσεις Γαβριηλίδη. Αυτό είναι το έβδομο ποιητικό βιβλίο του Νίκου Αντωνάτου, το οποίο ξεκινά με διαδοχικά μόντο και προθέματα, επιχειρώντας να ορίσει το «θέμα» του, να οριστεί (απ) έναντί του. «Μνήμης θυμάρυ» επιγράφεται η πρώτη ενότητα, και εισάγεται με ένα τετράστιχο για να οδη-

γήσει στη δραματοποίηση της μνημονικής διαδικασίας. Στις δυο τελευταίες ενότητες, «Αλινδήθρα καιρών» και «Λυδία λήθη», σκηνοθετείται η εμπειρία στο «πέραν», με έκδηλη την ταραχή, του ειρμού αλλά και της γλώσσας, με τον ποιητή να μη διαλέγει ανάμεσα στη μνήμη και την τέχνη, η οποία όμως υπόρρητα εργάζεται και όλο το ταξίδι οργανώνει, την ιστορία δικαιώνει, μόνη αυτή.

A7.7. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, «Νίκος Αντωνάτος, ...δεν είναι πια καιρός, εκδόσεις Γαβριηλίδης 2011», περ. Τα Αιτωλικά, τχ. 25 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2015). [Από την παρουσίαση του βιβλίου, Γαβριηλίδης 14.11.2011].

«Η ποίηση είναι μια πολύ αργή υπόθεση, στην οποία / λέγονται πράγματα που δεν έχουν γίνει, αλλά και / γίνονται πράγματα που μέλλει να λεχθούν, με έναν / τρόπο ανάλογο εκείνου που η Τέχνη εξαρχής / έχει τον δίχως ένδυμα άνθρωπο ανακηρύξει/ Η Τέχνη είναι ένα “ψέμα” / που δεν επαληθεύεται / παρά από τον θάνατο που / μέσα της κοιτάχτηκε». Αυτές οι φράσεις (τις οποίες συμμερίζομαι εξ ολοκλήρου) δεν αποτελούν προσωπικές μου αντιλήψεις, αλλά συγκροτούν το εναρκτήριο ποίημα της συλλογής του Νίκου Αντωνάτου ...δεν είναι πια καιρός. Το ποίημα επιγράφεται «Δοξασμένα ψέματα» και φέρει ως κεφαλίδα δυο λόγια αποσπασμένα από τον Αριστοτέλη: *Ἄλλ’ οἷα ἂν γένοιτο* (αλλ’ όσα είν’ επόμενο να συμβούν).

Πριν περάσω στον σχολιασμό της συλλογής, θέλω να αναφερθώ σε μια πολύ παλιά ιστορία. Με τον Νίκο Αντωνάτο συναντηθήκαμε για πρώτη φορά στις 20 Μαΐου 1959, πάνω στη σκηνή του θεάτρου «Άλφα» στην οδό Πατησίων. Δεν είχαμε ρόλους πρωταγωνιστικούς σε κάποια παράσταση, αλλά ήμαστε οι δύο από τους τρεις βραβευμένους του παμφοιτητικού διαγωνισμού ποίησης, που είχε προκηρύξει για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Κωστή Παλαμά το περιοδικό *Πανσπουδαστική*. Υποθέτω, πως πρέπει να ανταλλάξαμε χειραψία και αμοιβαία συγχαρητήρια και, μετά το τέλος της βραδιάς, μας ρούφηξε η ζωή, μας χώρισε (δεν είχαμε καμιά προηγούμενη γνωριμία), και χαθήκαμε για περίπου μισόν αιώνα. Βρεθήκαμε εντελώς τυχαία, πριν από πέντε-έξι χρόνια, σε φιλική συγκέντρωση κοινών γνωστών από το Μεσολόγγι, και από τότε προσπαθούμε να ανασυνθέσουμε το χαμένο, κοινό και αδιασταύρωτο παρελθόν μας. Έτσι, αποτελεί για μένα ιδιαίτερη και ξεχωριστή χαρά να παρουσιάσω τη νέα ποιητική συλλογή

του Νίκου, παρά το γεγονός ότι από καιρό τώρα αρνούμαι συστηματικά να παρουσιάζω βιβλία. Αισθάνομαι, πάντως, πως ίσως αδικήσω τον φίλο μου, δεδομένου ότι στα πενήντα και πλέον χρόνια που μεσολάβησαν από το 1959 δεν έχω παρακολουθήσει όλη την παραγωγή του. Επομένως, όσα θα πω είναι εντυπώσεις μόνον από την πρόσφατη ποιητική συλλογή.

Ο τίτλος του βιβλίου προέρχεται από έναν στίχο του Καρυωτάκη. Εδώ οφείλω να παρατηρήσω παρενθετικά πως η βιβλιογραφική μου ιδιότητα, από την οποία προσπαθώ ανεπιτυχώς πολλά χρόνια τώρα να απαλλαγώ, μου υποδεικνύει πως υπάρχει ασυνέπεια στον τίτλο της συλλογής, μεταξύ εξώφυλλου και σελίδας τίτλου. Τα αποσιωπητικά που προτάσσονται του τίτλου στο εξώφυλλο έχουν εξαφανιστεί στον ψευδότιτλο και στη σελίδα 5. Η ελάχιστη αυτή αβλεψία πιθανώς συμβαδίζει και συμφωνεί με τον τίτλο πως δεν είναι πια καιρός... για διορθώσεις!

Η σκιά του Καρυωτάκη είχε γίνει από νωρίς αρκετά εμφανής και διακριτική στους ποιητές που γραμματολογικώς ανήκουν στη δεύτερη μεταπολεμική γενιά, όπως και στις άλλες ποιητικές γενιές. Στη δεύτερη μεταπολεμική ανήκει και ο Νίκος. Έχω την εντύπωση πως αυτή η πολυμελής, ανεπαρκώς χαρτογραφημένη και ακόμη αδικαιώτη στο σύνολο της ομάδα των ποιητών μας, συνδιαλέγεται περισσότερο, τουλάχιστον στις απαρχές της, με την παλαμική ποίηση και με την πλειάδα της «ανανεωμένης παράδοσης» του μεσοπολέμου (όπως την έχει αποκαλέσει ο Κώστας Στεργιόπουλος), παρά με τη γενιά του '30 ή με τους ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς. Κάτι τέτοιο είναι ευνόητο, αν εξετάσουμε τα ηλικιακά δεδομένα κάθε ποιητή της δεύτερης μεταπολεμικής, όπως και τις ευρύτερες συνθήκες στο ποιητικό καθεστώς της περιόδου κατά την οποία εμφανίζονται για πρώτη φορά. Η απόδειξη αυτής της προτίμησης της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς (και όχι μόνον αυτής) προς την παλαιότερη, την παραδοσιακή ποίηση πιθανώς εκκρεμεί, δεν είναι πάντως θέμα που μπορεί να μας απασχολήσει εδώ και τώρα.

Ξεφυλλίζοντας και μελετώντας το βιβλίο, διαπίστωσα ότι κυκλοφορούν στις σελίδες του αρκετά ονόματα αρχαίων και νεότερων Ελλήνων ποιητών, καθώς και ξένων, στα οποία καταφεύγει συχνά ο Αντωνάτος. Από την αρχαία ελληνική γραμματεία στηρίζεται κάποτε και μνημονεύει: Αριστοτέλη, Πίνδαρο, Αισχύλο, Όμηρο, Καλλίμαχο, Ηράκλειτο, Πλάτωνα, Αλκμάνα· από τη νεότερη ποίηση μας, Παλαμά, Καρυωτάκη, Σικελιανό, Καβάφη, Γκάτσο· και από την ξένη λογοτεχνία,

Ρίλκε και Βαλερί. Δεν πρόκειται για περίπτωση συστηματικής μαθητείας του σε αυτούς τους παλιότερους και νεότερους ποιητές, αλλά για προφανείς δάνειες ποιητικές στιγμές που του προκάλεσαν αντίστοιχα αντανakλαστικά ποιητικής έκφρασης. Ο Αντωνάτος δηλώνει ευθαρσώς με αυτά τα ονόματα τον προσωπικό, τον δικό του ποιητικό ορίζοντα. Και για να θέσω μια άλλη άποψη υπό συζήτηση (κι αυτής της άποψης εκκρεμεί η επιβεβαίωση), έχω την εντύπωση πως οι πολύ νεότεροι ποιητές όλο και λιγότερο προσφεύγουν στους αρχαίους συγγραφείς μας. Προτιμούν να επιδειξουν τον δήθεν εκσυγχρονισμό και τη δήθεν ευρωπαϊκή τους διάσταση μνημονεύοντας παραθέματα κατά κανόνα ξένων ποιητών.

Το βιβλίο χωρίζεται ισομερώς σε έξι ενότητες, η καθεμία με τον δικό της τίτλο. Βλέπετε, εμείς οι παλαιότεροι πλέον ποιητές φροντίζουμε όχι μόνον για τη σωστή χρήση των λέξεων, για την αποφυγή κάθε ακρότητας, αλλά και για την αρχιτεκτονική δομή και σύνθεση κάθε συλλογής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, έχουμε ομόκεντρες θεματικές ενότητες, οι οποίες κάθε φορά ορίζουν και αναδεικνύουν το κλίμα και την ατμόσφαιρα που θέλει να μας υποβάλει ο ποιητής. Αναφέρω τους επιμέρους τίτλους των έξι ενοτήτων: «Μνήμης θυμάρι», «Δεν είναι πια καιρός», «Κύκνειο φάσμα», «Σκαιές πύλες», «Αλινδήθρα καιρών», «Λυδία λήθη». Πέρα από την εμφανή λογοπαικτική διάθεση που ανιχνεύεται σε ορισμένους απ' αυτούς τους τίτλους, και πέρα από τη νοηματική και ταυτόχρονα ευρηματική εκτροπή γνωστών, κοινόχρηστων φράσεων (το κύκνειο άσμα γίνεται φάσμα και η λυδία λίθος γίνεται λήθη), ο Αντωνάτος επαναφέρει τη σχεδόν ξεχασμένη λέξη «αλινδήθρα», που αρχικώς δήλωνε τον τόπο όπου κυλιούνται τα άλογα και, μεταφορικά, τη λεπτομερή αναφορά και εμπλοκή γεγονότων, όπως τουλάχιστον βεβαιώνουν τα λεξικά.

Το κλίμα ολόκληρου του βιβλίου αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, μιαν ανακεφαλαίωση βιωμάτων ζωής, μια συγκέντρωση από μνήμες, απώλειες, βεβαιότητες που με το πέρασμα του χρόνου μεταβλήθηκαν σε αβεβαιότητες και παρελθόν. Η λειτουργία της μνήμης, βασικό γνώρισμα της συλλογής, μεταπηδά κάποτε από το ατομικό στο συλλογικό, από την προσωπική μυθολογία του ποιητή σε ευρύτερες καταστάσεις, όπως πιθανότητα τις έχουμε βιώσει πολλοί από εμάς. Παραθέτω ενδεικτικά ένα ποίημα:

ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ

*Στα ύστερα πενήντα της ζωής μου
συνέχισα να είμαι ο εαυτός μου*

Τι κούραση και πλήξη!

*Να μη μπορείς ούτ' ένα φίλο
ν' ανταλλάξεις· κι αυτοί που έφυγαν
νωρίτερα έγιναν αναντικατάστατοι
όχι στους επικήδειους – τάχα μου
αλλά γιατί είναι πια δυσεύρετοι*

*Μα χάθηκαν – πώς γίνεται;
και οι πολύτιμοι αντίπαλοί μας
αυτοί που βάδιζαν ανάποδα
ως φίλοι· και τώρα
συμβαδίζουν ως εχθροί!*

Έκανα λόγο πιο πάνω για τις έξι ομόκεντρες θεματικές ενότητες της συλλογής και αισθάνομαι πως πρέπει να δώσω, μερικά έστω, παραδείγματα του πώς εκφράζεται και συμπυκνώνεται η ατμόσφαιρα κάθε ενότητας. Η πρώτη, που επιγράφεται «Μνήμης θυμάρι», ανακαλεί και αναβιώνει την έννοια της εστίας, στην πρωταρχική σημασία της. Εδώ πρωταγωνιστεί το σπίτι, με όλα όσα συνεπάγεται η καθημερινή ζωή (για να είμαι πιο ακριβής, η αλλοτινή, η περασμένη καθημερινή ζωή), με πρακτικές ασχολίες, με οικεία πρόσωπα, με τα άψυχα και παραμελημένα κάποτε αντικείμενα. Θα ήθελα να αναφερθώ ιδιαίτερα στο ποίημα «Το κέντημα», το οποίο σχολιάζει την έγχρωμη εικόνα που κοσμεί το εξώφυλλο του βιβλίου. Ομολογώ πως προσπάθησα να αποσαφηνίσω τι ακριβώς γράφει αυτή η εικόνα, αυτό το κέντημα στο κάτω μέρος του. Χρησιμοποίησα ακόμα και μεγεθυντικό φακό, αλλά η προσπάθειά μου απέβη άκαρπη. Ο Αντωνάτος μας επεξηγεί στο συγκεκριμένο ποίημα αυτή την ανορθόγραφη φράση, η αποτύπωση τής οποίας θυμίζει στίχο από το καθαφικό ποίημα «Έν τῷ μη[νί] Ἄθῦρ», με πεζά και κεφαλαία στοιχεία, καθώς και με μίαν αγκύλη, για να ολοκληρώσει το νόημά της. Αυτή, λοιπόν, η ανορθόγραφη φράση με τα πεζοκεφαλαία, που δεν μπορεί να αποδοθεί με τη φωνή, αλλά μόνον με τον γραπτό λόγο, λέει: «Η νεότης εν μέσω των ρόδων». Και ο ποιητής καταλήγει:

*έχει κι η αγραμματοσύνη
το λεξικό της
- ανά τους αιώνες!*

Στην ενότητα «Κύκνειο φάσμα» ο ποιητής συνομιλεί με τα χρώματα, τις σκιές και το φως, με το «*μαύρο που η μοίρα μάς ορίζει*», όπως γράφει σ' έναν στίχο του, αποδίδοντας στιγμές δειλινής περισυλλογής και αυγινής ανησυχίας, που υπογραμμίζονται από αισθήματα ματαιωμένα ή από μνήμες που ισορροπούν ανάμεσα στο φως και το σκοτάδι.

ΠΡΙΝ ΕΡΘΟΥΝ

*Άρχισαν στοργικά
να με τυλίγουν πάλι
τα νέα ηλιοβασιλέματα

με τις ανάρριχτες σκιές
της δύσης απολήξεις
από κουραστικό της μέρας
φως, πριν έρθουν

σ' επαφή με τ' άδυτα
της ηλικιωμένης νύχτας
μου σκοτάδια...*

Ένα ακόμη, τελευταίο παράδειγμα, από την ενότητα «Αλινδήθρα καιρών». Εδώ ο Νίκος μοιάζει να συνδιαλέγεται με τον χρόνο, εννοώ τη ροή του χρόνου, με το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Είναι σαν να υποστηρίζει το παλαιό απόφθεγμα πως η Ιστορία επαναλαμβάνεται, πως ανακυκλώνεται ασταμάτητα. Στο ποίημα που επιγράφεται «Αρχαιότητα» δεν διστάζει (και δεν είναι η πρώτη φορά που επιχειρεί κάτι τέτοιο στην παρούσα συλλογή του) να παρεμβάλει αρχαίους στίχους ανάμεσα στους δικούς του.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

*Σβήνουν τα κύματα αργά
στην παραλία και στο απέναντι
βουνό φωτιές ανάβουνε της νύχτας
οι βοσκοί, κουδούνια ηχούν
κι αρχαίες λέξεις έρχονται
αμίλητες στο νου, στις ρίζες τους
της σιωπής κρατώντας λίγο χώμα*

*...στόματός τε καλλιπρόρου
φυλακά κατασχεῖν*

*Μια γεύση μένει υπόσχεσης
απ' το συμπόσιο τ' αδιάκοπο
του χρόνου και το αστήριχτο
της ύπαρξης του ανθρώπου όπου
με θαυμαστά τα έργα της
η γλώσσα γεφυρώνει*

*Ελάτε οι βοσκοί και κύματα εσείς
την αυριανή
να θεμελιώσουμε αρχαιότητα*

*Υπάρχει πολύ
ακόμη παρελθόν
μπροστά μας*

Φοβάμαι πως, με αυτά τα ελάχιστα ψήγματα εντυπώσεων δεν μπορώ να μεταδώσω τη συγκίνηση και την ευφροσύνη που μου προκάλεσε η συλλογή του Νίκου Αντωνάτου. Πιστεύω πως αυτός που παρεμβάλλεται ανάμεσα σ' ένα ποιητικό βιβλίο και στον αναγνώστη (όπως καληώρα εγώ τώρα) ματαιοπονεί προσπαθώντας να μεταγγίσει τις ιδέες του, τις αναγνωστικές εντυπώσεις του και, κυρίως, να πείσει για τα επιχειρήματά του. Στη συγκεκριμένη περίπτωση θα έλεγα πως έχουμε να κάνουμε με μιαν ώριμη και παρηγορητική ποίηση, χωρίς ακρότητες και επιδίωξη εντυπωσιασμού, χωρίς υπερβολικές κραυγές, αλλά με εκείνη τη βαθιά, την ανεκτίμητη στις μέρες μας νηφαλιότητα που περισσότερο υποβάλλει

παρά αγωνίζεται να επιβάλει την παρουσία της.

Ολόκληρη η συλλογή αποπνέει μιαν αύρα ήρεμης μελαγχολίας, μιας απαντοχής για το ανεπανόρθωτο, όπως το δηλώνει εμφατικά και ο τίτλος της. Διαβάζοντας τα 57 ποιήματά της, θυμήθηκα κάποια φράση του Αδαμάντιου Κοραή από την αυτοβιογραφία του. Γράφει εκεί πως «Κατορθώματα τοῦ βίου μου, ἄξια λόγου, δὲν ἔχω νὰ ἀπαριθμήσω· τὰ ἀμαρτήματά μου ἤθελα μετὰ χαρᾶς δημοσιεύσειν, ἂν ἔκρινα, ὅτι ἔμελλε νὰ διορθώση κανένα ἢ δημοσίευσιν».

Ο Νίκος Αντωνάτος με το βιβλίο του δεν απαριθμεί ούτε κατορθώματα ούτε αμαρτήματα. Γνωρίζει καλά, όμως, πως δεν διορθώνονται οι απώλειες απλώς και μόνον όταν τις αναφέρεις. Γι' αυτό στρέφεται κάποτε προς αγαπημένα πρόσωπα που δεν υπάρχουν πια (η θεία Νιούλα, ο Θόδωρος με το ξύλινο ποδάρι, η κυρά-Κούλα, η Αθηνούλα, η Φαντίνα, ο Άγγελος) και τους εξασφαλίζει τη διαρκή, ονειρική παρουσία, αυτήν που μόνον η ποίηση ξέρει και μπορεί να προσφέρει. Από αυτή την άποψη, πολλά ποιήματα συνιστούν μιαν ιδιαίτερη νέκυια.

NEKYIA

*Έτσι καθώς νυχτώνει
έγχειρα ελαφρά στο παρελθόν*

*Στη θέση της μνήμης υπήρχε
παρατεταμένο ένα νεκροταφείο
εγκαταστημένο εκεί από
τη εσωστρέφεια εκείνων
που μας λείπουν*

*Δεν είχα τη δύναμη να «μελετήσω»
ονόματα γραμμένα σε χαρτάκια
αλλ' άφησα να με ζώσουν
οι βαρύτεμες σκιές τους
στα σκότη μαθημένες*

*Έπειτα σαν ένα βλέμμα, σιγαλό
και πάλι αποσύρθηκε το παρελθόν.*

Ένας άνθρωπος που γράφει ποιήματα (είναι και η δική μου περίπτωση), όταν αξιολογεί τα ποιήματα άλλων μοιραίως προβάλλει τις προσωπικές του προτιμήσεις, το προσωπικό του γούστο για το τι είναι καλό στους στίχους που κρίνει. Πιστεύω πως η συλλογή ...*δεν είναι πια καιρός* είναι πράγματι μια πολύ καλή συλλογή, που αξίζει να διαβαστεί αρκετές φορές, προκειμένου να αποκαλυφθούν στον αναγνώστη τα κοιτάσματα και οι υπόγειες διασυνδέσεις της με το διαχρονικό σώμα της ελληνικής ποιητικής παραγωγής.

A7.8. Νίκος Αντωνάτος, «...δεν είναι πια καιρός» [Το κείμενο αναγνώστηκε από τον ποιητή, κατά την παρουσίαση της ποιητικής του συλλογής στο χώρο των εκδόσεων Γαβριηλίδης, 14.11.2011].

Με τον Δημήτρη Δασκαλόπουλο, που παρουσίασε τη συλλογή μου «...δεν είναι πια καιρός», ξαναβρεθήκαμε, μισόν αιώνα σχεδόν μετά την κοινή βράβευσή μας του '59 (αγνή και καθαρή), αναπληρώνοντας όλα τα χρόνια του χαμού μας. Ήταν σα να μην είχε περάσει, στο ημερολόγιο του εσωτερικού μας χρόνου, τόσος καιρός. Είναι στραβός ο χρόνος μας ή τον εξισώνουμε εμείς, με μια αλαζονική όσο και αφανή ανάπλαση - αναπλήρωσή του; *Αρμονία άφανης φανερής κρείττων* (Ηράκλειτος). Για να τον ευχαριστήσω, λοιπόν, αλλά και να δώσω ένα ελάχιστο δείγμα της ποιήσής του – σ' όσους τυχόν δεν την γνωρίζουν – λέω να σας διαβάσω ένα, από τα σύντομα κι ακαριαία ποιήματά του: φέρει τον ψευδότιτλο, Απρίλης μ.Χ.

*Σκοτείνιαζε σαν ξεκαθάρισαν τα μαντάτα.
Κλείσαμε τα παράθυρα ανάψαμ' όλα τα φώτα
να κρατηθεί η μέρα στο ύφος που ζέραμε.
Κι όμως ένας βαθύς κραδασμός μας συγκλόνιζε.
Σαν έφτασ' η νύχτα δίχως τους γνώριμους ήχους
νιώσαμε για τα καλά ότι η πολιτεία σκάλωσε
στον ύφαλο της μοίρας.*

Και τώρα λίγα για το βιβλίο. Από τον τίτλο του κι ως το περιεχόμενο, με τη χρήση αποσπασμάτων ή στίχων ως μότο, από το έργο άλλων ποιητών, υπάρχει εκ προθέσεως μια χρηστή χρήση τους, που συγκροτεί, ένα είδος διακειμενικότη-

τας³, αμφίδρομης εν τέλει. Κειμενικές αντανάκλασεις, ίσως κι αντικατοπτρισμοί, που κάνουν το μακρινό να φαίνεται κοντινό, σα μια οφθαλμαπάτη. Τι εννοώ; Ο τίτλος του είναι παρμένος από το ποίημα του Καρυωτάκη «Υστεροφημία». Από κει και πέρα, στο περιεχόμενό του συντρέχουν παλιοί ποιητές, Παλαμάς, Σικελιανός, Καβάφης, Γκάτσος, Ρίλκε, Βαλερί, και πολύ παλιότεροι, Όμηρος, Πίνδαρος, Αισχύλος, αλλά και Πλάτων, Αριστοτέλης... Μορφή αυτής της συνδρομής είναι το ποίημα «Εποχές» από την ενότητα «Αλινδήθρα καιρών». Το διαβάζω:

*στον καθρέφτη πληγώνεται
το φως
και το αίμα του χρόνια μετά
τρέχει
απ' το πρόσωπο εκείνων που
εικονίζονται
και δεν είναι εκείνων που
κοιτάχτηκαν.*

Υπάρχει όμως και η άλλη, η κρυφή κι απρόσκλητη, που ενεργεί σαν την παροιμία που ανατρέπει ο Σωκράτης, κατά την οποία: «στων γενναίων τα τραπέζια/ οι γενναίοι παν ακάλεστο». Και εννοώ τούτο. Το καλοκαίρι, κι αφού είχε κυκλοφορήσει το βιβλίο, διάβασα σε χρόνο, ρεκόρ για μένα, δύο εβδομάδων, τον *Ηλίθιο* του Ντοστογιέφσκι⁴ (2 τόμοι, 900 σελ.). Άθλος! Βρήκα αρκετά σημεία σύμπτωσης - αναγνώρισης, με κορύφωσή τους τη φάση όπου ο φυματικός, κι ετοιμοθάνατος νέος, Ιππόλυτος, πριν την αποχαιρετιστήρια γραπτή εξομολόγησή του, αναφέρεται σε μια φράση από την Αποκάλυψη του Ιωάννη (κεφ. Ι, παργρ. 6), «ὅτι χρόνος οὐκέτι ἔσται». Δηλαδή δεν υπάρχει χρόνος, καιρός. Δηλαδή δεν είναι (πια;) καιρός! Κι ο Ιππόλυτος μπροστά στο φάσμα του θανάτου (του δίνουν λίγων εβδομάδων ζωή) βρίσκεται αντιμέτωπος με το θεμελιώδες αίνιγμα της ζωής, που καθώς λέει ο Μαλρώ, «εμφανίζεται στον καθένα μας όπως εμφανίζεται σε όλες σχεδόν τις γυναίκες μπροστά σ' ένα πρόσωπο παιδιού, σε όλους σχεδόν τους άντρες, απέναντι σ' ένα πρόσωπο νεκρού», και, ο Ιππόλυτος, απευθύνει το αγωνιώδες ερώτημα προς τον πρίγκιπα Μίσκιν: Ποιος είναι ο τρόπος να πεθάνεις όσο

³ Στην πραγματικότητα θα μπορούσε κανείς εκτός από διακειμενικότητα, να διακρίνει και κάποιες περιπτώσεις βιοματικών και καλλιτεχνικών αναλογιών.

⁴ Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ο Ηλίθιος*, μετάφρ. Άρης Αλεξάνδρου, Γκοβόστης, χχ.

γίνεται πιο ενάρετα; Κι εκείνος απαντά: «προσπεράστε μας και συγχορέστε την ευτυχία μας»!

Φυσικά η χρήση της φράσης (*χρόνος ούκέτι ἔσται*), κάθε φορά υποκινείται από τα συμφραζόμενά της, τα τρέχοντα, κι έτσι υποκειμενικοποιείται. Αλλά αντικειμενικά μοιάζει αμετακίνητη. Ο πειρασμός μιας ακόμη αναφοράς στον Ηλίθιο είναι μεγάλος. Υπάρχει ένα επεισόδιο μεταξύ των δύο αντεραστών, Μίσκιν και Σταυρόγκιν. Μετά από μια «λογομαχία», με προτροπή του Μίσκιν γίνεται ανταλλαγή δώρων μεταξύ τους! Ο Μίσκιν προσφέρει έναν ευτελή, από κασσίτερο σταυρό, στον Σταυρόγκιν, που τον αγόρασε από έναν πλανόδιο, κι εκείνος τον δικό του ολόχρυσο σταυρό στο Μίσκιν! Εδώ υπάρχει μια ολοφάνερη αναφορά του συγγραφέα, στον Όμηρο, όταν ο Γλαύκος χάρισε όπλα χρυσά, στον αντίπαλό του Διομήδη, κι εκείνος του χάρισε τα χάλκινα δικά του. «Χρύσεια χαλκείων, ἑκατόμβοι ἔννεαβοίων», όπως είναι ο στίχος 236 στο Ζ της Ιλιάδας. Κι έπαψαν να χτυπιούνται, κάνοντας ανακωχή-ανοχή. Υπάρχει και στο Η, το ανάλογό του, μεταξύ Αίαντα και Έκτορα. Ο Έκτωρ δίνει «ζίφος ἀργυρόηλον», κι ο Αίας «ζωστήρα φοίνικι φαεινόν». Κι εδώ πάλι η ίδια ανισότητα στην αξία των ανταλλασσόμενων δώρων. Προφανώς για να τονιστεί η αξία της χειρονομίας κι όχι των ίδιων των δώρων. Αφού η χειρονομία είναι απροσχεδιάστη, ο καθένας δίνει ό,τι κατέχει εκείνη τη στιγμή.

Το άλλο που σας οφείλω, είναι μια εξήγηση της αφιέρωσης του βιβλίου:

«στα τραγούδια της συντροφιάς μας – αναφαίρετα»

Πρόκειται για την συντροφιά, ευρεία και στενή, που δέθηκε μέσα στους φοιτητικούς αγώνες της ενιαίας κάποτε και υπαρκτής Αριστεράς, με έμβλημά τους το 1-1-4, όπως ευφυώς διατυπώθηκε ως σύνθημα το ακροτελεύτιο άρθρο του τότε Συντάγματος. Αυτή η συντροφιά, σε πείσμα των καιρών και του φαινομένου της κατοπινής πολυδιάσπασής της, συνέχισε να υπάρχει ως τα σήμερα. Οι ηγεσίες δεν διδάσκονται, όπως δείχνουν τα πράγματα, απ' τον «λαό», τον οποίο κατά κόρον και καταχρηστικά επικαλούνται. Αρέσκονται να τον καθοδηγούν, με τη φιλάρεσκη και θρησκευτική αυτοϊκανοποίηση της μοναδικότητάς τους (με αποκορύφωμα ένα κόμμα να αυτοαποκαλείται γελοιωδέστατα... 'ΛΑΟΣ'). Εμείς συνυπήρξαμε **ουσιαστικά**, ίσως γιατί λειτουργούσε μεταξύ μας το αυτονόητο, όσο είχε φυσικά περιεχόμενο. Ως πρόσφατα, που βάρυναν τόσο πολύ οι αναπότρεπτες

απουσίες, Σάββατα και γιορτές, εκδρομές και Πρωτομαγίες, Νέα έτη και πασχαλιές, συναντιόμαστε και τραγουδούσαμε, τραγουδούσαμε και χορεύαμε. Τραγουδούσαμε κοινές αγάπες, χαμένα όνειρα, μακρινές πατρίδες, ξενιτιές, θανάτους κι αποχωρισμούς... , τραγούδια των Θεοδωράκη, Χατζιδάκι, Σαββόπουλου, Λοΐζου, και μετά λαϊκά (πολλά λαϊκά), και μετά δημοτικά της Ρούμελης, της Ηπείρου, Πελοποννήσου, Θράκης, Κρήτης... , αυτά που μετά άρχισαν κι άλλοι να τραγουδούν φανερά, όντας στον αντίποδα του συρμού.

Κι ένα τελευταίο: Το κέντημα του εξωφύλλου είναι όπως γράφω της κυρά-Παρθενίας, δηλαδή της μάνας μου... Για τα λίγα λάθη, τώρα, που διέρρευσαν στο σώμα του βιβλίου, διεκδικώντας μια θέση στο... δημόσιο, αφού θα είναι πια μόνιμα εκεί, η ευθύνη βαρύνει εμένα και ως επιμελητή του.

Ευχαριστίες οφείλω, εκτός απ' τον Δημήτρη που το παρουσίασε, στον εκδότη Σάμη Γαβριηλίδη, που και μ' έχει κατατάξει στους εκδόσιμους του, στην Άννα και το Θεοδωρή, που φρόντισαν το εξώφυλλο, στο Γρηγόρη Κυρλίδη που έκανε τη σελιδοποίηση, και τέλος σ' όλους εσάς που ανταποκριθήκατε πρόθυμα στο αποψινό κάλεσμά μας.

Α8. ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ /
ΕΙΚΩΝ Η ΛΙΘΟΣ,
ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ,
[Αθήνα] 2014
σχ. 24x16
σελ. 86.

Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ *ΕΙΚΩΝ Η ΛΙΘΟΣ* ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΑΝΤΩΝΑΤΟΥ / ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΣΠΑΝΙΟΛΕΤΟΥ ΦΙΛΜΟΓΡΑΦΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΗ ΚΥΡΑΙΔΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΛΕΥΤΕΡΗ ΜΕΝΤΖΕΛΟ ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ ΤΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2014 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥΣ / ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΠΟΙΗΤΗΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Άννα Χριστοφή.

Στο verso του φύλλου 2 δημοσιεύονται οι τίτλοι των ποιητικών έργων του μέχρι το 2011 και ο τίτλος της Μετάφρασης του βιβλίου Μίχαελ Γκουττενμπρούννερ, *Στο Λαβύρινθο της εξουσίας*, επιλογή (με τη συνεργασία του Λαυρέντιου Γκέμερεϊ), Ηριδανός 1981.

Στο recto του φύλλου 4 ο στίχος: *Δεν είν' αλήθεια πιο χρυσή σαν την αλήθεια της σιωπής*. Κ. Βάρναλης.

ΠΙΝΑΚΑΣ

ΕΙΚΩΝ Η ΛΙΘΟΣ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

Όπως η μοίρα και / το χέρι μου γράφει //
της τέφρας ο λύκος / το φως που λείπω]

Βροχές.....	11
Πάλι	12
Η Στήλη του Σείκιλου -πολυχρόνιον θανάτου-.....	13
Ξενιτεμός	14
Επί πλέον	15
Της άλλης μέρας.....	16
Μέρες	17
Νύχτες [μότο: <i>Ο ίσκιος σου είναι της ζωής ή του θανάτου;</i> Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ]	18
Σα μοιρολόι	19
Αντικατοπτρισμοί	20
Ανακάλημα	21
Χαρίζω	22
Κι εμείς [μότο: <i>Το σήμερα ήτανε νωρίς, τ' αύριο αργά θα είναι...</i> Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ].....	23
Casa de Figaro – η σοφίτα- [μότο: <i>κοινόν φέγγος.</i> ΠΙΝΔΑΡΟΣ]	24
Οι λέξεις - Τα πράγματα [μότο: <i>οὐ γάρ θέμις...</i> Σαπφώ] //	
[Αφιέρωση:] στη Μαίρη Γιόση - της ποίησης	25
Των γενναίων	26
Το πού του τόπου	27
Μετάβαση.....	28
Σ' αυτόν	29
Άγνωτοι σιωπαί [μότο: <i>τῶν ἀπειράτων γάρ...</i> ΠΙΝΔΑΡΟΣ]	30
Οφθαλμαπάτη.....	31
Η κοίμηση του ύπνου	32

Φωτιά	33
Στα όνειρα.....	34
Δρόμο στα όνειρα	35
Όταν	36
Συνάρτηση 1 ^η	37

ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΩΝΗ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

Υπό τους ήχους της βροχής/ πόσους ο ουρανός κοιμίζει...]

Δεύτερη φωνή.....	41
Πανόραμα	42
Ψυχή μου	43
Της λύπης πύλες	44
Το οπού [μότο: <i>«Λάβετε τα περικλειόμενα και καταλάβετε οπού το Μισολόγγι κινδυνεύει και ακοντά οπού κινδυνεύει όλον το Έθνος μας...»</i> (επιστολή πολιορκημένων, 2 Μαρτίου 1826)]	45
Στο ίδιο όνειρο [μότο: <i>ο φοβερός εχθρός/ έγινε φίλος.</i> Α. ΚΑΛΒΟΥ – Ωδαί]	47
Η αφήγηση ενός ονείρου του Ανδρέα Κίτσου-Μυλωνά.....	49
Το μόνο της ζωής του [μότο: <i>Τι φταίει η αδύναμη ψυχή, που δεν μπορεί / να χωρέσει μέσα της τα τόσα τρομερά δώρα;</i> (ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ – Αδελφοί Καραμάζωφ)].....	51
Προσφυγή.....	52
Πετροχελίδονο	53
Ζώσα φύση	54
Δοκιμές.....	55
Συνάρτηση 2 ^η	56

ΑΕΙ – ΠΟΤΕ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

Α, πώς συγγέονται και πώς/ μουνδιάζουν οι φωνές το δείλι]

Αείποτε	59
Σταθμοί	60
Στίγμα	61
Αναδρομές	62
Το σώμα αυτό	63
Σε κοιτάζα	64
Ελένη	65
Ρόδα και μήλα	66
Απρόφταστα	67
Λυκαβαντίδες ώρες.....	68
Εικόνα (3η).....	70
Υδατογραφία: [μότο: <i>κυμάτων ανήριθμον γέλασμα</i> . ΑΙΣΧΥΛΟΣ]	71
Επίκτητο	72
Η αγάπη [μότο: <i>οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς</i> . Προς Κορινθίους ΙΓ]	73
Κριτήριο	74
Ντροπαλή [μότο: <i>Μικρή τις... ρῆσις</i> . ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ]	75
Συνάρτηση 3 ^η	76
Επίμετρον	77
Προδημοσιεύσεις	79
Σημειώσεις και ερμηνείες.....	81
Περιεχόμενα	85

ΚΡΙΣΕΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ

A8.1. Συμεών Γρ. Σταμπουλού, «Η νοερή συνομιλία -και αντιδικία- του Paul Celan με τους "ποιητές της ήττας" (Νίκου Αντωνάτου, *Εικόν η λίθος*, Γαβριηλίδης, 2014). [Δημοσιεύεται το κείμενο της ομιλίας στην πρώτη του μορφή, όπως αναγνώστηκε κατά την παρουσίαση της ποιητικής συλλογής (Poems & Grimes, εκδόσεις Γαβριηλίδης, 23.05.2014). Σε επεξεργασμένη μορφή με τον ίδιο τίτλο δημοσιεύτηκε μετά στα περιοδικά *Φρέαρ*, τχ. 16 (Οκτώβριος 2016) και *Νέα Ευθύνη*, τχ. 36-37 (Ιανουάριος - Ιούνιος 2017)].

Παραθέτω για τις ανάγκες της νοερής συνομιλίας λίγα σύντομα, «ξένα» ποιήματα. Θα τα χρειαστούμε στη συνέχεια:

ΒΥΘΙΣΜΕΝΗ ΣΤΗ ΝΥΧΤΑ

η δύναμη των κλειδιών.

Βασιλεύει ο χαλιόδοντας,

από το ίχνος της κιμωλίας,

μπροστά στο κοσμο-

δευτερόλεπτο.

ΛΙΓΟΘΥΜΙΑ *σα φυλλωσιά φιλύρας, εκείνων*

που γκρεμίστηκαν ψηλά

παταγώδης

ψαλμός.

ΝΑ ΣΤΕΚΕΣΑΙ *αντί, κάτω απ' τον ήσκιο*

της πληγής στον άνεμο.

Για τίποτε και για κανέναν ν' αντιστέκεσαι.

Απαρατήρητος,

για σένα

μόνο.

Με κάθε τι που σου αφήνει χώρο

και δίχως

γλώσσα.

ΣΤΟΥΣ ΠΟΤΑΜΟΥΣ *βορείως του μέλλοντος*

ρίχνω το δίχτυ που

*προσεκτικά φορτώνεις
με ίσκιους γραμμένους από
πέτρες.*

Δεν είναι αναγκαίο, προσώρας, να αναφερθεί το όνομα του ποιητή, παρά μόνον ότι αυτός ανήκει σε μεταπολεμική ποιητική γενιά, ότι έχασε τους γονείς του, συγγενείς και φίλους στον πόλεμο και σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στη μεταπολεμική ποιητική γενιά ανήκει, επίσης, ο Νίκος Αντωνάτος. Λέγοντας «ανήκει», εννοώ ηλικιακά, επειδή η λογική των ταξινομήσεων και των εκπροσωπήσεων δημιουργεί προνομιούχους προσκεκλημένους, επιβάτες όρθιους και καθημένους (οι όρθιοι με την αγωνία ότι ίσως υποχρεωθούν να αποβιβασθούν), ενώ οι εκτοπισμένοι, οι πλεονάζοντες, «περιμένουν στη στάση να περάσει η Ιστορία». Ο Ν. Αντωνάτος δεν περιλαμβάνεται στις ανθολογήσεις της γενιάς του, όσες έχω υπόψη μου: των εκδόσεων Άγκυρα, το 1974 (χωρίς όνομα και Σημείωμα επιμελητή) του περιοδικού *Νέες Τομές*, τχ. 1, άνοιξη 1985 του Ανέστη Ευαγγέλου, με Πρόλογο του επιμελητή και Εισαγωγικό Σημείωμα του Γιώργου Αράγη («Παρατηρητής» 1994) των εκδόσεων Σοκόλη με επιμέλεια και Εισαγωγή του Κ. Γ. Παπαγεωργίου (2002) της *Ελληνικής ποίησης του 20ου αιώνα*, Επιμέλεια και ανθολόγηση του Ευρ. Γαραντούδη (Μεταίχμιο 2008), και της πρόσφατης ανθολογίας *Και με τον ήχον των για μια στιγμή επιστρέφουν... Η ελληνική ποίηση τον 20ο αιώνα*, Ανθολόγηση – Πρόλογος, Δ. Μέντη, Εισαγωγικά σημειώματα Ευρ. Γαραντούδης (Gutenberg 2016). Η παράλειψη έχει επισημανθεί από τον Γιάννη Κουβαρά (εφημ. «Η Καθημερινή», 10.09.2002). Μικρό το κακό, ή μάλλον κανένα κακό, επειδή καμία ομαδοποίηση δεν έκανε έναν στίχο καλύτερο. Για την ποίηση του Αντωνάτου έγραψαν σημαίνοντες κριτικοί και θεωρητικοί. Ο ποιητής αξιώθηκε μάλιστα μιας αντιπροσωπευτικής ανθολόγησης του έργου του, εργογραφικής – βιβλιογραφικής παρουσίασης, με επιμέλεια και εκτενές Σημείωμα «Αντί εισαγωγής», γραμμένο με εφάμιλλη ποιητική διάθεση από την Χρυσούλα Σπυρέλη (2008). Αλλά, ο λόγος είναι για τον τελευταίο κύκλο ποιημάτων που δεν έχει κριθεί ακόμη. Η αντίρρησή μου είναι άλλης φύσεως, και αφορά τις αισθητικές αποτιμήσεις των ανθολόγων και της πλειονότητας των κριτικών.

Η γενιά αυτή δείχνει να συνθλίβεται ανάμεσα στις μυλόπετρες της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς και της «θορυβώδους» από πολλές απόψεις γενιάς του '70. Διαβάζω χαρακτηρισμούς: Χαμένη, αδικαίωτη, σκόρπια γενιά, κληροδοτήσεις

γενικώς, της «γενιάς της ήττας». Το κυρίαρχο κριτικό βλέμμα επάνω στη συλλογική εικόνα των ποιητών βλέπει πολιτικές και ηθικές ήττες, πληγές, μελαγχολικές τάσεις, πρόωρη γήρανση, μοτίβα ματαίωσης, απουσίας, πικρό αυτοσαρκασμό. Στις γραμματολογίες δεν γίνεται σχεδόν καμία μνεία στην ιδιαίτερη, καθώς φαίνεται, γενιά. Να είναι ακόμη νωρίς; Μόνον ο R. Beaton στην *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία* γράφει για τους ποιητές αυτούς: «Κανένας δεν ξεπέρασε, αποφασιστικά και ξεκάθαρα, το σκιαγραφημένο από τον Τάκη Σινόπουλο *τοπίο θανάτου*» (Μτφρ. Ευ. Ζουργού – Μ. Σπυράκη. Νεφέλη 1996, 256-7 et passim). Σκηνικό ερειπίων, ασπρόμαυρης ταινίας με ήρωες υποψήφιους αυτόχειρες, όπως το περιέγραψε ο Β. Λεοντάρης:

«Είμαστε μεσοπόλεμος, σου λέω, / ανίατα μεσοπόλεμος... Ας πάμε / λοιπόν κι απόψε, ας πάμε πάλι κάπου / να σκοτωθούμε ή να χορέψουμε...» (*Ψυχοστασία*, 1972).

Τέτοιοι στίχοι έχουν στοιχειώσει για τα καλά στο υποσυνείδητο κριτικών και ποιητών. Ένας επικίνδυνος κανόνας δημιουργήθηκε εδώ, και όποιος περισσεύει, όποιος θολώνει το περίγραμμα, δεν έχει θέση στην «καταλογή», τον αποβάλλει ο χρόνος, τον εξορίζει ο τόπος. «Ψυχή μου, / αήτητο Μεσολογγάκι», γράφει ο Αντωνάτος. Φοβάμαι ότι είναι ο μόνος τόπος που τον δεξιώνεται, κάπου, δηλαδή, όπως λέει ο τίτλος της συλλογής του, *Ανοιχτά της νύχτας* (Γαβριηλίδης 2000). *Ξένος ειμί*, τιτλοφορεί τον σπουδαίο κύκλο ποιημάτων του ο Χρίστος Ρουμелиωτάκης (τυπωθήτω 2002). Ένα δικό του «αλωνάκι» χαράζει στο Μεσολόγγι και ο Θωμάς Γκόρπας, ενώ περιφέρεται ανέστιος στην Αθήνα, αν και πανταχού ανθολογούμενος. «Δεν είναι μόνο / των ανθρώπων η αδιαφορία / που σε πληγώνει, / αλλά και των σπιτιών, / των δρόμων και των τοπίων», γράφει ο γενν. το 1931 Γιώργος Σκουρογιάννης («Αναίρεση», *Επιλογές*, τυπωθήτω 2015).

Εξηγούμαι: Η τέχνη προκαλεί αισθητική απόλαυση, δεν κάνει ρεπορτάζ ούτε ιστορία. Δεν μοιρολογεί. Η λέξη δεν μελαγχολεί, δεν πολιτεύεται. Οι ποιητικές λέξεις ζουν την περιπέτεια μιας αφήγησης ή δομικής οργάνωσης, και φτάνουν, αν ο ποιητικός αγώνας ευοδωθεί, να προσφέρουν αισθητική απόλαυση. Ακόμη και το δράμα, η τραγωδία που τις έχει γεννήσει, αντιζυγίζεται με την αισθητική ευφορία. Η ήττα και ο μαρασμός βρίσκονται στο μυαλό όσων θεωρούν την τέχνη θεραπαινίδα της πολιτικής ιστορίας και των κοινωνικών οραμάτων. Σκεφτείτε

την κάθαρση στην αρχαία τραγωδία, τον *Επιτάφιο* του Γιάννη Ρίτσου, τα *Τείχη*, τα (κλειστά) *Παράθυρα* και την *Μονοτονία* του Κ. Καβάφη, το *Σπασμένο καράβι* του Γ. Σκαρίμπα (και μάλιστα με τη φωνή του Κώστα Καράλη). Στην *Φούγκα θανάτου* του Paul Celan, το επιτύμβιο των έξι εκατομμυρίων ψυχών, ο τόνος είναι σαρκαστικά ιλαρός, σαν μακάβριο «ταγκό θανάτου» (όπως ήταν ο ορχικός τίτλος). Δεν υπάρχουν ηττημένοι ποιητές· το τονίζει ο ελεγειακός και απελπισμένος Αναγνωστάκης. Το καλλιεργημένο αυτό ψέμα, μιας ποίησης που πρέπει να τεθεί ως υποσημείωση σε πολιτικά μανιφέστα και να ναυαγήσει μαζί τους, έχει καταδικάσει σε εξομολογητικό, απολογητικό ερμητισμό πολλούς ποιητές και κριτικούς. «Τώρα που όλα τέλειωσαν θυμήσου / γιατί μόνο η μνήμη σου μένει», γράφει ως επιμύθιο ο Χρ. Ρουμελιωτάκης («Υστερόγραφο», 2002).

Στο πρόσωπο του Νίκου Αντωνάτου και στον κύκλο ποιημάτων *Εικών η λίθος* (2014) προτείνω μία άλλη ανάγνωση με οδηγό την καθαρή, άδολη λέξη (η ποίηση γράφεται με λέξεις). Τον τίτλο στη συλλογή δίνει ένα απόσπασμα επιτύμβιου χαράγματος, από τη στήλη του Σεικίλου, ελληνιστικής εποχής, που βρέθηκε στο Αϊδίني της Μικράς Ασίας το 1883: «*Εικών η λίθος ειμί, τίθησί με Σείκιλος*».

Εδώ μιλά η πέτρα. Ο ποιητής εκχωρεί τη φωνή του στην πέτρα. Ας θυμηθούμε τον μύθο που «κρύπτει νουν αληθείας»: Ο μυθικός Αμφίων έκτισε τις επτάπυλεις Θήβες με την επτάχορδη λύρα του. Στην παρούσα συλλογή αναφέρεται αναλόγως η επτάπυλη μεταομηρική Πλευρώνα, στη δυτική πλαγιά του Αράκυνθου, κοντά στο Μεσολόγγι.⁵ Στην περίπτωση της πόλης των Θηβών οι λίθοι, σύμφωνα με τον ποιητικό μύθο, οικοδομήθηκαν μόνοι, αφ' εαυτών, με την επενέργεια της μουσικής, δηλαδή της τέχνης. Το ποίημα του Αντωνάτου οικοδομείται με αρχαίους λίθους, με σπαράγματα που υπακούουν σε μία νηφάλια εσωτερική μελωδία. Θα την δούμε αμέσως: το αρχαίο σπάραγμα έρχεται να αντιζυγιστεί με τη σύγχρονη λέξη. Η μία λέξη σχολιάζει απέναντί της την άλλη:

ΠΑΛΙ

*Άρχισαν του Φθινοπώρου πάλι
δειλά να μ' ανασύρουν δειλινά*

⁵ Σχετική και η αναφορά στην *Αλίκυρνα* που γίνεται τίτλος ποιητικού κύκλου του Αντωνάτου (*Αλίκυρνα*, Γαβριηλίδης 2003), με τη σημείωση: «Προομηρική πολίχνη κοντά στο Μεσολόγγι, μεταξύ Πλευρώνας και Καλυδónας».

άρχισαν και να με υποπεύονται

και δείχνει τόσο απόμακρο

του Ηλιοδώρου εκείνο το:

ήμερας ἄρτι διαγελώσης καί ἡλίου

τάς ἀκρωρείας καταναγάζοντος...

Μπορούμε να διαβάσουμε το ποίημα ως παιγνίδι ηχητικό, γλωσσικό, σχεδόν λεττριστικό. Ένα απρόβλεπτο νόημα αναπηδά από τη γειτνίαση των ήχων, χωρίς άλλη πρόθεση, χωρίς μήνυμα, παιγνίδι επίμονο μικρού παιδιού, αν σταθούμε στον πεσσεύοντα παίδα του Ηράκλειτου. Στο μότο της συλλογής *Ανοιχτά της νύχτας* η Ελένη «πάντον ἀταλότατα [=τρυφερότατα] παίζει». Η υπόθεσή μου ενισχύεται στον στίχο: «[...] και η ειρήνη εμπεδώνεται μ' ενός παιδιού τη στρατηγία», όπου ανακαλείται πάλι ο σκοτεινός παππούς από την Έφεσο: «[...] παιδός ἢ βασιληίη». Παρενθετικά αλιεύω ηχοποιητικά παιγνίδια του Αντωνάτου: «δειλά δειλινά», «πορτραίτο του αναπότερεπτος», «Μιμόζα, μιμηλή μου», «μήλο αμίλητο» «ανοιχτά της νύχτας», «το πού του τόπου», «όχημα του αγίου / κάθισμα του Αιγαίου», μεταξύ πολλών άλλων. Ένας τρόπος να διαβαστεί το ποίημα «Πάλι»: Απέναντι στο δικό μας δειλινό, τοποθετείται η «ηώς», η ανατολή του αρχαίου κόσμου· κι εμείς, ίσως, ανάμεσα στο λυκόφως (του δυτικού πολιτισμού) και το λυκαυγές (του αρχαίου κόσμου;). Ποιος μεσολαβεί γι' αυτό; Ακόμη και αν «πενθεί τα χρόνια που έρχονται», ο ποιητής, σε πείσμα των μετρονόμων της εποχής του, δεν αφήνεται στη λήθη των πραγμάτων· απεναντίας, τα ξαναγεννά. Ο αρχαίος κόσμος, παραδόξως, δεν έχει γεννηθεί ακόμη. Βλέπω τον ποιητή να κρατά ζυγαριά και να σκέφτεται: «*Της σιωπής το επιτύμβιο / - αν / θα γραφτεί, σβησμένο*». Για να οδηγηθούμε σε κομβικό σημείο, στην ποιητική Δαύλεια (το τρίστρατο του Οιδίποδα):

ΟΦΘΑΛΜΑΠΑΤΗ

Περνούν με τόση γρηγοράδα

τα πράγματα μεγάλη, ώστε

η ποίηση

-όταν εκείνα εκτοξεύονται

να δείχνει πως υπολείπεται, την
ώρα ακριβώς που προηγείται.

Τι συμβαίνει εδώ; Η λέξη «ποίηση» βρίσκεται μόνη, στο διάκενο ανάμεσα σε δύο σπαραγμένους στίχους, ενός δίστιχου και ενός τρίστιχου. Πού βρίσκεται η ποίηση, σε ποιο χρόνο; Ποιο είναι αυτό το φάντασμα της γραφής που έχει τη δική του ταχύτητα απέναντι στα πράγματα, αυτός ο λανθάνων νικητής του χρόνου; Ας ξανακοιτάξουμε το «ξένο» ποίημα που διαβάσαμε στην αρχή:

«ΣΤΟΥΣ ΠΟΤΑΜΟΥΣ βορείως του μέλλοντος / ρίχνω το δίχτυ που / προσεκτικά φορτώνεις / με ήσκιους γραμμένους από / πέτρες». Ο ποιητής ρίχνει στη θάλασσα, όπως ας πούμε οι ψαράδες στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου, ρίχνει, λοιπόν, το δίχτυ, δηλαδή τη λέξη, το ποίημα, έτσι ώστε να βυθιστεί και ταυτόχρονα να μείνει στην επιφάνεια, στο ενδιάμεσο της βύθισης και της ανύψωσης. Για να το κατορθώσει, χρησιμοποιεί ήσκιους, όπως ο ψαράς τους φελλούς, γραμμένους όμως εδώ από πέτρες: λίθους, ήχους δομικούς. Είναι σχεδόν η στιγμή μιας ασύλληπτης εξισορρόπησης ανάμεσα στο ορατό και το αόρατο, το ρητό και το άρητο. Ο Αντωνάτος επιδιώκει να επιτύχει αυτή τη σχεδόν ασύλληπτη ισορροπία ανάμεσα στο φθαρτό πράγμα και την εγχάρακτη πέτρα, που είναι η γραμμένη σελίδα, χωρίς θρήνους, οιμωγές και μεγαλοστομίες (στην ατμόσφαιρα αυτή προτείνω να διαβαστεί το ποίημα «Της άλλης μέρας», ό.π., σελ. 16). Μεταφέρω ακόμη, από το ποίημα «Σκιές των πραγμάτων», τρεις ομόθυμους στίχους: «Περνώντας / Σ' εκείνο το ενδιάμεσο / Όπου το μισόφωτο / Το μισοσκόταδο φωτίζει» (Αγρός κεραμέως, 1990, 40).⁶

Ο ποιητής με τον οποίο συναντιέται ο Αντωνάτος, χωρίς να το γνωρίζει, και με τη δική μου αυθαίρετη μεσολάβηση, είναι ο Paul Celan, ο οποίος θρηνεί τη θυσία του λαού του και του ανθρώπου χωρίς μανιφέστα και αλγολάγνους αυτοοικτιρισμούς, με τρεις στίχους απαράμιλλης λιτότητας και ισορροπίας:

«ΛΙΓΟΘΥΜΙΑ σα φυλλωσιά φιλύρας, εκείνων / που γκρεμίστηκαν ψηλά / παταγώδης / ψαλμός».⁷

⁶ Αναλόγως συστήνω να διαβαστεί το ποίημα «Εμείς»: «Για κείνους που φτάσαμε αργά / και ήδη έχουν χάσει / το ίδιο είμαστε – χαμένοι // Για κείνους που ήρθαμε νωρίς / και δεν έχουν ακόμη κερδίσει / το ίδιο είμαστε – μη κερδισμένοι.» (ό. π., 23).

⁷ Τα ποιήματα του Paul Celan που παρουσιάζονται εδώ σε δική μου μετάφραση, προέρχονται από τους κύκλους *Atemkristall* (Κρύσταλλο πνοή, 1965) και *Eingedunkelt* (Βυθισμένη στη νύχτα, 1968).

Η θριαμβική πτώση προς τα επάνω. Ο θάνατος – ανύψωση. Εξάχνωση από την καμινάδα και ο παταγώδης θρήνος που ανέρχεται ως ψαλμός. Απόλυτα λιτός στίχος και πλέον ου, όπως το λέει ο Αντωνάτος: «*Καληνύχτα, / καληνύχτα από χθες ' και πλέον ου*» (ό. π., 15)· επειδή, μαζί με πολλούς άλλους της γενιάς του, έρχεται από τα πέτρινα χρόνια της ιστορίας μας, έζησε την εξορία, κυρίως την εσωτερική, τη δοκιμασία, την άλλη ζυγαριά, όπου πρωτίστως ζυγίζεται ο άνθρωπος. Όμως, πάνω απ' όλα κουβαλάει το Μεσολόγγι του, την πόλη των ποιητών, το πέτρινο αλωνάκι του επιγράμματος, του σπασμένου δεκαπεντασύλλαβου, της αφαίρεσης:

«*Τόποι λυγμοί / όπου αναλυκώθηκα⁸ / σιωπηλοί // Στιγμές γυμνή / τρέχει σ' εσάς αναδεσάρι⁹ / η ψυχή*» (*Ανοιχτά της νύχτας*, ό. π., 51).

Γράφει ολιγόστιχα ποιήματα, μέγα προσόν στην εποχή της ανεργίας της αδολεσχίας και κενολογίας, μικρά επιτύμβια της στιγμής που χάνεται, του ρόδου που το «τρων τα δευτερόλεπτα». Η άσκηση στη λιτότητα κορυφώνεται, κατά τη γνώμη μου, στον κύκλο *Ανοιχτά της νύχτας*. Η κατάκτηση αυτή δεν έγινε χωρίς απώλειες. Οι μυλόπετρες δούλεψαν καλά. Υπάρχουν στίχοι – ποιήματα βιαστικά ή της πρόσκαιρης παραίτησης, θυσιασμένα στον καιρό της συνθηματικής γραφής («*Σα μοιρολόι*», 19, «*Κι εμείς*», 23). Παράδειγμα: «*Και που μιλώ / και που σωπαίνω / ακούει κανείς;*» (30), ρητορικό ερώτημα πρόσκαιρης παραίτησης. Τα αρνητικά παραδείγματα αφθονούν στις προηγούμενες συλλογές. Όμως η ποιητική οδοιπορία είναι μεγάλη και σταθερή, και τα ίχνη αυτών των σταθμεύσεων τα σβήνει γρήγορα ο χρόνος. Αναφέρω τους τίτλους – σταθμούς της διαδρομής: *Δέδυκεν*, 1983, *Αγρός κεραμέως*, 1990, *Ανοιχτά της νύχτας*, 2000, *Αλίκυρνα*, 2003, *Αυλός λελυπημένος*, 2005, *Θητεία - 619 Τ.Π.*, 2007, ...*δεν είναι πια καιρός*, 2011.

Ο νηφάλιος αυτός ποιητής της ερωτικής γλώσσας, καλύτερα, της ερωτευμένης γλώσσας, ερωτευμένης με τα πράγματα που ξέρει να κάνει δικά της, φιλοξενεί στον οίκο της γλώσσας του, χωρίς ηλικιακή ταξινόμηση, τον άγνωστο Σείκιλο, τον Ηλιόδωρο, τον Παλαμά, τον Πίνδαρο, τον Τέλλο Άγρα, τον μανικό Απολλόδωρο, τον Αισχύλο, τον Καλλίμαχο. Προπάντων, όμως, συνομιλεί με τους συνοδίτες του, με τον «ξένο» του Ρουμελιωτάκη, με τον μικρό Τάσο Γαλάτη στην *Καλογραΐζα του εμφυλίου*, στους δρόμους «της καρβουνόσκονης και της λάσπης,

⁸ Ξαναγεννήθηκα.

⁹ Ορφανεμένη.

πιο αληθινούς από την αλήθεια», τον Γιώργο Σκουρογιάννη που «γράφει στίχους, / παίζοντας σκάκι / με λευκούς και μαύρους / συλλογισμούς» τον Λουκά Κούσουλα, της άλλης δροσοπηγής, που μεταγράφει ό,τι του λένε «τα κοτσύφια του Υμηττού», πώς δηλαδή «τα θαμμένα άλλοτε στα ερείπια [...] / ο χαμένος καιρός, όλα / μα όλα θα ξαναζήσουν» τον Νίκο Λεβέντη «της ισημερίας μιας ώρας ανάμεσα στη Γη και τους ανθρώπους» τον Γιάννη Θέσπη «απόγευμα στην Πνύκα» τον Γιάννη Κουβαρά, τον αποκαλούμενο στο μαρτυρολόγιο της ποίησης «Ιωάννη Ακτήμονα και κατ' άλλους κοινοκτήμονα» τον Σπύρο Κατσίμη παρέα με τον «αδέσποτο σκύλο της ιστορίας».

Ολοκληρώνω το σημείωμα παραθέτοντας, με την άδεια του Χρ. Ρουμελιωτάκη, το λιτό, εν είδει ποιήματος ή επιγράμματος, δελτάριο που έστειλε στον ποιητή μετά την ανάγνωση του ποιητικού κύκλου *Εικών η λίθος*:

«Κλείνω το ωραίο βιβλίο σου και για ώρα πολλή σαν μουσική εξαίσια ακούω το ρέκβιεμ της νεότητάς μας. Και είναι αυτό ένα επίτευγμα και ένας έπαινος. Χαίρε Χ.Ρ.».

Ξεκίνησα εδώ να κάνω τη δική μου ανθολόγηση της ποιητικής γενιάς του μεταπολέμου, για την οποία δεν εντόπισα καμία αξιόλογη μονογραφία που θα με βοηθούσε να μιλήσω για πρόσωπα και πράγματα που ανακαλύπτω, έστω αργά, τώρα που αρκετοί, εκδημήσαντες, έχουν ήδη χαραχτεί, ωραίες εικόνες, στην λίθο του Σεκίλου.¹⁰

A8.2. Μαρία Κακαβούλια, «“Ο κατανυκτικός ψιθυρισμός” του Νίκου Αντωνάτου», *Εικών η λίθος*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2014, σελ. 94», περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 22 (Ιανουάριος – Ιούνιος 2014).

[Κείμενο με τις πρώτες μου σκέψεις για το ποιητικό βιβλίο του Νίκου Αντωνάτου *Εικών η λίθος*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2014, σελ. 94. Διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου το βράδυ της 23ης Μαΐου 2014]

Όγδοο ποιητικό βιβλίο του Νίκου Αντωνάτου, ξεκινά με διαδοχικά μόντο και προθέματα, όπου η γραφή είναι μοίρα, και η σιωπή είναι αλήθεια. Χωρισμένο σε τρία μέρη, περιλαμβάνει άλλοτε ολιγόστιχα ποιήματα, όπως το «Μέρες» ή το

¹⁰ Στην πρώτη του μορφή το κείμενο γράφτηκε για την παρουσίαση της τελευταίας ποιητικής συλλογής του Ν. Αντωνάτου, *Εικών η λίθος*, στον χώρο εκδηλώσεων των εκδόσεων Γαβριηλίδης, 23 Μαΐου 2014.

"Υδατογραφία", που γεννούν εικόνες στον αναγνώστη, και κουβαλούν το πύκνωμα ποιητικής σύνθεσης, άλλοτε πεζά με μικρές διηγήσεις στο κέντρο τους. Άλλοτε γλυκός ο λόγος και στρογγυλεμένος και άλλοτε αυστηρός, αναπάντεχα "ψυχρές", επίσημες οι λέξεις του.

«Εικών η λίθος» το όνομα της πρώτης ενότητας με κεντρικό το ποίημα "Η στήλη του Σείκιλου", και εμβληματικό το εξαίσιο σκόλιον «*ὄσον ζῆς φαίνου ... τό τέλος ὁ χρόνος ἀπαιτεῖ*». Επιτύμβια η στήλη και τα ποιήματα του Νίκου σήματα μνήμης και ιστορίας. Στο δεύτερο μέρος, «Δεύτερη Φωνή», ακούγεται ο καταλυτικός ψιθυρισμός, εσωτερικές φωνές και οι χαμηλόφωνες συνομιλίες. Στο τρίτο μέρος «Αεί - Ποτέ», εννοείται και η ποίηση πλέον ως άλλη εγχάρακτη τέχνη μνημείωσης όχι επιτύμβια, αλλά ίσως και επινίκεια της ζωής.

Επανέρχονται, εδώ, αγαπημένα του μοτίβα και από άλλες συλλογές: η μεταίχμιακή ώρα του δειλινού, ημίφως που πυκνώνει, γίνεται νύχτα "άρχισε με τη σκόνη απαλά τη γη να πασπαλίζει η νύχτα". Νύχτα που σημαίνει το τέλος των πραγμάτων, και είναι κοντά μας από καιρό, μας καληνυχτίζει ο ποιητής, "*Καληνύχτα, καληνύχτα από χθες· και πλέον ου.*" (Επί πλέον). Είναι η ιστορική στιγμή; Η προσωπική ιστορία;

Κι εδώ βρίσκω όσα αγαπώ στα ποιήματα του Νίκου Αντωνάτου:

– *Τοπία ονείρου ὄλο σκιές δροσερές,*

– *Τις λέξεις και τους αντικρυστούς χορούς τους, τα λεκτικά παιχνίδια,*

«*Της λύτης πύλες*», «*πορτρέτου αναποτρέπτου*», «*Μιμόζα μιμηλή μου*»

– *Το παιχνίδι με τη σύνταξη*

«*Κι ας μη ποτέ σε έχω συναντήσει/ κι ας τίποτα μην έχει απομείνει*»

(Κριτήριο / 74)

– *Τις μεταφορές του*

«*Όταν παίρνουν τα όνειρα φωτιά, την σβήνουνε τα μάτια με το φως τους*»

(Φωτιά / 33)

– *Την τρυφερότητα*

Φέγγουν πρόσωπα αγαπημένα στα ποιήματά του, παρόντα και απόντα, φίλοι, συγγενείς, άλλοτε σκιές, φέγγει και η σιωπή, «*άγνωτοι σιωπαί*» οι αμίλητες μέρες. Είναι τα ονόματα των αγαπημένων του παρόντα, μέσα και γύρω από τα ποιήματα,

στις αφιερώσεις, στα μότο, στους τίτλους και τους υπότιτλους, στους στίχους.

Διατηρεί στον πυρήνα του την φροντίδα εκείνου που σώζει και αγαπά τα λεπτά και ανεπαίσθητα, όπως π.χ. την ποίηση μιας κίνησης, (Υδατογραφία / 71)

Μια ακέραιη και καθαρή ματιά, όταν μιλά για τους ποιητές μικρούς θεούς που «κρατούνε την ανθρώπινη ουσία αχάλαστη μες στους καιρούς».

– *Τη φύση του*

Είναι Φθινόπωρο, ώρα του δειλινού, βροχή, βροχές, καταιγίδα, αντικατοπτρισμοί, σκιές, ένα τοπίο διαθλάσεων ανάμεσα στον ύπνο και τον ζύπνιο, ανάμεσα στα όνειρα και στα όνειρα. Είναι πάντα εκεί η λίμνη, η υδατογραφία της, το «Μεσολογγάκι» του Αντρέα. Αλλά και πιο σκοτεινά τοπία αυτή τη φορά:

«Υπάρχει μέσα μου / μια καθυστέρηση / μια αργοπορία / κάποιος που κατεβαίνει / και κατεβαίνει / το πού του τόπου» (27)

– *Την έμμετρη χάρη και την παιγνιώδη διάθεση*

(π.χ. ομοιοκατάληκτοι 12σύλλαβοι στίχοι και δίστιχα, στο ποίημα «Χαρίζω»)

Πολλά άλλα.

Αρτιωμένος λόγος, ώριμος, αποτίνει φόρο τιμής στο μεσοπολεμικό λυρισμό, αλλά και στην μεταπολεμική ποίηση, στον ελεύθερο αλλά και στον έμμετρο στίχο, στην μικρή ποιητική φόρμα, αλλά και στα αφηγηματικά ποιήματα. Κι ενώ σε κάθε γύρισμα συναντούμε μια διάθεση μελαγχολίας, αίρεται αυτή καθώς τα όνειρα έχουν ακόμα σπίθα και φωτιά, τα μάτια φέγγουν το φως τους.

Ακριβοζυγισμένες και οι συναντήσεις του με ποιητές αγαπημένους· συνομιλεί με τη Σαφφώ, τον Πίνδαρο, τον Καλλίμαχο, τον Κάλβο, τον Παλαμά κ.ά.

Η ποίηση του Ν.Α. είναι αλαφροπάτητη, έρχεται σιγανά κι απλώνεται σαν κατανυκτικός ψιθυρισμός σε ένα ονειρικό τοπίο ησυχίας, εκεί που στροβιλίζονται αντάμα η ποίηση, η μνήμη και η ιστορία. Ωστόσο, δεν είμαι ενδεχομένως ο κατάλληλος κριτής: δεν ξεχωρίζω τα ποιήματα από τον ποιητή.

A8.3. Χρήστος Κορέλας, «Νίκου Αντωνάτου, *Εικόν η λίθος*, ποίηση, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2014, σελ. 83», περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 22 (Ιανουάριος – Ιούνιος 2014).

Για να επικοινωνήσει ο αναγνώστης με τον ποιητή και να κατανοήσει τον

τίτλο, απ' όπου απορρέει, ό,τι θα μας πει στο σύνολο της συλλογής του, είμαι υποχρεωμένος να παραθέσω από τις ερμηνευτικές του σημειώσεις δυο στοιχεία. Το πρώτο αναφέρεται στον τίτλο: στο ποίημα, *Η στήλη του Σείκιλου*, σημαίνει «εγώ η πέτρα εικόνα είμαι, με έθεσε ο Σείκιλος ως μνήμης αθάνατης σήμα πολυχρόνιο». Και «όσο ζεις να είσαι λαμπερός, καθόλου μη λυπάσαι, η ζωή μας είναι λίγη κι ο χρόνος το τέλος επιφέρει». Το δεύτερο είναι σχόλιο του σπουδαίου βρετανού φιλόλογου και ελληνιστή E.R. Dodds σε μετάφραση του Γ. Γιατρομανωλάκη: «οι επιτύμβιες πλάκες... ανάλογα με την αξία τους αφήνουν να εννοηθεί, πως η παραδοσιακή πίστη στον Άδη εξαφανίζεται σιγά σιγά και αρχίζει να αντικαθίσταται... από μια φανερή άρνηση οποιασδήποτε μεταθανάτιας ζωής...».

Ο ποιητής μ' αυτές τις σημειώσεις του, στη σελίδα 81, μας προσφέρει κάποια δυνατότητα προσανατολισμού στην κατανόηση της ατμόσφαιρας των ποιημάτων του αυτής της συλλογής.

Κοιτάζοντας την ποίησή του απ' αυτή την οπτική γωνία, έχουμε το πολιορκητικό συναίσθημα της απουσίας! Πέραν των θέσεών του, πρόκειται για μια ποίηση ώριμη, δυνατή, γυμνασμένη σε σύμβολα που εμπνέουν και πείθουν για το βαθύ ανασκάλεμα του ποιητή σε περιοχές του συνόρου του μεταφυσικού δεδομένου, από την οπτική γωνία της επιτύμβιας στήλης του Σείκιλου. Κι ακούγεται έντονα το ανάκουστο, η σιωπή των φωνηέντων και των συμφώνων του «ξενιτεμού». Πάντα λιγοστεύει η φωνή, καθώς μαδάει η ζωή στην οδοιπορία της από τον πόνο στο σκόρπισμα της ύπαρξης, με κείνο το «*καληνύχτα από χτες και πλέον ου*». Αυτό το «ου», θα παραμένει ως υπογράμμιση της μελαγχολίας του τελικού χαμού. Το «είναι» σε τούτη την ποίηση αισθμαίνει να υπάρξει στο «σβησμένο επιτύμβιο της σιωπής». Κι όταν τα βράδια στα «*πέζοδρόμια μόνες κοιμούνται οι σκιές*», η ποίηση του Αντωνάτου αποδίδει τέλεια το κοινό αντάμωμα στο θάνατο, που παραμένει κυρίαρχος. Καταντάμε σκιές που ανταμώνουμε, γιατί τη νύχτα οι σκιές απλώνονται στον πλανήτη, στο σύμπαν. Σε αντίθεση με το μεσημέρι της ζωής, όπου οι σκιές είναι φυτεμένες στη ρίζα της ύπαρξης. Με το γέρμα του ήλιου όλο κι απλώνουν, ώσπου κυριαρχούν απόλυτα στη νύχτα του... θανάτου! Σ' όλα του τα ποιήματα κυριαρχεί η απουσία, όπως στο «μοιρολόι» με το επίμονο «μου πήρες», όπου τελειώνει κείνο που ο ποιητής δεν μας το λέει από λύπησι: «*κάλλιο κανείς να μην το ξέρει*». Το υπονοεί, όμως, και το νοούμε: μου πήρες τη ζωή και

μ' άφησες το θάνατο! Απουσία: του όντος, της ζωής, της δράσης, της προσωπικής ιστορίας, του καημού, του φωτός... κι αυτής της νύχτας, στην κοινότητα του θανάτου. Κυρίαρχο το «άδειο βλέμμα» με το οποίο «μας κοιτούν... χωρίς να έχουμε υποστεί του χρόνου τη χηρεία»! Επανέρχονται οι εικόνες, διαφορετικές, πάνω... στο ίδιο πικρό – πραγματικό; – συναίσθημα σαν να μην ήμασταν ποτέ τίποτα. Η άλλη κουβέντα του ποιητή είναι η «ήττα» μας! «Οι ήττες μας ήταν – τελικά / πιο σημαντικές κι από / την πιο μεγάλη νίκη μας /– που άλλωστε δεν ήρθε...». Θλίψη, μελαγχολία, όλα ένα τέλος και πριν το τέλος!

Είναι μια ποίηση βαθιά αισθαντική, λυρική του πόνου και του καημού. Κατάφορτη από σύμβολα έντονα, πειστικά, σύμβολα οριζόντων που σημαίνουν πολλά. Δεν είναι, όμως, μια ποίηση του μηδενισμού. Παραμένει, ως βλέμμα, βυθισμένη στην ουσία της ανθρώπινης μοίρας, που τη βλέπει και τη λέει με τ' όνομά της. Είναι ποιητής του υπαρξιακού βάθους. Δεν καταδέχεται τα λογικά νοούμενα. Εισδύει με το συναίσθημα ανυπεράσπιστο σε περιοχές υπαρξιακές που πονάνε, που μας μελαγχολούν, αλλά δεν μας αποτρέπουν από το αγώνισμα της ύπαρξης. Απλά φανερώνει, δείχνει κι όποιος μπορεί κοιτάζει και βλέπει, χωρίς την αμοιβή της νίκης, που για τον ποιητή είναι πολυτέλεια και να την σκέπτεσαι. Λέει, όμως, μια βαθιά αλήθεια, που τη βιώνει διαφορετικά ο καθένας: Είμαστε ηττημένοι. Εγώ θα έλεγα από το θάνατο, όχι από τη ζωή!

A8.4. Διονύσης Μπερερής, «Νίκου Αντωνάτου, Εικών η λίθος», εφ. *Αιτωλο-ακαρνανικός Τύπος* (Ιούνιος 2014).

Πρόκειται για το όγδοο ποιητικό βιβλίο του Μεσολογγίτη ποιητή των εκδόσεων Γαβριηλίδη. Περιέχει 58 ποιήματα σε ελεύθερο στίχο δομημένο σε τρεις ενότητες.

Εικών η λίθος η πρώτη, που είναι παρμένη από την «Στήλη του Σείκιλου» (επιτύμβια πλάκα) και ο ποιητής την χρησιμοποίησε ως τίτλο του βιβλίου του και αποτελεί «πολυχρόνιο θανάτου». Μας μιλάει για τον ξενιτεμό, για το θάνατο που έτσι κι αλλιώς θάρθει και «κάλιο κανείς να μην το ξέρει», για τις νύχτες που «στα πεζοδρόμια μόνες κοιμούνται οι σκιές», για το σπίτι των Φοιτητών, για τους γενναίους που είναι όχι με τους νικητές, αλλά με τους νικημένους, για την απο-

χώρηση της ψυχής και την αφαίρεση του μείγματος της ζωής την ώρα του ύπνου, για της σιωπής το θαύμα, κι εδώ να θυμίσω το μότο του βιβλίου, «Δεν είν' αλήθεια πιο χρυσή σαν την αλήθεια της σιωπής» (Κ. Βάρναλης), για να κλείσει την ενότητα με την αναφορά του στα όνειρα του ανθρώπου.

Στη δεύτερη ενότητα γυροφέρνει γύρω απ' τον αγαπημένο του τόπο, το Μεσολόγγι, περνώντας «τις Πύλες της Λύπης» με τόση μελαγχολία, όσα και τα δειλινά. Τον συγκινεί η ταπεινότητα του ανθρώπου.

Κι αν στα ποιήματα αυτών των ενοτήτων διακρίνει κάποιος όχι απαισιοδοξία μα προβληματισμό για μεταφυσικούς στοχασμούς, έρχονται ποιήματα της τρίτης ενότητας: «Αεί - Ποτέ» που μας ξαλαφρώνουν, γιατί είναι τα ερωτικά του θα λέγαμε που αναφέρονται σε παιγνιδίσματα των αισθήσεων και της φαντασίας για να τελειώσει με το επίμετρο: «*Αυτά που έχω μέσα μου κρατήσει / είναι όσα με κράτησαν / – και τα ευχαριστώ ! Όταν φύγω / ας πάνε να κρατήσουν άλλους...*».

Πρέπει να είναι κανείς καλά μυημένος στα μυστικά της ποίησης για να μπει στο πνεύμα του ποιητή, ο οποίος χειρίζεται άριστα το στίχο, για να καταλάβει τα σημαίνοντα και τα σημαίνόμενα του λόγου αυτού, του ευαίσθητου ρομαντικού, ποιητή.

Μέσα απ' τα βιβλία του Νίκου Αντωνάτου παρατηρεί ο μελετητής, ότι πέρα από την ευαισθησία του ο ποιητής είναι άριστος γνώστης της κλασικής παιδείας και της Νεοελληνικής και Δημοτικής λογοτεχνίας. Και σε άλλα με υγεία!

A8.5. Νίκος Αντωνάτος. «Εικόν η λίθος». [Διαβάστηκε από τον ποιητή στην παρουσίαση της συλλογής του *Εικόν η λίθος*, (Poems & Crimes εκδόσεις Γαβρηλίδης, 23.05.2014)].

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ. Οι πολυπρόσωπες βιβλιοπαρουσιάσεις, συχνά γίνονται βαρετές, για τούτο επέλεξα το λιτό σχήμα του ενός παρουσιαστή, αφαιρώντας από τους τρεις ή τους δύο παρουσιαστές, όπως συνηθίζεται, χρόνια τώρα, αντίθετα από ό, τι έκαναν ο Αισχύλος κι ο Σοφοκλής, που πρόσθεσαν δεύτερο και τρίτο υποκριτή επί σκηνής.

Το μουσικό κομμάτι που θα ακούσετε, είναι η μόνη ολοκληρωμένη μουσική σύνθεση της αρχαιότητας που έχει περισωθεί. Επάνω στην στήλη την αφιερω-

ματική του Σείκιλου και σε κάθε λέξη, υπάρχει χαραγμένη η παρασημαντική των μουσικών συμβόλων, με τα οποία άδεται το κείμενο του μικρού αυτού σκολίου των 17 λέξεων, αποδίδοντας τα 37 μουσικά σύμβολα. Από τις εκτελέσεις που κυκλοφορούν στο διαδίκτυο, επέλεξα αυτή που θ' ακουστεί, με κριτήριο τον ηχητικό εμπλουτισμό της.

Αλλά πρώτα θα σας διαβάσω το σχετικό ποίημα του βιβλίου.¹¹

Όταν, πριν από χρόνια, διάβασα το μικρό επιτάφιο της στήλης του Σείκιλου: «*Εικών ή λίθος είμι*» κτλ., ο νους μου πήγε στο παλιό λιθόστρωτο ή καλντερίμι, της ψαραγοράς στο Μεσολόγγι, την πατρίδα μου, που κάποιιοι το ξήλωσαν κι από τότε μένει μέσα μου θαμμένο! Το λιθόστρωτο τώρα «έρχεται και στην καρδιά με πετυχαίνει», κι είναι από εκείνα που με «κρατάνε», όπως λέω στο «ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ» του βιβλίου. Με τη συλλογή μου αυτή, συλλογιέμαι πως το ξαναβάνω στη θέση του, ας πούμε, και περιμένω, κι εκείνο κάποτε, να με βάλλει στη θέση μου! – όσος καιρός κι αν χρειαστεί – όπως έγινε με τη στήλη του Σείκιλου.

Η 8η αυτή συλλογή είναι, από μια άποψη, και μια σπουδή των ελαχίστων. Άλλωστε όχι τα μέγιστα, μήτε καν τα μεγάλα, κάποιους δεν μας χωράνε, κι όχι γιατί είναι στενάχωρα (θα καταλάβετε πιο κάτω), αλλά γιατί κι εκεί, τουλάχιστον εγώ, θα είχα ευκολότατα χαθεί. Αφού να φανταστείτε και: «*Στα όνειρά μου / έχανα πάντοτε το δρόμο // Στο δρόμο πάλι / δεν έβρισκα όνειρα χαμένα*», όπως ομολογείται σ' ένα απ' τα μικροποιημάτα της (Δρόμο στα όνειρα, 35). Από κοντά κι αυτό που προηγείται των πεζόμορφων ποιημάτων, το ΤΗΣ ΛΥΠΗΣ ΠΥΛΕΣ: «*Θεέ μου, πόση μελαγχολία / εντός μας διαθέτουμε // α μ έ τ ρ η τ η // όσα τα δειλινά που είναι/ δική σου υπεροπλία*». Αλλά και το απόκρυφης διαμαρτυρίας, που έπεται, με τίτλο ΠΡΟΣΦΥΓΗ: «*Κανένας ναός σου – Κύριε / δεν είναι σύντομος / και μέσα του // περισσεύει τόσος χώρος / όσος απ' έξω επιβάλλεται*». Και των δύο αυτών, προηγείται και προέχει, με τον βαθμό σκοτεινότητας, που αντλεί από το θέμα, την αυστηρότητα του τριαδικού συνδυασμού των λέξεων και την συντομία του, το ποίημα ΝΥΧΤΕΣ: «*Τα ξεχασμένα βράδια / στα πεζοδρόμια μόνες / κοιμούνται οι σκιές // Γυμνές σκιές πιο / ύστερες από το σώμα / εργόχειρο της νύχτας*».

¹¹ Αφού αναγνώστηκε το ποίημα “Η στήλη του Σείκιλου”, σ. 13 ακούστηκε το μελοποιημένο “σκόλιον” του Σείκιλου: ὅσον ζῆς φαίνου, μηδέν ὄλωσ / σύ λυτοῦ, πρὸς ὀλίγον ἐστί τό ζῆν / τό τέλος ὁ χρόνος ἀπαιτεῖ.

Γυρίζω πενήντα τόσα χρόνια πίσω, με το Casa de Figaro, ευφημισμό της σοφίτας - πλυσταριό, που στέγασε τα φοιτητικά μας χρόνια και όνειρα. Εκεί όπου σε περίπου 12 τετραγωνικά μέτρα, μέναμε τρεις ή και περισσότεροι, εναλλάξ, μεγιστοποιώντας αξιοθαύμαστα το ελάχιστο, (εδώ το στενάχωρο), με ανθρώπινο υλικό! Μην πάει ο νους σας στα ανθρώπινα δικαιώματα – είναι πολύ νωρίς ακόμα. Το ποίημα τώρα:

CASA DE FIGARO

– η σοφίτα –

κοινόν φέγγος

Πίνδαρος

*Την κατοικήσαμε στη αρχή
κι οι τρεις μαζί από κοινού
κατά καιρούς φιλοξενούσαμε
- τρόπος του λέγειν
άστεγους και διωκόμενους*

*Αργότερα γράψαμε στον τοίχο
του μετώπου της με κόκκινα
γράμματα πεζά το σόφισμα
Casa de Figaro*

*Για άλλους σήμαινε
οίκος του Figaro
για άλλους πάλι
το φεγγαρένιο σπίτι
αλλά η σοφίτα που ήτανε
μοίρα μας φοιτητική*

*για μας πάντοτε θα σημαίνει
το σπίτι που φωτίζαμε.*

(από τους τρεις, ο Δήμος έφυγε νωρίς, εδώ είμαστε ο Κωστής κι εγώ...)

Προχωρώ στα δύο πρώτα μικρά ποιήματα – ανάσες με τίτλο, ΤΩΝ ΓΕΝΝΑΙΩΝ: Το πρώτο, «*Δεν είναι γενναίοι μόνον / όσοι πηγαίνουν / στων γενναίων τα τραπέζια / ακάλεστοι, αλλά / και όσοι δεν πηγαίνουν / καλεσμένοι!*»¹², και το δεύτερο, «*Οι ήττες μας ήταν – τελικά / πιο σημαντικές κι από / την πιο μεγάλη νίκη μας / που άλλωστε δεν ήρθε...*». Για τον έρωτα, υπάρχει πάντα μια μικρή «καμέα», είδος μικροτεχνίας ή καρφίτσας, όπως στο ΣΤΙΓΜΑ: «*Σφράγισα την αγάπη / στα χείλη της πιστά // δεν ήτανε κλειστά / μα μόνο ραγισμένα*», αλλά και στο σπονδυλωτό ΣΕ ΚΟΙΤΑΖΑ: «*Καθώς μ' αγγίζεις / μοιάζω της αφής σου*».¹³ Τέλος στην μη μου άπτου ΝΤΡΟΠΑΛΗ: «*Μιμόζα, μιμηλή μου! / ελάχιστη σαν αφορμή / μα απαράμιλλή μου // Μ' ένα μικρό, τέλειωσε / τον καιρό σου, ίσως και / μ' ένα στίχο, ποίημα*». Αυτά τα μικροποιήματα θα παρατηρήσατε ότι είναι και κάπως ντροπαλά, κοκκινίζουν εύκολα, καθώς διαβάζονται και μόνο μ' ένα βλέμμα!

Υπάρχει ακόμη μια εμμονή, ρητή ή υπόρρητη, σ' αυτό που αργεί ή που δεν έρχεται όσο ζούμε. Πρόκειται ασφαλώς για την ουτοπία, με την ονειρική, αλλά και την υπαρξιακή της διάσταση. Η ουτοπία δεν είναι άλλο τι, ειμή η νοσταλγία του μέλλοντος που δεν ήρθε (που όλο την περιμένουμε κι όλο κινάει για νάρθει / κι όλο συντρίμι χάνεται στο γύρισμα των κύκλων – Παλαμάς).

Ενδεικτικά αναφέρω μερικούς τίτλους: Το πού του τόπου, Μετάβαση, Η αφήγηση ενός ονείρου του Ανδρέα Κίτσου – Μυλωνά, κ.ά.

Οι τρεις ενότητες του βιβλίου τέλος, συμπυκνώνουν το περιεχόμενό τους, κάθε μια στη δική της «συνάρτηση», με την οποία και κλείνει, σαν ένα κλείσιμο του ματιού. Η 1η: «*Όνειρο – όπως / το πρόσωπο της Οφηλίας / υπ' όψιν των νερών*», η 2η: «*Το μέσα είναι που / δεν στενεύει, όσο / είμαστε μέσα του...*» (θυμηθείτε το Casa de Figaro), και η 3η: «*Αυτό που δεν / υπήρξαμε, ψυχή μου / ήτανε το λιγότερο; ...*», και πάλι το ελάχιστο!¹⁴

¹² Αποτελεί προέκταση ή συμπλήρωμα του ποιήματος ΟΙ ΓΕΝΝΑΙΟΙ, της προηγούμενης συλλογής, «...δεν είναι πια καιρός».

¹³ Στη συλλογή *Αλίκυρνα*, υπάρχει η πιο εκτεταμένη γραφή του ίδιου αισθήματος, στο ποίημα ΙΣΤΟΡΙΚΟ (απόσπασμα): *Ω, φιλικό κι ανέκκλητο / του βίου μας σκοτάδι / Ορκίζομαι: / στο πρώτο μου αναγνωστικό / και στων μαλλιών μου το αλάτι / να κουβαλάω / σ' όλη μου τη ζωή / σα να μην ξέρω άλλη αισθητική τ' αγγίγματός μας τη συγγένεια.*

¹⁴ Εδώ ενισχυτικά προσφεύγω και αντλώ: – Από το επίγραμμα του Σολωμού: «*Η καταστροφή των Ψαρών*», το τέλος του, «γενναμένο από λίγα χορτάρια / που 'χαν μείνει στην έρημη γη».

Είναι το ποίημα που ζει τη γλώσσα, είναι η γλώσσα που ονειρεύεται ποιήματα (όπως καρβέλια ο πεινασμένος);... Ας μείνει το ερώτημα μετέωρο, κάτω απ' τη γραμμή του κλάσματος, στον παρονομαστή της φαντασίας, με την οποία η ποίηση τέμνει την πραγματικότητα του αριθμητή. Αυτό που φρόντισα εγώ επί πλέον είναι, όπως συμβουλεύει ο Ευριπίδης στους Βατράχους του Αριστοφάνη, να υπάρχουν «*ἐπῶν γωνιασμοί*», δηλαδή κατά τους νόμους της ποίησης, οι στίχοι να είναι ξακρισμένοι αρμονικά.

Έως εδώ μόρεσα να φτάσω. Δεν ξέρω αν έχω άλλο δρόμο ακόμη. Αν και κάποιιοι πηγαίνουν νωρίς στο ραντεβού της, η ποίηση εν τούτοις, είναι πάντα στην ώρα της, ένας τζέντλεμαν, κι ας δείχνει πως αργοπορεί κάποτε, όπως στην περίπτωση μου.

Θα ήθελα πάντως κλείνοντας να ομολογήσω πως, η μόνη χαρά που μου απόμεινε, από την όλη διαδικασία της γραφής – τώρα, μετά από οχτώ βιβλία – είναι αυτή της έμπνευσης, δηλαδή της γέννησης, έτσι όπως σε ένα σχήμα μεθύστερο εκφράζεται μοναδικά, από τον Ρίλκε πάλι: «Και τώρα δώσε μας (μετά τις ωδίνες των γυναικών), τη σοβαρή μητρότητα του άντρα». Και πως δεν θα μπορούσα να φανταστώ τον εαυτό μου, έξω απ' τη μεγάλη οικογένεια των ποιητών, στους οποίους οφείλω αυτό που (και όσο) έγινα. Είναι ο αέρας που αναπνέω! – η ανάσα είναι μόνο δική μου.

Θα σας απαγγείλει δύο ποιήματα τώρα ο εκπαιδευτικός Βασ. Κανέλλος, το «Σα μοιρολόι» και το «Ψυχή μου» και θα συνεχίσω εγώ με τα «Σε κοιτάζα», «Πετροχελίδονο», «Στα όνειρα», «Σ' αυτόν», «Μετάβαση».

– Από τον πρόλογο του *Οιδίποδος επί Κολωνών* του Σοφοκλή:

«*Σμικρόν μὲν ἔξαιτοῦντα, τοῦ σμικροῦ δ' ἐπι / μείον φέροντα, καί τόδ' ἔξαρκοῦν ἐμοί*» ([Ποιος τον πλάνητα Οιδίποδα θα φιλοδώρησει]... που το λίγο ζητώ κι απ' το λίγο παίρνω ακόμη λιγότερο, κι αυτό είναι αρκετό»).

– Κι από την 5η Ελεγεία του Ρίλκε (μτφρ. Συμ. Γρ. Σταμπούλου), το τετράστιχο:

*Και ξαφνικά σ' αυτό το νυσταγμένο Πουθενά, η θέση
η ανείπωτη, όπου το φωτεινό Ελάχιστο
αλλάζει ασυναίσθητα μορφή –, περνά
σ' εκείνο το αδειανό Πολύ.*

[ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ:

Ευχαριστίες πολλές οφείλω σε όλους τους συντελεστές της έκδοσης, στον Σάμη Γαβρηλίδη, στην Άννα και το Θοδωρή για το εξώφυλλο, και όχι μόνο, ιδιαίτερα στον παρουσιαστή του βιβλίου, Συμεών Σταμπούλου, που με λόγια εαρινά, αποτίμησε το νέο μου πόνημα, στους φίλους που διάβασαν ποιήματα ή παρενέβησαν με σχόλια, και σε όλους εσάς που με κάνατε να καρδιοχτυπήσω πάλι, όπως στα μαθητικά μου χρόνια όταν παρήλαυνα επί κεφαλής της τάξης μου, λόγω ύψους βέβαια!

Ακούστε τώρα ως γέφυρα με το τραγούδι του Σείκιλου, ένα σύγχρονο ερωτικό δημώδες της Κύπρου... «Το γιασεμί στην πόρτα σου, γιασεμί μου», από τον Μιχάλη Ττερλικκά.]

Α9. ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ /
ΤΑ ΧΕΙΡΟΔΕΙΚΤΑ, ΘΕΜΕΛΙΟ,
[Αθήνα] 2017

σχ. 21x14

σελ. 112.

Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΑΝΤΩΝΑΤΟΥ / ΤΑ ΧΕΙΡΟΔΕΙΚΤΑ / ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ «ΕΝΤΥΠΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΠΕ» ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ Α. ΣΑΝΤΟΡΙΑΔΗ ΚΑΙ ΥΙΟΙ ΟΕ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2017 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΘΕΜΕΛΙΟ. / ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ANNA ΜΑΛΙΚΙΩΣΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Άννα Χριστοφή.

Εικόνα Εξώφυλλου: «Η Παριζιάνα», από τοιχογραφία του ανακτόρου της Κνωσού.

Στο verso του φύλλου 2 αναγράφονται οι προηγούμενες ποιητικές συλλογές και οι μεταφράσεις του:

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ / ΠΟΙΗΣΗ

1. *Δέδυκεν*, Ηριδανός, 1983
2. *Αγρός Κεραμέως*, Θεμέλιο, 1990
3. *Ανοιχτά της νύχτας*, Γαβριηλίδης, 2000
4. *Αλίκυρνα*, Γαβριηλίδης, 2003
5. *Αυλός λελυπημένος*, Γαβριηλίδης, 2005
6. *Θητεία – 619 Τ.Π.*, Ο Πολίτης, 2007

7. *Δεν είναι πια καιρός*, Γαβριηλίδης, 2011

8. *Εικόν η λίθος*, Γαβριηλίδης, 2014

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Μίχαελ Γκουττενμπρούννερ, *Στο λαβύρινθο της εξουσίας*, επιλογή (με τη συνεργασία του Λαυρέντιου Γκέμερεϋ), Ηριδανός 1981

[ΜΟΣΧΟΥ] *Επιτάφιος Βίωνος* (υπό έκδοση)

Στο recto του φύλλου 4 η αφιέρωση: *στους γονείς μου/ σ' όσα μας έδωσαν.*

Στο recto του φύλλου 5 αναγράφονται δύο αρχαία παραθέματα:

[1] *ὄτι μοι θεῖόν τι καί δαιμόνιον γίγνεται* [φωνή]. ΠΛΑΤΩΝ, Ἄπολογία Σωκράτους, 31d

[2] *τά δέ γράμματα πάθη ἐστί τῆς φωνῆς*. ΑΡΙΣΤΟΤ., Προβλ. Ι, 32-39.

ΠΙΝΑΚΑΣ

ΤΟΠΟΣ ΒΑΘΥΣ – ΑΜΕΓΑΡΤΟΣ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

Ἐσυρα μαύρη γραμμή / συγχύζοντας το σκοτάδι //

έως εκεί που / η ψυχή εφημερεύει...]

Απαρχές	13
Ενδοχώρα	14
Βλέπω [μότο: <i>κοῦρος ἐών ἔτι γυμνός, ἔτι πλοκάμοισι γεγηθώς.</i> Ἀργοναυτικά, Β 707].....	15
Η εκπλήρωση	16
Τόπος βαθύς – Αμέγαρτος	17
Τελευταίη.....	18
Οι ίσκιοι [μότο: <i>νυκτός ἀμολγῶ</i>]	19
Αναίρεση	20
Στερνά	21
Λέξεις	22
Φαινεταιί μοι... ..	23
Πιο αργά, αργότερα	24

Νοήματα	25
Ασύνταχτη	26
Κάθε τόσο [Αφιέρωση: του Στράτου Στασινού – οφείλημα]	27
Νυξ ολοή	28
Αμήχανοι.....	29
Τα πλήκτρα	30

ΤΑ ΧΕΙΡΟΔΕΙΚΤΑ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

Στο γιαλό που του φύγαν τα καϊκία / και του μείναν τα κρίνα και τα φύκια...

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ, *Ανατολή*]

Α΄

Στίγμα	33
Ο ποιητής	34
Οι ποιητές	35
Στιγμές	36
Νύχτα στο Veidling [Αφιέρωση: μνήμη του ποιητή Michael Guttenbrunner] ..	38
Καιροί	40
Κι όμως... ..	41
Αποτέλεσμα	42
Τελικό	43
Ξημέρωμα	44
Επίσκεψη	45
Τρις [μότο: <i>τρεις δέ μοι ἐκ χειρῶν σκιῆ εἴκελον. Ὀδύσσεια λ, 207</i>]	46
Παράμετρος	47
Βεγγαλικά	48
Όλες οι δυνάμεις	50

Β΄

Πέρα	51
Αυτοσυντήρηση	52
Εἰς το ὄνομα του πατρός.....	53

Σπασμένα πιάνα	54
Στο απέναντί μας σπίτι: [μότο: <i>ἔξωθεν δέ ὄσα ἔχω, τοῖς ἐντός εἶναί μοι φίλια. Σωκράτη προσευχή, Φαίδρος, 279 bc]</i>	55
Βρέχει ακόμα... - γράμμα στη μάνα υστερόγραφο -	56
Το θαύμα! [Αφιέρωση: στον μικρό Νικόλα – αδιάπτωτα]	57
Η θεία Μαγδαληνή	58
Τα νερά που δέθηκα [μότο: <i>ὅταν η μία θάλασσα στην ἄλλη/ τη θάλασσά της δίνει. ΔΕΔΥΚΕΝ]</i>	59
Μπασιές	60
Τη νύχτα εκείνη [μότο: <i>μια νύχτα, ὅλη νύχτα... Γ. ΒΙΖΥΗΝΟΣ, Μοσκόβ – Σελήμ]. [Αφιέρωση: της Φαντίνας...]</i>	61

ΤΟ ΜΑΚΡΙΝΟΤΕΡΟ ΚΟΝΤΑ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

*Πουλάκι ξένο, Ξενιτεμένο, / Κυνηγημένο, / Πού να σταθώ;
Πού να καθήσω, Να ξενυχτήσω, / Να μη χαθώ; ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΗΛΑΡΑΣ]*

Μήδειας ιδέα [μότο: <i>...ἔς δέ κελεύθους / τηλόσε παπταίνεσκε παρακλίνουσα παρειάς. Ἀργοναυτικά, Γ' 952-3]</i>	65
Εμπεδοκλής (ο Ακραγαντίος) : [μότο: <i>παῦρον δ' ἐν ζωῆσι βίου μέρος ἀθρήσαντες]</i>	67
Πηνελόπη [Αφιέρωση: της Ειρήνης των Δικαιωμάτων]	68
Ἐρωντας	69
Το γαλάζιο λουλούδι - της νοσταλγίας και της αναγνώρισης - [Αφιέρωση: στον Ν. Μ. Σκουτερόπουλο – αντίδωρο].	70
Αθανασίας πλοκή	71
Το τελευταίο μέλλον [μότο: <i>τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἀλεκτρούνα. Σωκράτης, στο Φαίδων, 118].</i>	72

ΠΝΕΥΣΤΑ ΤΗΣ ΣΙΩΠΗΣ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

Ηρεμο πρωινό / σα σε θεάτρου σκηνικό / δείχνουν αληθινά / τ' αληθινά]

Καντρίλιες // Α-τα παράλληλα [μότο: Χαΐρε, θάλασσα φίλη. ΠΛΑΤΩΝ έπγρ., ΠΑ VII., 256] // Β-καραβούλια // Γ-ασπόνδυλα	75
Υστεροφημία -παλινάγρετος-	78
Σχεδόν	79
Αφαίρεση	80
Αναχρονισμός	81
Ζεστή, Αλαφριά... ..	82
Δεσμά [μότο: <i>Μύριζαν κρίνα και βροχή τα σκόρπια σου μαλλιά.</i> Π. ΔΗΜΑΣ, Αφιέρωση]... ..	83
Amor omnia	84
Εξομολόγηση	85
Ούτε βήμα	86
Σαν άλλος Ορφείας	87
Μάθημα [μότο: <i>τό γενναϊον τρίτον.</i> ΣΟΦΟΚΛΗΣ, Οιδ. Κολ., 8]	88

ΨΥΧΗΣ ΚΟΜΙΣΤΡΑ

[Κάτω από τον τίτλο της ενότητας οι στίχοι:

Στου δειλινού το σχίσμα / οι ώρες συγκρατούν / των άκρων την υπομονή]

Ξένος.....	91
Πάθος	92
Βιβλίο με αφιέρωση	93
Μνήμη καθρέφτη	94
Ερημίες	95
Άν	96
Νοσταλγία Νο 1	97
Πλάνη	98
Amor fati	99
Παράμετρος	100
Ψυχής κόμιστρα	101
Σημειώσεις και Σχόλια	103

A9.1. Χρήστος Κορέλας, «Νίκος Αντωνάτος, *Τα Χειρόδεικτα*, ποίηση, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2017», περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 29 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2017).

Η ποίηση του Νίκου Αντωνάτου είναι γραμμένη σε πολυτονικό. Μπράβο! Η πολυτονική γλώσσα μας κρατούσε αποχρώσεις λεπτές, τις πηγές των λέξεων και την ποιότητα της έκφρασης και της δομής της γλώσσας. Η πράξη πλέον δεν διευκολύνει για πολλούς λόγους να έχουμε την ευχέρεια, πλέον, του πολυτονικού.

Η ποίηση του Αντωνάτου είναι υπαρξιακή σε όλες της τις αποχρώσεις: σιωπές, μνήμες, πορείες, ηλικίες, θάνατος. Η λαλέουσα σιωπή της «ενδοχώρας» είναι εκκωφαντικά δυνατή. Αυτές οι εναλλαγές με το παιχνίδισμα των λέξεων ξαφνιάζουν τον αναγνώστη και ψάχνει κάτω από τους ήχους που εκπέμπουν, να βρει ένα νόημα που να σηματοδοτεί την υπαρξιακή άγωνα – γόνιμη αγωνία του όντος. Ο ποιητής μάς γυρίζει σε μια εσωτερική πορεία.

Με ανεβάζει «στο άλογο καβάλα να τρέχω» εγώ, εσείς, όλοι σε μιαν εσωτερική πορεία, σαν να προσμένουμε τη μαρτυρία του Είναι μας, ως επικοινωνία με το υπάρχειν. Ένας εσωτερικός κόσμος- νόμος ως πράξη ακίνητης κίνησης. Και ο θάνατος παρών ως μια κίνηση κι αυτός, μια πράξη, ένας αιφνιδιασμός που μας βρίσκει παντού. Κανείς δεν κρύβεται από το θάνατο. Ο ποιητής προχωρεί στα άδυτα της ύπαρξης και σε όλα βλέπει την ανθρώπινη μοίρα να ζει τον αιφνιδιασμό της ύπαρξής μας. Ακόμα και οι ίσκιοι που μεγαλώνουν με το γέμμα του ήλιου, γίνονται μαρτυρία της επέλασης του θανάτου στη ζωή.

Μας προχωράει στο σύνορο της αιωνιότητας, στον άχρονο χρόνο, ως μοίρα προεόρτια της άλλης αιωνιότητας, που χρόνος δεν υπάρχει. Μας κάνει, όμως, τη χάρη να μας κρατάει ζωντανούς ως το γήρας της σιωπής, ανάμεσα στη λησμονιά του νου και στη λήθη της ύπαρξής μας. Οβιδιακές μεταμορφώσεις και διαμορφώσεις μιας ψυχολογίας αντίστασης στη λιγόχρονη ζωή μας. Γι' αυτό είπα από την αρχή, ότι πρόκειται για ποίηση υπαρξιακή και προσθέτω ευρηματική σε εικόνες και παραλλαγές. Εκεί η σιωπή του Σταυρωμένου Χριστού ανάμεσα στους δύο ληστές, βρίσκει τον ποιητή ανήσυχο. Το αδιαμαρτύρητο; Ίσως. Στο ποίημα «Φαίνεται μοι», έρχεται πάλι το υπαρξιακό πρόβλημα, καθώς δρασκελάμε τις ηλικίες, προσθέτουμε χρόνια, ζούμε το κενό και το φόβο, που πάντα παρανομα-

στής είναι ο θάνατος. Μια σύνθεση ζωής, πορείας, σιωπής, αδημονίας θανάτου.

Πίσω από την ηλικία που πάντα μεγαλώνει και πολλά δεν κάναμε απ' όσα θέλαμε, ενεδρεύει εκείνο το «αργά», που γίνεται αργότερα, αυτό το άγριο αργά. Παντού στη συλλογή είναι η υπαρξιακή αγωνία σε ένταση. Αυτή νομίζω είναι η καταδίκη του ανθρώπινου όντος, η τραγωδία μας, αν είμαστε σκεπτόμενοι και όχι μόνον έντρομοι. Ή σε κάποιες φάσεις ανέμελοι. Η νοσταλγία με τα πισωγυρίσματα δεν έχει μέσα της φόβο ή θάνατο. Είναι μια μελαγχολική, ήρεμη επιστροφή. Η αναφορά του στη Μόνα Λίζα του Ντα Βίντσι και στην Παριζιάνα της Κνωσού είναι μια υπογράμμιση της σιωπής του ατελεύτητου χρόνου.

Μια τέτοια ποιητική αισθητική απαιτεί και φανερώνει έναν ποιητή που πολέμησε πολύ με τις λέξεις, τις εικόνες, τα αναδυόμενα νοήματα, την ιστορία, τη μυθολογία και στάθηκε πολύ στους μεγάλους δημιουργούς μελετώντας τις αγωνίες τους και τα πώς, τα γιατί της ανθρώπινης μοίρας αφήνοντας τη δική του, την απόλυτα προσωπική του δημιουργία βάζοντας τις παλάμες της ψυχής του «επί τον τύπον των ήλων», που είναι και δικές του πληγές. Μια ποίηση με εξαιρετικές απαιτήσεις.

A9.2. Α. Χρυσογέλου-Κατσή, «Ν. Αντωνάτος, *Τα Χειρόδεκτα*, περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 30 (Ιανουάριος - Ιούνιος 2018). [Κείμενο ομιλίας από την παρουσίαση της ποιητικής συλλογής στη Στοά του Βιβλίου, Αθήνα 16.02.2018]

κ. Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι,

Πολλοί ειδικοί (κριτικοί, αλλά και ποιητές, έλληνες και ξένοι) έχουν κατά καιρούς, ήδη από την αρχαιότητα, τοποθετηθεί πάνω στα εύλογα ερωτήματα: Τί είναι ο ποιητής; Τί εκφράζει η ποίηση;

Για το πρώτο ερώτημα μπορεί κανείς εύκολα να παρατηρήσει πως, αν ο ποιητής δεν είχε – εκ φύσεως – κάτι παραπάνω από εμάς τους υπόλοιπους: ένα τάλαντο ας πούμε, ένα χάρισμα, φυσικό ταλέντο δηλαδή, τότε προφανώς θα μπορούσαμε όλοι να είμαστε ποιητές.

Ο Παλαμάς, αποδίδοντας κατά τα φαινόμενα ελεύθερα τους σχετικούς στίχους από την Ποιητική Τέχνη του Ορατίου, έχει γράψει ότι ένα ποίημα δεν είναι μόνο γέννημα ιδέας και πάθους [εδώ είναι η φύση], είναι και κατόρθωμα ενός δουλευτή¹ [και εδώ είναι η άσκηση, η εργασία]. *Δεν βλέπω εγώ τί αξίζει άσκηση δίχως φλέβα πλούσια και φυσικό ταλέντο ακατέργαστο*, έγραφε ο Οράτιος τον 1^ο αιώνα π.Χ.².

Και έρχομαι στο δεύτερο ερώτημα: στους στίχους του τί καταθέτει ο δουλευτής αυτός; Σκέψεις και έγνοιες; Πόθους και όνειρα και ποικίλα αισθήματα; Και είναι όλα αυτά μόνο δικά του ή του καιρού και του γένους του³, όπως έγραψε και πάλι ο Παλαμάς στον Πρόλόγό του στον Δωδεκάλογο του Γύφτου; Και για ποιον γράφει ο ποιητής; Έχει ενδεχομένως κάτι δοσμένο⁴ να μεταφέρει στους αναγνώστες ή ακροατές του;

Στη δεύτερη ενότητα της παρούσας συλλογής του κ. Αντωνάτου, – στα *Χειρόδεικτα*⁵ δηλαδή, που έχουμε τη χαρά να μελετούμε απόψε –, περιλαμβάνονται και ποιήματα ποιητικής, όπως μπορούμε να τα χαρακτηρίσουμε, όπου βρίσκονται κάποιες απαντήσεις στα ερωτήματα που θέσαμε. Γράφει ο ποιητής σε ένα από αυτά που έχει τον τίτλο «Οι ποιητές»:

*Οι ποιητές δεν έχουνε στον ήλιο μοίρα
κι όχι γιατί έχασανε το φως τους
αλλά διότι κάποτε – δηλαδή συχνά
κάτι τους παρασέρνει κι όπως*

*ο βασιλιάς Ανήλιαγος ξεχνιούνται
και πεθαίνουν από το ίδιο φως που
πάσχιζαν να μεταδώσουν όσο ζούσαν
– εκείνο που κατέχονε αδίδακτο. (σ. 35)*

Οι ποιητές λοιπόν πασχίζουν να μεταδώσουν φως και το φως αυτό το κατέχονε αδίδακτο.

Σε άλλους στίχους γίνεται λόγος και για τη χρησιμότητα ως χαρακτηριστικό της ποίησης, θίγεται δηλαδή όχι το αυτονόητο για κάθε τέχνη «τέρπειν», αλλά το «ώφελεϊν»:

*Όταν δεν θα μπορώ να είμαι
γράφοντας χρήσιμος... (σ. 44)*

Τις μέρες αυτές, ξεφυλλίζοντας ένα αξιόλογο επαρχιακό περιοδικό, εντελώς τυχαία έπεσα πάνω σε ένα ποίημα του μεγάλου λογοτέχνη της Σκωτίας George Mackay Brown σχετικό με τα συγκεκριμένα ερωτήματα· επιγράφεται «Ο ποιητής». Διαβάζω:

*Κάτω απ' την τελευταία σβησμένη λάμπα
Όταν όλοι οι χορευτές και οι μάσκες είχαν αποχωρήσει
Η κρύα ματιά του*

Ξαναγύρισε στο αληθινό της καθήκον, να βάζει ερωτήματα στη σιωπή⁶.

Σε ομότιτλο ποίημά του ο κ. Αντωνάτος εκθέτει τη στόχευση και το ύφος και της δικής του τέχνης· γράφει:

*Απ' όλες μου τις αγωνίες
κρατώ τη διαρκέστερη, εκείνη
του στόχου που έγινα να γράφω
μια ζωή ποιήματα

που να με πετυχαίνουνε στο νου
και στην καρδιά ταυτόχρονα
και όχι διαζευκτικά, όπως παιδί
που προσπαθούσα άδικα, άλλοτε

να κρύψω από τον ήλιο τη σκιά μου
και άλλοτε τον ήλιο με τη σκιά μου! (σ. 34)*

Ο ποιητής μας λοιπόν γράφει μια ζωή ποιήματα, όπως μόλις ακούσαμε,⁷ και είναι γνωστό ότι εκδίδει ποίηση από το 1983· η παρούσα είναι η ένατη συλλογή του, και κυκλοφόρησε μόλις πριν από λίγους μήνες. Μόνιμη αγωνία και επιδίωξη του είναι τα ποιήματά του να στοχεύουν στον νου και στην καρδιά ταυτόχρονα και να μην πετυχαίνουν άλλοτε το θυμικό κι άλλοτε το γνωστικό μέρος της ψυχής· πρώτος στόχος ο ίδιος ως πρώτος αναγνώστης.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της συλλογής είναι η διακειμενικότητα⁸ είναι εμφανής στα παραθέματα -εντός⁹ και εκτός κειμένου-, στους τίτλους, στους στίχους με τα πλάγια στοιχεία, ενώ παραπομπές και σχετικές πληροφορίες παρέχονται από τον συγγραφέα στα πολύ βοηθητικά σχόλια στο τέλος της συλλογής.

Θα προσέξατε ίσως προηγουμένως, στο ποίημα «Οι ποιητές», την αναφορά που γίνεται στο γνωστό θρύλο του βασιλιά Ανήλιαγου, ο οποίος επισκεπτόταν την κυρά - Ρήνη στο ομώνυμο κάστρο της στην αρχαία Πλευρώνα, πέθανε όμως μόλις τον είδε ο ήλιος όπως είχαν ορίσει οι μοίρες κατά τη γέννησή του.

Επίσης στο ερωτικό ποίημα, «Σαν άλλος Ορφέας», είναι σαφής η αναφορά στον μύθο του ερωτευμένου Ορφέα, ο θρήνος του οποίου για τον άδικο θάνατο της αγαπημένης του Ευρυδίκης συγκίνησε και τους θεούς που του επέτρεψαν να μεταβεί στον Άδη για να τη συναντήσει. Αν όμως ο τίτλος του ποιήματος μας οδηγεί στη μυθολογία, το τέλος του μας φέρνει στην ποίηση του 20^{ου} αιώνα,¹⁰ αφού κάνει λόγο για αναδίπλωση του ερωτευμένου ήρωα στην πρώτη υπομονή,

αναδίπλωση ανάλογη με εκείνη που έκανε η ώριμη κυρία στο ποίημα του Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Η γυναίκα στο πάρκο*.¹¹ Σας διαβάζω το ποίημα του κ. Αντωνάτου:

*Αφού τον γνώρισαν καλά
με τη σειρά κι οι δύο
είπε σ' εκείνη ο πρώτος
«ευχή σου δίνω – και κατάρρα
να μην τον αγαπήσεις
περισσότερο από μένα»*

*Εκείνη τον αγάπησε!
Σύντομα πέθαναν κι οι δύο*

*Κι εκείνος που αγαπήθηκε
μέσα απ' την πρώτη αγάπη
σαν άλλος Ορφέας επείγεται
στον Άδη να κατέβει...
όμως αναδιπλώθηκε – πίσω
«στην πρώτη υπομονή» (σ. 87)*

Ενσωματώνονται λοιπόν, όπως βλέπουμε, τοπικοί θρύλοι και μυθολογικά θέματα στην ποίηση. Συναντούμε όμως και αναφορές σε πρόσωπα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, καθώς και πολλά παραθέματα από την αρχαία («Τρις», σ. 46 / «Στο απέναντί μας σπίτι», σ. 55), αλλά και τη νεώτερη ελληνική και ξένη λογοτεχνία, ποίηση και πεζογραφία («Αυτοσυντήρηση», σ. 52 / «Τη νύχτα εκείνη», σ. 61-62 / «Ερωντας», σ. 69 / «Το γαλάζιο λουλούδι», σ. 70). Υπάρχουν επίσης αναφορές σε πρόσωπα και γεγονότα της Γραφής, Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, ή απλή επίκληση φράσεων εκκλησιαστικού περιεχομένου («Λέξεις», σ. 22 / «Ξημέρωμα», σ. 44 / «Το θαύμα», σ. 57 και «Εις το όνομα του πατρός», σ. 53).

Μελετώντας τη συλλογή είχα τη χαρά να συναντηθώ, μέσω της διακειμενικότητας αυτής, με αγαπημένους μου συγγραφείς του 19ου αιώνα, όπως τον γερμανό Ερρίκο Χάινε και τους έλληνες Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη και Γεώργιο Βιζυηνό.

«Το γαλάζιο λουλούδι» είναι το ποίημα εκείνο που σχετίζεται άμεσα με τον Χάινε και μέσω του έργου του *Ρομαντική Σχολή* και με τον προγενέστερό του ρομαντικό συγγραφέα Novalis. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο κ. Αντωνάτος καταφέρνει να συμπυκνώσει και να «μεταποιήσει»¹² σε δύο μόνο στροφές το περιεχόμενο ενός ολόκληρου κεφαλαίου από το 2ο βιβλίο της *Ρομαντικής Σχολής*¹³:

Ο ήρωας Χάινριχ φον Οφτερντίνγκεν του ομώνυμου μυθιστορήματος του Novalis λαχταρά να αντικρίσει το γαλάζιο λουλούδι· για το συγκεκριμένο θέμα ο Χάινε αναφέρει ότι μούσα του Novalis ήταν ένα νεαρό κορίτσι, η Σοφία, που πέθανε σε μικρή ηλικία από φθιση, και αυτό είχε ως συνέπεια όλα τα γραπτά του [να] αναδίδουν αυτή τη λυπητερή ιστορία. Υπάρχει και μια άλλη Σοφία στο ίδιο κεφάλαιο της Ρομαντικής Σχολής, η οποία φοράει πάντα γαλάζιο φόρεμα και διαβάζει ξανά και ξανά το συγκεκριμένο έργο του γερμανού ρομαντικού – ντυμένο [αντιστικτικά;] με δέρμα κόκκινο μαροκινό – και με τον τρόπο αυτό η δεσποινίς Σοφία *είχε ρουφήξει όλη τη θλίψη / του θανάτου μέσα της...* (σ. 70).

Η αναφορά στον Παπαδιαμάντη γίνεται στο ποίημα «Ερώντας» που μας παραπέμπει στον ήρωα του διηγήματος «Ο έρωτας στα χιόνια», στον μπαρμπα-Γιαννιό τον Έρωτα, ο οποίος, κατά τον διηγηματογράφο, ... *τα έφαγε όλα, και... ήταν έρημος, αφού είχε νυμφευθεί, και είχε χηρεύσει, είχαν αποκτήσει τέκνον, και είχαν ατεκνωθεί.*¹⁴ Τρεις ενότητες, τρία αριθμημένα σχόλια συναπαρτίζουν το ποίημα. Θα αρκεστώ σε δύο σύντομες παρατηρήσεις: Να είχαν ο έρωτας... φωτιές ευχόταν ο ήρωας του διηγήματος... για να ζέσταινε τις καρδιές, για να τον αγαπήσει η γειτόνισσα η Πολυλλογού, εις τον έρωτα της οποίας είχε πέσει. – *Είχε ο έρωτας φωτιές*, γράφει ο ποιητής, [αλλά] *είχανε οι φωτιές / στο βάθος χιόνια...* συνεχίζει υπαινισσόμενος ότι αφ' ενός μεν δεν υπήρξε ανταπόκριση στο αίσθημα του ερώτων, αφ' ετέρου δε ότι αυτός εκοιμήθη υπό την χιόνα. Στη δεύτερη ενότητα ο ποιητής, αναφερόμενος στις ιδιαίτερες συνθήκες θανάτου του ταλαίπωρου ήρωα, σημειώνει ότι η ψυχή του γλίστρησε για τον άλλο κόσμο, όπως γλιστρούσε στη διάρκεια της ζωής του η φθαρμένη πατατούκα από τους ώμους του. Εδώ, παραβάλλοντας κανείς τα δύο κείμενα – το διήγημα και το ποίημα – μπορεί να θαυμάσει τον τρόπο με τον οποίο ο ποιητής χρησιμοποιεί δομικά στοιχεία του πρώτου – λέξεις σημαίνουσες, “αγκωνάρια”, αν μου επιτραπεί ο όρος – για να ανεγείρει το δικό του οικοδόμημα.

Περνώντας στον Βιζυηνό θα σημειώσω ότι ο ποιητής καταφεύγει τουλάχιστον τρεις φορές στον συγκεκριμένο πεζογράφο, επιλέγοντας δύο από τα εκτενή διηγήματά του, από τα οποία δανείζεται φράσεις καίριες για να τις ενθέσει στους στίχους του. Το ποίημα «Τη νύχτα εκείνη» (σ. 61-62) για παράδειγμα συνδέεται όχι τόσο με τον “μύθο” του διηγήματος, στο οποίο ο ποιητής παραπέμπει τον αναγνώστη του με το παράθεμα που προτάσσει, όσο με μια φορτισμένη φράση του που έχει επιλεγεί με σκοπό να αποκαλύψει, μέσω της αναλογίας, την ένταση των αισθημάτων τότε και τώρα: Στο ποίημα ο αφηγητής προσπαθεί να εκφράσει

λιτά, αλλά παραστατικά τα αισθήματα οδύνης που τον κατακλύζουν ενώ συνοδεύει τη νύχτα εκείνη των ακάνθινων σιωπών τη σορό αγαπημένου προσώπου προς τα πάτρια εδάφη. Με το motto ο ποιητής έχει ήδη ανακαλέσει στη μνήμη του αναγνώστη το διήγημα του Βιζυηνού Μοσκόβ-Σελήμ με τη συμπαθή μορφή του Τούρκου ήρωά του, του οποίου ο νους με την καρδιά επάλευε μια νύχτα, όλη νύχτα...¹⁵ προκειμένου να αντιμετωπίσει το δίλημμα που ξαφνικά του προέκυψε και τον βασάνιζε ανελέητα: να πάει με αυτούς που είχε κάθε λόγο να αγαπά (τους Ρούσσους δηλαδή που τον είχαν περιποιηθεί παλαιότερα, μολοντί ήταν αιχμάλωτός τους) ή να παραμείνει τελικά πιστός στους ομοεθνείς του, πιστός σε αυτούς που επανειλημμένως τον είχαν πληγώσει;

Κάτι άλλο που διακρίνω στους στίχους της συλλογής είναι ο αγώνας για να γίνει το άλμα από τη σιωπή στην εξωτερικευση. Τη σημασία που αποδίδει ο ποιητής στη λέξη ως δυνατότητα έκφρασης του έσω κόσμου διαβάζω τόσο στην επιλογή λέξεων σπάνιων (π.χ. χειρόδεικτα), όσο και κυρίως σε πολλούς στίχους του. Σε μια ποίηση, όπου συχνά εξυμνείται η σιωπή (σ. 14, 43), έχει μεγάλη σημασία:

*μια φωνή που μιλά
ένα χέρι που γράφει.* (σ. 50)

Στην σοβαρή αυτή υπόθεση αναφέρονται πολλοί στίχοι, θίγοντας διαφορετικές κάθε φορά πλευρές της. Διαβάζω:

*Έρχονται οι λέξεις
με νοήματα προσπαθούν
να σε μεταπείσουν
ώ, σεσημασμένο Εγώ!* (σ. 13)

Και:

*Τη γλώσσα ήθελα να κάνω περιπέτεια
τέτοια που μ'έναν αέρα βιβλικό
τα μάτια της ν'αγγίζω και να της πω:
«ἄρον τόν κράββατόν σου καί περιπάτει»* (σ. 44)

Και κάποιοι ακόμη στίχοι, το πρώτο 2στιχο των οποίων αναφέραμε για άλλο λόγο στην αρχή:

*Όταν δεν θα μπορώ να είμαι
γράφοντας χρήσιμος
θα κάψω τότε το μυαλό μου*

-αν δεν με κάμνει εκείνο-
να γράψω μίαν αδάμαστη γραφή
σαν της Φαιστού το δίσκο:
«χωρίς ραφή και ράμμα» (σ. 44)

-Εδώ θα κάνω μια υποσημείωση αναφέροντας ότι στον τελευταίο στίχο του ποιήματος θα αναγνωρίσατε ενσωματωμένη φράση από ένα άλλο διήγημα του Βιζυηνού, το δεύτερο στο οποίο έχει προστρέξει ο ποιητής, όπως αναφέραμε προηγουμένως: πρόκειται για *Το μόνον της ζωής του ταξείδιον*.¹⁶ Και για να ολοκληρώσω όσα έχω ήδη αναφέρει για την παρουσία του συγκεκριμένου πεζογράφου στην παρούσα συλλογή, θα προσθέσω ότι επεισόδιο από τον “μύθο” του ίδιου διηγήματος¹⁷ υπόκειται και στην τελική φράση (το βουνό που ποτέ δε θα φθάσει!) του ποιήματος «Βλέπω» (σ. 15 και 104).

Επανέρχομαι στο θέμα που με απασχολούσε με μια φράση που έχει διατυπωθεί και υποστηρίζει ότι η ποίηση... είναι... ένα ψηφιδωτό, του οποίου οι ψηφίδες-λέξεις πρέπει να μπαίνουν στη σωστή θέση (Π. Μπουκάλας). Νομίζω λοιπόν ότι με τους παραπάνω στίχους που σταχυολόγησα, σας έδωσα ένα δείγμα του τρόπου γραφής του κ. Αντωνάτου, όπου τίποτε δεν περισσεύει.

Να προσθέσω στη συνέχεια κάποια εξωτερικά χαρακτηριστικά, όπως είναι ο ελεύθερος στίχος που συνήθως χρησιμοποιείται από τον ποιητή, συχνά μάλιστα με διασκελισμό· υπάρχει μία μόνον εξαίρεση στο ποίημα «Τα νερά που δέθηκα» (σ. 59), όπου έχουμε τροχαϊκό 15σύλλαβο με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Από τις γνωστές μορφές ποιημάτων υπάρχουν δύο σονέτα: «Επίσκεψη» (σ. 45) και «Εμπεδοκλής» (σ. 67) καθώς και τα «Τρία χάικου» (σ. 49)· υπενθυμίζω ότι το χάικου είναι η συντομότερη μορφή ποίησης, αφού πρόκειται για ένα 17σύλλαβο 3στιχο ποίημα, στο οποίο οι συλλαβές κατανέμονται με τη μορφή 5-7-5. Σας διαβάζω ένα από αυτά:

*Θέμον, στείλε και
το σκοτάδι, όπως μου
έστελνες το φως* (σ. 49)

Στα σονέτα ο ποιητής δεν υιοθετεί καμιά μορφή ομοιοκαταληξίας, ενώ ο τίτλος του πρώτου αναφέρεται σε επίσκεψη του ποιητή – αφηγητή στο αρχαίο θέατρο της Πλευρώνας – αναφερθήκαμε σε αυτό με άλλη αφορμή και πιο πάνω –, η οποία του έδωσε αφορμή για φιλοσοφικές ανατάσεις. Διαβάζω:

*Τα μάτια μου έπεσαν στο κοίλο
του αρχαίου θεάτρου της Πλευρώνας*

*μπαίνοντας από την κεντρική της πόλη
και πλησιάζοντας... δίπλα... εκεί στα
χορταράκια που φύτεωναν ανάμεσα
στις πέτρες των καθισμάτων, μισοπρόβαλε
με την υφαντική του ιδιόρρυθμη δομή
λαμπερός μιας αράχνης ο επίλεκτος ιστός
Και είπα: Θεέ μου, να το αρχαίο θέατρο!
το κοίλο του σε κυκλική διάταξη και τα
διαζώματα με των κερκίδων τις σειρές
Και είπα: όπως το άπειρο είναι ο ίδιος
ο Θεός, το θέατρο είναι ο επίλεκτος ιστός
που μέσα κατοικεί... ο πλάστης του! (σ. 45)*

ΥΓ. Θα μου επιτρέψετε τελειώνοντας να σημειώσω κάτι που δεν άπτεται της ουσίας, έχει όμως σχέση με την εμφάνιση και την... παρουσίαση της συλλογής: Αναγράφεται στον τόμο ότι την επιμέλεια του εξωφύλλου είχε η Άννα Χριστοφή, ενώ την άσπογη –μπορώ να σας διαβεβαιώσω γι' αυτό– τυπογραφική επιμέλεια έκανε η αγαπητή μου από παλιά και συμπατριώτισσά μου κ. Άννα Μαλικιώση· απόψε μια τρίτη Άννα, η ομιλούσα, είχε την τιμή και τη χαρά να σας παρουσιάζει, στο... λίγο χρόνο που είχε στη διάθεσή της, κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματά της. Σας ευχαριστώ!

Σημείωση: Η αρίθμηση των παραπομπών ακολουθεί, κατ' εξαίρεση, τη σειρά της δημοσίευσης του κειμένου στο περιοδικό *Τα Αιτωλικά*.

¹ Κ. Παλαμάς, «Η Ποιητική μου», *Άπαντα*, τόμ. Γ', σ. 459. Παρόμοια άποψη εντοπίζει αργότερα και στις τεχνοκριτικές θεωρίες του Ι. Ταιν. (Βλ. «Ο Ιππόλυτος Ταιν εις την Ελλάδα», *Άπαντα*, τόμ. ΙΓ', σ. 454: «Και λοιπόν έμπνευσις και εργασία είναι τα συστατικά της γεννήσεως των καλλιτεχνημάτων»).

² Βλ. Κόιντος Οράτιος Φλάκκος, *Ποιητική Τέχνη*. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Γ. Ν. Γιατρομανωλάκης. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1980, σ. 59, στ. 409-411: *Δεν βλέπω εγώ τί αξίζει άσκηση δίχως φλέβα πλούσια/ και φυσικό ταλέντο ακατέργαστο· το ένα του άλλου βέβαια/ ζητά τη συνδρομή και μ' όρκο δένονται φιλίας.*

³ Βλ. Κ. Παλαμάς, «Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου», *Άπαντα*, τόμ. Γ', σ. 292.

⁴ Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, «Έμπνευση και βούληση», *Δοκίμιο για την ποίηση* (1943). Φιλολογία και Κριτική, Ι. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1990, σ. 49.

⁵ Βλ. Ν. Αντωνάτος, *Τα Χειρόδεκτα*. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2017, σ. 31.

⁶ G. Mackay Brown, «Ο ποιητής», *Απόπλους Σαμακίων Γραμμάτων και Τεχνών Περιήγηση*, τχ. 73-74, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2017, σ. 106.

⁷ Πρβλ. και το ποίημα «Βρέχει ακόμα...» της παρούσας συλλογής (σ. 56).

⁸ Έχει ήδη παρατηρηθεί ότι η διακειμενικότητα αποτελεί «αρχή του όλου» στην ποίηση του Ν. Αντωνάτου (βλ. Χρυσούλα Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία-Βιβλιογραφία. Ανθολόγιο* (1983-2007). Παπαχαράλαμπος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2008, σ. 18-20.

- ⁹ Βλ. Ν. Αντωνάτος, «Ξημέρωμα», *Τα Χειρόδεκτα*, σ. 44: «άρων τον κράββατόν σου και περιπάτει».
- ¹⁰ Παρόμοια πλαισίωση υπάρχει και σε άλλα ποιήματα της συλλογής, π. χ. στο «Βλέπω» (σ. 15), όπου στην αρχή του ποιήματος παρατίθεται στίχος από τα *Αργοναυτικά* του Απολλωνίου του Ροδίου, ενώ στο τέλος η εικόνα που ανακαλείται στη μνήμη του αναγνώστη είναι από το διήγημα *Το μόνον της ζωής του ταξείδιον* του Γ. Βιζυηνού (βλ. σημείωση του ποιητή στη σ. 104).
- ¹¹ Βλ. Ζαχ. Παπαντωνίου, «Η γυναίκα στο πάρκο», *Τα Θεία Δώρα*. Ποιήματα. Εκδοτικός οίκος Δημητράκου, Αθήνα 1931, σ. 38. Το ποίημα στις σ. 36-38.
- ¹² Πρόκειται για μετάπλαση κειμένου (βλ. σχετικά Γ. Γεωργής, *Ο Σεφέρης περί των κατά την χώραν Κύπρον σκαιών*. Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα 1991, σ. 134).
- ¹³ Βλ. Χάινριχ Χάινε, *Η Ρομαντική Σχολή*. Μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Στιγμή, Αθήνα 1993, σ. 156-165.
- ¹⁴ Βλ. Α. Παπαδιαμάντης, «Ο έρωτας στα χιόνια», *Άπαντα*. Κριτική έκδοση Ν. Δ. Τρανταφυλλόπουλος. Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 1984, τόμ. Γ', σ. 105-110.
- ¹⁵ Βλ. Γ. Μ. Βιζυηνός, *Τα Διηγήματα*. Φιλολογική επιμέλεια Βαγγέλης Αθανασόπουλος. Νεοελληνική Βιβλιοθήκη. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1991, σ. 385. Το διήγημα «Ο Μοσκόβ-Σελήμ» στις σ. 327-386.
- ¹⁶ Γ. Μ. Βιζυηνός, *Τα Διηγήματα*, ό. π., σ. 281.
- ¹⁷ Γ. Μ. Βιζυηνός, *Τα Διηγήματα*, ό. π., σ. 313-316. Η φράση «*Η τούμπα, όσο προχωρώ, τραβιέται μακρότερα!*» στη σ. 316.

Α9.3. Ηλίας Γκρής, «Νίκος Αντωνάτος, *Τα Χειρόδεκτα*. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2018», περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 31 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2018). [Κείμενο ομιλίας κατά την παρουσίαση της ποιητικής συλλογής στο Ιστορικό Μουσείο Διέξοδος, Ι.Π. Μεσολογίου, 24.11.2018].

«Το διάβασμα της ποίησης να είναι πολλαπλό! Όπως στα κείμενα μυστικών να σε κρατά σε νηφάλια εγρήγορση φανερώνοντας και ανοίγοντας σε κάθε αναγνωστική περιήγηση νέους δρόμους αποκάλυψης, προβληματισμού και κατανόησης».

Με τούτα τα λόγια υποδεχόμουν την πρώτη φανέρωση ενός ποιητή πριν από δέκα χρόνια. Λόγια που ισχύουν στη διαχρονική παρουσία της ποίησης. Γι' αυτό και θέλησα έτσι ν' ανοίξω και τούτο το προλόγημα για τα «χειρόδεκτα» του φίλου ποιητή.

Ο Νίκος Αντωνάτος μ' ένα γερό κοίτασμα ευαισθησίας ξεδιπλώνεται στα ποιητικά μας πράγματα σαν μια ήρεμη δύναμη της «γενιάς του '60». Γενιά που υπέστη και βίωσε τον τραυματικό απόηχο μιας συγκλονιστικής περιόδου (1936-1949) με αιματοβαμμένα συμβάντα· δικτατορία Μεταξά, πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος. Και όσα δεινά μετεμφυλιακά – ψυχροπολεμικά ακολούθησαν μέχρι τα τέλη αυτής της δεκαετίας. Είναι η γενιά που στενά συνομίλησε με την μόλις προηγηθείσα των ποιητών της «γενιάς του '50» - γι' αυτό και η ήττα

ως κλίμα και πλήγμα διατρέχει το έργο της μέσω της άγρυπνης, μα κερματισμένης μνήμης.

Και η μνήμη που ξυπνά και νοσταλγεί γίνεται αφ' εαυτής τέχνη. Μα όχι με τη γλυκοπαθή αναδρομή που συνήθως οδηγεί σε γλυκανάλατες αναμνήσεις. Μιλώ για τη μνήμη που επιστρέφει εμμονικά στον δημιουργό έργου, για να αναδείξει τη ματαίωση μιας ζωής που καταστάθηκε τροφός κι αιμοδότης οραμάτων.

Και η ματαίωση, ως εν δυνάμει κατάσταση μιας παθογόνας εσωτερίκευσης παθών και παθημάτων, διαπερνά το ποιητικό έργο του Νίκου Αντωνάτου. Και κατά συνέπεια την τελευταία συλλογή του, σαν απαλό αεράκι ωρίμανσης που φυσάει λυτρωτικά.

Διαβάξεις εδώ μια ποίηση, απλή, μα όχι απλοϊκή. Καθώς, κάτω από τις σκιές των στίχων υποφώσκει μια στιβαρή, εμπεδωμένη βιοθεωρία ζωής. Μια ποίηση διαφάνειας με τη δραστική εικονοποιία που απαιτεί ο ρεαλισμός για να 'ναι εύληπτος. Βλέπεις εικόνες σαν αναλαμπές λεπτοφουούς σύλληψης που κάποτε ξανοίγεται στη μεταφυσική θέαση, περισσότερο Ηρακλείτειας προέλευσης, παρά Πλατωνικής εμμονής.

Και τα εβδομήντα τέσσερα ποιήματα είναι σαν να συναριθμούν μια σύνθεση σε απόσταση ενός εν προόδω ποιήματος, που φέρει την αδιάψευστη μαρτυρία από το μαρτυρολόγιο μιας ολόκληρης εποχής.

«Μετά από τόσες ήττες / αν αντέχω / είναι που εσύ / χτυπάς τα άστρα / πλήκτρα των / φωνηέντων, καρδιά μου».

Η αξιοπρέπεια του εξομολογητικού ύφους, είναι στοιχείο συστατικό μιάς λιτής, τίμιας εκφραστικής σοβαρότητας, που κάνει τη φωνή του Νίκου Αντωνάτου, από τα πιο αξιοπρόσεκτα δείγματα της γενιάς του.

Συνοδοιπόρος ποιητών ήσσοнос τόνου, όπως ο Ντίνος Χριστιανόπουλος, ο Χρίστος Λάσκαρης, ο Βασίλης Καραβίτης, ο Σπύρος Κατσίμης, η Μαρία Καραγιάννη, ο Νίκος Γρηγοριάδης, αυτός ο Μεσολογγίτης ποιητής μοιραία έρχεται να συναντήσει τον προπορευθέντα, από το 1957, Μεσολογγίτη Θωμά Γκόρπα.

Πρόκειται για δύο ποιητές που επιστεγάζουν στην εποχή μας την Ιερή Πόλη με το έργο τους. Ο Θωμάς Γκόρπας ποιητής με έμφυτη μιαν έκδηλη λαϊκότητα αιχμηρής επιθετικότητας, καταγίνεται με ειλικρίνεια κι εντιμότητα ν' αποκαλύψει έναν κόσμο μέσα στο τέλμα της αλλοτρίωσης.

Ο Νίκος Αντωνάτος με ήρεμη, μετρημένη, σταθερή φωνή που ενδοσκοπεί σαν ν' απευθύνεται εις εαυτόν, ξανοίγεται κι επιλεκτικά κτυπά στον καθρέφτη του καιρού του, για να επιστρέψει πάλι σύννους στην εσωτερική του φύση. Εκεί όπου αρέσκεται νηφάλια να συνομιλεί με φαντάσματα και σαρκωμένες απωθήσεις.

Και οι δύο Μεσολογγίτες, αν και αντίρροπες ποιητικές ιδιοσυγκρασίες, σμίγουν ποιητικά εκεί που τους καλεί η ζωογόνα μοίρα· στο Μεσολόγγι. Απ' όπου αντλούν ένα ακατάπαυστο κι ανατροφοδοτούμενο μνημολόγιο!

Ο Γκόρπας εκτοξεύοντας σαν ελεύθερος σκοπευτής επαναληπτικές ριπές στον εφησυχασμένο μικροαστικό μικρόκοσμο, θα μείνει ως την ώρα που θ' αφήσει το σώμα του, ο απόβλητος, ο αμετανόητος τύπος του πλάνητα που φορούσε τη σκούφια του κατά πως γούσταρε.

Και ο Νίκος Αντωνάτος με όχημα την σπαράσσουσα μνήμη του γενέθλιου τόπου, θα πορευθεί μες στη σιωπή, όπως αυτός που αναμετράται διαρκώς με το χθες και το σήμερα, με όπλα τη σύνεση και γνώση. Το αμόλυντο χθες όπου κυριαρχούσε η αισθητική του λαϊκού και η μετροέπεια ενός αρχέγονου, γήινου ήθους. Και το σκληρότερο σήμερα που μοιάζει ανελέητο της εποχής μας για να το καταπραΰνει η νοσταλγική αύρα της δημιουργίας του.

Κι αν ο ποιητής μοιάζει να κινείται στους τόνους μιας ελάσσονος τροπής, κατορθώνει με μαστοριά να μεταστοιχειώσει τον εμπειρικό του πλούτο σε καίριο και γόνιμο τοπίο ενός αυστηρά δομημένου ποιητικού οικοσυστήματος· που περιέχει όμως το παν.

Αν και αργοπορημένος, μόλις το 1983 εξέδωσε ποίηση, με τη συλλογή «Δέδυκεν», ο Νίκος Αντωνάτος μαθήτευσε όπου όφειλε· με πρώτον τον κόντε Διονύσιο Σολωμό απ' όπου κι εγκολπώθηκε την παροιμιώδη κατηγορική προσταγή του, για τον νου και την καρδιά και πώς προσλαμβάνουν την ποίηση.

Έτσι ο Νίκος Αντωνάτος γράφοντας μια ζωή ποιήματα, θέλει να 'ναι τέτοια όπως ομολογεί,

«που να με πετυχαίνουνε στον νου / και στην καρδιά ταυτόχρονα»

Δε βρίσκω άλλον τρόπο να κλείσω τούτο το αγαπητικό προλόγισμα, από το να θυμίσω τη θαυμαστή εναρμόνιση που πετυχαίνει η ποίηση των δύο εκλεκτών με την πόλη τους.

Στο ποίημα «Μεσολόγγι» ο Θωμάς Γκόρπας θα μιλήσει για:

«καπρίτσιο και νταλκά ηλιοβασίλεμα στα βυσινιά (...)

Χρυσάφι στα σκοτάδια μάτια μου και λάδι της ψυχής(...)»

Και ο Αντωνάτος σ' ένα δυνατό ποίημα με τίτλο «Βρέχει ακόμα...»

– γράμμα στη μάνα υστερόγραφο – λέει:

*«Μάθε όμως, ότι στο Μεσολόγγι βρέχει ακόμα (...)
στον κήπο των Ηρώων (...) στον Τύμβο των πεσόντων (...)
στο μνημείο του Μάρκου Βοσσάρεως (...) και πάνω στην
κόρη της Ελλάδος(...) όπου
γίνονται δάκρυα στα μάτια της οι στάλες
και τα δυο λάμδα της λυγμοί μαρμαρωμένοι»*

A9.4. Αλέξης Ζήρας, «Ένας Εμπεδόκλειος Επίγονος», εφ. *Η Αυγή* (02.06. 2018). Διαθέσιμο στο, https://www.avgi.gr/entheta/277206_enas-empedokleios-epigonos. Βλ. και περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 31 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2018). [Κείμενο με βάση την ομιλία από την παρουσίαση της ποιητικής συλλογής *Τα Χειρόδεικτα*, στη Στοά του Βιβλίου, Αθήνα, 16.02.2018].

Με τα χρόνια και με την ολοένα και εντεινόμενη συνάφειά του, με τη σκέψη και τη ρητορική ακρίβεια της αρχαίας ελληνικής (ενδείξεις βρίσκουμε ακόμα και στις επιλογές των τίτλων του: *Δέδυκεν*, 1983· *Αλίκυρνα*, 2003· *Εικόν η λίθος*, 2014), ο Νίκος Αντωνάτος (γ. 1937) σχημάτισε αθόρυβα το δικό του στίγμα στα νεώτερα ποιητικά μας. Ξεκίνησε λίγο αργά, όπως μαρτυρούν τα εργογραφικά του, στα σαρανταέξι του, με τη συλλογή *Δέδυκεν*, στην οποία και παραπέμπει αναδρομικά και τώρα, στα *Χειρόδεικτα*, υπονοώντας μάλλον ή υποδεικνύοντας κάτι που θα το αντιληφθούμε ευθύς αμέσως όσοι έχουμε στα υπ' όψιν μας τα τεκμήρια της φωνής του: την ανακύκλυσή της. Παραθέτει το δίστιχο «*όταν η μια θάλασσα στην άλλη / τη θάλασσά της δίνει*», χρησιμοποιώντας το ως έναυσμα για τη δημιουργία ενός τωρινού σονέτου του, «*Τα νερά που δέθηκα*» (σ. 59), αλλά και σαν ένα είδος αντιφώνησης προς την αίσθηση της αλλοτινής υδάτινης και μνημονικής ροής: «*μέσα σ' όλα με λαχτάρα όσα πρωτοδέχθηκα / τα θυμάμαι ν' ανταλλάσσουν τα νερά που δέθηκα*». Ασφαλώς, αυτή η αντιφώνησή του, όπου συμπλέκεται το υποκειμενικό με το εξ αντικειμένου, ατενίζοντας τη θάλασσα, «*που παιδί σαν πρωτοείδα μες στη ζάλη θαύμασα*», μας μεταφέρει ένα από τα σταθερά

χαρακτηριστικά του έργου του: ότι πρόκειται για μια ποίηση που φτιάχεται με συγγενικά θέματα. Δεν αλλάζουν ιδιαίτερα, δεν σκορπίζουν· εξακτινώνονται, εν τέλει, από το ίδιο υπαρξιακό κέντρο. Κάτι ασφαλώς όχι περιέργο, αφού ο Αντωνάτος ανοίχτηκε ή δόθηκε στην ποίηση, όταν πλέον είχε συγκροτηθεί εσωτερικά, όταν ήταν στοχαστικά κατασταλαγμένος.

Ένα από τα ειδοποιά στοιχεία που συναινούν εξαρχής για το στοχαστικό καταστάλαγμα του Αντωνάτου, είναι και το ότι η ποίησή του αποφεύγει να κρύβεται πίσω από το απρόσωπο, το αφηρημένο της γενικής διαπίστωσης. Αντίθετα, σ' αυτήν παρίσταται πρωταγωνιστικά το προσωπικό βίωμα, ο διάλογος με μορφές του εγγύς ή του απώτερου, ακόμα και του μυθικού παρελθόντος, οι οποίες ωστόσο δεν παύουν να αποτελούν, μέσω της αναπόλησης βέβαια, περσόνες του ποιητικού δραματολόγιου. Παράδειγμα, το «Βρέχει ακόμα...» (σ. 56), όπου σ' ένα είδος νέκυιας με τον ίσκιο της μητέρας του, επαναφέροντας την εποχή που ο ίδιος ο ποιητής ήταν παιδί, της ομολογεί, εις εαυτόν πλέον, ότι *«το πιο σπουδαίο, τώρα, είναι που δεν θα μάθεις πια, τι κρίμα, το πόσα ποιήματα εμπιστευτικά για σένα έχω γράψει»*. Αλλά, πέρα από αυτή την άμεσα βιοματική μνήμη, τη σκορπισμένη σε αρκετά ποιήματα και φτιαγμένη από σπαράγματα της οικογενειακής γενεαλογίας στο Μεσολόγγι, η ευρύτερη ταυτοτική μνήμη του Αντωνάτου προστρέχει και σε άλλου είδους παραδειγματικών βιωμάτων, συνθεμένων από την στοχαστική ανάπλαση «αναγνωσμάτων» διαχρονικού συμβολισμού που κίνησαν ποιητικά τη φαντασία του: μύθοι της αρχαιότητας, το τραγούδι του νεκρού αδελφού, πρόσωπα από διηγήματα του Παπαδιαμάντη κλπ. Ας πούμε, στοχάζεται ότι ένας παραδειγματικά άξιος θάνατος είναι του Εμπεδοκλή στη λάβα της Αίτνας, αφού δεν θα μπορούσε να υπάρξει καλύτερη επιβεβαίωση της κοσμολογικής του ερμηνείας (όλα πηγάζουν και καταλήγουν στα τέσσερα γενετικά στοιχεία: πυρ, αέρα, ύδωρ και γη) από τον ίδιο τον χαμό του. *«Ο σιωπηλός Εμπεδοκλής / περνούσε όταν ήθελε / ακόμα κι απ' τον ίσκιο του / απαρατήρητος [...] Μόνο της σιωπής του σώθηκε/ μέσα στην πακτωμένη λάβα / καρβουνιασμένο το Ένα»* (σ. 67).

Απ' όλα τα ποιήματα της συλλογής, εκτός από εκείνα της προτελευταίας ενότητας, «Τα πνευστά της σιωπής», όπου η ερωτική / αισθησιακή έξαρση ανεβάζει κατακόρυφα τον τόνο και μάχεται τη μελαγχολία που διοράται παντού το αναπόδραστο τέλος, αναδύεται μια λυγμική αίσθηση, συγκρατημένη όμως καθώς ο

στοχασμός δημιουργεί μια απόσταση και δεν αφήνει τη λύπη να κυριαρχήσει και να μεταβληθεί σε θρήνο. Διαπερνώντας την αναπαράσταση του αισθητού σαν πνοή κατευναστική, ο στοχασμός επιβραδύνει τον χρόνο μέσα στον οποίο αλλιώς η ύπαρξη, ασπαίροντας από τα δεινά που τη βρίσκουν, παραδίδεται στην οίμωγή. Κι έτσι, εκ παραλλήλου, με τη σοφία της, δεν αφήνει την ίδια την ποιητική φαντασία να παραλογιστεί, να δοθεί στο ακατανόητο, στο συγκεχυμένο. Ακόμα και το τελευταίο ποίημα των *Χειρόδεικτων*, το «Ψυχής κόμιστρα», ένα ποίημα αποχαιρετισμού ή εγγύς αναμενόμενου περάσματος στην άλλη όχθη, τελικά είναι ένας ύμνος για τα επίγεια, για την ήρεμη αποδοχή της ενότητας των πάντων, για την αμοιβαία άρση της χαράς και της θλίψης, αφού στο εμπεδόκλειο Εν, δεν υπάρχει αρχή και τέλος: «*Στον όρθρο των δέντρων από κάτω / στερνή στιγμή και αποθαρρημένη / στάθηκε η ψυχή μου // Την ακριβή ελπίδα ν' αποθέσει / προσευχή στην πλάση που τη δέχτηκε / τόσον καιρό δική της*» (σ.101). Τα *Χειρόδεικτα*, ως επιλογή, δεν είναι απλώς ή κατά τύχη ο τίτλος μιας ενότητας των ποιημάτων του Αντωνάτου. Πολύ περισσότερο υπονοεί, μέσω του τίτλου, μια κατάσταση πραγμάτων, μια κατάσταση που χαρακτηρίζει, πέρα από τα ποιήματα, πέρα από τις λέξεις με τους συμβολισμούς τους, πέρα από τις εικόνες, την ουσία του ζωϊκού φαινομένου με τον τρόπο που αυτό σχηματίζεται ως υλικός, σταθερός πυρήνας, πίσω από τις φαινομενικότητες της ποιητικής ομιλίας και της γραφής.

Χειρόδεικτος, σύμφωνα με την συνηθισμένη εννοιολόγηση των αρχαίων, ήταν αυτός που δείχνεται με το χέρι, ο δακτυλοδεικτούμενος, ή, αλλιώς, ο πασιφανής, μ' έναν τρόπο διαυγή και αναντίρρητο. Το εναρκτήριο ποίημα στη συλλογή, οι «Απαρχές» (σ.13) είναι απολύτως χαρακτηριστικό αυτής της φιλόσοφης, έλλογης ποίησης, όπου σώμα και σκιά, ηδονή και θλίψη, θέωση και γείωση, σκέψη και γλώσσα, αποτελούν τις δισημίες ενός παιχνιδιού ασταμάτητου: «*Ερχονται οι λέξεις / με νοήματα προσπαθούν / να σε μεταπείσουν // ω, σεσημασμένο Εγώ!*». Όταν λοιπόν ο ποιητής, σε πλείστα όσα ποιήματά του επικαλείται ή υμνεί τη σιωπή, στην ουσία επικαλείται και υμνεί όχι τον θάνατο αλλά εκείνη την αρχέγονη κατάσταση που δεν είχε προλάβει ακόμα να τη στολίσει ή να τη ντύσει με λέξεις η ανάγκη της ανθρώπινης επικοινωνίας. Η ίδια η ποίηση! Την αρχέγονη κατάσταση που η πληρότητά της δεν ήταν ακόμα περιγράψιμη αλλά μόνο φύσει αισθητή για τον δεκτικό ως προς το θαύμα άνθρωπο: «*Ω σιωπή! / πόσο το λόγο ομορφαίνεις*

/ με παύσεις ή καταλήψεις / χώρου...» (σ.14), όπως διαβάζουμε στο σπονδυλωτό ποίημα «Ενδοχώρα», ή, επαρκέστερα, στο ποίημα «Τόπος βαθύς - αμέγατος» (σ.17), δηλαδή τόπος που κανείς δεν τον επιθυμεί, όπως χρησιμοποιεί τη λέξη ο Όμηρος στην XVII ραψωδία της Οδύσσειας: «ὡς αἰεί τόν ὁμοῖον ἄγει θεός ὡς τόν ὁμοῖον πῆ δὴ τόνδε μολόβρον ἄγεις, ἀμέγαρτε σὺβώτα», και όπως τον οικειοποιείται στη δική του μελέτη θανάτου ο Αντωνάτος: «Τόπος βαθύς προφταίνει το σκοτάδι / αθόρυβα και μυστικά να σε σκεπάσει // κι ο επιλήσμων χρόνος να περιπολεί / άλλο ξημέρωμα σ' εσέ μη φτάσει // τόπος βαθύς κι η μέλλουσα σιωπή / από το πριν που θα σε αποσπάσει». Νομίζω ωστόσο, κλείνοντας αυτή την περιδιάβαση, ότι πολύ πιο ολοκληρωμένα αυτό το δίσημο ζεύγος του μείζονος - ελάσσονος, φύσης και ανθρώπου, μας δίνεται από τον ποιητή των *Χειρόδεικτων* στην «Επίσκεψη» (σ. 45), ένα από 2-3 καλύτερα ποιήματα της συλλογής. Πώς το άκτιστο της κοσμικής αρμονίας και σοφίας χτίζεται με τον ιστό μιας αράχνης, πλεγμένο στις κερκίδες ενός αρχαίου θεάτρου: «Τα μάτια μου έπεσαν στο κοίλο / του αρχαίου θεάτρου της Πλευρώνας / μπαίνοντας από την κεντρική της πύλη / και πλησιάζοντας ... δίπλα ... εκεί στα // χορταράκια που φύτρωναν ανάμεσα / στις πέτρες των καθισμάτων, μισοπρόβαλε / με την υφαντική του ιδιόρρυθμη δομή / λαμπερός μιας αράχνης ο επίλεκτος ιστός // Και είπα: Θεέ μου, νά το αρχαίο θέατρο! / το κοίλο του σε κυκλική διάταξη και τα / διαζώματα με των κερκίδων τις σειρές // Και είπα: όπως το άπειρο είναι ο ίδιος / ο Θεός, το θέατρο είναι ο επίλεκτος ιστός / που μέσα κατοικεί ... ο πλάστης του!»).

A9.5. Στέλιος Θ. Μαφρέδας, «Φωνή πριν τη σιωπή. Νίκου Αντωνάτου: Τα Χειρόδεικτα, εκδ. Θεμέλιο, 2017», περ. Πόρφυρας, τχ. 168 (Απρίλιος-Ιούνιος 2019). [Κείμενο ομιλίας κατά την παρουσίαση του βιβλίου στο Ιστορικό Μουσείο Διέξοδος, Ι.Π. Μεσολογγίου, 24.11.2018].

Οι πιο κάτω στίχοι του Νίκου Αντωνάτου, στο ποίημα «Ο ποιητής», της τελευταίας του συλλογής *Τα Χειρόδεικτα*, προσδιορίζουν με σαφήνεια, τις προϋποθέσεις για να υπάρξει η ποίησή του:

Απ' όλες μου τις αγωνίες / κρατώ τη διαρκέστερη, εκείνη / του στόχου που έγινα να γράφω / μια ζωή ποιήματα / που να με πετυχαίνουνε στο νου / και στην καρδιά ταυτόχρονα / (σελ. 34)

Το δαιμονικό και θείο δώρημα της ποίησης, κατά την σωκρατική ρήση, αποκτά αξία μόνον όταν ο δωρεοδόχος στέκεται σε διαρκή εγρήγορση και αναζητά αγωνιωδώς τις λέξεις για να ειπωθεί το ανείπωτο, να γίνει γνωστό το άγνωστο, να συντελεστεί το ασύμβατο, και πάντα με την συναυτουργία του στοχασμού και της καρδιάς, δηλαδή του συναισθήματος. Και καθώς διαβάζουμε τους παραπάνω στίχους, ακούγεται ο Σολωμός ν' αναλύει και να περιγράφει την αποστολή και τον τρόπο της Ποίησης, «...όπου αποζητούμε ν' αδράζουμε με τολμηρούς συνδυασμούς την αλήθεια, πετώντας μακριά ό,τι είναι ψεύτικο, ώστε να μείνη στο νου του άλλου ακαταμάχητη (και τούτο λέγεται στοχασμός), να την πλατύνουμε και να τη ζωντανέψουμε με κατάλληλες μορφές (κι αυτό θα πη φαντασία), να έχουμε την καρδιά υπάκουη στις εντυπώσεις απ' όλα αυτά (και τούτο θα πη αίσθημα), κι ύστερα με το λόγο να μεταγγίσουμε όλα τούτα στον άλλον ...».¹⁵

Αυτή την συνήχηση στίχων και εννοιών, ως την εκλάβουμε ως ευκαιρία για να βεβαιωθεί η στοίχιση της τέχνης του μεσολογγίτη Νίκου Αντωνάτου, με την ορμήνια του μεσολογγίτη εξ αγχιστείας και γεννήτορα της ποίησής μας, Διονυσίου Σολωμού, ταυτόχρονα όμως και η πνευματική συγγένεια των δύο ποιητών.

Πνευματικές συγγένειες εξ άλλου θα συναντήσουμε πολλές και στην παρούσα συλλογή, καθώς αυτές εκδηλώνονται με τις διακειμενικές αναφορές και με την παράθεση λέξεων και φράσεων, ως μότο των ποιημάτων. Αυτές οι αναφορές, εκτός του ότι αναδεικνύουν την σοβαρή δουλειά που προηγήθηκε για να γίνουν τα ποιήματα, δείχνουν και τις πνευματικές καταβολές του ποιητή, ο οποίος με πολλή άνεση κινείται, σε τούτη εδώ την συλλογή του, από τον Όμηρο και τον Απολλώνιο τον Ρόδιο, στον Σωκράτη και τον Εμπεδοκλή, κι από τον Παλαμά στον Βιζυηνό και σε πολλούς άλλους. Και είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της ποίησης του Νίκου Αντωνάτου, οι συχνές αναφορές του στην αρχαία γραμματεία και στους αρχαίους συγγραφείς μας, καθώς και η χρήση λέξεων, που έλκουν την καταγωγή τους από την ομηρική και την μετ' έπειτα εποχή.¹⁶ Δεν διστάζει να τις εντάσσει στο ποιητικό κείμενο – και ίσως είναι ένας από τους λίγους σύγχρονους

¹⁵ Διονυσίου Σολωμού *Άπαντα*, τόμος δεύτερος *Πεζά και Ιταλικά*, Έκδοση – Σημειώσεις, Λίνου Πολίτη, Έκαρος, Γ' έκδοση, 1979, σελ. 196-197. Εδώ η μετάφραση Ζήσιμου Λορεντζάτου : *Ένας ορισμός του Σολωμού για το ύφος*, «Μελέτες», εκδ. Γαλαξία, 1966, σελ. 197.

¹⁶ Εν προκειμένω, ο τίτλος της παρούσας συλλογής, «Τα Χειρόδεικτα», έχει ληφθεί από τον *Οιδίποδα Τύραννο* (στ. 901) του Σοφοκλή: *εἰ μὴ τάδε χειρόδεικτα πᾶσιν ἄρμόσει βροτοῖς.*

ποιητές μας που αποπειράται κάτι τέτοιο – χωρίς ίχνος λογιосύνης ή επιτήδευσης. Άλλωστε, η γνώση της αρχαίας γραμματείας, πιστοποιείται και από τις μεταφραστικές απόπειρές του, αρχαίων κειμένων.

Σ' αυτή την τελευταία του συλλογή, ο Νίκος Αντωνάτος, προσέρχεται πλήρης πνεύματος και αγωνίας για το μέλλον (αυτό για το οποίο σε προηγούμενη συλλογή του αναρωτήθηκε: *Γιατί τόση ξενιτιά στο μέλλον;*)¹⁷ με τα ερωτηματικά της ύπαρξης να παραμένουν αναπάντητα αλλά και τις βεβαιότητες να στοιχίζονται στην ίδια ευθεία με τις αμφιβολίες. Αν ήθελα να προσδώσω στην συλλογή κάποιον προσδιορισμό, θα χρησιμοποιούσα τα λόγια του και θα έλεγα πως είναι *φωνή πριν τη σιωπή*¹⁸ (κατ' ανάλογο τρόπο προσδιοριστικά θα μπορούσα να πω και για τη συλλογή «...δεν είναι πια καιρός» ότι είναι η *προετοιμασία μιας απουσίας*, ή να χαρακτηρίσω τη συλλογή «Εικών η λίθος» ως την *δωροδοκία μνήμης*).

Η αντίφαση του προσδιορισμού, δηλώνει την διαλεκτική βάση των ποιημάτων, ταυτόχρονα όμως προσδιορίζει και το ορυχείο από το οποίο αντλεί το μετάλλευμά του ο ποιητής, δηλαδή τον κόσμο της εμπειρίας αφ' ενός και το επέκεινα της σιωπής αφ' ετέρου. Έτσι, παρακολουθούμε όσα η καρδιά του – πολύτιμα αγαθά και αξιοτίμητα γεγονότα – έχει κλείσει μέσα της και τα προσφέρει στον αναγνώστη, δίκην δωρεάς, γιατί κι αυτός ο αναγνώστης μπορεί να ανακαλύψει στους στίχους του Αντωνάτου, παρόμοιες εμπειρίες και να συλλειτουργήσει μαζί του, για ένα παρελθόν όπου στέκει *ανάγλυφος ο χρόνος* και για κάποιο παρόν *με τόσα οράματα και τώρα ακόμη / να χρονίζουν*. Άλλωστε ο ίδιος ο ποιητής έχει καθορίσει σχετικό κριτήριο ποιότητας των στίχων του:

*τα ποιήματά σου / τόσο πιο άξια / γίνονται όσο βαθύτερα /
οι αναγνώστες τους / στο παρελθόν υπάρχουν*¹⁹

Και είναι αυτά τα σεσωσμένα της καρδιάς, τρυφερές σκηνές των παιδικών χρόνων με την ορμή της νεότητας να κονιορτοποιεί κάθε αγωνία, εικόνες της λιμνοθάλασσας και της ομηρικής εποχής, φιλόστοργες αναφορές σε ερωτικά σκιρτήματα που έμελλε να καθορίσουν την πορεία, απώλειες προσώπων που δεν αναπληρώνονται, εμπειρίες δηλαδή που διανύουν ένα ταξίδι καθαισμού, μέσα

¹⁷ Στο ποίημα «Ποίησον δ' αΐθρην» της συλλογής «...δεν είναι πια καιρός» (εκδ. Γαβριηλίδης, 2011), σελ. 32.

¹⁸ Στο ποίημα «Κι όμως...» της συλλογής «Τα Χειρόδεκτα»: /...μη και / με την πριν της σιωπής φωνή σωπάσω (εκδ. Θεμέλιο), σελ. 41.

¹⁹ Στο ποίημα «Εις εαυτόν» της συλλογής «...δεν είναι πια καιρός» (εκδ. Γαβριηλίδης, 2011), σελ. 85.

στην πολυετή ποιητική του παρουσία, κι όλα τούτα δοσμένα με τέτοιο τρόπο ώστε να συμπλέκονται οι χρόνοι και να μην ξεδιαλύνει αν η λύπη η *ανεφάρμοστη* όπως λέει, είναι για το χτες ή για το τώρα. Γιατί είναι γεγονός πως η ποίηση του Αντωνάτου, είναι λυπημένη ποίηση, χωρίς βέβαια να αναδεικνύεται το άλγος ως πρωταρχική αφετηρία της, ούτε να ακούγεται κάποια θρηνητική υμνωδία. Γιατί τι άλλο, παρά υποδόρια λύπη, είναι οι στίχοι του:

Εύπησα μ' όλη τη νοσταλγία / να μου ορμάει κατά πρόσωπο / σαν ζώο αγριεμένο // να με πληγώνει δίχως αίμα / να μ' ανακρίνει δίχως ερωτήσεις / και να μ' επαληθεύει σάμπως // να είχε εκείνη τη ζωή / με τ' όνομά μου ζήσει... (σελ. 97).

Υπάρχει όμως μια αξιοπρέπεια στα λόγια, το ηχώχρωμα των στίχων παραμένει διαρκώς ζεστό και οικείο και ο εξομολογητικός τόνος είναι ταπεινός. Τίποτε δεν φαντάζει υπερβολικό και άκαιρο. Στην επιφάνεια του ποιήματος όλα ηρεμούν, ωσάν την ηρεμία που επικρατεί στα *νερά που δέθηκε* ο ποιητής. Μέσα όμως σ' αυτό το γαλήνιο τοπίο υποβόσκει η έγνοια του, γιατί σαν διάσταση ή σαν μέγεθος ο προσωπικός χρόνος φθίνει, φτάνει στο τέρμα του:

*Παιδί, πώς προσποιούμουν / τον χρόνο...//
όλο εκείνο το μέλλον / που προόριζα αυτάρεσκα /
για μένα / δίχως να ξέρω καν / σε ποιον ανήκει //
όντας αθώος / της πιο ιδανικής κλοπής* (σελ. 71).

Η διερώτηση, ως προς την κυριότητα του μέλλοντος και την έκβαση των πραγμάτων, που τώρα – καθώς κύλισε πολύς καιρός και υποχώρησαν οι βεβαιότητες – ψάχνει την απάντηση ή έστω μια πτυχή αλήθειας, ακουμπάει στον δεύτερο άξονα της θεματολογίας της παρούσας συλλογής, δηλαδή στο νου· όμως αποτελεί κι ένα άλλο ευδιάκριτο χαρακτηριστικό της όλης ποιητικής του Αντωνάτου. Ο ποιητής, αντιμετωπίζει τις απορίες του πάντοτε ποιητικά, κι όταν κάπου αποφαινεται και δεν περιγράφει, τότε οι αποφάνσεις του είναι καθόλα ποιητικές, θέλω να πω ότι ενέχουν μέσα τους όλα τα ενδεχόμενα και δεν επιζητούν την φιλοσοφική χροιά. Στοχάζεται και βυθίζεται πολύ μέσα στο όνειρο, ανατέμνει τις γνώμες άλλων, στέκεται μπροστά στις εξ αποκαλύψεως αλήθειες με σχέση αβεβαιότητας ενώ αποβάλλει από την πρακτική του τον καταναγκασμό του ορθολογισμού. Ζυγίζει με γνήσια σταθμά τις δικές του εννοιολογικές καταβολάδες και τις προβάλλει με τρόπο λιτό και σαφή:

*κι οι μέρες μας δεν αφήναν υπόλοιπο
κι ας μη μας βγάλανε ποτέ στο «μέλλον»
όπως και όταν έρχονταν φίλοι περαστικοί
και δεν έφευγαν με τίποτα – θεέ μου! (σελ.40).*

Αυτός ο στοχασμός συντελείται με προσωπικό τρόπο, χωρίς να εντάσσεται στην μεθοδολογία κάποιας συγκεκριμένης θεωρίας. Βλέπει ο ποιητής και ζει την αρμονία και το μέτρο που επικρατούν στην φύση κι από εκεί γοητεύεται, και εκεί βασίζει τον προβληματισμό του. Θεωρώ πώς μια φυσιοκρατική αντίληψη εδράζεται στα ποιήματά του²⁰ – η διακριτική παρουσία της φύσης συμπλέκεται με το γνωστικό αντικείμενο που υπηρέτησε ο ποιητής, στην καθημερινότητά του.²¹

Παράλληλα η χρήση του παρακειμένου χρόνου, όπως φαίνεται και στους τίτλους παλαιότερων συλλογών του («*Δέδυκεν*» και «*Αυλός λελυπημένος*»), αλλά και του αορίστου χρόνου, διαπιστεύουν τον ποιητή μέσα στην χρονική ελευθερία, όπως αυτή θα μπορούσε να προσδιοριστεί από τους ρηματικούς αυτούς τύπους, γιατί όπως μας λέει: «ο χρόνος δεν είχε τα προσόντα του παρόντος, κι όλα συνέβαιναν αόριστα, δηλαδή και παρελθόντα και μελλούμενα, που απ' την πρόσμιξη τους πρόβαλε ένας απόπλους λυρικός, σαν από κάτι να έπασχε η πραγματικότητα...».²² Ενώ με την χρήση παλαιών και λογίων λέξεων και φράσεων, όπως προείπαμε, γεφυρώνει τις εποχές και αναδεικνύει την ιστορική συνέχεια τόσο του τόπου του, όσο και των σκηνών του βίου και των ανθρώπων.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, ο Νίκος Αντωνάτος κινητοποιεί την σκέψη του, όχι για να δώσει απαντήσεις σε οντολογικά ερωτήματα. Κινητοποιεί την σκέψη του, για να αντλήσει την ποιητικότητα που περιβάλλει την σιωπή που κατακάθεται ως ίζημα σε κάθε ερώτηση και σε κάθε απορία, εκείνη την αιώνια σιωπή που τρώμαζε διαρκώς τον Πασκάλ,²³ την *απαραβίαστη* όπως ο ίδιος την χαρακτηρίζει.

²⁰ Πρβλ. το ποίημα «Όλες οι δυνάμεις» της συλλογής, σελ. 50.

²¹ Γράφοντας για την παρούσα συλλογή ο Αλέξης Ζήρας, χαρακτηρίζει ως «εμπεδόκλειο επίγονο» τον Νίκο Αντωνάτο, ο οποίος αναφέρεται στον προσωκρατικό φιλόσοφο Εμπεδοκλή, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, σε δύο ποιήματα της συλλογής, και φαίνεται να έλκεται τόσο από την μυθολογία που αναπτύχθηκε για τον ακραγαντίνο φιλόσοφο και τις ικανότητές του, όσο και από το τέλος του, ως επιβεβαίωση της θεωρίας του. (Αλέξης Ζήρας: «Ένας εμπεδόκλειος επίγονος», εφ. «Η Αυγή», φ. της 2.6.2018).

²² Στο ποίημα «Στο ίδιο όνειρο», της συλλογής «*Εικόν η λίθος*» εκδ. Γαβριηλίδης, 2014, σελ. 47.

²³ Le silence éternel de ces espaces infinis m'effraie = Η αιώνια σιωπή αυτών των απείρων διαστημάτων με τρομάζει. Βλάσιος Πασκάλ, «Σκέψεις».

Μέσω αυτής της ποιητικότητας ισορροπεί την άγνοια, την έλλειψη απάντησης, την εξακολουθητική απορία. Κι έτσι μεταπλάθει τον λογισμό (όπως τον εννοεί ο Σολωμός) σε ποίηση, πότε δραματικά :

Μα τι καρφώνει μέσα / η σιωπή / και στάζει απ' τις παλάμες μου / το αίμα²⁴
 πότε με συγκατάβαση:

Τώρα η σιωπή με / βοηθά να ξεχωρίζω τη θλίψη / με το μαχαίρι της απουσίας²⁵
 εν τέλει υπό το κράτος του επαπειλούμενου τέλους:

Σ' ένα τοπίο αγρύπνιας / η μοναξιά του ποιητή σφιχτοδεμένη /
κι η σιωπή του ασυγκράτητη //
προτού σας δώσει / την πληγή στην άκρη απ' το μαχαίρι. (σελ. 99)

Κι από μακριά έρχεται αντίλαλος όλων αυτών, η επιθυμία του Παλαμά:

Το που θ' ανοίξει για να θάψει κι εσέ χόμα, / να μην έχει σταυρό, ούτε πλάκα
για σκεπή, / μήτε κερί, μήτε όνομα, ούτε χόρτο ακόμα. / Σιωπή και στη σιωπή.²⁶

Από όσα είπα, νομίζω πως γίνεται σαφές ότι η ποίηση του Νίκου Αντωνάτου, γενικότερα, αλλά και στην τελευταία του συλλογή «Τα Χειρόδεικτα», λειτουργεί επάνω στους άξονες του Σολωμού, συμμετρικά και όχι διαζευκτικά, όπως φοβάται μη γίνει, ο ποιητής. Όσα αφορούν το συναίσθημα, (είτε αυτό είναι η λειτουργία του βιώματος και συνακόλουθα η παρουσία της μνήμης, είτε είναι ο έρωτας και οι τόσες άλλες εκφάνσεις της ζωής), λέγονται με φειδώ, με μιαν αποστειρωμένη αισθηματολογία που κινείται στο επίπεδο των νύξεων, και με ήπια λυρική διάθεση. Η σκέψη του, ο στοχασμός του, εκτίθενται ακαριαία, με εγκάρσιες τομές πάνω στα οντολογικά ερωτήματα και με την εννοιολογική εκφορά του λόγου του, απλή και κατανοητή, να λειτουργεί αδιατάραχτα και να επιτρέπει στον αναγνώστη την πλήρη αφομοίωση των στίχων και την αισθητική απόλαυση.

Μόνο με την γνησιότητα του στοχασμού του, μπορεί κάποιος να λείει:

Στον όρθρο των δέντρων από κάτω / στερνή στιγμή και αποθαρρημένη /
στάθηκε η ψυχή μου // την ακριβή ελπίδα ν' αποθέσει /
προσευχή στην πλάση που τη δέχτηκε / τόσον καιρό δική της. (σελ. 101)

²⁴. Στην ενότητα «Οι σκιές των πραγμάτων» της συλλογής «Αγρός κεραμέως» εκδ. Θεμέλιο, 1990.

²⁵. Στο ποίημα «Αναδρομές» της συλλογής «Εικών η λίθος» εκδ. Γαβριηλίδης, 2014, σελ. 62.

²⁶. Κωστής Παλαμάς: «Η σιωπή» στη συλλογή «Περάσματα και χαιρετισμοί», 1930.

A9.6. Χρυσούλα Σπυρέλη, «Η θάλασσα πόσιμη στο παραθύρι μου.²⁷ Τα Χειρόδεικτα του Νίκου Αντωνάτου», περ. Παρέμβαση, τχ. 192-193 (Καλοκαίρι 2019). [Κείμενο ομιλίας κατά την παρουσίαση του βιβλίου στο Ιστορικό Μουσείο Διέξοδος, Ι.Π. Μεσολογγίου, 24.11.2018].

Τα Χειρόδεικτα είναι ο τίτλος της ένατης ποιητικής συλλογής (Αθήνα: Θεμέλιο, 2017) του Νίκου Αντωνάτου.²⁸ Η λέξη έρχεται από τον αρχαίο τραγικό ποιητή Σοφοκλή.²⁹ Συγκεκριμένα, *Χειρόδεικτα*, σύμφωνα με το λεξικό, είναι αυτά που δείχνονται με το χέρι, ή, αλλιώς, τα πασιφανή, μ' έναν τρόπο διαυγή και αναντίρρητο. Στο εικονογραφημένο εξώφυλλο που επιμελήθηκε η Άννα Χριστοφή παριστάνεται η περίφημη "Παριζιάνα", τμήμα τοιχογραφίας από το ανάκτορο της Κνωσού, οργανικά δεμένο με το ποίημα «Ασύνταχτη» (σ. 16), όπου τέτοιες μινιατούρες με την ασύμμετρη μεγάλη φήμη αντιπαραβάλλονται με το σύντομο του ανθρώπινου βίου. Τα περιεχόμενα της συλλογής κατανέμονται σε 5 ενότητες έντιτλες, με λέξεις αντλημένες απ' το βαθύ πηγάδι της σιωπής. Τις διαβάζω ως τρίστιχο ποίημα αυτοτελές: *Τόπος βαθύς – αμέγαρτος / Τα Χειρόδεικτα / Το μακρινότερο κοντά / Πνευστά της σιωπής / Ψυχής κόμιστρα.*

Τα παραθέματα, που προτάσσονται στις παραπάνω ενότητες ή κάτω από τους τίτλους των ποιημάτων ή περιέχονται επεξηγημένα και σχολιασμένα στις «Σημειώσεις» των τελευταίων σελίδων του βιβλίου, καθιστούν έκδηλες τις αναγνωστικές καταβολές του Ν.Α. καθώς εντοπίζονται τόσο στην αρχαία ελληνική γραμματεία (Σαπφώ, Πίνδαρος, Όμηρος, Πλάτων, Αριστοτέλης, Προσωκρατικοί φιλόσοφοι κ.ά.) όσο και στη νεοελληνική (δημοτικό τραγούδι, Παλαμάς, Βιζυηνός, Πέτρος Δήμας, Σικελιανός, Παπαδιαμάντης) αλλά και στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία.

²⁷ Στίχος του Νίκου Αντωνάτου από *Τα Χειρόδεικτα*, σ. 75.

²⁸ Ο Νίκος Αντωνάτος γεννήθηκε στο Μεσολόγγι και ζει στην Αθήνα. Η πρώτη επίσημη εμφάνισή του στην ποίηση ήταν το 1959, όταν έλαβε μέρος στον Α΄ παμφοιτητικό διαγωνισμό ποίησης του περιοδικού *Πανσπουδαστική* με το ποίημα "Το μεγάλο τραγούδι" που βραβεύτηκε. Έκτοτε μέχρι σήμερα έχουν κυκλοφορήσει εννέα (9) ποιητικές συλλογές: *Δέδυκεν* (1983), *Αγρός Κεραμέως* (1990), *Ανοιχτά της Νύχτας* (2000), *Αλίκυρνα* (2003), *Αυλός λελυπημένος* (2005), «*Θητεία – 619 Τ.Π.*» (2007), ...*δεν είναι πια καιρός* (2001), *Εικών η λίθος* (2014), *Χειρόδεικτα* (2017).

²⁹ *εἰμὴ τὰδε χειρόδεικτα / πᾶσιν ἄφροσσι βροτοῖς* (Σοφοκλέους, Οιδίπους Τύραννος, στίχοι: 901-902)= *αν οι χρησιμοί δεν συνταιριάζουν με τα πράγματα / μπροστά στα μάτια των ανθρώπων* (Μτφρ. Κ.Χ. Μύρης, Αθήνα: 2000, ΟΕΔΒ).

Οι αφιερώσεις, επίσης, συγκεκριμένων ποιημάτων δηλώνουν οφειλές σε πρόσωπα εξ αίματος αγαπημένα ή σε επιστήθιους φίλους ή ακόμα ευγνώμονα συναισθήματα για την έμπνευση που γεννήθηκε από την ποιητική ανάγνωση του έργου τους. Αναφέρω ενδεικτικά δύο εξ αυτών: πρώτα την αφιέρωση “στον Ν. Μ. Σκουτερόπουλο – αντίδωρο” για τη μετάφραση της *Ρομαντικής Σχολής του Χάινριχ Χάινε*, που ενέπνευσε τον Ν.Α. να γράψει το ποίημα «Γαλάζιο Λουλούδι». Ύστερα το αφιερωμένο ποίημα στη “μνήμη του ποιητή Michael Guttenbrunner” με τον τίτλο «Νύχτα στο Veidling». Πρόκειται για τον Αυστριακό ποιητή, θερμό φιλέλληνα (1919-2004), που έγραψε το 2001 το βιβλίο *Griechenland* επισφραγίζοντας την αγάπη του για την Ελλάδα. Ο Αντωνάτος γνώρισε τον Γκουττενμπρούνερ μέσω του Δήμου Μαυρομαμάτη και απέδωσε στα ελληνικά ποιήματά του, επιλεγμένα από το έργο του *Στο λαβύρινθο της εξουσίας*, σε συνεργασία με τον κοινό τους φίλο, τον ιερωμένο συγγραφέα και μεταφραστή π. Λαυρέντιο Γκέμερεϋ. Η μετάφραση αυτών των ποιημάτων εκδόθηκε το 1981 από τον Ηριδανό.

Από το Δέδουκεν στα Χειρόδεικτα.

Η γραφή του Ν.Α. είναι κατά κανόνα βιωματική, καθώς ατομικές και συλλογικές περιπέτειες αναδεικνύονται μέσα από τη μυστική λειτουργία της ποίησης και διεγείρουν το ενδιαφέρον του αναγνώστη ώστε να οικειώνεται τον λιτό και άρτιο ποιητικό λόγο του δημιουργού. Δεν είναι μόνο το κοσμικό αρχέτυπο έρωτας – θάνατος που διαπερνά απ’ άκρου εις άκρον τους στίχους του, ούτε και η συλλογική φωνή μιας εποχής που αρθρώνεται για να πει κάτι από την κρυμμένη αλήθεια των καιρών της, αλλά πέρα από όλα η ιδιαιτερότητα του Ν. Α. έγκειται στον τρόπο που η γραφή του εισχωρεί στο παρελθόν και τρυφερά ανοίγει τα παράθυρα της μνήμης, ανανεώνοντας μ’ ένα αεράκι δροσερό όσα θεωρεί ότι μας ανήκουν και μας τα χαρίζει αναγεννημένα.

Θα ήθελα εκ των προτέρων να ξεχωρίσω κάτι από τον ιδιότυπο νόστο του ποιητή στη γενέτειρά του. Ο Ν.Α. γράφοντας είτε ταξιδεύει είτε αναπολεί, οδεύει ειδοποιημένος από το εναρκτήριο φως της μνήμης. Θέλω να πω ότι δεν βαδίζει στο τραυματικό τοπίο ενός ιδιωτικού παρελθόντος, αλλά συνειδητά φωτίζει το γενέθλιο χώρο με όλο το φυσικό και νοητό του κάλλος καθώς συναπαρτίζεται από εικόνες δραστικές που αιχμαλωτίζουν και μεταδίδουν την ένταση των συναισθημάτων. Σε όλα του σχεδόν τα βιβλία ποιητικό ένζυμο είναι η θαλασσινή το-

πογραφία της γενέτειρας και ό,τι αντικατοπτρίζεται εντός της. Δειγματικά αναφέρω το ποίημα «Αιτωλία» (σ. 8) από την πρώτη κιόλας συλλογή ΔΕΔΥΚΕΝ:

*Πόνοι γλυκοί ανάστυραν / Θαλασσινών κορμιών γαρμπήδες / Ηδονικά τα μέρη /
Κι εκείθε ο άνεμος / Τι ούριος τι ενάντιος / Πάντοτε κατά πάνω μας //*
Ισόπαλες φωτιές / Παιχνίδια / Αμάχες / Συστολές / Και τ' όνομά σας / Αιτωλία.

Μετά σταματώ στις «Δυο Θάλασσεσ» (σ. 55) από τον ΑΓΡΟ ΚΕΡΑΜΕΩΣ και συνεχίζω στα ΑΝΟΙΧΤΑ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ με την απίθανα πολυσήμαντη αναφώνηση: *Όπου και να πλαγιάσω / γι' αλλού η ψυχή νυστάζει. // Ψυχή μου, / αήτητο Μεσολογγάκι* (σ. 14).

Η γενέτειρα επανέρχεται στην ΑΛΙΚΥΡΝΑ, όπου ήδη ο τίτλος προσδιορίζει την προομηρική πολίχνη μεταξύ Πλευρώνας και Καλυδώνας, ενώ έκτυπη είναι η κορύφωση του εσωτερικού δεσμού στο σημείο εκείνο που συνομιλεί με τους νεκρούς του, εφοδιασμένος πάντα με λέξεις της τοπικής γεωγραφίας, αφαιρώντας ηλικία και ταυτότητες: *Τα Σάββατα που οι ψυχές θυμούνται[...] τα Σάββατα είναι που χρειάζομαι / λέξεις όπως Αλίκυρνα, Χαλκίς, Αράκυνθος* (σ. 32).

Ήδη στην επόμενη ποιητική συλλογή ΑΥΛΟΣ ΛΕΛΥΠΗΜΕΝΟΣ που αφιερώνει στο μεσολογγίτη φίλο του, Ανδρέα Κίτσο – Μυλωνά, επισημαίνεται από την κριτική η ποιητική της ιθαγένειας. Επιλεκτικά αναφέρω την επισήμανση του Κώστα Κουτσορέλη σε κείμενό του για την «πολλαπλή ιθαγένεια του ποιητή Αντωνάτου» (πατριδα, γλώσσα, ήχοι μουσικής κ.λπ.) που διαβάστηκε στο 26^ο Συμπόσιο Ποίησης στην Πάτρα. Προσθέτω και την άποψη της Ακακίας Κορδόση για «την λιτότητα του στίχου, την περιεκτικότητα σε εικόνες και σε ουσία και για την πολυσημαντότητά του».³⁰

Με αφετηρία την μέχρις εδώ σύντομη αναδρομή, θα επιχειρήσω από ΤΑ ΧΕΙΡΟΔΕΙΚΤΑ να υπογραμμίσω μερικές ολοφάνερες εικόνες που αισθητοποιούν την πιο οικεία γωνιά του ανθρώπου μέσα στον κόσμο: το Σπίτι! Πρωτίστως θεωρώ προϋπόθεση την ανάγνωση του ποιήματος «Σπίτι Παλιό» (σ. 93) της πρώτης του συλλογής (Δέδυκεν), όπου αποτυπώνεται η ανάγκη του ποιητή να φρεσκάρει με

³⁰ Βλ. Κώστας Κουτσορέλης, «Νίκος Αντωνάτος» και Ακακία Κορδόση, «Νίκος Αντωνάτος—Ο ποιητής της Σιωπής». Βλ. Χρυσούλα Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος: Εργογραφία—Βιβλιογραφία—Ανθολόγιο (1983-2007)*, [εκδόσεις] Παπαχαραλάμπειος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2008, στη σειρά: Νεοέλληνες συγγραφείς. Βιβλιογραφία -2, σελ. 130-134 και 90-93 αντίστοιχα.

στίχους το πατρικό θαλασινό του σπίτι, το σπίτι το χτισμένο από γυναίκες, και να το χρωματίσει με τα τεχνάσματα – ιριδίσματα της ποίησης:

*Σπίτι μέσα στο σπίτι
Κι ο κήπος έξω
Βήματα προσώπων
Βουλιάγματα
Κρότοι θλιμμένων γυαλικών
Στο υπερώον φυλαγμένες οι σκιές τους
Τα περιστέρια γρούζουν κι είναι
Ζεστή βροχή φτερών
Τα νυχτολούλουδα του κήπου
Φραγμένα στις ψυχής τη λυγαριά*

*Θεμελιωμένο στο νερό
Σπίτι
Χτισμένο από γυναίκες
Που οι γραμμές σου πάλλουν
Που έχουν απ' το κοίταμα
Οι γωνίες σου λειανθεί
Δεν έχω τα χρώματα
Από φωνές σε πλάθω
Για μια παντοτεινή ακρόαση*

Το παρελθόν μας είναι αλλού

Η μνήμη του σπιτιού μας, του πατρικού σπιτιού μας, όπως το λέμε, είναι, σύμφωνα με τον Gaston Bachelard, ένας τρόπος που μας μαθαίνει να “κατοικούμε μέσα στον εαυτό μας”, άλλωστε, για τον καθένα μας το σπίτι “είναι το πρώτο σύμπαν” γι’ αυτό και το πιο ταπεινό σπιτάκι, μας φαίνεται ωραίο. Ανάμεσα λοιπόν στις εικόνες οικειότητας που απαρτίζουν την ποιητική της γενέτειρας του Ν. Α. εντάσσονται και εκείνες του πατρικού σπιτιού, όπως τις συναντάμε στα ΧΕΙΡΟΔΕΙΚΤΑ. Η ανάμνησή του ανασύρει βιώματα κυρίως της παιδικής ηλικίας που

αναδύονται στην επιφάνεια μέσα από την αχλή του ονείρου και αναπαριστάνονται ως δρώμενα του παρόντος. Εννοώ την απρόσμενη εικόνα που μας επισκέπτεται στον ύπνο ολοζώντανα και μας πείθει για την παρουσία της. Κι όταν αυτή η ονειρική εμπειρία γίνεται ποίημα, τότε παίρνει σάρκα και οστά και ορίζεται πλέον ως πραγματικότητα. Στο ποίημα «Εις το όνομα του Πατρός» (σ. 53), εγκάτοικος στο πατρικό του σπίτι ο ποιητής παρακολουθεί βήμα – βήμα την καθημερινή επιστροφή του πατέρα στο σπίτι τους:

Σε βλέπω ολοένα / να γυρνάς απ' τη δουλειά / και με τ' ανάρριχτο παλτό / του κρύου να ισορροπείς / τις επιπτώσεις // και όπως στρίβεις στον σπιτιού / μας τη γωνιά / σαν δρώμενο – ή σαν προειδοποίηση / να σέρνεις τ' αριστερό / σου πόδι λίγο // τον δρόμο υποκινώντας / σε κάποια οφειλόμενη / αναγνώριση.

Αυτή η εγκατοίκηση καταργεί τον χρόνο ή μάλλον συναιρεί το παρελθόν με το παρόν. Είναι ως να μην έφυγε κανείς από τη ζωή ή από το σπίτι! Από το πατρικό του σπίτι, επίσης, εγκατοικώντας το πάλι, άκουγε τα βράδια τις μελωδίες του πιάνου που έρχονταν απ' το απέναντί τους σπίτι. Στο ποίημα «Σπασμένα Πιάνα» (σ. 54) ο ποιητής ενεργοποιεί μια ακουστική εξάισια εικόνα της παιδικής του μνήμης, από τα «απογεματινά μαθήματα» που παρέδιδε η δασκάλα του πιάνου «Η κυρία Χωματιανού». Με αυτή την αφορμή σταματά για λίγο “στα μαύρα εκείνα χρόνια” λίγο μετά τον πόλεμο, που χάθηκε η δασκάλα, και τότε το σπασμένο πιάνο (κομμάτι του σπιτιού της) πεταμένο στο “σάλτσινο” που παίζανε παιδιά, απώλεσε τη μνήμη του.

Στην ενήλικη γραφή του ο Αντωνάτος ζωντανεύει και την απουσία ενός γκρεμισμένου σήμερα σπιτιού (σ.σ. δίπλα στο Ρωμανέικο υπάρχει ένα τριώροφο, μας διευκρινίζει ο ίδιος ο ποιητής) γι' αυτό στήνει κι άλλο ποίημα στην επόμενη σελίδα με τον εύδηλο τίτλο «Στο απέναντί μας σπίτι» (σ. 55). Άφθαρτα λοιπόν παραμένουν μέσα μας τα σπίτια τα δικά μας και των γειτόνων. Με τα παράθυρα και τις πόρτες τους! Κάποτε αποκτούν μάτια κι αυτιά, ενεργοποιούνται, όπως οι άνθρωποι, με φωνές ή σιωπές, έρχονται στη μνήμη μας μαζί με τα ορθάνοιχτα μάτια τους και κοιτάζουν εντός μας. Το βλέμμα τους, με το δικό μας βλέμμα, γίνεται ένα και μυστικά αλληλοβυθιζόμαστε χωρίς να πούμε τίποτα:

Όταν ανέβηκα στο απέναντί μας σπίτι

*κι αντίκρυσσα από 'κει πάνω το δικό μου
ήταν όπως όταν είχα πρωτοκοιτάζει
εντός μου.*

*Από τότε το απέναντί μας σπίτι πάει
γκρεμίστηκε κι έμεινε το δικό μου
όπως το είδα από κει να με κοιτάζει
εντός μου.*

Το σπίτι, ακόμα, ζωντανεύει κι όταν μας περιμένουν οι νεκροί να επιστρέψουμε για το στερνό χαιρετισμό. Μια τέτοια εξόδια σκηνή ανασκαλεύει η μνήμη του ποιητή στο αφηγηματικό του ποίημα «Τη νύχτα εκείνη» (σ. 61-62) που φέρει την αφιέρωση «της Φαντίνας...». Η επιστροφή γίνεται Νοέμβρη μήνα από την Αθήνα προς τη γενέτειρα. Είναι το έκτακτο ταξίδι για τον τελευταίο ασπασμό. Στο «*σπίτι εκείνο το χτισμένο από γυναίκες*» ταξίδευε και η νεκρή αδελφή του Φαντίνα με «*μέτωπο προς την ολόσωμη σελήνη*». Ο τόπος προσδιορίζεται σαφώς από τα τοπόσημα της διαδρομής και των δυο πλευρών. Όλοι ανταμώνουν «μέσα στο σπίτι». Οι ζωντανοί τρέχοντας να φτάσουν. Και η πεθαμένη ακίνητη, «*-τη νύχτα εκείνη των ακάνθινων σιωπών...*»

Διάσπαρτο σε αρκετά ποιήματα το μοτίβο του πατρικού σπιτιού, επιβεβαιώνει τη βιοματική μνήμη αλλά και την δυνατότητα της ποίησης να δίνει τις διαστάσεις του ονείρου, όταν ακυρώνεται μοιραία η επιστροφή: *Σπίτι άλλο δεν κατέχω / που να με κατοικεί κι εγώ την ιστορία του / στον ύπνο μου κατάλυμα να έχω* (Αλίκυρνα, σ. 48). Με τις εικόνες του πατρικού σπιτιού, αυτού του πρώτου καταφυγίου, συγκροτείται και ο παράδεισος του ανθρώπου και επουλώνονται οι πληγές του όσο επιστρέφει, ακόμα και στα όνειρά του. Αυτό ακριβώς συμβαίνει με το ονειρικό σπίτι του Νίκου Αντωνάτου. Είναι αναμφισβήτητη η επιστροφή του ποιητή στην παιδική ηλικία και την αθωότητά της. Στο Μεσολόγγι, στην οδό Γιαννάκη Ράγκου, τώρα αριθμός 8.

Εδώ η αρχή, εδώ και το τέλος του παραδείσου.

A9.7. Διαμαντής Ζέρβας, «Τα Χειρόδεικτα», περ. *Εμβόλιμον*, τχ. 89-90 (Καλοκαίρι – Φθινόπωρο 2019). [Κείμενο ομιλίας κατά την παρουσίαση της ποιητικής συλλογής, Στοά του Βιβλίου, Αθήνα, 16.02.2018].

[Σύντομη εισαγωγή]

Σχεδόν τρία χρόνια μετά την τελευταία του ποιητική συλλογή, *Εικόν ή λίθος*, στα τέλη του 2017 ο Νίκος Αντωνάτος επιστρέφει με την ένατη ποιητική του συλλογή υπό τον τίτλο *Τὰ Χειρόδεικτα*. Ο τίτλος της συλλογής *prima facie* είναι κάπως αινιγματικός: Δεν πρόκειται για μια συνηθισμένη λέξη, «κουρασμένη» από τις συζητήσεις της καθημερινότητας. Ο όρος *Χειρόδεικτα* απαντά στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή, στο στίχο 901. *Χειρόδεικτος* είναι αυτός που δείχνεται *διὰ τῆς χειρὸς*, ο ολοφάνερος, επίθετο από το αντίστοιχο ρήμα *χειροδεικτέω*. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, πως πρόκειται για έναν τίτλο - νεύμα του Αντωνάτου προς τους θησαυρούς της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, τους οποίους ο ίδιος μελετά εφ' όρου ζωής και συνομιλεί διαρκώς μαζί τους, είτε μέσω της ποίησής του είτε μέσω της γοητευτικής διαδικασίας της μετάφρασης.

Ο αναγνώστης κρατά στα χέρια του μια συλλογή 74 ποιημάτων, τα οποία είναι χωρισμένα σε πέντε υποενοότητες - ομάδες ποιημάτων. Παρότι η εκτενέστατη αυτή συλλογή είναι ενιαία, προσπάθησα να εξετάσω τις ενότητες αυτονομημένες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι σύμβολα, εικόνες και μοτίβα της ποίησης του Αντωνάτου δεν διαπερνούν ολόκληρη τη συλλογή.

A. Τόπος βαθύς - αμέγαρτος

Η πρώτη ομάδα, που αποτελείται από 18 ποιήματα, φέρει τον τίτλο «Τόπος βαθύς – αμέγαρτος». Και πάλι ο όρος προέρχεται από το ένδοξο γλωσσικό μας παρελθόν: *Αμέγαρτος* (από το *ἀ στερ.* και το ρήμα *μεγαίρω*) είναι ο *ανεπιφθόνητος*, ο *μη φθονούμενος*, αυτός που δεν προκαλεί το φθόνο. Στο λεξικό, όμως, διαβάζουμε ότι για πράγματα και καταστάσεις, *αμέγαρτος* αποκαλείται ο *λυπηρός*, ο *μελαγχολικός*, ο *θλιβερός*. Δυστυχής ή άθλιος είναι ο αμέγαρτος άνθρωπος.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, σε έναν τόπο βαθύ και μελαγχολικό, «ανοιχτά της νύχτας» (για να δανειστώ έναν τίτλο από προηγούμενη συλλογή του ποιητή). Με διάθεση παρατηρητή και σε έντονα εξομολογητικό τόνο, το ποιητικό υποκείμενο αποφασίζει μια βαθιά ενδοσκόπηση, μεσούσης της νυκτός, *συγχύζοντας το σκο-*

τάδι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει. Αυτή η διάθεση υποκινείται από ένα έντονο υπαρξιακό άγχος, μια επιθυμία επιβεβαίωσης ότι το ποιητικό υποκείμενο είναι ακόμη ζωντανό, θάλλον, παρόν, και, παρότι τα χρόνια έχουν περάσει, και τα καρβαφικά κεριά έχουν πληθύνει σ' έναν απολογισμό ζωής, η ψυχή φλέγεται, είναι ζωντανή και παρούσα, *εφημερεύει*, όπως χαρακτηριστικά προτάσσεται στην αρχή της ενότητας.

Στο ποίημα ΕΝΔΟΧΩΡΑ εξυμνείται η σιωπή, στην οποία ο ποιητής αποδίδει διαδοχικά ιδιότητες – ψηφίδες του αρχαίου κόσμου: άλλοτε ντύνεται κάποιο αρχαίο σκηνικό, αποκτώντας την ακουστική ενός αρχαίου θεάτρου και τη μίμηση της αρχαίας τραγωδίας και άλλοτε γίνεται μια πόλη – κράτος, που οχυρώνεται μέσα στα τείχη των χειλιών, στο περίφημο ομηρικό *ἔρκος ὁδόντων*. Άλλοτε αντίκτυπος της καρδιάς και άλλοτε δομή μαθηματική, για να μπορέσει να επωμιστεί *ασύλληπτα μεγέθη – πάθη*.

Μαζί με τη σιωπή ο χρόνος που έφυγε ανεπιστρεπτί και η παιδική ηλικία που έχει καταφέρει να κρατήσει ακέραιη στην ψυχή του το υποκείμενο. Μαζί και όσα δεν έγιναν κι αφήθηκαν για αργότερα... Με ωριμότητα και έντονα φιλοσοφική διάθεση, το ποιητικό υποκείμενο ατενίζει τη ζωή, εξομολογείται και παραδέχεται λάθη, αβλεψίες, καθώς και την αδυναμία του απέναντι στο χρόνο, που αλλοιώνει τα πάντα στο πέρασμά του.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επισήμανση που γίνεται από τον ποιητή στο ποίημα ΑΣΥΝΤΑΧΤΗ, ότι ο άνθρωπος αλλάζει την άποψη που έχει για τη ζωή, ανάλογα με το σημείο που βρίσκεται: όσο είναι μικρός, η ζωή φαντάζει ατελείωτη. Η φήμη της, όμως, τελικά κινείται αντιστρόφως ανάλογα με τη διάρκειά της: όπως η Μόνα Λίζα ή η Παριζιάνα της Κνωσού που κοσμεί το εξώφυλλο της συλλογής, έχουν τεράστια φήμη, αλλά είναι έργα ασυνήθιστα μικρού μεγέθους, το ίδιο συμβαίνει και με τη ζωή: *καθώς τα χρόνια / μεγαλώνουν, το φάσμα / της αθανασίας μικραίνει – και λείπουνε πολλοί* [από το ποίημα ΦΑΙΝΕΤΑΙ ΜΟΙ..., κατά το ομώνυμο της Σαπφούς]

Και μιας και αναφέρθηκα στη Σαπφώ, θα ήθελα να επισημάνω ότι η θεματολογία της ποίησης του Αντωνάτου βρίσκεται κοντά σε σπουδαίες πτυχές του αρχαϊκού λυρισμού. Το υπαρξιακό άγχος, η αγωνία για τη νιότη που πέρασε και το *ἀργαλέον γῆρας*, η έντονη διάθεση για ενδοσκόπηση και η ουσιαστική κατανόηση

ότι αυτό που κρατά τον άνθρωπο όρθιο είναι που η καρδιά χτυπά ακόμη *τα άσπρα πλήκτρα των / φωνηέντων* (από το ποίημα ΤΑ ΠΛΗΚΤΡΑ), όλα αυτά μας φέρνουν πολύ κοντά στην αρχαϊκή λυρική ποίηση, στον Αρχίλοχο, το Σιμωνίδη τον Κείο και περισσότερο τον Μίμνερμο, ο οποίος παραπονιέται σε κάποιο ποίημά του ότι η «*τιμήεσσα ἤβη γίγνεται ὀλιγοχρόνιον ὥσπερ ὄναρ*» (5D). Και έρχεται σαν απάντηση η στροφή του Αντωνάτου: *Έτσι κι η παιδική μου πέρασε ηλικία / κι έμεινε πίσω της ανάγλυφος ο χρόνος / με τόσα οράματα και τώρα ακόμη / να χρονίζουν/ πλασμένα αρχικά μ' εκείνη την πνοή / που κι αν δεν ξέρεις μπορείς / να υποθέσεις πως σου χρωστούν / και θάνατο και αθανασία. [ΦΑΙΝΕΤΑΙ ΜΟΙ...]*

B. Τα Χειρόδεικτα

Η δεύτερη ομάδα ποιημάτων είναι διαιρεμένη σε δύο υποενότητες, η πρώτη με 15 και η δεύτερη με 11 ποιήματα. Η ενότητα αυτή στο μεγαλύτερο μέρος της περιλαμβάνει ποιήματα που σχετίζονται με την τέχνη του υποκειμένου· πρόκειται για ποιήματα ποιητικής.

Τα ποιήματα αυτά μας επιτρέπουν να εισέλθουμε στο εργαστήριο του ποιητή και να κρυφοκοιτάξουμε το *τι*, το *πώς* και κυρίως το *γιατί* του ποιητικού φαινομένου. Το ποιητικό υποκείμενο αντιλαμβάνεται την ποίηση άλλοτε ως οφειλή, άλλοτε ως την προσπάθεια σύζευξης της καρδιάς και του νου και άλλοτε ως φως. Ένα φως όμοιο με το χριστιανικό, το *ἄρρητον Φως*, που και οι ίδιοι οι ποιητές το κατέχουν αδιάδακτο.

Τα χαρακτηριστικά του ποιητή, όπως μας τα δίνει ο Αντωνάτος στο ποίημα ΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ, μας παραπέμπουν στην ταυτότητα του αρχαίου, επικού ποιητή: του ποιητή – φορέα της ποιητικής τέχνης των Μουσών. Ο ποιητής, χωρίς συναίσθηση, είναι απλά ένα μέσο, για να φτάσει η ποίηση από τις Μούσες στον άνθρωπο. Γι' αυτό και οι ποιητές, στην κατά Αντωνάτο εκδοχή, παρασύρονται από το ατόφιο φως και καίγονται από αυτό, όπως έπαθε και ο βασιλιάς Ανήλιαγος, σύμφωνα με τον οικείο αιτωλικό μύθο.

Η σκέψη που έκανα, διαβάζοντας τη συλλογή, είναι γιατί να ονομαστούν *Χειρόδεικτα* τα συγκεκριμένα ποιήματα, με τη συγκεκριμένη θεματική; Είναι ίσως κάτι που επιχειρεί να πει ο ποιητής για την τέχνη του; Πρόκειται για μια τοποθέτηση ως προς τον τρόπο που εκείνος αντιλαμβάνεται τη δημιουργία; αποκαλυ-

πτική είναι η εξομολόγησή του στο ποίημα ΞΗΜΕΡΩΜΑ:

Όταν δεν θα μπορώ να είμαι / γράφοντας χρήσιμος / θα κάψω τότε το μυαλό μου /— αν δεν με κάψει εκείνο — / να γράψω μίαν αδάμαστη γραφή / σαν της Φαιστού το δίσκο: // «χωρίς ραφή και ράμμα».

Η έντονη σωματικότητα είναι διαρκώς επαναλαμβανόμενο στοιχείο στα ποιήματα αυτά. Τα χέρια επανέρχονται διαρκώς, είτε πρόκειται για τα χέρια του ποιητή που δημιουργούν *με αγωγή χειρώνακτα*, είτε για τη λεύκα που τεντώνεται σα μπράτσο είτε για τις σκιές που περνούν από την άμμο σα χέρι που σταυροκοπιέται πάνω στο στήθος.

Τα τοπία, τα στοιχεία της φύσης και τα αντικείμενα, όλα συμμετέχουν στο υποβαλλόμενο συναίσθημα, πολλές φορές το προϋποθέτουν και το ορίζουν με τη δράση τους, όπως εκείνη την υπερρεαλιστική νύχτα στη Βιέννη, που οι κουρτίνες χάνουν την υπόστασή τους και γίνονται γκρίζα σύννεφα, τα φύλλα της λεύκας προσπαθούν να ξελογιάσουν σαν εύθυμα κοριτσίστικα λόγια και το ξύλινο σπιτάκι αγκαλιάζει το ποιητικό υποκείμενο και δεν το αφήνει να φύγει. Άνθρωπος και φύση, διαπιστώνουμε ότι συναποτελούν μια ηθική δύναμη που συνιστά μια νέα μεταφυσική.

Ο Αντωνάτος διαλέγεται με το τοπίο και δη με τα πολυαγαπημένα του *πετρωμένα χώματα*, το ένδοξο σολωμικό *αλωνάκι*, την αγαπημένη του αιτωλική γη. Στο ποίημα ΕΠΙΣΚΕΨΗ, το ποιητικό εγώ βρίσκεται στην αρχαία Πλευρώνα, ακολουθούμε τον ποιητή – περιηγητή. Λαμβάνοντας ως αφορμή τον ιστό μιας αράχνης εντός του αρχαιολογικού χώρου, ο ποιητής διαπιστώνει το μεγαλείο του πολιτισμού μας. Σαν το Σεφέρη της Ασίνης ή τη Δημουλά των Δελφών, ο Αντωνάτος ταξιδεύει στα χνάρια του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, περιεργάζεται το τοπίο και, με έντονα φιλοσοφική διάθεση εκφράζει την ουσία όσων αντικρίζει: *Και είπα: όπως το άπειρο είναι ο ίδιος / ο Θεός, το θέατρο είναι ο επίλεκτος ιστός / που μέσα κατοικεί... ο πλάστης του!* [ΕΠΙΣΚΕΨΗ]

Κρατώ για το τέλος την αναφορά στο ποίημα ΒΡΕΧΕΙ ΑΚΟΜΗ. Πρόκειται για την συγκλονιστική οφειλή στη μάνα. Στο ποίημα αυτό, που διαφέρει και μορφικά και γενικότερα από τα υπόλοιπα, παρακολουθούμε ένα υστερόγραφο προς τη μητέρα του ποιητή. Με φόντο το μουσκεμένο από τη βροχή Μεσολόγγι, ο γιος παραδέχεται στη μάνα ότι έγραφε ποίηση, της αποκαλύπτει αυτήν την ιδιότητά του.

Και μάλιστα, χωρίς αυτή να το γνωρίζει, της αφιέρωνε πολλά ποιήματά του. Έχουμε έναν ζωντανό διάλογο με το πλέον αγαπημένο πρόσωπο του καθενός μας (εξάλλου και αυτή δεν είναι άλλη μια λειτουργία της ποίησης;).

Γ. Το μακρινότερο κοντά

Η σύντομη αυτή υποερότητα, με 7 ποιήματα, έχει ως μότο της το ποίημα *Πουλάκι ξένο*, του Ιωάννη Βηλαρά. Τα ποιήματα αυτά κινούνται στον θεματικό άξονα της απόστασης, της κάθε λογής απόστασης, αφού οι έννοιες *κοντά* και *μακριά* διαπλέκονται σε διαφορετικό κάθε φορά καμβά.

Η αρχαία ελληνική γραμματεία είναι διαρκώς παρούσα και σε αυτήν την υποερότητα, καθώς η αναφορά και η αναγωγή σε αυτήν καλύπτει περίπου τα μισά ποιήματα.

Η κατά Απολλώνιον Μήδεια ζωντανεύει μπροστά στα μάτια μας τη στιγμή της μεγάλης της απόφασης να ακολουθήσει τον Ιάσονα *μακριά κι απ' το μακρινότερο*, ο σιωπηλός Εμπεδοκλής ο Ακραγαντίνος καίγεται από την Αίτνα, και η υπομονετική Πηνελόπη, που ήξερε πώς να μακραίνει το χρόνο της αναμονής. Σταθερά θέματα και εδώ η φθορά, το τέλος, ο χρόνος που τρέχει.

Παρότι η ομάδα αυτή μας υποβάλλει την έννοια της ξενιτειάς, πουθενά δεν γίνεται μνεία σ' αυτήν. Οι έννοιες της απόστασης, του *κοντά* και του *μακριά*, μάλλον δε σχετίζονται με αποστάσεις στο χώρο, αλλά με αποστάσεις στο χρόνο. Η απόσταση που δημιουργεί ο χρόνος, θαμπώνοντας το γυαλί της μνήμης, η απόσταση που η ψυχή παίρνει, καθώς ξενιτεύεται από πράγματα που αγαπά και η απόσταση που δημιουργεί ο θάνατος ανάμεσα στον άνθρωπο και στη γεμάτη όνειρα νιότη του: *Ποιος θάνατος μπορεί πιο / γρήγορα να τρέξει από τη νιότη // το μήνυμα να φέρει της ζωής / σ' έναν ετοιμοθάνατο...* [ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΜΕΛΛΟΝ]

Δ. Πνευστά της σιωπής

Περνάμε στην προτελευταία υποερότητα της συλλογής, η οποία αποτελείται από 12 ποιήματα. Ο τίτλος της εξαρχής υποδηλώνει τη σχέση της με τον ήχο. Πρόκειται για τίτλο που εμπεριέχει και τον ήχο και την απουσία του, δημιουργώντας το οξύμωρο *Πνευστά της σιωπής*.

Είναι φανερό η διάθεση του Αντωνάτου στην ενότητα αυτή – πιο έντονα από οπουδήποτε αλλού στη συλλογή αυτή – να στοχεύσει στο ηχητικό αποτέλεσμα,

στον ήχο των λέξεων. Ποιήματα αισθητά πιο ρυθμικά, αρκετά με ομοιοκαταληξία και εσωτερικό ρυθμό, με έντονες τις παρηχήσεις, χωρίς να απουσιάζουν και τα ποιήματα σε ύφος πεζολογικό. Στήνεται, λοιπόν, καμβάς θαλασσινός και επιχειρείται ανασκαφή στις λέξεις, στη σκαπτή ύλη της ελληνικής γλώσσας που ο Αντωνάτος αγαπά και μελετά: *Θάλασσα, της αρμύρας σου / το λάμδα είμαι εγώ / της κάθε παραλίας σου / το σίγμα το διπλό / και στον βαθύ του θήτα σου / πλανιέμαι το βυθό* [ΚΑΝΤΡΙΑΙΕΣ, Β - караβούλια].

Η φύση δονείται από συναισθήματα και γίνεται φορέας τους. Το τοπίο φέρει τη θλίψη, τη στασιμότητα, τη διάψευση της ελπίδας. Στο φυσικό κόσμο της ποίησης του Αντωνάτου καθρεφτίζονται όψεις της ανθρώπινης ψυχής, υποβάλλονται αποχρώσεις και ποιότητες του καθενός μας: *Στη λίμνη μέσα την τεφρή / οι ανθισμένες λιμνοφίλες / έβγαζαν τα κεφαλάκια τους / θλιμμένα μώβ ανθεστήρια / πάνω απ' τις στάσιμες / υγρές τους αυταπάτες* [ΚΑΝΤΡΙΑΙΕΣ, Γ - ασπόνδυλα].

Η αγωνία για το τέλος είναι και εδώ παρούσα. Ωστόσο, διασκεδάζεται από μια ιδιότυπη διπλωματία: αυτήν των χτύπων της καρδιάς, που συνεχώς πραγματεύεται το αύριο, το κάθε αύριο, το μέλλον. Ίσως και γι' αυτό, επειδή η καρδιά με το σφρίγος της νιότης διαπραγματεύεται ακόμη, και ο θάνατος να είναι *παλινάγρετος*, όπως προτάσσει ο ποιητής στο ποίημα ΥΣΤΕΡΟΦΗΜΙΑ, δηλαδή θάνατος διαρκώς ανακαλούμενος, διαρκώς αναιρούμενος (και πάλι μια ομηρική, επική λέξη, έρχεται να υπενθυμίσει το διαρκή διάλογο του Αντωνάτου με την αρχαιότητα).

Αυτή η αγωνία για το τέλος που επικρέμαται σε ολόκληρη τη συλλογή φωτίζει, κατά τη γνώμη μου, και την παρουσία του έρωτα στη συλλογή. Ο έρωτας είναι ελάχιστα παρών στα *Χειρόδεικτα* και στα ποιήματα που εμφανίζεται δεν είναι κυρίαρχος. Πρόκειται για «αναχρονισμό». Δίνει ζωή σε ό,τι αγγίζει το αντικείμενο του πόθου, αλλά δεν είναι πια εδώ.

Οι μορφές είναι εδώ, αλλά δεν είναι όπως πριν. Ο πανδαμάτωρ χρόνος έδρασε και το αποτύπωμά του είναι ορατό. Είναι η ψυχή, όμως, αυτή που κινεί τα πάντα, κρατά σε εγρήγορση το νου, αντικαθιστά, υποκαθιστά και φτάνει να επανορθώνει τη φθορά που ο χρόνος προκάλεσε σε οτιδήποτε φθαρτό:

Κι αν δεν υπάρχουν / όπως σ' αγάπησα / έχω τη δύναμη / να σ' εφευρίσκω / κι όλη τη θέληση / να σ' απεργάζομαι / μεσ' από μια ανυπάκουη / και απερίφραστη ψυχή [AMOR OMNIA].

Ε. Ψυχής κόμιστρα

Στα περισσότερα από τα 11 τελευταία ποιήματα της συλλογής δίνεται η νύχτα ως χρονικό στίγμα (άλλοτε την ώρα που πέφτει το σούρουπο ή πριν κλείσουν της νύχτας οι πόρτες και άλλοτε βαθιά, στην καρδιά της νύχτας).

Είναι η ώρα που οι μνήμες ζωντανεύουν, που γεννιέται στην ψυχή του ανθρώπου *αιωνόβια νοσταλγία*. Στο ποίημα, όμως, ΕΡΗΜΙΕΣ, το ποιητικό εγώ παραπονιέται που κανείς πια δεν θέλει να θυμάται, κανείς δεν αγγίζει τη μνήμη του κι έτσι *στράγγισαν τα όνειρα*.

Ο ύπνος με τη μεταφυσική του διάσταση ως βουτιά στη μνήμη και το υποσυνείδητο κυριαρχεί στην ενότητα αυτή.

Την ώρα που το φως υποκλίνεται στο βαθύ σκοτάδι, φαίνεται πως από την ψυχή του ανθρώπου αναδύονται μνήμες και κυριαρχεί νοσταλγική διάθεση: *Ξύπνησα μ' όλη τη νοσταλγία / να μου ορμάει κατά πρόσωπο / σα ζώο αγριεμένο, όπως χαρακτηριστικά ομολογεί ο ποιητής στο ποίημα ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ Νο 1.*

Βέβαια, την ώρα αυτή είναι που ο ποιητής, με τη μοναξιά του και τις τόσο εύγλωττες σιωπές του, «ματώνει» για να κλείσει σε λέξεις την έμπνευσή του: *Σ' ένα τοπίο αγρόπνιας / η μοναξιά του ποιητή σφιχτοδεμένη / κι η σιωπή του ασυγκράτητη / προτού σας δώσει / την πληγή στην άκρη απ' το μαχαίρι. [AMOR FATI]*

Ποιητής, νοσταλγός, αναπάντεχος επισκέπτης μέσα στη νύχτα, όποιος και να είναι αυτός, ανυποψίαστος ή μη, το ποιητικό εγώ, που προτάσσει την ψυχή του ως απάντηση στη φθορά του χρόνου αναζητά τα κόμιστρα της ψυχής. Τι είν' αυτό που του δίνει ζωή; Κατά την άποψή μου, η απάντηση δίνεται στο τελευταίο ομώνυμο ποίημα: είναι η ελπίδα. Ελπίδα προσωπική, ίσως, όμως και ελπίδα πανανθρώπινη. Τόσο προσωπική που καταλήγει πανανθρώπινη. Ευγνώμων για ό,τι του δόθηκε, ο ποιητής την μετατρέπει σε προσευχή για τα μελλούμενα, για να παραμείνει ευαίσθητη και ακριβή η ματιά του και να εξακολουθούν τα πράγματα να του κάνουν εντύπωση.

Επίλογος

74 ανάσες, όσες και τα ποιήματα αυτής της συλλογής, συνθέτουν ένα τοπίο έντονης ενδοσκόπησης, απογύμνωσης της ψυχής και παραδοχής ότι ο χρόνος δεν είναι απερίοριστος· φθείρει· μόνο, όμως, ό,τι μπορεί. Την ψυχή ίσως και να μην μπορεί.

Ποιήματα σύντομα, ακανόνιστα ως προς τη μορφή, σε πεζολογικό ύφος και σπάνια με ομοιοκαταληξία. Χειροποίητα δημιουργήματα ενός ποιητή που αποκαλύπτει και αποκαλύπτεται. Με γλώσσα πολυεπίπεδη, πολλές φορές κατευθείαν από τον Όμηρο ή την δημοτική μας ποίηση.

Ποιήματα απλά. Με την έννοια ότι το *απλό είναι μυστηριώδες και μυστηριακό*. Το *πολύπλοκο είναι κατασκευη* [Όλια Λαζαρίδου]. Η ποίηση, όμως, δεν είναι κατασκευάσμα. Είναι μυστήριο.

Η δική μου ανάγνωση των ποιημάτων ήταν περίπου αυτή, κάπως έτσι μίλησαν σε μένα. Για το αν ήταν καίρια όσα ειπώθηκαν ή όχι, θα χρησιμοποιήσω μια φράση που είπα στον κύριο Αντωνάτο κάποτε, σε μια άλλη μας συζήτηση, σε διαφορετικά συμφραζόμενα: *Μεταξύ ποιητού και φιλολόγου, ο ποιητής έχει πάντα δίκαιο*. Σας ευχαριστώ πολύ.

A9. 8. Ηλίας Κεφάλας, [για την ποιητική συλλογή *Ta Χειρόδεικτα*], αναρτημένο στο fb, 03.01.2021.

Ένατη συλλογή του Νίκου Αντωνάτου. Ο Νίκος έγραψε ποίηση που τη θυμάται κανένας εύκολα και όχι μόνο χάρις στους διαλεγμένους τίτλους των συλλογών του, αλλά χάρις στο ίδιο το περιεχόμενό τους που είναι πάντα ένας λόγος μεστωμένος με ουσία και αληθινή συγκίνηση. Μνημονεύω τα προηγούμενα βιβλία: *Δέδυκεν* (1983), *Αγρός κεραμέως* (1990), *Ανοιχτά της νύχτας* (2000), *Αλίκυρνα* (2003), *Αυλός λελοπημένος* (2006), *Θητεία* (2007), ...*δεν είναι πια καιρός* (2011), *Εικόν η λίθος* (2014). Στα *Χειρόδεικτα* εναλλάσσονται ποιήματα μικρά με ακόμα μικρότερα, δίνοντας την εντύπωση ότι η ανάσα κονταίνει έχοντας φτάσει στην αλήθεια, οπότε και ένας ψίθυρος είναι αρκετός για να την διατυπώσει. Παράλληλα θέλει να προφτάσει να δώσει το δικό του χρώμα, τη δική του εκδοχή για απλά καθημερινά πράγματα, περί των οποίων όλοι οι προλαλήσαντες έχουν αποφανθεί με τον δικό τους τρόπο. Τι μπορεί να προσθέσει όμως τώρα ένας ποιητής πάνω στα πολυδουλεμένα θέματα της ποίησης; Μα, τη δική του φωτιά απολύτως για να πυρπολήσει τις λέξεις του και αν μπορέσει να τις κάψει, φανερώνοντάς μας έτσι το απόγειο της συγκίνησής του. Ο Αντωνάτος με μοναδικό εργαλείο του τη μνήμη που ολοκληρώνεται σαν φωτεινή πανσέληνος και καταναγάζει μαζί με

τις γνώσεις του έρχεται στο νέο του έργο να μας χαρίσει παιδευτικά και τεχνοτροπικά ποιήματα ώστε και να μαθαίνουμε και να ευφραινόμαστε. Η σημασία του έγκειται στο τί επιλέγει κάθε φορά να μας κοινοποιήσει και στο πώς. Τα χειρόδεκτα ποιήματά του τον δικαιώνουν.

ΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

*Οι ποιητές δεν έχουνε στον ήλιο μοίρα
κι όχι γιατί έχασανε το φώς τους
αλλά διότι κάποτε - δηλαδή συχνά
κάτι τους παρασέρνει κι όπως
ο βασιλιάς Ανήλιαγος ξεχνιούνται
και πεθαίνουν με το ίδιο φώς που
πάσχιζαν να μεταδώσουν όσο ζούσαν
- εκείνο που κατέχονε αδίδακτο*

A9.9. Δήμητρα Γ. Κιούση, «Η μορφοποίηση του μη όντος και η ελεγειακή διάσταση των Χειροδεικτών του Νίκου Αντωνάτου», περ. Φιλολογική, Έτος 39, τχ. 154 -155 (Ιανουάριος - Ιούνιος 2021).

Ο τίτλος της συλλογής του Νίκου Αντωνάτου *Τα Χειρόδεκτα* (2017)³¹ και της ομότιτλης ενότητας ποιημάτων της –εντυπωσιακός και αινιγματικός– ανασύρεται από τον πλούτο του ορυχείου της ελληνικής γλώσσας και αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Το επίθετο απαντά στον στίχο 901 στην τραγωδία *Οιδίπους Τύραννος* του μεγάλου τραγικού ποιητή, Σοφοκλή, *εί μη τάδε χειρόδεκτα/ πᾶσιν ἀρμόσει βροτοῖς*, για να δηλώσει τα χειροπιαστά, τα δακτυλοδεικτούμενα, τα πρόδηλα, τα πασιφανή σε όλους τους ανθρώπους (*χείρ και δείκνυμι/ δεικνύω τα δύο συνθετικά, «ό δια τῆς χειρὸς δεικνυόμενος»* η σημασία του επιθέτου *χειρόδεικτος*). Η αγάπη του Αντωνάτου για την αρχαία ελληνική γλώσσα είναι έκδηλη και στους τίτλους παλαιότερων έργων του, *Αυλός λελυπημένος* (2005), *Αλίκυρνα* (2003), *Αγρός Κεραμέως* (1990), *Δέδυκεν* (1983).³²

³¹ Νίκος Αντωνάτος, *Τα Χειρόδεκτα*, Αθήνα 2017: Θεμέλιο, σελ. 111.

³² «Ο Νίκος Αντωνάτος (Μεσολόγγι, 1937) εμφανίστηκε στα Νεοελληνικά Γράμματα επίσημα το 1959 με το ποίημα «Το μεγάλο τραγούδι» που βραβεύτηκε στον πανελλήνιο φοιτητικό διαγωνισμό του περιοδικού *Πανσπουδαστική* (με κριτική επιτροπή τον Λέοντα Κουκούλα, Ανδρέα Καραντώνη, Όμηρο

Προς τα πού μας δείχνει να κοιτάζουμε ο ποιητής με *Τα Χειρόδεικτα*; Ποιά είναι η πρόθεσή του; Ο Αλέξης Ζήρας έχει διατυπώσει τη δική του πρόσληψη, την οποία αποδεχόμαστε και υιοθετούμε: «Τα *Χειρόδεικτα*, ως επιλογή, δεν είναι απλώς ή κατά τύχη ο τίτλος μιας ενότητας των ποιημάτων του Αντωνάτου. Πολύ περισσότερο υπονοεί, μέσω του τίτλου, μια κατάσταση πραγμάτων, μια κατάσταση που χαρακτηρίζει, πέρα από τα ποιήματα, πέρα από τις λέξεις με τους συμβολισμούς τους, πέρα από τις εικόνες, την ουσία του ζωϊκού φαινομένου με τον τρόπο που αυτό σχηματίζεται ως υλικός, σταθερός πυρήνας, πίσω από τις φαινομενικότητες της ποιητικής ομιλίας και της γραφής».³³ Συμπληρώνοντας θα λέγαμε πως τα ποιήματα της συλλογής – εξαιρουμένων κάποιων που αναφέρονται ίσως, σε συγκεκριμένα προσωπικά βιώματα και συγγενικά πρόσωπα που υπήρξαν, όπως τα ποιήματα «Εις το όνομα του πατρός» (σ.53), «Η θεία Μαγδαληνή» (σ. 58), «Σπασμένα πιάνα» (σ. 54), «Βρέχει ακόμα...-γράμμα στη μάνα υστερόγραφο-» (σ. 56)–, αφήνουν στον αναγνώστη την αίσθηση πως ο ποιητής συγκρούεται με το Τίποτα και το Μηδέν, σ' έναν κόσμο άυλο, σ' έναν χωροχρόνο ανύπαρκτο, στον οποίο όμως, προσπαθεί να δώσει μορφή και υπόσταση, να τον ανασύρει από τη Σιωπή με τον Λόγο και από το Έρεβος στο Φως.

Με άλλα λόγια, το επίθετο *χειρόδεικτα* χρησιμοποιείται ειρωνικά και μετωνυμικά στη συλλογή του Αντωνάτου, προκειμένου να εκφράσει τη μάταιη αναμέτρηση του ποιητή με το ασύλληπτο και το άφατο, με την ατελέσφορη ποιητική

Μπεκέ) κι ενώ δημοσίευε κατά καιρούς ποιήματα σε περιοδικά, εντούτοις η πρώτη του ποιητική συλλογή *Δέδουκεν* (Ηριδανός) ήλθε στο φως της δημοσιότητας το 1983. Ακολούθησε το 1990 ο *Αγρός Κεραμέως* (Θεμέλιο) και το 2000 το τρίτο ποιητικό βιβλίο του *Ανοιχτά της Νύχτας* (Γαβριηλίδης). Το 2003 από τις ίδιες εκδόσεις κυκλοφόρησε το τέταρτο βιβλίο του *Αλίκυρνα*, τίτλος που δηλώνει τη συγγένεια ενός αρχαίου ελληνικού τόπου με την εσώτερη γεωγραφία του ποιητή. Ο Νίκος Αντωνάτος ανήκει στη δεύτερη μεταπολεμική γενιά (1929-1940), όπως ονομάζει η λογοτεχνία όσους γεννήθηκαν λίγο πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, για να προσδιορίσει σαφέστερα το πνευματικό και ιστορικό τοπίο που άσκησε πάνω στους λειτουργούς της τέχνης τη «*λυρική του αγωγή*». Βλ. Χρυσούλα Σπυρέλη, «Σημάδια της ψυχής - εκ γενετής στην ποίηση του Νίκου Αντωνάτου» στον τόμο, Χ. Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία-Βιβλιογραφία-Ανθολόγιο (1983 - 2007)*, «Παπαχαλαράμπειος» Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2008, σ. 79. Νεότερες εκδόσεις του Νίκου Αντωνάτου είναι: *Θητεία - 619 Τ.Π.* (Ο Πολίτης, 2007), ...*δεν είναι πια καιρός* (Γαβριηλίδης, 2011), *Εικόν η λίθος* (Γαβριηλίδης, 2014). Ευχαριστώ θερμά την κυρία Χρυσούλα Σπυρέλη για την αποστολή του παραπάνω βιβλίου, μετά από αίτημά μου, και την καθηγήτριά μου, ομότιμη καθηγήτρια κλασικής φιλολογίας του Ε.Κ.Π.Α, Μαίρη Ι. Γιόση για τη γνωριμία με την ποίηση του Νίκου Αντωνάτου.

³³ Αλέξης Ζήρας, «Ένας εμπεδόκλειος επίγονος», εφημ. *Η Αυγή*, 04/06/2018, διαθέσιμο στον ιστότοπο https://www.avgi.gr/enthetta/277206_enas-empedokleios-epigonos (τελευταία πρόσβαση 15/7/2021).

περιπέτεια της αποκρυστάλλωσης του μη όντος σε όν. Ο ποιητής μάχεται να αιχμαλωτίσει τη στιγμή και να παγώσει τον χρόνο· αυτήν μας υποδεικνύει και εκεί μας προτρέπει να στρέψουμε το βλέμμα. Ο τόπος όμως, *βαθύς-αμέγαρτος, σέρνεις μαύρη γραμμή και συγχύζεις το σκοτάδι*· ο χρόνος αμείλικτος, το ίδιο η φθορά· και ο θάνατος, αναπότρεπτος:

ΤΕΛΕΥΤΗ

Εκεί σε βρίσκει ο θάνατος / όπου άλλος κανείς / πού ήσουνα δεν ξέρει/ και σε γυρίζει πίσω αλύγιστο / και δίχως λεπτομέρειες / χωρίς ν' αποκαλύπτει/ πού χάθηκες κι ούτε τι / έχεις πίσω ανολοκλήρωτο / διά παντός αφήσει. (σ. 18)

Η ποίηση του Αντωνάτου, όπως επισημάνθηκε από τον Αλέξη Ζήρα,³⁴ γονιμοποιείται από τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, από τον Εμπεδοκλή τον Ακραγαντίνο κυρίως, στο έργο του οποίου, *Περί φύσεως*, παρουσιάζεται η λέξη «σφαίρος». Στον Εμπεδοκλή πυρήνας του κόσμου θεωρείται ένα σώμα σαν σφαίρα στον έναν πόλο του οποίου υπάρχει η Φιλότητα και στον άλλον το Νείκος, δυνάμεις με τις οποίες κυβερνιέται ο κόσμος.³⁵

ΑΝΑΙΡΕΣΗ

Σάμπως να ζεις τη μοίρα σου/ σε γυάλινη κλεισμένος σφαίρα// που όταν κάποιος την ανακινεί/ σκορπάει μέσα της μεμιάς ο χρόνος (σ. 20)

Στην άκρη των *Χειροδείκτων* υπάρχει πάντα μια εικόνα, μια «φωτογραφία». Ο ποιητής προσπαθεί να συλλάβει το φευγάλο – *Και τώρα που άνοιξε και έκλεισε ο φωτοφράκτης σαν μάτι αδέκαστο και συνελήφθη ο χρόνος*³⁶ –, να ενώσει τις ψηφίδες και να ακινητοποιήσει τον χρόνο. Τότε η στιγμή κρυσταλλώνεται και μεταβάλλεται σε μνήμη και νοσταλγία, οι οποίες προκαλούν τον θρήνο, την ελεγεία για τη φθορά.

ΒΛΕΠΩ

κοῦρος ἐὼν ἔτι γυμνός, ἔτι πλοκάμοισι γεγηθώς, Ἀργοναυτικά, Β707

³⁴ Αλέξης Ζήρας, ό.π.

³⁵ Ομοίως και στη συλλογή *Σχιστή Οδός* (1992) της Μαρίας Κυρτζάκη εμφανίζεται η εμπεδοκλεία «μπάλα σφαίρος»: «Σαν κουβάρι γραμμιάτων του τίποτα – μπάλα σφαίρος και είπανε κόσμος/ εννοιών αισθημάτων που κάποτε ήτανε/ σφαίρος αίσθημα και βούλιαζαν οι κέλευθοι/ Πως σε βλέπω και πως/ Σου μιλώ», βλ. Μαρία Κυρτζάκη, *Στη μέση της ασφάλτου*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2005, σ. 225 και Αθηνά Βογιατζόγλου, Μαρία Κυρτζάκη, Αθήνα: Γκοβόστης, 2020, σ. 41.

³⁶ Ανδρέας Εμπειρικός, «Ο Φωτοφράκτης» στη συλλογή *Οκτάνα*, (9^η έκδοση), Αθήνα: Ίκαρος, 2020, σ. 29.

Βλέπω ένα παιδί/ στην ηλικία του όταν ήμουν/ με το κοντό παντελονάκι/ και τα σκαρπίνια του να τρέχει// Στα μάτια κουβαλάει/ όλη μου τη ζωή και τρέχει/ έρχεται προς τα μένα.../ το βουνό που ποτέ δε θα φτάσει! (σ. 15)

Η οπτική διάσταση και το μοτίβο της φωτογραφίας στην ποίηση του Αντωνάτου

Τα «Χειρόδεια» ποιήματα είναι ποιήματα θρηνητικά. Με την ελεγεία ο ποιητής έχει συνάψει μια ιδιαίτερη σχέση. Όχι τυχαία και με ξεχωριστή αγάπη και ποιητική ευαισθησία μετέφρασε το 2019 από τα αρχαία ελληνικά και έγραψε την εισαγωγή του «Επιταφίου του Βίωνος», ένα σπάνιο έργο και ελάχιστα γνωστό, που αποδίδεται στον βουκολικό ποιητή της ελληνιστικής περιόδου, Μόσχο (2^{ος} αι. π.Χ.) γραμμένο στα πρότυπα του Επιταφίου που ο Βίων συνέθεσε για τον Άδωνι, τον εραστή της Αφροδίτης.³⁷

Ο Αντωνάτος προσπαθώντας να συλλάβει το αφηρημένο, δεν συντρίβεται. Το αόρατο, το μεταφυσικό αποπειράται να το κάνει χειροπιαστό και *χειρόδεικτο*. Ο χρόνος συστέλλεται και διαστέλλεται, τήκεται και παγώνει. Ο ανθρώπινος βίος «συντάσσεται» και συμπυκνώνεται σ' ένα βλέμμα:

ΑΣΥΝΤΑΧΤΗ

Όπως η «Μόνα Λίζα»/ του Ντα Βίντσι/ είναι ένας πίνακας μικρός// κι όπως η «Παριζιάνα» ένα απόσπασμα από/ τοιχογραφία της Κνωσού μικρό// που και τις δύο περιβάλλει/ ασύμμετρη μεγάλη φήμη// έτσι στο τέλος κι η ζωή/ φαντάζει/ μπρος σ' ένα βλέμμα: σύντομη. (σ. 26)

Τουλάχιστον σε τρία ποιήματα της συλλογής των *Χειροδεικτων* υπάρχει ρητή αναφορά στη *φωτογραφία*, στη *στιγμή*, στον *φακό* και στο *βλέμμα*. Στη φωτογραφία η *στιγμή* διασώζεται στο τυπωμένο στιγμιότυπο. Η φωτογραφία είναι το αποτύπωμα μιας φυσικής παρουσίας ή ενός γεγονότος. Ο φακός διασώζει το παρελθόν, η φωτογραφία το αποκρυσταλλώνει και συντηρεί τη μνήμη. Η θεωρητικός της φωτογραφίας Susan Sontag στη μελέτη της με τίτλο *Περί Φωτογραφίας*³⁸ χαρακτηρίζει την τέχνη της φωτογραφίας ως «ελεγειακή τέχνη, τέχνη του λυκόφωτος».³⁹ Η φωτογραφία αποτελεί αδιάψευστο μάρτυρα της φθοράς που επιφέρει ο χρόνος. Μέσα από τις φωτογραφίες, τραβηγμένες σε

³⁷ [Μόσχου], *Επιτάφιος Βίωνος*, εισαγωγή-μετάφραση: Νίκος Αντωνάτος, Αθήνα: εκδόσεις Σοκόλη, 2019, σ. 7.

³⁸ Susan Sontag, *Περί Φωτογραφίας*, (μτφρ. Ηρακλής Παπαϊωάννου), Αθήνα 1993: Φωτογράφος.

³⁹ Susan Sontag, *Περί Φωτογραφίας*, ό.π., σ. 26.

διαφορετικές φάσεις της ζωής μας, παρακολουθούμε τη φθορά του σώματός μας. Για την Sontag η φωτογραφία αποτελεί «μητρώο της θνητότητας».⁴⁰ Οι φωτογραφίες ενός αγαπημένου προσώπου που δεν βρίσκεται πια στη ζωή, λειτουργούν σαν θύμηση. Το ίδιο και οι δικές μας φωτογραφίες λειτουργούν σαν κάτοπτρο, που αφηγείται την ιστορία του δικού μας θανάτου.

ΣΤΙΓΜΕΣ

1^η (Ο ΦΑΚΟΣ)

*Έμεινε η φωτογραφία σου/ να την κοιτάζω/ όπως άλλοτε/ με κοιτάζες εσύ/
κι εγώ σε φωτογράφιζα// Και ναι, σαν πόζαρεις/ κοιτάζεις το φακό/ έτσι που
όπου/ και αν την έβαζα να μη/ με χάνεις απ' τα μάτια σου.*

2^η (ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ)

*Αίφνης εκεί που του μιλούσα/ πήρε από πάνω μου τα μάτια του/ και στράφηκε
σ' ό,τι οι άλλοι/ έλεγαν// και μ' άφησε μετέωρο στο χάσμα/ του κομμένου
λόγου μου ανάξιο/ της προσοχής του σαν κάποια/ αβλεψία. (σ. 36)*

ΑΥΤΟΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

*Σαν τις φιλάρεσκες γυναίκες / τον είχε υπερβεί η «εβδομαδιαία» / νεανική
φωτογραφία του που / είχε σε θέση περίοπτη αναρτήσει // Και κάθε πρωί που
άνοιγε/ το παλαιοπωλείο του στεκόταν / όπως στο «Άλεφ» ο Μπόρχες / μπρος
στο πορτρέτο της παλιάς / του αγαπημένης ψιθυρίζοντας: / Μπεατρίζ, Μπεατρίζ
Έλενα, / Μπεατρίζ Έλενα Βιτέρμπο...// Ίδια κι εκείνος – στεκόταν / μπρος
στη φωτογραφία του σάμπως/ να μην τον αναγνώριζε μετά από/ τόσα χρόνια
που είχαν περάσει / ψιθυρίζοντας δίχως ν' ακούγεται: // Περικλή, Περικλή
του Γεωργίου, / Περικλή του Γεωργίου Κανακέρη, // εγώ είμαι, ο Περικλής!...
(σ. 52).⁴¹*

⁴⁰ Susan Sontag, ό.π., σ. 74.

⁴¹ Ο Αντωνάτος δεν «συνομιλεί» μόνο με τον Εμπειροκλή αλλά και με τον Μπόρχες στην ποίησή του. Βλ. π.χ. ποίημα «Αναίρεση» (σ. 20) κ.α. [...] «είδα το αποκρουστικό λείψανο αυτού που τόσο ηδονικά υπήρξε κάποτε η Μπεατρίζ Βιτέρμπο, είδα την κυκλοφορία του σκοτεινού μου αίματος, είδα το πλέγμα του έρωτα και τη μεταμόρφωση του θανάτου, είδα το Άλεφ απ' όλα τα πρίσματα, είδα την Γη μέσα στο Άλεφ και, ξανά μέσα στην Γη το Άλεφ, και μέσα στο Άλεφ τη Γη, είδα το πρόσωπό μου και τα σωθικά μου, είδα το πρόσωπό σου και ζαλίστηκα και έκλαψα, γιατί τα μάτια μου είχαν δει αυτό το μυστικό και επαγωγικό πράγμα που οι άνθρωποι έχουν καπληθεθεί, τ' όνομά του, μα που κανένας από αυτούς δεν το 'χει δει ποτέ: το ασύλληπτο σύμπαν.» Βλ. Χόρχε Λουίς Μπόρχες, *Άπαντα τα πεζά [I]*, μτφρ. Αχιλλέας Κυριακίδης, Αθήνα: Πατάκης, 2014, σσ. 453-454.

Τον ελεγειακό χαρακτήρα της φωτογραφίας επισημαίνει και ο Ρολάν Μπαρτ στο δοκίμιό του για τη φωτογραφία, *Ο φωτεινός θάλαμος*.⁴² Τη σχέση της ποίησης του πένθους, της ελεγείας με τη φωτογραφία επισημαίνει και ο Josh Ellenbogen στη μελέτη του με τίτλο “On photographic elegy”.⁴³

Ο Μπαρτ παρατηρεί και σχολιάζει πως «μια φωτογραφία μπορεί να είναι αντικείμενο τριών πρακτικών (ή τριών συγκινήσεων, ή τριών προθέσεων): ποιείν, πάσχειν, θεᾶσθαι». Ο *Operator* είναι ο Φωτογράφος. Ο *Spectator* είμαστε όλοι εμείς που κοιτάμε φωτογραφίες σε εφημερίδες, βιβλία, λευκώματα, αρχεία και συλλογές. Οι άνθρωποι και τα πράγματα που φωτογραφίζονται αποτελούν τον στόχο, το ανάφορο, το *Spectrum* (Φάσμα) της φωτογραφίας, το οποίο διατηρεί σχέση με το «θέαμα» (spectacle) προσθέτοντας τούτο το κάπως τρομερό πράγμα που υπάρχει σε κάθε φωτογραφία: την επιστροφή του νεκρού.⁴⁴

Ο Δημήτρης Καλοκύρης υποστηρίζει πως «η φωτογραφία, τόσο στη λογοτεχνία όσο και στην καθημερινή ζωή, χρησιμοποιείται κυρίως ως μηχανισμός πυροδοτήσεως της πασίγνωστης αλυσιδωτής διεργασίας της μνήμης, μέθοδος που παράγει εσωτερικά τοπία τα οποία μεταγράφονται στο γλωσσικό κώδικα του συγγραφέα, γίνονται μέρη του λόγου και επανασηματίζουν την αρχική φωτογραφική εικόνα με διαφορετική υφή, εμπλουτίζοντάς την με συνειρμούς και μετατρέποντας ένα υλικό Υπονοούμενο σε γλώσσα».⁴⁵

Η φωτογραφία αποτυπώνει την πραγματικότητα, ενώ το ποίημα όχι. Η ποίηση του Αντωνάτου είναι εικονοκεντρική με έναν ιδιότυπο τρόπο. «Πλάθει εικόνες που μένουν αναλλοίωτες στην οθόνη της μνήμης –όπως τα αρχέτυπα των πλατωνικών ιδεών–, ακόμη και όταν τα πράγματα έχουν ξεθωριάσει αμετάκλητα».⁴⁶

⁴² Ρολάν Μπαρτ, *Ο φωτεινός θάλαμος, Σημειώσεις για τη Φωτογραφία*, (μτφρ. Γιάννης Κρητικός), Αθήνα: Κέδρος, 1983.

⁴³ Josh Ellenbogen, “On photographic elegy”, στον τόμο *The Oxford Handbook of the Elegy*, (editor: Karen Weisman), pp. 681-699.

⁴⁴ Ρολάν Μπαρτ, ό.π. σ. 19-20.

⁴⁵ Δημήτρης Καλοκύρης, «Η λογοτεχνία ως φωτογραφικό μέσο», *Η λέξη*, τχ. 159-160, σ. 694.

⁴⁶ Γιάννης Κουβαράς, «Έρωτος και πόθου ιερά ανακραυγάσματα. Ο Αγρός Κεραμέως, η δεύτερη ποιητική συλλογή του Νίκου Αντωνάτου», εφημ. «Καθημερινή», 24 Μαΐου 1991, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://digital.lib.auth.gr/record/15647/files/npa-2005-15212.pdf> (τελευταία πρόσβαση 17/7/2021). Βλ. και: Χ. Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία-Βιβλιογραφία-Ανθολόγιο (1983-2007)*, ό.π.

ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΣ

Κάποια μικρά ποιήματα/ μοιάζουν με χαραγμένο/ πάνω στο δέρμα του αγέρα/ τατουάζ... (σ. 47).

«Η φωτογραφία ως απεικόνιση μιας πραγματικότητας είναι μια σταματημένη κίνηση μέσα στον χρόνο».⁴⁷ Στα *Χειρόδεια* η φωτογραφία ή ένα τατουάζ (όπως στο παραπάνω ποίημα της συλλογής), το πάγωμα της στιγμής, ειρωνικά λειτουργεί ως μετωνυμία του θανάτου και της φθοράς που επιφέρει ο χρόνος με το πέρασμά του. Τα *χειρόδεια* μαρτυρούν τη ματαιότητα των ανθρωπίνων πραγμάτων, εκφράζουν την ειρωνική θέαση του κόσμου και αποδόμησή του· παραπέμπουν στη μάταιη σύλληψη και αποτύπωση του πραγματικού. Σύμφωνα με τον Μπαρτ, για να δηλώσει ο βουδισμός την πραγματικότητα, λέει *sunya*, το κενό, αλλά ακόμα καλύτερα *tathata* που αντιστοιχεί στο δικό μας *το τάδε*. Στα σανσκριτικά *tat* σημαίνει *τούτο* και φέρνει στο νου τη χειρονομία του νηπίου που δείχνει κάτι με το δάχτυλο και λέει: *Ta, Nta, Ta (τούτο!)*. Μια φωτογραφία βρίσκεται πάντα στην άκρη αυτής της χειρονομίας για να καταδείξει το *τουῦδε, το τουῦτο, το αυτό είναι*.⁴⁸ Μια φωτογραφία μπορεί να αποτυπώσει την πραγματικότητα, αλλά όχι έναν φιλοσοφικό στοχασμό. Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει ο λόγος του ποιητή που θα *σκάψει* *ένδον* για ν' ανασύρει σύμφωνα με τον πλατωνικό ιδεαλισμό το *χειρόδεικτο*, το μη ον μορφοποιημένο, μέσα από το έρεβος και τη σιωπή.

ΣΤΟ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΜΑΣ ΣΠΙΤΙ

ἔξωθεν δὲ ὅσα ἔχω, τοῖς ἐντὸς εἶναι μοι φίλια,

Σωκράτη προσευχή, *Φαῖδρος*, 279 bc

Όταν ανέβηκα στο απέναντί μας σπίτι/ κι αντίκρισα από κει πάνω το δικό μου/ ήταν όπως όταν είχα πρωτοκοιτάζει/ εντός μου// Από τότε το απέναντί μας σπίτι πάει/ γκρεμίστηκε κι έμεινε το δικό μου/ όπως το είδα από κει να με κοιτάζει/ εντός μου. (σ. 55)

Συνοψίζοντας, με τα *Χειρόδεια* υπονοούνται ειρωνικά δύο καταστάσεις. Στην πρώτη υπονοείται η αγωνία του ποιητή και μάταιη προσπάθεια ακινητο-

⁴⁷ Νικήτας Παρίσης, «Ο λόγος της ποίησης και ο «λόγος» της φωτογραφίας», *Η λέξη*, τχ. 159-160, Σεπτέμβρης-Δεκέμβρης 2000, σ. 809.

⁴⁸ Ρολάν Μπαρτ, *Ο Φωτεινός Θάλαμος*, *Σημειώσεις για τη Φωτογραφία*, ό.π. σ.13.

ποίησης του χρόνου και της φθοράς. Στη δεύτερη περίπτωση υπονοείται η αδυναμία μορφοποίησης, διά της χειρός δεικνυομένου, του μη όντος, που πασχίζει ν' ανασύρει ο ποιητής από *τόν νόστο τῆς ψυχῆς στή γῆ τῆς μέσα μνήμης*⁴⁹. ή *το ασύλληπτο σύμπαν*⁵⁰ σαν τον Μπόρχες που κοιτά μέσα στην ιριδίζουσα σφαίρα, το *Άλεφ*, αφού το ανακαλύπτει σ' ένα σκοτεινό υπόγειο, και κοιτά *την Γη μέσα στο Άλεφ και, ξανά μέσα στην Γη το Άλεφ, και μέσα στο Άλεφ τη Γη...* Ο Αντωνάτος «υπονομεύει» την κατά Πλάτωνα ποιητική λειτουργία και εαυτόν διαμορφώνοντας το προσωπικό του ύφος· καταθέτει την προσωπική του αντίληψη περί ποιητικής με *Τα Χειρόδεικτα* καταλαμβάνοντας υψηλή θέση στον νου μας, στην καρδιά μας και *στης ποιήσεως τη σκάλα*.

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ

Απ' όλες μου τις αγωνίες/ κρατώ τη διαρκέστερη, εκείνη/ του στόχου που έγινα να γράφω/ μια ζωή ποιήματα// που να με πετυχαίνουνε στο νου/ και στην καρδιά ταυτόχρονα/ και όχι διαζευκτικά, όπως παιδί/ που προσπαθούσα άδικα, άλλοτε// να κρύψω από τον ήλιο τη σκιά μου/ και άλλοτε τον ήλιο με τη σκιά μου! (σ. 34).

A9.10. Νίκος Αντωνάτος, «ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΛΟΓΟΣ (περιποιητικός...)».

[Το κείμενο αναγνώστηκε από τον ποιητή, κατά την παρουσίαση της ποιητικής του συλλογής «Τα Χειρόδεικτα» στη Στοά του Βιβλίου, Αθήνα, 16.02.2018].

Προτού σας διαβάσω τα ποιήματα που έχω επιλέξει, θα μου επιτρέψετε για λίγο να σας αναφέρω μερικές δάνειες σκέψεις περί ποιήσεως, προκειμένου να διευρυνθεί ο ορίζοντας μέσα στον οποίο θα ακουστούν τα ποιήματα που θ' ακολουθήσουν.

Λέει λοιπόν, σε κάποιο απ' τα δοκίμιά του, στα οποία ανέτρεξα, προετοιμαζόμενος για την αποψινή βραδιά, ο μέγας διανοητής της ποιητικής τέχνης, Τ. Σ. Έλιοτ: «Δεν δοκίμασα να δώσω κάποιον ορισμό της ποίησης, επειδή δεν μπορώ να σκεφτώ κανέναν που να μην θεωρεί δεδομένο ότι ο αναγνώστης ήδη γνωρίζει τι είναι ποίηση, ή που να μη διαψεύδει τις προσδοκίες αφήνοντας έξω πολύ πε-

⁴⁹ Τασούλα Καραγεωργίου, *Το Μετρό*. Αθήνα 2004: Κέδρος, σ. 37.

⁵⁰ Χόρχε Λουίς Μπόρχες, *Απαντα τα πεζά [I]*, μτφρ. Αχιλλέας Κυριακίδης, Αθήνα 2014: Πατάκης, ό.π., υποσημείωση 10.

ρισσότερα απ' όσα τελικά συμπεριλαμβάνει». Σε άλλο κεφάλαιο του ίδιου βιβλίου (πρόκειται για το «Δοκίμια για την ποίηση και την κριτική», Ηριδανός 1983, μτφρ. - επιμ. Στέφ. Μπεκατώρος) λέει: «Οι άνθρωποι που έχουν την ικανότητα να αξιολογήσουν “το σύνολο της ποίησης” είναι, ίσως, πολύ λίγοι και μάλιστα είναι θεωρητικά δύσκολο να γίνουν περισσότεροι` αλλά οι άνθρωποι που μπορούν κάπως να χαρούν κάποιο είδος ποίησης και να ωφεληθούν από αυτήν είναι, πιστεύω, πάρα πολλοί».

Και, παραπέμποντας στον ποιητή και καθηγητή του Καίμπριτζ Alfred Housman, αντλεί κάτι πολύ ενθαρρυντικό για όλους, ότι «την ποίηση την απολαμβάνει κανείς όταν την έχει καταλάβει σε γενικές μόνο γραμμές κι όχι ολοκληρωτικά». Σε άλλη παραπομπή του, στον Housman πάλι, αναφέρεται: «Με λίγα λόγια νομίζω ότι το ποιητικό έργο, στο πρώτο του στάδιο, δημιουργείται από μια παθητική κι αθέλητη παρά από μια ενεργητική διαδικασία` κι αν ήμουν υποχρεωμένος, όχι να ορίσω την ποίηση, αλλά να ονομάσω την τάξη πραγμάτων όπου ανήκει, θα την ονόμαζα έκκριση` έκκριση φυσιολογική, όπως η τερεβινθίνη στο έλατο, ή παθολογική, όπως το μαργαριτάρι στο στρείδι».

Κι εδώ μ' ένα αλματάκι διακειμενικότητας, ανατρέχω στον άλλο μεγάλο της ποιητικής τέχνης, τον Χάινριχ Χάινε, που αναφέρει κάτι ανάλογο στο δοκίμιο του *Η Ρομαντική σχολή* (εκδ. Στιγμή, 1993, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλου): «Η μήπως είναι ίσως η ποίηση μια αρρώστια του ανθρώπου όπως και το μαργαριτάρι είναι απλά και μόνο το υλικό της αρρώστιας από την οποία πάσχει η άμοιρη αχιβάδα (στρείδι);».

Αυτές τις σκέψεις έκανα, καθώς προετοιμαζόμουν να αναμετρηθώ όχι μόνο με την κρίση των παρουσιαστών του βιβλίου, αλλά και με όλους εσάς προκειμένου να συμπέσουμε, οι προερχόμενοι κι από τις δύο πλευρές της ποίησης, του συγγραφέα/ποιητή και του αναγνώστη/κριτή. Συμπερασματικά θα έλεγα πως η ποίηση μας επιτρέπει και να κατανοούμε ό,τι μπορούμε να κατανοήσουμε, αλλά και να χαρούμε ό,τι δεν μπορούμε να κατανοήσουμε, όπως και μια ανατιολόγητη χαρά που απλώς μας συμβαίνει.

Κλείνω το σύντομο σημείωμα με ένα τρίστιχο που αποσπώ από το ποίημα «Κριτήριο» της συλλογής *Εικόν η λίθος*:

*Και τι θα είμαστε χωρίς την ποίηση
που μας τροφοδοτεί – ακούραστη*

με το χαμένο πάντα έδαφός μας;

Αρχίζοντας τις απαγγελίες, μέσα στο τόσο ψέμα που μας περιβάλλει, εγώ με τα ποιήματά μου, ορκίζομαι να είπω την αλήθεια και μόνο την αλήθεια!

Ευχαριστίες οφείλω

- Στις εκδόσεις ΘΕΜΕΛΙΟ, και τον Δ/ντή τους, παλαιότατο φίλο Θόδωρο Μαλικιώση (που παρέκαμψε το κλασικό πρόγραμμα των εκδόσεών του), και στην κόρη του, την Άννα Μαλικιώση που επιμελήθηκε το βιβλίο, με συνέπεια κι αξιοθαύμαστη συνεργασία.
- Στην άλλη Άννα, την Χριστοφή, εικαστικό, που σχεδίασε τούτο το εξώφυλλο μαζί με τον καλό της Θεωδωρή.
- Στους τρεις κριτές μου, που σας παρουσίασαν το βιβλίο με τόση επάρκεια..., τον κριτικό Αλέξη Ζήρα, την καθηγήτρια κυρία Άννα Χρυσογέλου – Κατσή (την τρίτη Άννα!), και τον νεότερο (στην ηλικία και την φιλία), Διαμαντή Ζέρβα. Με συγκίνηση τους αντικρίζω, και τους τρεις!!!
- Στην ΑΙΠΟΕ, και τον πρόεδρό της καθηγητή Παναγιώτη Κοντό, συνδιοργανώτρια της αποψινής εκδήλωσης.
- Τέλος οφείλω να ευχαριστήσω όλους εσάς που μας τιμήσατε με την παρουσία σας, ανταποκρινόμενοι στο κάλεσμά μας...

A9.11. Νίκος Αντωνάτος, «Τα Χειρόδεικτα», περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 31 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2018). [Το κείμενο αναγνώστηκε από τον ποιητή κατά την παρουσίαση του βιβλίου του στο Ιστορικό Μουσείο Διέξοδος Ι.Π. Μεσολογγίου, 24.11.2018].

Πριν 15 χρόνια, στις 11 Οκτωβρίου 2003, στο χώρο αυτό της Διεξόδου (στο ισόγειο), παρουσιάστηκε η 4η ποιητική συλλογή μου, που έφερε τον τίτλο «Αλίκυρνα». Στο διάστημα που μεσολάβησε από τότε, προστέθηκαν (στο έργο μου) άλλες πέντε ποιητικές συλλογές – παρουσίες, και μεσολάβησαν κάμποσες απουσίες προσώπων, συγγενών και φίλων, η μνήμη των οποίων μοιάζει με την άχνη του αλατιού, που αφήνει στους ώμους των κολυμβητών η θάλασσα.

Πρόσωπα, σπίτια, δρόμοι, γειτονιές, όπου ζήσαμε παιδιά και νέοι, κι ερείπια από το πέρασμα του χρόνου, όπως εκείνα που απεικόνισε στους πίνακές του ο ζωγράφος και αξέχαστος φίλος, Ηλίας Πασσίσης, αλλά και μνήμες ερωτικές, που μόνο η ποίηση τις δικαιώνει, και μένουν μέσα μας κατά τρόπο άσβεστο και υπερβατικό, ώστε κανείς να ανατρέχει σ' αυτές «Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο», όπως ο Προυστ, ακόμη κι από αφορμή τη γεύση ή το άρωμα που αναδίνει ένα φλιτζάνι τσάι, όπως γράφει στο σπουδαίο έργο του, που μόλις υπαινίχθηκα. Και λες:

*Νυχτόμασμα, στα δυσμικά βουνά αργοπορεί το φως της μέρας
κάπου ανάβουν μια φωτιά στη μακρινή εζοχή
από τη θάλασσα αόριστες φωνές, ο βραδινός φέρνει αέρας
κι ύστερα πάλι απλώνεται παντού η σιωπή.*

Είναι ο Μίμης Λυμπεράκης (στα κείμενά του συνήθως υπογράφει και ως Μ. Λυμπεράκης), αισθητικός κι αισθαντικός, λάτρης του Μεσολογγίου, με το λιλιπούτειο έργο του. Αλλά κι ο Μιλτιάδης Μαλακάσης, (είναι) που έρχεται με το υπέροχο Μεσολογγίτικο, ν' αναζητήσει έναν παλιό του έρωτα, της Κυρ' Αννιώς τη Μπίλιω, γυρίζοντας μετά από χρόνια στον γενέθλιο τόπο του- καλή ώρα όπως κι εγώ.

*Η κόρη ενός θαλασσινού κι ενός λιμνιώτη η αδερφή,
Κι η μοσχοθυγατέρα,*

.....
*Πρώτη μου αγάπη, αυγερινός, μου μήνυσ' ως ξανάρθα εδώ
Πρι' φύγω πάλε πίσω,
Για την ερμιά την ξενιτιά, να πάω μια μέρα να τη δω
Να δει α' θα τη γνωρίσω.*

.....
*Στα μαύρα και στα σκοτεινά, σαν την κεραυνωμένη ελιά,
Την ήβρα το άλλο βράδυ,
Που και στ' αχνό της πρόσωπο μαντεύονταν μονάχα
Θαμπά και νυχτομάχα,
Σημάδια του καλού καιρού, τα μυγδαλάτα της τα δύο,
- Που να μπορούσα να 'σκυβα δροσιά την πίκρα τους να πιω!-
Στα δάκρυα βοητημένα
Για κείνη και για μένα...*

«Ω θαυμαστή ανεξαρτησία της ανθρώπινης ματιάς, που κρατιέται στο πρόσωπο μ' ένα νήμα τόσο χαλαρό, τόσο μακρύ, τόσο απλωτό, ώστε μπορεί να περιφέρεται μόνη μακριά του!» - γράφει ο Προυστ στο «*Αναζητώντας το χαμένο χρόνο*», όπου, όπως κι εκεί, πολλά είναι που ξυπνούν από την αύρα ενός θαλασσινού αγεριού, το άρωμα μιας περαστικής γυναίκας, ή κι απ' τον ήχο μιας καμπάνας κάποτε... Τι ευτυχία!

Η ευτυχία είναι ίσως η μοναδική ανθρώπινη κατάσταση, που κι όταν δεν έχει επισυμβεί, όπως συχνά συμβαίνει, εντούτοις κατακτά μια θέση στη μνήμη ως αγνή επιδίωξη που δεν ευδόκησε να υπάρξει, και την αναπολούμε με την δονκιχωτική της μορφή και μοίρα, αυτήν που διαθέτει ακόμη κι όταν για λιγούλακι υπάρξει.

Έρχομαι κι εγώ τώρα εδώ με τόσην αφέλεια και ευπιστία, αλλά και περιέργεια, όπως αυτή του Μαλακάση, να δω αν θα με «γνωρίσετε», να δω αν ο τόπος μου έχει ακόμη την γεύση και το άρωμα, όπως αυτό που μέσα μου έχω για χρόνια συγκρατήσει, και στο οποίο χρωστώ μεγάλο μέρος της ποίησής μου. Γιατί ο τόπος μου, το Μεσολόγγι, είναι το άπλωμα του πατρικού μου, και η συμπίκνωση της χωρίς όρια ψυχής! «*Ψυχῆς πείρατα* -λέει ο Ἡράκλειτος- *ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδὸν ὄττω βαθὺν λόγον ἔχει*». Είναι λοιπόν η γεύση και το άρωμα που μέσα μου φωλιάζει από παιδί, ό,τι έχει απομείνει από τα παλιά σπίτια, τους δρόμους, τις γειτονιές, τα ερείπια, τα σάλτσινια, τη λιμνοθάλασσα... Μα προ παντός (όπως έλεγα σε φίλους), είναι οι άνθρωποί του, όπως τους γνώρισα, που όχι απλώς έμειναν στη μνήμη, αλλά που ήταν εξ αρχής αξέχαστοι, όσο κι αν έλειπα, όσο κι αν έλειπα ως τώρα, όσο κι αν λείπω...

Συλλογίζομαι τα πράματα που θα μπορούσαν να υπάρξουν, αλλά δεν υπήρξαν, λέει ο Μπόρχες, σ' ένα του ποίημα. Κι εγώ με τη σειρά μου, συλλογίζομαι τα πράματα που θα μπορούσαν να γίνουν καλύτερα, αλλά δεν έγιναν. Αυτό που ζήσαμε δεν ήταν «το μεγάλο Ναι, ή το μεγάλο το Όχι» του Καβάφη, αλλά ένα ταπεινό, «Γιατί όχι...». Κι έτσι επιστρέψαμε στην προσφιλή μας Ουτοπία, όπου χωρά το όνειρο κι η φαντασία.

Εδώ ταιριάζει για άλλη μια φορά να αναφέρω την μικρή ιστορία που αφηγείται ο Walter Benjamin :

«Σ' ένα Χασιδικό χωριό μερικοί εβραίοι ήταν μαζεμένοι σ' ένα φτηνό πανδοχείο κάποιο Σάββατο βράδυ. Όλοι ήσαν ντόπιοι, με εξαίρεση κάποιον

που κανείς δεν τον γνώριζε, έναν φτωχό κουρελιάρη, που καθόταν σταυροπόδι σε μια σκοτεινή γωνιά στο βάθος της αίθουσας. Κουβέντιαζαν διάφορα πράγματα, και σε κάποια στιγμή κάποιος πρότεινε να πούνε όλοι τι θάθελε ο καθένας να του χάριζαν, αν γινότανε. Ο ένας ήθελε χρήματα· κάποιος άλλος γαμπρό για την κόρη του· ένας τρίτος ονειρευόταν ένα καινούριο πάγκο για το ξυλουργείο του· κάπως έτσι μίλησαν όλοι με τη σειρά του ο καθένας. Τέλειωσαν και μόνο ο κουρελής στη σκοτεινή του γωνιά είχε απομείνει. Απρόθυμα και με δισταγμό απάντησε όταν ρωτήθηκε: Θα ήθελα να ήμουν παντοδύναμος βασιλιάς και να κυβέρναγα μια μεγάλη χώρα. Ξαφνικά κάποια νύχτα εκεί που κοιμόμουν στο παλάτι μου, εχθροί μπαίνουν μέσα στη χώρα μου, και μέχρι να φτάσει η αυγή το ιππικό τους κάνει επίθεση στο κάστρο μου χωρίς να βρει καμιά αντίσταση. Πετάγουμε από τον ύπνο μου, δεν έχω καιρό μήτε να ντυθώ, κι έτσι είμαι αναγκασμένος να φύγω φορώντας μονάχα το πουκάμισό μου. Ορμάω μέσα από λόφους και κοιλάδες και μέσα από δάση, μέρες και νύχτες, μέχρι που τελικά να φτάσω σωσμένος ακριβώς σ' αυτόν εδώ τον πάγκο, σ' αυτή τη γωνιά. Αυτό θάθελα! Οι άλλοι κοιτάχτηκαν δίχως να καταλαβαίνουνε. Και τι θα ωφελούσε αυτό που θάθελες, ρώτησε κάποιος. *Θάχα ένα πουκάμισο*, ήταν η απάντησή του». [Βλ. Στέφανος Ροζάνης, «Ιούλιος Καΐμης: Ένας αφηγητής του δικού μας καιρού», περ. *σημειώσεις*, τχ. 45, Ιούλιος 1995].

Δηλαδή ένα ρούχο καθαρό, ένα άσπρο καθαρό πουκάμισο, δηλαδή ένα ποίημα, όπως αυτό που μόλις με την φαντασία του κατάστρωσε κι αφηγήθηκε...

Τελειώνω τη μικρή αυτή αναπόληση, με 3 μικρά, στα πεταχτά, ανάκατα ποιήματα:

1 *Με της αγάπης
πορευόμαστε την ορατότητα
σκόπιμα από την ίδια
τυφλωμένοι.*

2 *Ψυχή μου, μέσα μου
διαφαίνεσαι
κάποτε ως οφθαλμαπάτη.*

3 *Όπου και να πλαγιάσω
γι' αλλού η ψυχή νυστάζει.*

*Ψυχή μου,
αήτητο Μεσολογγάκι.*

A10. [ΜΟΣΧΟΥ] ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΒΙΩΝΟΣ

Εισαγωγή - Μετάφραση:

Νίκος Αντωνάτος

[Αθήνα 2019] ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΟΚΟΛΗ

σχ. 12x17

σελ. 24.

Στο verso του φύλλου 2 αναγράφονται:

Φιλολογική επιμέλεια: ΝΑΝΣΥ ΘΕΟΔΩΡΕΛΛΟΥ.

Τυπογραφική επιμέλεια: ΑΘΗΝΑ ΣΟΚΟΛΗ.

© 2019, ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

Α. ΣΟΚΟΛΗ ΚΑΙ ΣΙΑ Ε.Ε.

Διδότου 29, Αθήνα 10680

Τηλ.: 210 38 05 520 - 38 22 732

<http://www.sokolis.gr>

athina@sokolis.gr

ISBN:978-960-637-003-8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό σημείωμα	7
Επιτάφιος Βίωνος	11
[στίχοι 1-126]	12-23

ΚΡΙΣΕΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ

A10.1. Ηλίας Κεφάλας, «Ποιμενική και θρηνητική ποίηση. [Επιτάφιος Βίωνος]», ανάρτηση στο fb (04.11.2019).

Υπάρχει στην αρχαιοελληνική γραμματεία ένας σχεδόν άγνωστος ποιητής, ο Μόσχος. Το λεξικό Σουίδα μας πληροφορεί απλώς ότι κι αυτός έγραψε. Και ότι είναι γραμματικός από τις Συρακούσες, γνωστός του Αριστάρχου και ότι ακολουθεί αμέσως μετά τον ποιητή των βουκολικών δραμάτων, Θεόκριτον.

Το ποίημά του Επιτάφιος Βίωνος, που κυκλοφορεί σε μετάφραση του ποιητή Νίκου Αντωνάτου, στις εκδόσεις Σοκόλη, μας χαρίζει πανέμορφα θρηνητικά ξεσπάσματα τα οποία παραμένουν ως απόηχος άσβηστος στα σημερινά δημοτικά τραγούδια. Ο μεταφραστής εντοπίζει το εξής λυγμικό κρυστάλλωμα που επανέρχεται:

Λέει το δημοτικό τραγούδι: *«Τώρα τα πουλιά, τώρα τα χελιδόνια, τώρα οι πέρδικες, συχνολαλούν και λένε ζύπνα»*

Και ο Μόσχος είχε γράψει: *«νυν φντά μοι μύρεσθενυν ρόδα φοινίσσεσθαι τα πένθιμα, νυν ανεμώναι, νυν νάκινθε λάλει τα σα γράμματα...»*

Πόση απελπισία, πόση επιτακτική οδύνη, πόσος σπαραγμός μέσα σ' αυτό το τώρα.

A10.2. Χρυσούλα Σπυρέλη, [ΜΟΣΧΟΥ] Επιτάφιος Βίωνος – Εισαγωγή – Μετάφραση: Νίκος Αντωνάτος εκδόσεις Σοκόλη, 2019, περ. Τα Αιτωλικά, τχ. 33 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2019).

*«Τα δένδρα ρίζαν τους καρπούς και τ' άνθη μαραθήκαν».*³¹

Κυκλοφόρησε σε μετάφραση Νίκου Αντωνάτου, από τις εκδόσεις Σοκόλη, ο «Επιτάφιος Βίωνος», ποίημα του Συρακούσιου ποιητή Μόσχου, ο οποίος έζησε τον 2^ο π.Χ. αιώνα και μαζί με τον σύγχρονό του Βίωνα συνέχισαν την βουκολική ποίηση που θεμελίωσε ο Θεόκριτος στα χρόνια της ελληνιστικής αρχαιότητας (3^ο π.Χ. αι.).

Ο Μόσχος εξαντλεί κάθε εκφραστική δυνατότητα για να αποδώσει στους 126 στίχους του ποιήματός του τον πόνο και το θρήνο για το χαμό του Βίωνα. Απευ-

³¹ Στίχος 32 από το ποίημα [Μόσχου] *Επιτάφιος Βίωνος*, μετάφραση Ν. Αντωνάτος.

θύνεται στα δάση και στα δωρικά νερά, στα ποτάμια και στα φυτά, στα ρόδα και στις ανεμώνες, στ' αηδόνια και στους κύκνους, στην ωραιότητα της φύσης και στη δύναμη των θεοτήτων, για να θρηνήσουν από κοινού τον θάνατο του Βίωνα, του βοσκού με τη μελωδική και δωρική φωνή. Παραθέτω τους πρώτους στίχους (1-13) από τη μετάφραση:

*Λυπητερά θρηνήστε, δάση και δωρικά νερά,
κι εσείς τον ποθητό, ποτάμια, κλάψετε Βίωνα.
Τώρα, φυτά, θρηνήστε μου, κι εσείς στενάζετ', άλση,
άνθη μου, τώρα στυφούς καρπούς κορφολογήσετε·
πένθιμα τώρα ροδίστε, ρόδα, τώρ' ανεμώνες...
τώρα, νάκινθε, συλλαβίσου και μόνον θρήνους
στα πέταλά σου κράτα· πέθανε ο καλός μελωδός.*

Σικελικές αρχίστε, το πένθος αρχίστε, Μούσες.

*Αηδόνια, στα πυκνά που οδύρεστε φυλλώματα
στης Αρέθουσας τις πηγές, αγγείλατε στους Σικελούς
ότι ο Βίων πέθανε, ο βοσκός, κι ότι μαζί του
πέθανε το μέλος και χάθηκ' η δωρική φωνή.*

Σικελικές αρχίστε, το πένθος αρχίστε, Μούσες.

[...] (στίχοι 1-13)

Εντύπωση προκαλούν οι επικλήσεις στις Σικελικές Μούσες της πατρίδας του (ο Μόσχος είναι από τη Σικελία) ν' αρχίσουν εκείνες τον πένθιμο ρυθμό για το νεκρό ποιητή – τραγουδιστή: «*Σικελικές αρχίστε, το πένθος αρχίστε, Μούσες*». Η ίδια φράση, εν είδει επωδού, επαναλαμβάνεται διακόπτοντας το ποίημα 14 φορές, και όλες μαζί μοιάζουν να εντάσσονται σε μια τελετουργία θρηνητικού αποχαιρετισμού. Ο στίχος στην αρχαιοελληνική του εκφορά (*ἀρχετε Σικελικαί, τῷ πένθος ἄρχετε, Μοῖσαι*) με τις ανοιχτές του συλλαβές αφήνει συρτές και ξέχειλες κραυγές πόνου (α! εε! ι! ω! εε!...).

Ο Αντωνάτος στο «εισαγωγικό σημείωμα» (σ. 7-10), αφού μας υποδεικνύει ότι το ποίημα ακολουθεί τα πρότυπα της βουκολικής ποίησης, παραθέτει από το ποίημα «Θύρσις ἢ Ὠδή» του Θεόκριτου τον αντίστοιχο στίχο που επίσης λει-

τουργεί ως επωδός: «Ἄρχετε βουκολικᾶς, Μοῖσαι φίλαι, ἄρχετ' αἰοιδᾶς» (=Αρχίστε Μούσες μου καλές βουκολικό τραγούδι*). Αναφέρει ακόμη ότι το παραπάνω μοτίβο υπάρχει και στον «Επιτάφιο του Αδώνιδος», που είχε γράψει ο Βίων. Ο επαναλαμβανόμενος εκεί οδυρμός του για τον Άδωνη συνεχίζει απ' άκρου εις άκρον το ποίημα: «αἰιάζω τόν Ἄδωνιν· ἐπαιιάζουσιν Ἴρωτες» (=Τον Άδωνη θρηνολογώ κι οι Ἴρωτες θρηνούνε**).

Σχολιάζει τέλος τις τρεις εναρκτήριες λέξεις του ποιήματος *Επιτάφιος Βίωνος*: «Αἰλινά μοι στοναχεῖτε» (=Λυπητερά θρηνήστε). Η φράση αυτή παραπέμπει στην τραγωδία «Αγαμέμνων» του Αισχύλου, στο πρώτο χορικό, στον τελευταίο στίχο της α' και β' στροφής και αντιστροφής και επωδού, «αἴλινον, αἴλινον εἶπέ, τό δ' εὖ νικάτω» (=Λυπητερά, λυπητερά τραγούδα, μα το καλό ας νικά***).

Με όλα τα παραπάνω έρχεται στην επιφάνεια η συν-κινητική συνομιλία των ποιητών, επώνυμων και ανώνυμων, ανά τους αιώνες. Θέλω να πω ότι αυτές οι θρηνητικές φωνές στον ποιητικό λόγο φέρνουν τον αναγνώστη από τα τότε στα τωρινά και μας θυμίζουν τα μοιρολόγια της νεοελληνικής μας ποίησης κι άλλοτε τον γυρνούν «πολύ πιο πίσω» προς τους αρχαίους τραγωδούς.

Ο μεταφραστής Ν. Αντωνάτος ομολογεί πως εκτός από την έμφυτη «ποιητική περιέργεια» που τον παρακίνησε να διαβάσει και να μεταφράσει τον Μόσχο, ακολούθησε και «η γοητεία αυτού του είδους ποίησης που ήγειρε ένα είδος ποιητικής βουλιμίας». Η πρωτοβουλία του ποιητή Αντωνάτου να συνομιλήσει με το βουκολικό ποίημα του Μόσχου είναι αξιέπαινη. Επιβεβαιώνει τη δύναμη της ποίησης που υπερβαίνει τη χωρικότητα, τη χρονικότητα και τη φθορά της ανθρώπινης ύπαρξης, ακριβώς, διότι μπορεί να παραστήσει τον αναστεναγμό του Ἴρωτα και του Θανάτου, έτσι όπως η φύση προστάζει.

Αστερίσκοι (για τις μεταφραστικές αποδόσεις των στίχων εντός των παρενθέσεων)

* Βλ. μτφρ. Ιωάννης Πολέμης (Διαθέσιμο: <https://www.mikrosapoplous.gr/theocritus/thcrts 1m.htm>)

** Βλ. μτφρ. Παντελής Μπουκάλας, *Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας* (Διαθέσιμο: https://www.greeklanguage.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=387)

*** Βλ. μτφρ. Καλλιρρόη Ελεοπούλου, *Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας* (Διαθέσιμο: στο https://www.greeklanguage.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=153)

A10. 3. Σπύρος Σακαλής, [Επιτάφιος Βίωνος] [Επιστολή αδημοσίευτη], (Σεπτέμβριος 2020).

Ο λυρικός βουκολικός ποιητής [ίσως ο Μόσχος] φλεγόμενος από το πάθος του ποιμενικού ιδεώδους, της αθώας ζωής του ποιμενικού παραδείσου, νοσταλγεί τις αγνές αξίες της φυσικής ζωής, ζωντανού παρελθόντος, ιχνηλασία στον κύκλιο χορό του χρόνου.

Οι μύθοι επισημαίνουν πως το ιδεώδες της βουκολικής ποίησης έχει τις ρίζες του στην Αρκαδία, μύθο μυστικιστικής σημασίας, ερεθισμοί θρύλων και αλληγορίας, κρυφού νοήματος. Ο αρχαϊκός τύπος βοσκού συνυφασμένος με τον ανεπιτήδευτο τρόπο ζωής, στο ειδυλλιακό φυσικό περιβάλλον, έναντι της κακοϊσκιωτης σημερινής βουλιμίας.

Ονειρική θεώρηση της άγριας φύσης, περιβάλλει τον άνθρωπο που ζει σε απόλυτη αρμονία μαζί της, ως ιδεώδες κλασικισμού. Εκστασιακή ενατένιση, σε αναζήτηση νοήματος αρχαϊκής ερμηνείας, ενδοσκόπηση αντιλήψεων κάποιας βαθύτερης εποχής.

Οι πολύμορφες ψυχικές εκφάνσεις της μοναξιάς, υποδαυλίζουν ενσυνείδητα ανάλεκτα αινιγματικής γοητείας. Ο θάνατος, η φθορά, το οριστικό τέρμα δοκιμασίας ζωής.

Ευχάριστο ξάφνιασμα η επιτυχής μετάφραση του αρχαίου κειμένου του «Επιταφίου Βίωνος», σε λυρικό ύφος, από τον φίλο Νίκο Αντωνάτο, φιλοτεχνημένη σε επιτυχή τήρηση αρμονίας του μέτρου.

Α(11). ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Ν. ΑΝΤΩΝΑΤΟΥ

ΚΡΙΣΕΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ

Α(11).1 Άννα Χρυσογέλου-Κατσή, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Η πρόσληψη του έργου του από σύγχρονους συγγραφείς», περ. Τα Αιτωλικά τχ. 32 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2019) και περ. Ακτή (Λευκωσίας), τχ. 123 (Καλοκαίρι 2020).

Ο Νίκος Αντωνάτος είναι σύγχρονος δημιουργός, ποιητής κυρίως, αλλά και μεταφραστής και δοκιμογράφος. Πρωτοεμφανίστηκε το 1959 – στα φοιτητικά του δηλαδή χρόνια – με το «Μεγάλο Τραγούδι» στον 1ο Πανελλήνιο Διαγωνισμό Ποίησης, στον οποίο και βραβεύτηκε· η πρώτη όμως ποιητική συλλογή του εκδόθηκε μόλις το 1983 με τον αρχαιοπρεπή τίτλο *Δέδυκεν*. Κατάγεται από το Μεσολόγγι, από την ευρύτερη περιοχή του οποίου αντλεί κάποιες φορές την έμπνευσή του, και χρονολογικά μπορούμε να πούμε ότι ανήκει στη β' μεταπολεμική γενιά, αφού γεννήθηκε το 1937.

Έχει εκδώσει μέχρι στιγμής εννέα ποιητικές συλλογές και έχει ήδη παρατηρηθεί ότι στο ποιητικό έργο του παρατηρείται έντονη διακειμενικότητα.³² Την παρατήρηση αυτή θα προσπαθήσω να ενισχύσω με ένα σύντομο σχολιασμό ενός ποιήματος από την τελευταία ποιητική συλλογή του, η οποία με τον τίτλο *Τα Χειρόδεκτα* κυκλοφόρησε το 2017 από τις εκδόσεις Θεμέλιο.³³ Πρόκειται συγκεκριμένα για το ποίημα «Έρωντας», ο τίτλος του οποίου παραπέμπει στο διήγημα του Σκιαθίτη πεζογράφου Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, «Ο έρωτας στα χιόνια» (α' δημοσίευση 1.1.1896). Ο ήρωας του έργου, ο μπάρμπα-Γιαννιός, πήρε από τις γειτονοπούλες του το «*παρατσούκλι*» ο *Έρωντας* όχι αναίτιως, αφού αυτές τον άκουγαν συχνά να μουρμουρίζει – με σκοπό να τον ακούσει το πρόσωπο «*εις τον έρωτα*» του οποίου «*είχε πέσει*» (σ. 107) – τα λόγια: «*σεβντάς είν' αυτός, δεν είναι τσορβάς... έρωντας είναι, δεν είναι γέροντας*» (σ. 105).

Έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε πώς ο ποιητής “διαβάσει” το έργο και εμπνέεται από τον πεζογράφο, και πώς το ποίημά του συνομιλεί με το διήγημα. Το ποίημα *απαρτίζεται* από τρεις ενότητες που “*σχολιάζουν*” καίριες στιγμές της

³² Βλ. Χρυσούλα Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία – Βιβλιογραφία – Ανθολόγιο (1983-2007)*. Νεοέλληνες Συγγραφείς, Βιβλιογραφία 2, Έκδοση: Παπαχαράλαμπος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2008, σ. 18-21.

³³ Νίκος Αντωνάτος, *Τα Χειρόδεκτα*. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2017.

αφήγησης του διηγήματος, στην πραγματικότητα, όπως θα δούμε, μόνο μία, την ώρα δηλαδή του θανάτου της κεντρικής μορφής του. Ο ποιητής δηλαδή καταφέρει να κάνει – στο πλαίσιο βέβαια της δικής του θεώρησης των πραγμάτων – ό,τι και ο διηγηματογράφος στο συγκεκριμένο διήγημα. Για το έργο αυτό του Παπαδιαμάντη έχει εύστοχα παρατηρηθεί ότι «η καθόλου σύλληψή του επιβάλλει να ξεφύγει ο αναγνώστης από τις τυπικές υποδιαίρεσεις του χρόνου, [...] να βρεθεί στη θέση του Γιαννιού την ώρα του θανάτου».³⁴

Στο πρώτο λοιπόν 3στιχο ο ποιητής καταγράφει λιτά και σχολιάζει υπαινκτικά την ατυχή κατάληξη του τελευταίου έρωτα του μπαρμπα-Γιαννιού, ενός έρωτα συγγνωστού μεν, όπως παρουσιάζεται από τον διηγηματογράφο, χωρίς όμως μεγάλες πιθανότητες επιτυχίας, τη στιγμή που το αντικείμενο του έρωτά του, η γειτόνισσα η Πολυλογού, ζούσε σε μια κατάσταση πληρότητας, εντελώς ξένη προς τη δική του μοναξιά και ανία. Ο παντογνώστης αφηγητής του διηγήματος καταγράφει τον ενδιάθετο ευχετικό λόγο, τις σκέψεις που συχνά τα βράδια έκανε ο μπαρμπα-Γιαννιός ο Έρωνας. Τις ώρες εκείνες – επανερχόμενος στο «παλαιόν μισογκρεμισμένον σπίτι» του – περνούσε και πάλι, όπως και το πρωί, από το σπίτι της γειτόνισσας της Πολυλογούς, την οποία αυτός, ο φτωχός και έρημος τώρα πια, είχε ερωτευθεί, ενδίδοντας σε ένα έρωτα κοινωνικά ασυμβίβαστο.³⁵ «*Να είχε ο έρωτας σαΐτες!... να είχε βρόγια... να είχε φωτιές... να τρυπούσε με τις σαΐτες του τα παραθύρια... να ζέσταινε τις καρδιές...*» είναι κάποιες από τις σκέψεις που κάνει.

«*Είχε ο έρωτας φωτιές*», γράφει ο σύγχρονος ποιητής, όμως «*είχανε οι φωτιές / στο βάθος χιόνια...*» παρατηρεί αμέσως μετά, αφού η γειτόνισσα, σύμφωνα με όσα αναφέρει ο πεζογράφος, «*όλα τα αγαπούσε, τον άνδρα της, τα παιδιά της, το γαϊδουράκι της. Μόνον τον μπαρμπα-Γιαννιόν δεν αγαπούσε*» (σ. 106). Και οι δυο συγγραφείς καταγράφουν λοιπόν τα γεγονότα, όπως εκτυλίσσονται, σε ένα περιβάλλον που από άποψη διατύπωσης θυμίζει έντονα Πετράρχη, την οχτάβα με το ζεύγος των αντιθετικών λέξεων φωτιά–χιόνι, ζέστη–κρύο.³⁶ Η φωτιά του ερω-

³⁴ Βλ. Αλ. Κοτζιάς, «Χρόνοι και χρόνος στο “Έρωτας στα χιόνια”», στον τόμο, *Τα αθηναϊκά διηγήματα και δύο δοκίμια για τον χρόνο*. «Οι νεώτεροι για τον Παπαδιαμάντη, 2», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1992, σ. 88.

³⁵ Γιώργος Κεχαγιόγλου, «*Ο έρωτας στα χιόνια*» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Μια ανάγνωση. Επιμέλεια: Άντεια Φραντζή. Νεοελληνικές Ψηφίδες 5, Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1984, σ. 85.

³⁶ Βλ. Θέμις Σιαπκαρά – Πιτσιλίδου, *Ο Πετραρχισμός στην Κύπρο. Ρίμες αγάπης από χειρόγραφο του 16ου αιώνα με μεταφορά στην κοινή μας γλώσσα*. Αθήνα 1976, σ. 124 αρ. 48. Επίσης όσα σχετικά επισημαίνει ο Γ. Κεχαγιόγλου. «*Ο έρωτας στα χιόνια*» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, ό. π., σ. 60.

τευμένου ήρωα στο παρόν διήγημα δεν επέφερε το λιώσιμο των πάγων, δεν μετέστρεψε δηλαδή την αδιαφορία της γειτόνισσας, και η καρδιά της παρέμεινε παγωμένη σαν το χιόνι, γεγονός που επέφερε στο τέλος και αυτό τον θάνατο του μπαρμπα-Γιαννιού, στην κυριολεξία τώρα, πάνω και μέσα στο χιόνι. Αναλυτικά το σκηνικό είναι το ακόλουθο: «*Καρδιά του χειμώνος*» (σ. 105, 109). Προς το τέλος του εορτολογικού κύκλου του Δωδεκαημέρου και λίγο πριν από την ονομαστική εορτή την επόμενη των Φώτων, την ημέρα δηλαδή του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, ο ήρωας «*εκλονήθη, εσαρρίσθη, έκλινε και έπεσεν. Εξηπλώθη επί της χιόνος... Και η χιών εστοιβάχθη, εσωρεύθη δύο πιθαμάς... Και... έγινε σινδών, σάβανον*» (σ. 110).³⁷

Στην εκτενέστερη δεύτερη ενότητα ο ποιητής αναφέρεται στην «*παλιάν πατατούκαν*» – το ναυτικό ιμάτιον, όπως το αποκαλεί αντλώντας στοιχεία από το διήγημα (σ. 105) – «*την λερήν και κουρελιασμένην*» (σ. 108), την πατατούκα, την οποία ο μπαρμπα-Γιαννιός «*έρριπτεν εις τους ώμους*» (σ. 105), και η οποία τού γλιστρούσε από αυτούς τις νύχτες που υπέψαλλεν το ερωτικό ασμάτιον, καθώς περνούσε από το σπίτι της γειτόνισσας (σ. 106, 107, 108). Και ήταν οπωσδήποτε αναμενόμενη η φθορά του συγκεκριμένου ενδύματος, αφού ήταν παλιό· ο μάλλινος αυτός επενδύτης, όπως διευκρινίζει ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος,³⁸ αποτελούσε υπόλειμμα των χρόνων της σχετικής πενίας του ήρωα, της πρώτης επομένως από τις τρεις περιόδους της ζωής του, οι οποίες διακρίνονται σε περίοδο σχετικής πενίας, πλούτου – οι χρόνοι της «*ευτυχίας*» του, κατά τον Παπαδιαμάντη (σ. 105) –, και άκρας δυστυχίας.

Την έννοια αυτή της φθοράς του ιματίου αποδίδει ο ποιητής και με τη χαρακτηριστική φράση «*το παλαιών ημερών*», μεταθέτοντας όμως έτσι το χωρίον περί «*παλαιού των ημερών*», του προφήτη Δανιήλ (Δανιήλ ζ' 9, 13 και 22) από τη θεολογική σφαίρα, την οποία υιοθετεί ο διηγηματογράφος (σ. 108, 110), στην κοσμική πραγματικότητα. Και είναι σημαντικός για τον ποιητή και απαραίτητος ο επιτονισμός αυτός της παλαιότητας του ενδύματος προκειμένου να μπορέσει να υποστηρίξει στη συνέχεια την αναλογία και την παρομοίωση που ακολουθεί και

³⁷ Βλ. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «*Ο έρωτας στα χιόνια*» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, σ. 84, 85.

³⁸ Βλ. σχετικά Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «[...] από τους προ της ευτυχίας του χρόνους». Υπεράσπιση μιας γραφής στον παπαδιαμαντικό «*Ερωτα στα χιόνια*». *Νέα Εστία*, τομ. 170, τχ. 1849 (Νοέμβριος 2011) σ. 788 – 789.

αφορά στην ψυχή του ήρωα που κι αυτή «γλίστρησε έτσι υπόλευκη / καθώς το φθαρμένο το παλαιών ημερών / ναυτικό ιμάτιον». Υπόλευκη η ψυχή, προφανώς λόγω του παρελθόντος του μπαρμπα-Γιαννιού, ο οποίος «είχε... αποκτήσει χρήματα· αλλά τα έφαγεν όλα εγκαίρως με τας Φρύνας εις την Μασσαλίαν» (σ.105) και τώρα «είχε πέσει εις τον έρωτα... διά να ξεχάση... τας Λαΐδας της Μασσαλίας, τα βάσανά του, τας ασωτίας του... και είχε πέσει εις το κρασί διά να ξεχάσει την γειτόνισσαν» (σ. 107). Και η θέση που έχει το επίρρημα *έτσι* στον στίχο επιτρέπει στον αναγνώστη να το συνδέσει τόσο με το γλίστρημα της πατατούκας και της ψυχής, όσο και με τη φθορά και των δύο.

Η τρίτη ενότητα απαρτίζεται από δύο τρίστιχα, στα οποία ο αναγνώστης – ποιητής βρίσκεται δίπλα στο Γιαννιό «την τελευταίαν νύκτα» (σ. 109), «*την ώρα του θανάτου*»³⁹ του. Αναλογίζεται το πρόσφατο παρελθόν του ήρωά του, την τρίτη δηλαδή περίοδο της ζωής του, αυτή της άκρας δυστυχίας, όπως είπαμε παραπάνω. Είναι χειμώνας και είναι γιορτές (σ. 109), όμως για τον μπαρμπα-Γιαννιό δεν αλλάζει κάτι, εξακολουθεί να ζει στη μοναξιά και στην εγκατάλειψη και να γίνεται αποδέκτης της αδιαφορίας των ανθρώπων – «*πλην δεν τον είδε ούτε αυτός [ο σύζυγος της Πολυλογούς] ούτε κανείς άλλος*», παρατηρεί ο αφηγητής (σ. 110).

Για τον ποιητή τόσο ο καθημερινός, όσο και ο αιώνιος ύπνος, ο θάνατος,⁴⁰ θα μπορούσαν να συνδράμουν σε κάποια λύση στο δράμα που βιώνει ο ήρωας του διηγήματος· ειδικά ο δεύτερος θα μπορούσε να είχε φέρει την οριστική παρηγοριά σε μια «καρδιά ρημασμένη»,⁴¹ σε ένα «*σώμα βασανισμένον, φθαρμένον*» (σ. 109)· παρέμεναν όμως κι αυτοί, όπως και η ανθρώπινη κοινωνία, απόμακροι και τυφλοί: «*Τόσες νύχτες υγρές μακριά σου / ένας ύπνος κι ο θάνατος όλος / δίχως μάτια ανεφάρμοστος*». Στο πρώτο 3στιχο της ίδιας ενότητας ο ποιητής, εκφράζοντας, στην έσχατη αυτή στιγμή, τη συμπάθεια και τη συμπαράστασή του στον μπαρμπα-Γιαννιό, εύχεται να αποκτήσει ειρμό ο λόγος του, και οι σκόρπιες λέξεις που «*εμορμύριζε*» (σ. 105, 108, 109, 110) τα βράδια κυρίως, περνώντας έξω από το σπίτι της γειτόνισσας, να μπουν σε μια σειρά. Τη στιγμή λοιπον αυτή, κατά την

³⁹ Βλ. Αλ. Κοτζιάς, «Χρόνοι και χρόνος στο “Έρωτας στα χιόνια”», όπου και στη σημ. 3.

⁴⁰ Το θέμα του θανάτου – ύπνου απασχολεί τον συγγραφέα Αντωνάτο και σε πρόσφατο δημοσίευμα του με τον τίτλο «Ψυχή και Ρόδο (Αδριανός και Ρίλκε)», στα *Αιτωλικά*, τχ. 30, Ιανουάριος - Ιούνιος 2018, σ. 178 – 182.

⁴¹ Πρβλ. Ν. Αντωνάτος, «Νύξ όλοή», *Τα Χειρόδεκτα*, ό. π., σ. 28: «Τι νύχτα ολισθηρή! // αν έλειπες / ο κόσμος θα περίσσευε / που ζω / δεν θα 'φτανε ούτε για / θάνατο // αν έλειπες εσύ».

οποία, όπως σημειώνει ο αφηγητής, ο ήρωάς του «δεν μπορούσε πλέον να σχηματίσει λογικήν πρότασιν...» και «ως νανάγια του ήρχοντο αι λέξεις» (σ. 109), ο ποιητής απ' τη μεριά του εύχεται να συμβεί το ακατόρθωτο, να καταφέρει δηλαδή ο «μεθυσμένος πλειότερον παράποτε» (σ. 109) μπαρμπα-Γιαννιός να εκφράσει με σαφήνεια το πάθος του. Προχωρεί μάλιστα παραπέρα και κάνει τη σκέψη ότι και στην καρδιά του αφηγητή θα μπορούσαν να έχουν βρει στέγη παρόμοια αισθήματα, “κρυφά”, τα οποία δηλαδή δεν τόλμησε ποτέ μέχρι τότε να ομολογήσει· αυτό φαίνεται να δηλώνει η διπλή κατάληξη, β' και γ' προσώπου, την οποία προσθέτει στο φορτισμένο εκείνο ρήμα που δανείζεται από το διήγημα και το οποίο υπάρχει στους επόμενους στίχους: «*Ας χωρέσουν γι' απόψε με σειρά / στη φωνή σου οι λέξεις όσες / σκόρπιες εμορμύριζε(ς) μόνος*». Κινούμενος επομένως ο ποιητής στο επίπεδο επιγείων, δηλαδή της παρούσας μόνο ζωής, – το έχει επιλέξει από τη δεύτερη ήδη ενότητα – εύχεται να καταφέρουν και οι δύο, πριν από το οριστικό τέλος του βίου τους, να “επικοινωνήσουν” – με άλλα λόγια, να εκφράσουν – αυτό που αισθάνονται αλλά δεν έχουν τολμήσει μέχρι τη στιγμή εκείνη⁴² παρά μόνο να μурμουρίσουν.

A(11).2. Μιχάλης Σταφυλάς, «Νίκος Αντωνάτος», περ. *Πνευματική Ζωή*, τχ. 176 (2004).

Ο Νίκος Αντωνάτος (Μεσολόγγι, 1937) εμφανίστηκε στα Γράμματα το 1959, με το ποίημα «Το μεγάλο τραγούδι» που βραβεύτηκε στον Πανελλήνιο Φοιτητικό Διαγωνισμό του περιοδικού «Πανσπουδαστική» (με κριτική επιτροπή Λέοντα Κουκούλα, Ανδρέα Καραντώνη, Όμηρο Μπεκέ) κι ενώ δημοσίευε κατά καιρούς ποιήματα σε περιοδικά, εντούτοις η πρώτη του ποιητική συλλογή «Δέδυκεν» ήλθε στο φως της δημοσιότητας το 1983. Ακολούθησε το 1990 ο «Αγρός Κεραμέως» και το 2000 το τρίτο βιβλίο του «Ανοιχτά της νύχτας». Το 2003, το τέταρτο βιβλίο του «Αλίκυρνα», τίτλος που δηλώνει τη συγγένεια ενός αρχαίου ελληνικού τόπου με την εσώτερη γεωγραφία του ποιητή.

Ο Ν.Α. ανήκει στη δεύτερη μεταπολεμική γενιά (1929-1940). Αυτή η γενιά που μπορεί να μην εμπλέκεται σωματικά στα δραματικά γεγονότα του πολέμου,

⁴² Για το θέμα της επικοινωνίας και της ερωτικής αδράνειας του μπαρμπα – Γιαννιού, βλ. όσα ενδιαφέροντα καταγράφει ο Γ. Κεχαγιόγλου, «*Ο έρωτας στα χιόνια*» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, όπου και στη σημ. 4, σ. 66-80 [Σημ. 35 του παρόντος κειμένου].

διάνυσε όμως την τρυφερή ηλικία στον κουρνιαχτό και τα χαλάσματα και πέρασε ύστερα στην ενηλικίωση με μια σκληρή εναγώνια αναζήτηση ομαδικών και κοινωνικών ευθυνών (πολιτική γενιά του '60, του 1-1-4 κ.ά.), πυρακτωμένη από το συλλογικό όραμα, με ανήσυχο πνεύμα που λίγο ή πολύ εκφράστηκε ποικιλότροπα κοινωνικά, ιδεολογικά και αισθητικά! Τέτοια σημάδια συναντά κανείς στην ποίηση του Νίκου Αντωνάτου που εικονογραφούν την ηλικία και τη γλώσσα μιας εποχής ή μετατρέπονται σε σηματοδοτικό μηχανισμό λυρικού λόγου: «*Κουβαλώντας εικόνες καμωμένες / Με χέρια άλλων εποχών/ Με μάτια άλλων εποχών*» (Αγρός Κεραμέως, σελ. 12).

Όπως γράφει σε δοκίμιό της η «Χρυσούλα Σπυρέλη: «Η μνήμη του ποιητή δημιουργεί και την προσωπική του μυθολογία. Ανακυκλώνει ανεξίτηλες ατομικές αναμνήσεις, καταστάσεις, συναισθήματα ή ακόμα ιστορεί ποιητικά τις συλλογικές περιπέτειες μιας εποχής που χάραξαν ίχνη βαθιά στην ψυχή του. Η ποίησή του είναι κατά κανόνα βιωματική και αυτο - βιογραφική. Με τη διαφορά ότι η φαντασία του είναι αφαιρετική. Γι' αυτό καταλήγει στην επιλογή πρωταρχικών μορφών – συμβόλων και η τεχνική του υπερασπίζεται με λόγο λιτό και άρτιο μορφικά, την ερωτική, πολιτική και υπαρξιακή διάσταση της ποίησης που αποτελεί την κυρίαρχη θεματογραφία».

Α(11).3. Διονύσης Μπερερής, «Χρυσούλα Σπυρέλη: Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία-Βιβλιογραφία-Ανθολόγιο, έκδοση Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου, Σειρά «Νεοέλληνες Συγγραφείς-Βιβλιογραφία», στο *Ερανίσματα*, Επιμ. Ηλίας Διομ. Νικολετόπουλος, Αθήνα 2012, σ. 122-124. Βλ. και περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 15 (2010).

Με χορηγό έκδοσης τα εκπαιδευτήρια “Διονύσιος Σολωμός” η Παπαχαράλαμπος Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου στη σειρά “Νεοέλληνες συγγραφείς – Βιβλιογραφία” εξέδωσε τον τόμο: “Νίκος Αντωνάτος”. Είναι η δεύτερη έκδοση της Παπαχαράλαμπος Βιβλιοθήκης. Είχε προηγηθεί αντίστοιχη για τον μεσοπολεμικό ποιητή Θανάση Κυριαζή κι ακολούθησε η τρίτη που αναφέρεται στην Ακακία Κορδόση. Επιμελήτρια και των τριών εκδόσεων η φιλόλογος και ποιήτρια Χρυσούλα Σπυρέλη.

Πρόκειται για έναν ογκώδη τόμο 380 σελίδων, στον οποίο η συγγραφέας με επιμέλεια και μεθοδικότητα παρουσιάζει τον ποιητή της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς, τουλάχιστον ηλικιακά, “μόνο που δεν συμφώνησε όντως μαζί της, δηλαδή δεν συγχρόνισε τη φωνή του με τη φωνή των ομηλίκων του” όπως θα μας πει ο κριτικός Παντελής Μπουκάλας (εφ. *Καθημερινή*, 20 Φεβρουαρίου 2001).

Μετά τον πρόλογο του Διευθυντή της Βιβλιοθήκης Γιάννη Χαλάτση ακολουθεί, αντί εισαγωγής, μια κριτική θεώρηση των έξι συλλογών του ποιητή (*Δέδυκεν* 1983, *Αγρός κεραμέως* 1990, *Ανοιχτά της νύχτας* 2000, *Αλίκυρνα* 2003, *Αυλός λευλυπημένος* 2005, *Θητεία - 619 Τ.Π.* που εκδόθηκε το 2007) από τη συγγραφέα και κάνει λόγο για τη θεματική του, που γράφοντας για τον εαυτό του εκπροσωπεί τη γενιά του: “Κι εμείς – δηλαδή πληθυντικά εγώ” και για την ευθύνη του ατόμου: “Εγώ – αγγειοπλάστης”, κι ακόμα για τον Έρωτα και το Θάνατο, τα δύο στοιχεία που ορίζουν τη ζωή του ανθρώπου, την αγάπη και τη σιωπή, τον τόπο του, τα τοπία μνήμης και ονείρου (λιμνοθάλασσα), για τους τίτλους των βιβλίων του, που αναφέρονται στην Αρχαία και νεότερη Ελληνική Γραμματεία. Μας μιλάει για την ποιητικοποιημένη ανάπλαση της μνήμης, όπου η κάθαρση επέρχεται μόνο μέσω της ποίησης:

*“Αρκεί ότι απ’ της ψυχής / τα άδυτα
στης ποίησης περπάτησα / τα ύδατα”.*

Αναφέρεται, επίσης, στην πολυλειτουργική του γλώσσα που δεν πλατειάζει, αλλά που οδηγεί στη λιτότητα της μορφής, τα σχήματα του λόγου – παρηχήσεις, συνηχήσεις, ομοιοκαταληξίες –, ακόμη και στην τυπογραφική οργάνωση των έργων του και καταλήγει: “... η ποιητική μυθολογία του Ν. Αντωνάτου αφενός συνίσταται σ’ ένα κάτοπτρο μνήμης, όπου διαθλώνται, εναλλάξ ή παράλληλα, το ατομικό και το συλλογικό πρόσωπο μ’ όλες τις δυνατές διαστάσεις που συνεπάγεται: πολιτικό, υπαρξιακό, ερωτικό· αφετέρου, προσδιορίζεται από ευδιάκριτους τρόπους και τόπους συνάντησης με το δημοτικό τραγούδι, αλλά και τους κλασικούς ελληνικής και ξένης Γραμματείας...”

Στις επόμενες σελίδες θα διαβάσουμε το “Χρονολόγιο” του ποιητή και στη συνέχεια οι συλλογές με τα περιεχόμενα εκάστης και τις κριτικές καθώς και τις ομιλίες στις παρουσιάσεις, σε αίθουσες Λόγου και Τέχνης. Έτσι θα αναγνώσουμε

τις ομιλίες, σχετικές με κάθε έκδοση των: Παντ. Μπουκάλα, Γ. Κ. Καραβασίλη, Χρ. Σπυρέλη, Μ. Γιώση, Χρ. Ρουμелиωτάκη, Κ. Κουτσορέλη, Ελ. Λιαροπούλου, Κ. Τσουράκη, και τις βιβλιοπαρουσιάσεις έγκριτων κριτικών, όπως των: Ι. Κολοβού, Σ. Λαναρά, Θ. Μ. Πολίτη, Ακ. Κορδόση, Γ. Χ. Σαββίδη, Τ. Βουρνά, Κ. Τσαούση (σύνολο 50). Ο Δημοσθ. Κούρτοβικ (εφ. *Ελευθεροτυπία*, 3 Ιουλίου 1991) θα μας πει: «“Η ηλικία των νερών”, είναι κατά τη γνώμη μου από τα ωραιότερα ερωτικά ποιήματα που μας έχει δώσει η νεότερη ελληνική ποίηση». Στον πίνακα δημοσιευμάτων αναφέρονται και δεκατρία περιοδικά που ανθολόγησαν ποιήματα του Ν. Αντωνάτου. Ακόμα αναφέρονται είκοσι δύο διάφορα δημοσιεύματα που ανατρέχουν στα έργα του ποιητή.

Στη συνέχεια καταχωρούνται συνεντεύξεις του ποιητή σχετικά με το έργο του, είκοσι τρία δημοσιεύματα, κατ' επιλογήν, του παρουσιαζομένου λογοτέχνη, ανθολόγιο από 64 ποιήματα όλων των συλλογών του, τρία αποσπάσματα από τη μετάφραση του έργου, του Μ. Γκουττενμπρούννερ “Στο λαβύρινθο της Εξουσίας”, μεταφραστικές επιλογές αρχαίων κειμένων του Αισχύλου και του Σοφοκλή και στο τέλος ένα επίμετρο φωτογραφιών απ' τη ζωή του.

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι πρόκειται για μια άρτια, μεθοδική και επιμελημένη εργασία. Αυτό, άλλωστε, το εγγυάται και το όνομα της συγγραφέως Χρυσούλας Σπυρέλη, η οποία κάθε φορά που αναλαμβάνει μια εργασία παρουσίασης του έργου ενός συγγραφέα εργάζεται με επιμονή και υπομονή εξαντλώντας όλες τις βιβλιογραφικές πηγές. Ισχυρά της όπλα η επιστημονική της θωράκιση και η μεγάλη πείρα της.

Ευχαριστούμε την επιμελήτρια της έκδοσης που μας κατατόπισε πλήρως για τον ποιητή Νίκο Αντωνάτο, που επάξια πήρε τη σκυτάλη απ' τους μεγάλους συντοπίτες του Μεσολογγίτες ποιητές (Παλαμά, Μαλακάση κ.λ.π.) για να συνεχίσει το έργο τους.

Τέλος συχαίρουμε την Παπαχαραλάμπειο Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου και το Δ/ντή της Γιάννη Χαλάτση για τις εκδόσεις της στη σειρά “Νεοέλληνες Συγγραφείς”, καθώς και τα “Εκπαιδευτήρια Σολωμός” του Παντελή Χρ. Μπουκάλα, χορηγό της Έκδοσης.

A(12). Άλλα δημοσιεύματα

Ανθολόγηση Ποιημάτων

(σε έντυπα και ψηφιακά περιοδικά, εφημερίδες, ανθολογίες κ.ά.)

A(12).1. Β.Π. Καραγιάννης (επιμέλεια – ανθολόγηση), «Νίκος Αντωνάτος» [πέντε ποιήματα: III, VII, XII, XIII, XVII, από τη συλλογή *Θητεία – 619 Τ.Π.* (Κόρινθος -Εράτρουα - Γρεβενά) (2007)], εφ. *Θάρρος* / στήλη: Αναγνωστήριο, φ. 45, Μάρτιος 2007.

A(12).2. Χρυσούλα Σπυρέλη, «Νίκος Αντωνάτος, “εις εαυτόν – στου ρολογιού την ώρα” – αρ. 2, 3, 4» [από τη συλλογή ...*δεν είναι πια καιρός*], «Ποιητικό Ανθολόγιο», εφ. *Η Αυγή*, Σάββατο 2 Ιουλίου 2011.

A(12).3. Ηλίας Γκρης (Ανθολόγηση – επιμέλεια), *Ο Παπαδιαμάντης με τα μάτια νεότερων λογοτεχνών*, έκδοση Μορφωτικού Ιδρύματος της ΕΣΗΕΑ, 2011. Βλ. σ. 17, τρία ποιήματα, υπό τον τίτλο «Ερωντας», που περιελήφθησαν στη συλλογή του Ν.Α. *Τα Χειρόδεκτα* (2017).

A(12).4. Σταύρος Σταφυλάκης (ανθολόγηση), *Ποίηση και σίχοι απ’ την Ελλάδα και τον κόσμο*, αυτοέκδοση 2011 και Β΄ Ψηφιακή έκδοση, Άδεια διανομής: Ελεύθερη διάθεση, Σελίδες: 610. Έτος έκδοσης: 2016. Βλ. σ. 395-396, τρία ποιήματα του Ν.Α. από τη συλλογή *Αλίκυρνα* (2003): «Βραδιάζει», «Απόλογος», «Εμείς (κάποιοι εμείς)».

A(12).5. *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια της Ν.Ε. Λογοτεχνίας ΧΑΡΗ ΠΑΤΣΗ*, «Νίκος Αντωνάτος» [βιογραφικό και 8 ποιήματα], τόμος 26 (Συμπλήρωμα 2012), σ. 22-25.

A(12).6. Γ. Χ. Θεοχάρης (ανθολόγηση), «*Ξένων αιμάτων τρύγος*». *Ανθολογία Ελληνικών Ποιημάτων*, εκδόσεις Γαβριηλίδης 2014. Βλ. σ. 29 το ποίημα XXIII από τη συλλογή του Ν.Α. *Θητεία – 619 Τ.Π.* (2007).

A(12).7. Έλσα Κορνέτη – Κλεοπάτρα Λυμπέρη (επιμέλεια), *Τα ποιήματα του 2014*, έκδοση Κοινωνία των (δε)κάτων 2015. Βλ. σ. 14-15 το ποίημα «Στο ίδιο όνειρο» από τη συλλογή του Ν.Α. *Εικών ή λίθος* (2014).

A(12).8. Ηλίας Γκρης (ανθολόγηση), *Ο ταχυδρόμος φέρνει γράμματα-ποιήματα*, έκδοση ΕΛΤΑ, 2017. Βλ. σ. 31 το ποίημα «Βιβλίο με αφιέρωση» από τη συλλογή του Ν.Α. *Τα Χειρόδεκτα* (2017).

A(12).9. Περιοδικό *3^η Χιλιετία* (τχ. 74 / 2017), εκδότης/Διευθυντής Δημήτρης Πιστικός. Βλ. σ. 35 το ποίημα «Επίσκεψη» από την συλλογή του Ν.Α. *Τα Χειρόδεικτα* (2017).

A(12).10. **ΤΟΙΧΟΥ ΤΟΥ ΕΤΕΡΟΥ** (διαδικτυακή ανθολόγηση-ανάρτηση), «Νίκος Αντωνάτος, 2 Ποιήματα [«Μα πιο θυμάμαι...», «Αμούστακο...»]. Τετάρτη, 30/11/2016 και Πέμπτη, 06/04/2017 αντίστοιχα. Διαθέσιμα στον ιστότοπο, https://toixoutoueterou.blogspot.com/2016/11/blog-post_30.html (προσπέλαση: 30/01/2021).

A(12).11. Νατάσα Ζαχαροπούλου, «Νίκος Αντωνάτος, 4 Ποιήματα [«Βλέπω», «Αναίρεση», «Τα Πλήκτρα», «Καιροί!】. Αναρτήθηκαν στην διαδικτυακή Ανθολογία, *Δίχως Ρίζες στον Ουρανό Δεν Φτάνεις*, 16 Νοεμβρίου 2018. Διαθέσιμα στον ιστότοπο, <https://natashazacharopoulou.blogspot.com/2018/11/4.html#!/2018/11/4.html>(προσπέλαση: 30/01/2021).

A(12).12. *Δεύτερη Μεταπολεμική ποιητική γενιά*. Εισαγωγικό Σημείωμα. Μικρό Ανθολόγιο: Συμεών Γρ. Σταμπουλού. Έκδοση της Παρέας ποιητών της πόλης & της Βιβλιοθήκης του Δήμου Περιστερίου, Περιστέρι 2018 [μετά την αντίστοιχη εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα εκδηλώσεων του Δημαρχείου, Σάββατο 1η Δεκεμβρίου 2018]. Βλ. σ. 10 το ποίημα «Τρεις άντρες» από τη συλλογή του Ν.Α. *Δέδυκεν* (1983).

A(12).13. Γιάννης Κορίδης (επιμέλεια-ανθολόγηση), *Ποιητικό ημερολόγιο 2019*, εκδόσεις Ιωλκός, 2018. Βλ. σ. 137 το ποίημα «Καιροί» από τη συλλογή του Ν.Α. *Τα Χειρόδεικτα* (2017).

A(12).14. Γιάννης Κορίδης (επιμέλεια-ανθολόγηση), *Ποιητικό ημερολόγιο 2020*, εκδόσεις Ιωλκός, 2019. Βλ. σ. 58 το ποίημα «Αποτέλεσμα» από τη συλλογή του Ν.Α. *Τα Χειρόδεικτα* (2017).

A(12).15. Γ. Χ. Θεοχάρης (ανθολόγηση), *Τα υπογείως ανεωχθέντα. Ανθολόγιο ελληνικών ποιημάτων*, εκδόσεις Ρώμη, Θεσσαλονίκη 2019. Βλ. σ. 26 το ποίημα «Ασύνταχτη» από τη συλλογή του Ν. Α. *Τα Χειρόδεικτα* (2017).

A(12).16. Κ. Θ. Ριζάκης – Σ. Γρ. Σταμπουλού, *Εφ' ενός γίνεσθαι; ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ 2020. Άλλως με τη ματιάν υποκείμενη στο δεσπόζον δυναμικό της σύγχρονης ποιητικής μας παραγωγής* [215 ανέκδοτα ποιήματα τη συναινέσει 64 δημιουργών],

καρνοθραύστις / εκδόσεις Ρώμη, 2020. Βλ. σ. 60-61, τέσσερα ανέκδοτα ποιήματα του Ν.Α.: «Μονοδιάστατη Σιωπή», «Το στοίχημα», «Φθινοπωρινό», «Με την Αγάπη».

A(12).17. Θανάσης Γαλανάκης – Μάνος Κουμής (ανθολόγηση), *Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά! Ὁ Αγώνας τοῦ 1821 στην Ελληνική και Ξένη Ποίηση* (έρευνα υλικού, γενική φιλολογική επιμέλεια, υπομνηματισμός: Θανάσης Γαλανάκης), Αθήνα: Τράπεζα Πειραιώς-Ίδρυμα Τάκης Σινόπουλος, 2021. Βλ. σ. 558-559 ποίημα του Ν.Α. «Το οπού», από τη συλλογή του *Εικόν η λίθος* (2014).

* Σημείωση: Στο τέλος της ενότητας A(12) έχουν προστεθεί εκτός σειράς 3 δημοσιεύσεις με αριθμηση A(12).39 – A(12).41 που εκ παραδρομής παραλείφθηκαν.

Συνομιλίες και μνείες

A(12).18. Βάσω Κιζήλου, *Gloria victis*, έκδοση Ο Πολίτης, Αθήνα 1992. Στο ποίημά της «Των πραγμάτων οι σκιές» (σ. 163), μετά τον τίτλο αναγράφεται η φράση «Διαβάζοντας Ν[ίκο] Α[ντωνάτο]». Εμφανώς παραπέμπει στη συνομιλία της με το ποίημα του Ν. Α. «Οι σκιές των πραγμάτων» (*Αγρός Κεραμέως*, 1990).

A(12).19. Μαρία Γκόπη, *Σαντίμ-Σαντό*, ποιητική συλλογή, Θεσσαλονίκη 1995. Το ποίημα «Ένα Αστέρη» (σ. 19) είναι «Αφιερωμένο στον Νίκο [Αντωνάτο]».

A(12).20. Χρυσούλα Σπυρέλη, «Υγρή Συνομιλία», ποίημα με αφιέρωση «στον ποιητή Νίκο Αντωνάτο» (περ. *Παρουσία*, τχ. 24/ 2003, σ. 38).

A(12).21. Μάκης Πασσίσης, *Σαλτσινιάς*, εκδόσεις φανός 2004. Στη σ. 9, προμετωπίδα οι στίχοι του Ν.Α. από την ποιητική συλλογή *Ανοιχτά της νύχτας* (2000): *Εκεί που μάθαμε τις μνήμες / να ιστορούμε / με τον καιρό / οι μνήμες γίνανε ιστορία.*

A(12).22. Νίκος Σιάμος, *Παλιό Μεσολόγγι. Φωτογραφικό Λεύκωμα, χ.χ.* Στη σ. 1, προμετωπίδα οι στίχοι του Ν.Α. από τη συλλογή *Αγρός κεραμέως* (σ. 12): *Κουβαλώντας εικόνες καμωμένες / Με χέρια άλλων εποχών / Με μάτια άλλων εποχών.*⁴³ Στο recto του τελευταίου φύλλου δημοσιεύεται τετράστιχο του Ν.Α. από την ίδια συλλογή (σ. 13): *Ο, τι βλέπεις δεν είναι αυτό / Η πόλη σε μαθαίνει να την ακούς / Κι έπειτα βλέπεις όσα σου δίδαξε / Σε μυστικές του κόσμου εκπομπές.*⁴⁴

⁴³ Στη σ. 2 του Φωτογραφικού Λευκώματος παρατίθενται οι στίχοι του Μίμη Λυμπεράκη: *Ολοῦθε εικόνες έβλεπα και σχήματα ωραία / και η ματιά μου έπαιρνε μια λάμπη εξωτική / ὅλος ο κόσμος νόμιζα πως ήταν ένα θέμα / για ζωγραφιά, για ποίηση, για μουσική.*

⁴⁴ Στο verso του τελευταίου φύλλου στίχοι του Νίκου Μπλάγκα από τη συλλογή «Διεγκυστίδνα»: *Ο άνθρωπος με τους γκριζούς κροτάφους / του τόχε πει // “Μη γυρίσεις στο Μεσολόγγι / Όλα εκεί / είναι*

A(12).23. Αδαμαντίνη Κουμιώτου, *Κόμπος στο μαντίλι* (Διηγήματα), Εκδότης Εμπειρία Εκδοτική, 2011. Στο διήγημα «Σαν κρινάκια απότιστα» (σ. 13), μότο οι στίχοι του Ν.Α. από την ποιητική συλλογή *...δεν είναι πια καιρός* (2011): *Στον ουρανό αραιώσαν / εφήμερα πουλάκια κι α- / πόμεινε μια γενική αχλύ / τις ώρες να γλυκαίνει.*

A(12).24. Συλλογικός τιμητικός τόμος, *Για τον Άγγελο. Στη μνήμη του Άγγελου Ελεφάντη* (1936-2008). Επιμέλεια έκδοσης Βαγγία Λυσικάτου, Παναγιώτης Πάντος (έκδοση του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς Αθήνα 2013).⁴⁵ Στη σ. 34 περιλαμβάνεται ποίημα του Ν.Α. με τον τίτλο «Επίγραμμα». Το ποίημα αυτό είχε διαβαστεί πάνω από τον τάφο του Άγγελου Ελεφάντη, την ημέρα της κηδείας του (29.05.2008), στο Νεοχώρι Καρπενησιού.⁴⁶

A(12).25. Ιωάννα Τσιβάκου, *Ο Ηγέτης* (ως ενσάρκωση του θεσμού), εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2015. Στο Μέρος δεύτερο (του τόμου) σ. 155, προμετωπίδα οι στίχοι του Ν. Α. από την ποιητική συλλογή *...δεν είναι πια καιρός* (2011): *Κι εσύ ψυχή, ως τότε /- animula vagula, blandula - /ως τότε εσύ θ' αναγερνάς / στον σώματος το αναφαίρετο.*

A(12).26. Ελένη Λιάπη, «Μεσολόγγι: Θύμηση και Νοσταλγία». Εισήγηση (αδημοσίευτη) στην ημερίδα «Πόλη και Μνήμη στη λογοτεχνία», 2015. Διοργάνωση: Χ. Σπυρέλη, Σχολική Σύμβουλος φιλολόγων & Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Αιτωλοακαρνανίας. Το κείμενο φέρει μότο στίχους από τη συλλογή του Ν.Α. *Ανοιχτά της νύχτας* (2000): *«Όπου και να πλαγιάσω / γι' αλλού η ψυχή νυστάζει. / Ψυχή μου / αίτητο Μεσολογγάκι».* Επιπλέον, στο κυρίως σώμα αναφέρονται 2 αποσπάσματα από τις συλλογές *Ανοιχτά της νύχτας* (2000) και *Αλίκυρνα* (2003).

A(12).27. Μεταξούλα Μανικάρου, *«Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Ρούμελης (1950-1967) και η συμβολή τους στην πνευματική ζωή της περιοχής».* Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2008. Το όνομα του ποιητή Ν.Α. αναφέρεται στους συνεργά-

επαναλήψεις επικίνδυνες / που θα μπορούσες / να πεθάνεις / κάμποσες φορές" // Φθινόπωρο 1978 / Χαράζει τις μέρες στο μπράτσο -τον / Για άπειρη φορά νεκρός / απ' όλα τα σημεία του ορίζοντα / μ' όλα τα μέσα συγκοινωνίας / Ταξιδεύει για Μεσολόγγι.

⁴⁵ Ο τόμος περιέχει κείμενα φίλων και συναγωνιστών του Άγγελου Ελεφάντη και εκδόθηκε τιμητικά, πέντε χρόνια από τον θάνατό του.

⁴⁶ Το ποίημα δημοσιεύτηκε στα «Ενθέματα» της εφ. *Η Αυγή*, 08.06.2008. Αργότερα ο ποιητής Νίκος Αντωνάτος το περιέλαβε, 3^ο κατά σειρά (γ. *Του Άγγελου*) στα «Επιτάφια» (σ. 83) της ποιητικής συλλογής του *...δεν είναι πια καιρός* (2011).

τες του περιοδικού, *Αιτωλικά Γράμματα*.

A(12).28. Χρυσούλα Σπυρέλη, «Η λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου στη λογοτεχνία», στον συλλογικό τόμο, Αθανάσιος Παλιούρας (επιμέλεια), *Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου-Αιτωλικού. Διαδρομή στο χρόνο, στο χώρο, στο λόγο, στις τέχνες*, ΥΠΕΧΩΔΕ Φορέας Διαχείρισης Λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου-Αιτωλικού, Τυπογραφείο Tyrograma-Agenda, Πάτρα 2009. Δημοσιεύονται (σ. 153), από την ποιητική συλλογή του Ν.Α., *Ανοιχτά της νύχτας* (2000), οι στίχοι: *Θαύμα ιωδίου τούτη η νύχτα / στις λιμνοθάλασσας τα πάνω στέκια [...]*

A(12).29. Μαρία Λαϊνά, εφ. *Ελευθεροτυπία* / Βιβλιοθήκη/10, [στήλη «πεντάλ»], (Σάββατο 20 Αυγούστου 2011). Δημοσιεύονται δυο ποιήματα από την ποιητική συλλογή του Ν.Α. ...*δεν είναι πια καιρός (2011): «Πριν έρθουν», «Κι αυτού».*

A(12).30. Φρήντριχ Χαίλντερλιν, *Υπερίων ή ο Ερημίτης στην Ελλάδα*, Μετάφραση: Λαυρέντιος Γκέμερεϋ. Επιμέλεια: Δήμος Μαυρομμάτης, εκδόσεις Ηριδανός, χ.χ.. Στις «Ευχαριστίες» (σ. 9) για την ολοκλήρωση της μετάφρασής του περιλαμβάνεται και το όνομα του Ν.Α.

A(12).31. Θουκυδίδη *Ιστορία*, Εισαγωγή-Μετάφραση-Σημειώσεις: Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011. Στις «Ευχαριστίες» (σ. 1228) για την ολοκλήρωση της μετάφρασής του περιλαμβάνεται και το όνομα του Ν.Α.

A(12).32. Σοφοκλέους *Αντιγόνη & Σελίδες για την Αντιγόνη των Friedrich Hölderlin, Søren Kierkegaard, Martin Heidegger*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2017. Μεταγραφή, Σημειώσεις, Σχόλια: Συμεών Γρ. Σταμπουλού. Στις «Ευχαριστίες» (σ. 44) περιλαμβάνεται και το όνομα του Ν.Α.

A(12).33. Αλέκος Στεφάνου, *Μετ' εμποδίων Θητεία. ΚΕΝ Κορίνθου / 619 ΤΑΓΜΑ ΠΕΖΙΚΟΥ ΕΡΑΤΥΡΑΣ ΚΟΖΑΝΗΣ*, Δεκέμβριος 2019.

Στην αρχή του βιβλίου (σ. 5) μετά από την 3^η αφιέρωση [*«Στην δίδυμη πειθαρχική διμοιρία του 509 Τ.Π. στον Κολυνδρό Πιερίας που μας ενώνουν οι αγώνες μας και η κοινή ταλαιπωρία για την αξιοπρέπεια και τα ιδανικά μας»*], παραθέτει από την ποιητική συλλογή του Ν.Α. *Θητεία - 619 Τ.Π. (Κόρινθος-Εράτυρα-Γρεβενά)* τους στίχους: *Στον Κολυνδρό / και στην Εράτυρα / χτυπάνε τους φαντάρους / μ' αντίστροφα εκείνων / χτυπάνε οι καρδιές.*

Στη συνέχεια (σ. 63) ο Αλέκος Στεφάνου, καθώς αφηγείται για τον στρατιώτη

Βαγγέλη Χαρισόπουλο (τον μεγαλύτερο, μάλλον, ηλικιακά στο Τάγμα), παραθέτει από την ίδια συλλογή, το ποίημα του Ν. Α. «XVII» που αναφέρεται στο ίδιο πρόσωπο: *Ο γερο - Χαρισόπουλος / Με μια καρδιά βοσκού παρθένα / 31 χρονών στρατιώτης, μόλις / Από τις φυλακές πήρε τ' απολυτήριο / απ' τα δεκάξι του αντάρτη στα βουνά / Όλο ακούει απ' τη «Φωνή» ειδήσεις [...]*

A(12).34. Συμεών Γρ. Σταμπουλού, *Florilegium I, Ποιητές του μεταπολέμου (Δοκίμια)*, εκδόσεις Κουκκίδα, 2021. Βλ. (σ. 61-79) «Η νοερή συνομιλία – και αντιδικία – του Paul Celan με τους “Ποιητές της ήττας”. Ένα παράδειγμα: Νίκου Αντωνάτου, *Εικών η λίθος* (Γαβριηλίδης, 2014)».

A(12).35. Michael Guttenbrunner, *Ταξίδι στην Ελλάδα*. Εισαγωγικό Σημείωμα – Μετάφραση: Συμεών Γρ. Σταμπουλού, περ. *Κοράλλι*, τχ. 29-30, Απρίλιος 2021 – Σεπτέμβριος 2021. Ο μεταφραστής (σ. 57-61) αναφέρεται στη γνωριμία του Ν.Α. με τον φιλέλληνα ποιητή Μίχαελ Γκουττενμπρούννερ και τον ευχαριστεί, διότι του διέθεσε το σχετικό υλικό για την ολοκλήρωση του κειμένου του.

A(12).36. Μαίρη Γιόση – «... “φωνές πίσω απ' τη γλώσσα”. Μια προσωπική περιδιάβαση στη νεοελληνική ποίηση από τον 19ο αιώνα έως σήμερα», *The Books' Journal*, τχ. 123, Οκτώβριος 2021. Διαθέσιμο στο <https://booksjournal.gr/teyxi/3438-teyhos-123>. Αναφέρονται 2 ποιήματα του Ν. Α.: «Δεύτερη φωνή» από τη συλλογή *Εικών η λίθος* και «Τα πλήκτρα» από τη συλλογή *Τα Χειρόδεικτα*. Πριν τη δημοσίευση παρουσιάστηκαν (στις 20-01-2021) διαδικτυακά ως μέρος του προγράμματος “Με τα λόγια (γίνεται)” [Παναγιώτης Ιωαννίδης – 10 χρόνια μτλγ]

A(12).37. Χαρίλαος Τρουβάς, *Ο Λάκης έλειπε./ Ο Λάκης Καραλής απ' το «Supermarket» ως το «Βαφείο»*. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2021. [Σειρά] Μαρτυρίες –Βιογραφίες. Ο συγγραφέας αναφέρεται στη φιλία και στη συνεργασία του Ν. Α. με το Λάκη Καραλή.

A(12).38. Κ. Θ. Ριζάκης – Σ. Γρ. Σταμπουλού, *Εφ' ενός γίνεσθαι; 2 ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ 2021. Άλλως με τη ματιάν υποκείμενη στο δεσπόζον δυναμικό της σύγχρονης ποιητικής μας παραγωγής* [218 ανέκδοτα ποιήματα τη συναινέσει 63 δημιουργών], καρνοθηραύστις / εκδόσεις Ρώμη, 2021. Στα «Προλεγόμενα» ο Συμεών Γρ. Σταμπουλού (σ. 11, 12) αναφέρεται στη γνωριμία του Νίκου Αντωνάτου με τον αυστριακό πάστορα και μεταφραστή Λαυρέντιο Γκέμερεϋ. Τον ευχαριστεί για την

αποστολή ενός «σπάνιου δημοσιεύματος», εννοώντας το δίγλωσσο τευχίδιο, «Το Αρχιπέλαγος» του Χαίλντερλιν, το οποίο ο Ν. Α. είχε στο αρχείο του από τη δεκαετία του 1980 που γνώρισε τον Γκέμερεϋ. Παράλληλα στο παραπάνω κείμενο (σ. 15) γράφει και για τη γνωριμία τους με τον αυστριακό φιλέλληνα ποιητή Γκουττενμπρούννερ, του οποίου ο Ν. Α. «μετέφρασε ποιήματα από την συλλογή *Στο λαβύρινθο της εξουσίας* (1981)».

***Προσθήκη (από σελ. 165)**

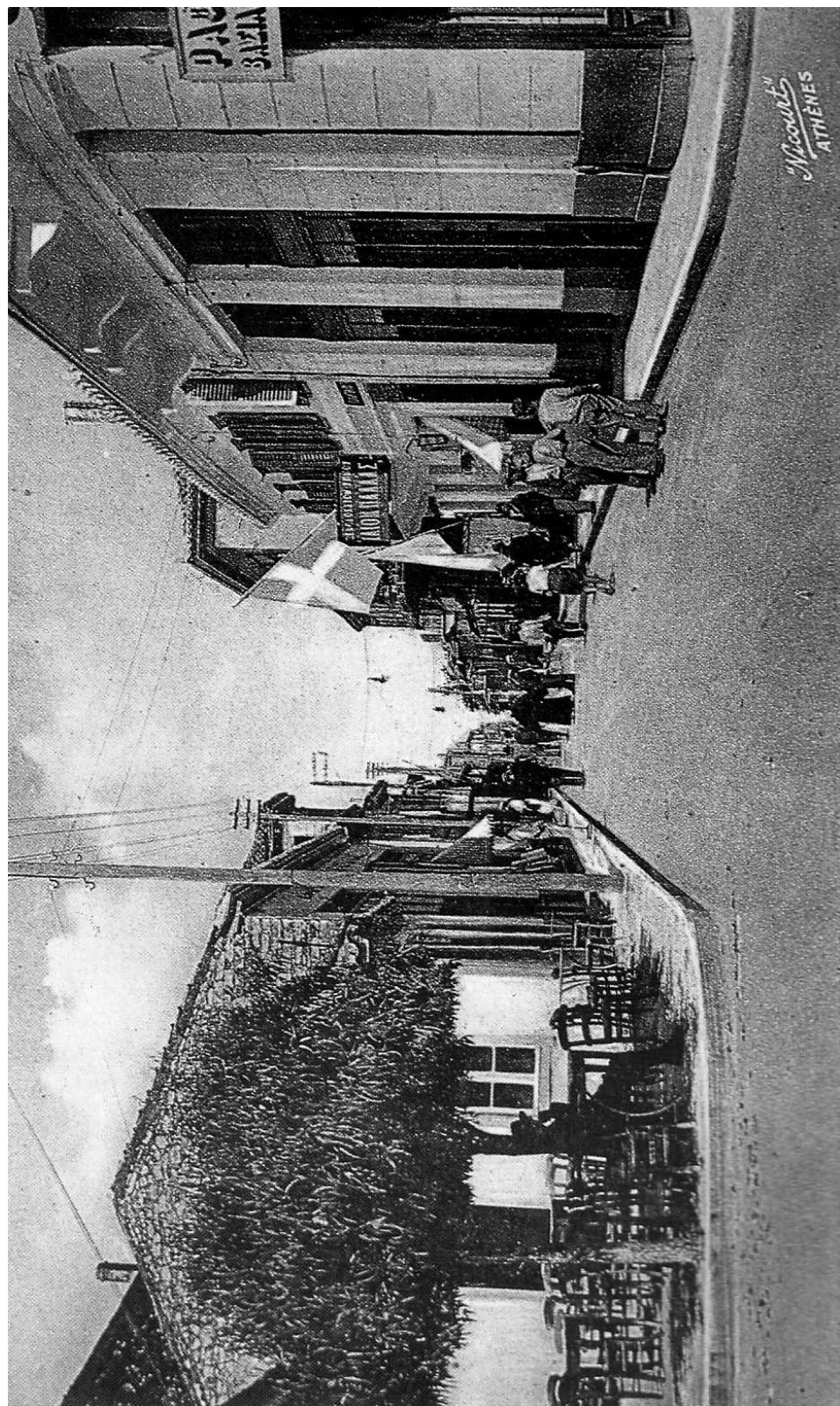
A(12).39. «Πέντε ποιήματα» από την συλλογή ...*δεν είναι πια καιρός* [«Μνήμη θυμάρι (1, 2, 3)», «Μάθημα Ιστορίας», «Ο καθρέφτης», «Πάλι και Πάλι», «Γυναίκες»]. *Νέα Εστία*, τχ. 1821, Απρίλιος 2009.

A(12).40. «Τρία μικρά πεζά» από την συλλογή *Εικόν η λίθος* [«Το οπού», «Το μόνο της ζωής του», «Στο ίδιο όνειρο»]. *Νέα Εστία*, τχ. 1833, Μάιος 2010.

A(12).41. «Η αφήγηση ενός ονείρου του Ανδρέα Κίτσου-Μυλωνά», περ. *σημειώσεις*, τχ. 76, Δεκέμβριος 2012.

Β. ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ
(2007-2019)

Βιβλιοκριτικές και άλλα κείμενα του Ν. Αντωνάτου

Φωτ. (3). Μεσολόγγι, Πλατεία Μπότσαρη.

Αποψη του ζαχαροπλαστέιου «Άριστον» επί της οδού Χαριλάου Τρικούπη στο οποίο γνώρισε ο Ν.Α. τον Μίμη Λυμπεράκη (1880-1967).

Βιβλιοκριτικές (B1-B16)

B1. «Τάκης Μενδράκος, “...εξ ακανθών”», περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 152 (Φεβ. 2007).

Από επτά μικρά διηγήματα αποτελείται το βιβλιαράκι (62 συνολικά σελίδες μικρού σχήματος), το ένα μάλιστα μόλις μίας σελίδας, ένα ποίημα καθαρόαιμο, που όμως παίρνει τη θέση διηγήματος μεταξύ των άλλων. Πυρήνας όλων μνήμες βασανιστικές, μνήμες ματωμένες, από στρατόπεδα εκτόπισης, κυρίως βασανιστηρίων με σκοπό την απόσπαση της φοβερής εκείνης «δήλωσης μετανοίας». Αποκορύφωμα το διήγημα που έδωσε και τον τίτλο στο βιβλίο «...εξ ακανθών...», με το απίστευτο βασανιστήριο ορθοστασίας και αϋπνίας, για τον ίδιο σκοπό, που κράτησε μέχρι θανάτου, τριάντα τρία μερόνυχτα! Στο αμέσως προηγούμενο διήγημα, ο συγγραφέας ανακαλεί τις μνήμες που τον βασάνιζαν στο ξερονήσι της εξορίας, καθώς κάρφωνε τα μάτια στην απέναντι ακτή, που ήταν οι συγγενείς, *οι φίλοι, τα κορίτσια, τα βραχάκια του Φιλοπάππου, το Ηρώδειο, η μουσική, το πρώτο χορικό της Αντιγόνης...* Αλλού πάλι «Το μυστικό κρινάκι» που άνθισε ανάμεσα στις αφάνες, το μοναδικό είδος χλωρίδας του νησιού, σαν από θαύμα το αποθαμμάζει όταν αποκαλύφθηκε με το ξερίζωμα της αφάνας, που το προστάτευε. Και σπεύδει τοποθετώντας κοτρώνες να προστατεύει την εφήμερη ζωή του από τους δαιμονικούς ανέμους του νησιού. Όταν το πρωτοβλέπει έκπληκτος αναφωνεί «*Η μυστική παπαρούνα του λοχία Αντώνη Κωστούλα!*» (από τη *Ζωή εν τάφω* του Μυριβήλη). «*Σκάσε όρνιο! Αυτό δεν είναι παπαρούνα. Κρινάκι είναι*», τον διορθώνει ο Αιτωλικιώτης σύντροφός του.

Ας μου επιτραπεί να κάνω κι εγώ μια δική μου παρέκβαση, που αυθόρμητα με το συνειρμό της με πάει στο μακρινό παρελθόν. Πρόκειται για το απόσπασμα της Σαπφώς (94 B., 117 D.) «*οἷαν τὰν ὑάκινθον ἐν ὄρεσι ποίμενες ἄνδρες / πόσσι καταστειβοῖσι, χάμαι δέ τε πόρφυρον ἄνθος*», κι ας μείνει εκεί ξεκούραστο και φρέσκο στη μεταφραστική του μοναξιά.

Στο πρώτο διήγημα : «Ο κύριος με το δεκάρικο», αφηγείται μια παιδική μνήμη κατοχική, πώς ο 14χρονος νεαρός που χάθηκε απ' τους γονείς του μέσα στο πλήθος άφραγκος επιβιβάστηκε στο λεωφορείο κι ο άγνωστος κύριος με τη γραβάτα και το μονόκλ, του έδωσε ένα δεκάρικο για τις ανάγκες του, χωρίς να του πει το όνομά του! Και «*το Γενάρη του '43 μάθαμε ότι πέθανε ο Μαλακάσης, πήγαμε στο*

Α΄ Νεκροταφείο για ν΄ αποχαιρετήσουμε τον ποιητή του “Μπαταριά”... , κι όταν ξεσκέπασαν το φέρετρο, τον είδα. Ήταν αυτός...». Έτσι ξεπλήρωσε σήμερα ο νεαρός εκείνος το χρέος του δεκάδραχμου, στον κύριο με το μονόκλ, τον ποιητή.

Στο τελευταίο διήγημα, υπό μορφή ανοιχτής επιστολής, ζητεί από τους αναγνώστες, εκτιθέμενος ο ίδιος, να γίνουν κοινωνοί του δράματος που ζει ο «δηλωσίας». Γιατί τα σωματικά μαρτύρια κάποτε τελειώνουν, αφήνοντας ένα φρόνημα ηρωισμού, ενώ τα ψυχικά σε βασανίζουν ακούραστα εφ΄ όρου ζωής...

Ο Τάκης Μενδράκος συγγραφέας του βιβλίου, που κυκλοφόρησε το 2006 από τις «εκδόσεις Γαβριηλίδης», κοντά στα 80 σήμερα, εκτός από κριτικός και μεταφραστής, είναι κυρίως ποιητής. Καταφέρνει, μιλώντας με τη μοναδική φωνή της ποίησης, να δίνει σε παλαιά προσωπικά του βιώματα διαχρονικότητα και πανανθρώπινη χροιά, ώστε οι συνειρμοί στο σήμερα, με παρόμοια απάνθρωπα μαρτύρια, που συμβαίνουν κάτω από ίδιες συνθήκες κι από τις ίδιες δυνάμεις «του καλού», να είναι αναπόφευκτοι.

B2. «Δυο Ρουμελιώτες της Αθήνας (Παπαντωνίου-Γκόλφης)», περ. Παρουσία, Ένωση Αιτωλ/νων Λογοτεχνών, τχ. 39 (Ιαν.-Μάρτ. 2007).

- στο Δήμο Μαυρομμάτη δικαιωματικά -

Ο ένας – ο Ζ. Παπαντωνίου – γεννημένος στο Καρπενήσι, ο άλλος – ο Ρ. Γκόλφης – γεννημένος στο Μεσολόγγι, από πατέρα Καρπενησιώτη. Έζησαν και δημιούργησαν στην Αθήνα, περίπου την ίδια εποχή. Ο ένας στυλίστας, ο άλλος μαχητής. Ταξιδευτής ο ένας, ο άλλος ονειροπόλος. Ο ένας δημοσιογράφος, τεχνοκρίτης, πεζογράφος, ακαδημαϊκός και ποιητής. Ο άλλος ποιητής, κριτικός και πεζογράφος. Οι δρόμοι τους δεν διασταυρώθηκαν ποτέ. Δεν συναντήθηκαν οι φύσεις τους, ούτε κατά την περίοδο των νεανικών τους αναζητήσεων, ούτε κι όταν είχαν πλέον κατασταλάξει οι προσανατολισμοί τους. Παρέμειναν όμως και οι δυο πιστοί στη φύση που τους γέννησε, με μια πρωτόπλαστη αθωότητα. Ο ένας στενότερα ως Ευρυτάνας γηγενής, ο άλλος ευρύτερα ως Ευρυτάνας εξ Αιτωλίας, προ πάντων δε ως Ρουμελιώτες. Κι αφού περιήλθαν ως Αθηναίοι τα λογοτεχνικά ρεύματα της εποχής, εκφράζοντας όψεις μιας μεγαλοαστικής ζωής, δεν ξέχασαν τις ρίζες τους εξ ίσου και οι δύο.

Ο Παπαντωνίου μας έδωσε τα θρυλικά «Ψηλά βουνά», αλλά και ποιήματα, όπως τα: «Ρούμελη», «Ειδύλλιο», την αξεπέραστη παράφραση ποιήματος του Ζαν Ρισπέν, «Η γριά η βαβά μ'», που μοιάζει αξεχώριστα δικό του, και την επίσης αξεπέραστη «Προσευχή του ταπεινού».

Ο Γκόλφης, πάλι, μας έδωσε τα ποιήματα: «Βελούχι», «Μεσολόγγυ», «Καρπενήσι», «Αυτοβιογραφία» κ.ά. Αλλά και το «Στερνό», με το οποίο όχι λόγω κοινής καταγωγής, αλλά ως ώριμο ποιητικό ανάκρουσμα, κάτι στο οποίο πιο πολύ θα ταίριαζε ο χαρακτηρισμός του κύκνειου άσματος, πλησίασε σχεδόν σ' απόσταση αναπνοής τον Παπαντωνίου. Παραθέτω πιο κάτω και τα δύο ποιήματα για να φανεί η κοινή στάση στο ίδιο φαινόμενο και των δύο, αλλά και ο διαφορετικός τρόπος ποιητικής προσέγγισής του.

Ζαχαρία Παπαντωνίου

Η Προσευχή του ταπεινού

Κύριε, σαν ήρθεν η βραδιά σου λέω την προσευχή μου.

Άλλη ψυχή δεν έβλαψα στον κόσμο απ' τη δική μου.

Εκείνοι που με πλήγωσαν ήταν αγαπημένοι.

Την πίκρα μου τη βάσταξα· μου δίνεις και την ξένη.

Μ' απαρητηθήκαν οι χαρές. Δεν τις γυρεύω πίσω.

Προσμένω τα χειρότερα. Είν' αμαρτία να ελπίσω.

Σαν ευτυχία την αγαπώ της νύχτας τη φοβέρα.

Στην πόρτα μου άλλος δε χτυπά κανείς απ' τον αγέρα.

Δεν έχω δόξα. Είν' ήσυχα τα έργα που έχω πράξει.

Άκουσα τη γλυκιά βροχή. Τη δύση έχω κοιτάξει.

Έδωκα στα παιδιά χαρές, σε σκύλους λίγο χάδι.

Ζευγάδες καλησπέρισα που γύριζαν το βράδυ.

Τώρα δεν έχω τίποτα να διώξω ή να κρατήσω.

Δεν περιμένω ανταμοιβή. Πολύ 'ναι τέτοια ελπίδα.

Ευδόκησε ν' αφανιστώ, χωρίς να ξαναζήσω ...

Σ' ευχαριστώ για τα βουνά και για τους κάμπους που είδα.

(Τα θεία δώρα)

Ρήγα Γκόλφη

Στερνό

*Φεύγω. Η ώρα μου έφτασε χωρίς να το προσμένω ...
Ανοίξτε το παράθυρο, το φως να μ' αγκαλιάσει,
και να ξανοίξει εδώ στερνά το βλέμμα, κουρασμένο,
χρυσό τον ήλιο της αυγής, στο ημερινό γιορτάσι.*

*Δεν ημπορώ ο μαύρος να σειστώ, να σηκωθώ μια ψίχα,
τα μάγια εκεί του γελαστού μου κόσμου ν' αντικρίσω.
Ποτέ μου δεν λογάριαζα, τα νιάτα μου όταν είχα,
πως τόσο δύσκολη ήσουν, Ζωή, για να σε ζήσω.*

*Έρμη καρδιά, με λύγισες προτού να μ' αναστήσεις,
αφήνοντάς μου αχόρταγη της γνώσης τη μανία,
κι εσύ, ω αιώνιο βράδιασμα, τα μάτια πριν μου σβήσεις,
άσε με αργά να διαλυθώ σε ατέλειωτη αρμονία ...*

(Τετράμετρα)

Προσεγγίζοντας τώρα τα δύο συγγενή, ως προς την ψυχολογία των ποιητών τους, ποιήματα, το πρώτο που εντοπίζουμε είναι η διαφορετική στάση, καλλίτερα ιδεολογική αντιμετώπιση, του ίδιου φαινομένου. Τα στερνά της ζωής. Το αμείλικτο τέλος του πλησιάζοντος χρόνου..., τότε που κάθε άνθρωπος ετοιμάζεται για το «αιώνιο βράδιασμα» του. Ο Παπαντωνίου επιστρέφει στις ρίζες του, κι επικαλούμενος τον ύψιστο, παρέχει ο ίδιος στα έργα και ημέρες της ζωής του, με μια εκπλήσσοσα ταπείνωση αληθινού χριστιανού, την κάθαρση. Η προσευχή του δεν κολακεύει καμιά ανώτερη δύναμη για να 'χει μια ευμενή μεταχείριση από εκείνον που άρχει της «αιώνιας ζωής», αλλά ταπεινώνει εαυτόν ενώπιόν Του, με άκρα ταπείνωση, αποδεχόμενος με φυσικό τρόπο το τέλος, κι ευχαριστώντας Τον για το φως που του έδωσε ώστε να δει τα βουνά και τους κάμπους της πατρίδας του, και να φύγει διαυγής με την ποιητική εικόνα των εικόνων που αγάπησε από παιδί. Εκτός απ' την υψηλή αισθητική του αξία, το ποίημα αυτό είναι ένα

μάθημα υψηλότετου ήθους και είναι κρίμα που μέσα στην τρέχουσα θρησκευτική πολυπραγμοσύνη και τις χυδαίες εμποροκρατικές αντιλήψεις που κυριάρχησαν και στους λεγόμενους πνευματικούς χώρους, ξεχάστηκαν το ποίημα κι ο ποιητής του. Υποθέτω πως οι ιδιαίτερες πατρίδες, για όσους τις διαθέτουν, είναι το τελευταίο ανάχωμα, όπου κάποια πράγματα ανθίστανται ακόμη, και μακάρι να διαφυλάξουν τις ιδιαιτερότητές τους αυτές σαν καταφύγια, όχι κοκορετσιού μόνο, αλλά μιας γαλήνιας αναδρομής κι αυτογνωσίας.

Ο Γκόλφης, μετά μια μαχητική πορεία, μέσα απ' τις στήλες κυρίως του «Νουμά», αφού εγκοιλώθηκε τα προοδευτικά ρεύματα της εποχής και αφιέρωσε το μέγιστο των δυνάμεών του στην υπεράσπιση των ιδεών του σοσιαλισμού, παράλληλα με τους αγώνες για την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας, κλείνεται στον κόσμο τον αφρόντιστα δικό του με το παράπονο πως «δεν λογάριαζα τα νιάτα μου όταν είχα». Δεν αρνείται το παρελθόν του, αλλά έχει μείνει με την πίκρα πως όσα κι αν έκαμε δεν ήταν για την ποίηση αρκετά, αλλά και οι αγώνες του δεν απέφεραν τόσα όσα ο ίδιος έδωσε απ' τη ζωή του. Η θλίψη τον βαραίνει περισσότερο τώρα, και κάνει να μοιάζει πιο φτωχός ο απολογισμός. Αλλά χωρίς αυτά τί νιότη θα ήταν η νιότη. Εδώ θα ταίριαζε ίσως ο σοφός στίχος του Βάρναλη,

Άχ, πού 'σαι, νιότη, που 'δειχνες πως θα γινόμουν άλλος !

ενώ στο ποίημα Αυτοβιογραφία, ο ίδιος, σε μια αποστροφή δική του, λέει :

*Α, να μεγάλωνα στον τόπο μου το ρουμελιώτικο
κι απ' όλα τ' άλλα τα παιδιά να 'μουν παιδί αλλιώτικο...*

Στο ίδιο ποίημα – θα 'λεγε κανείς η ίδια σκέψη πως οδηγεί το χέρι του ποιητή – κι εκεί που ο Παπαντωνίου ομολογεί ότι,

«Εκείνοι που με πλήγωσαν ήταν αγαπημένοι»,

ο Γκόλφης μονολογεί,

*«Κανένας πλάι μου αδερφός, και μόνο
με τη δική μου μαχαιριά, καρδιά, να σε πληγώνω»*

Ξανοίχτηκε τόσο πολύ στον κόσμο διαρκούντος του βίου του, ώστε στερνά, με το κλείσιμο στον δικό του κόσμο, ν' ασφυκτιά και να αποζητά πλέον την αιώνια, την «ατέλειωτη αρμονία», ωσάν ένας απόηχος του ρομαντισμού με την τρί-

αινα του συναισθήματος, της ευγένειας, της λύπης.

Και να πεθαίνεις, όχι με της πραγματικότητας εικόνες, μα με πραγματικές εικόνες, όλες της ποίησης, αυτές που πρόκειται να μείνουν όσο κι η ποίηση, όσο η γλώσσα, όσο η ίδια η ζωή .

Όσοι πεθαίνουν με όσα πεθαίνουν, κι η λησμονιά επαίρεται, δεν έχουν άλλο τίποτε να χάσουν. Μα όσο πεθαίνουν οι ποιητές, όλο και πλησιάζονται και μοιάζουν πιο πολύ, κάποτε και, σχεδόν, συμπίπτουν σαν δίδυμοι, αντίγραφα της φύσης τους, όχι αντιγράφοι. Παράγοντες κοινών καταστάσεων και πρόξενοι παθών που αποδίδουν πρότυπα της ίδιας εποχής.

Απολογισμός, εγκατάλειψη έσω και έξω, πικρία, αποδοχή του μοιραίου με στωικότητα, νοσταλγία, επίπληξη για πλημμελή διάθεση της νεανικότητας, τέλος σωτήρια καταφυγή στην ποίηση.

Δεν απομένει μετά το διάβασμά τους παρά μια πίκρα, που λέγεται με τόση γλυκύτητα όμως. Εκεί που άλλοτε υμνούσαν ο έρωτας, η δόξα κι η νεανική ορμή, τώρα ο χαμηλόφωνος κλαυθμός κρατάει τα κλειδιά της καρδιάς και τους οδηγεί σε μια πνευματική αμνηστία, λίγο πριν τον αφανισμό ή την ατέλειωτη αρμονία, του σκότους αρμοδιότητες .

Ίδιες αφετηρίες, διαφορετικές διαδρομές, αλλά τελικό πλησίασμα, ποιητική αλληλεγγύη σ' ένα διαρκές λυρικό περιβάλλον καθαρότητας, που μετά από ένα απολογισμό φέρνει τόσο κοντά το τέλος στην αφετηρία του.

Εκεί που φαρδαίνει ο χρόνος, στενεύει ανάμεσα στους ποιητές ο τόπος.

Όλες οι ματαιωμένες συναντήσεις που έχουν στην άκρη του ξεκινήματος κάποια υπόσχεση, δεν θα έφταναν να καταλήξουν σε μια μετά θάνατον συνάντηση, κρυμμένη στη συγγένεια ολόκληρης ζωής. Ο ένας – ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου – πεθαίνει αιφνιδίως, από ανακοπή καρδιάς, στην Αθήνα, στις 2 Φεβρουαρίου του δίσεκτου '40. Ο άλλος – ο Ρήγας Γκόλφης – πεθαίνει, στην Αθήνα πάλι, από κλονισμένη υγεία, την 1η του νέου 1958.

«Όσον ζῆς φαίνου», η ελληνιστική επιγραφή (σκόλιον) μας συμβουλεύει και τελειώνοντας προειδοποιεί με τον τέταρτο στίχο της, «το τέλος ο χρόνος απαιτεί».

Τι απ' τα δύο ή μήπως και τα δύο;

B3. «Θανάσης Παπαθανασόπουλος. Από τις πηγές στις εκβολές της ποίησής του», περ. *Πάροδος*, τχ. 16 (Νοέμ. 2007).

Ο Θανάσης Παπαθανασόπουλος διαθέτει ένα εκτεταμένο συγγραφικό έργο, το οποίο αριθμεί, αν δεν μου διαφεύγει κάτι, τον απίστευτο αριθμό των 70 τόμων, καλύπτοντας όλο το λογοτεχνικό φάσμα. Μπορώ να πω με σιγουριά πως είναι ο πολυγραφότερος της Β΄ μεταπολεμικής γενιάς. Και συνεχίζει ακούραστος, τελευταία προεξοφλώντας εκδοτικά και το άμεσο μέλλον. Ως εκ τούτου, αλλά και λόγω ελλιπούς γνώσης του έργου του, δεν είμαι σε θέση να καλύψω με επάρκεια τις απαιτήσεις έστω και μερικής αποτίμησής του. Για τούτο θα περιοριστώ σε μια σκιά, όσο κυρίως αυθόρμητη καταγραφή των σκέψεων, που απορρέουν από την ως τώρα επαφή μου με το ποιητικό του έργο, και κυρίως με την τελευταία (;) ποιητική συλλογή του: *Το αμήχανο χαμόγελο του Κούρου* (Μελέαγρος 2007). Άλλωστε η ποίηση είναι ο κύριος κορμός του έργου του, από αυτήν πηγάζει και σ' αυτήν εκβάλλει.

Στον τόμο αυτό περιλαμβάνονται ποιήματα γραμμένα μεταξύ του 2003 και του 2006, όπως προκύπτει από την χρονολόγηση των περισσότερων εξ αυτών. Η καταφυγή στον γενέθλιο τόπο μέσω της μνήμης, είναι ένα στοιχείο διαχρονικό στην ποίηση του Θ.Π., τόσο όσο και η παιδική ηλικία που σημαδεύει κάθε ανθρώπου την ιδιοσυστασία. Αλλά πέραν αυτού, ο Θ.Π. εμπνέεται και από τα διαβάσματά του, τα οποία καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα αρχαίας και νέας ελληνικής γραμματείας, και όχι μόνο. Ποιητές, πεζογράφοι, ζωγράφοι, ήρωες της αρχαίας, της βυζαντινής και νεότερης ελληνικής ιστορίας, επιστρατεύονται, γίνονται ορμητήρια της ποιητικής δημιουργίας, προκειμένου ο ποιητής να μιλήσει για το σήμερα, το τώρα που τον καίει. Αυτός ο μηχανισμός είναι ένα από τα κύρια γνωρίσματα της σύγχρονης ποίησης, όπως άλλοτε στην αρχαιότητα ήταν η μυθολογία.

Χωρισμένα σε πέντε ενότητες τα ποιήματα αυτής της τριετίας, απ' όπου κι αν εξορμούν, με όποιες αφορμές κι αν γράφονται, περιεχόμενό τους παραμένει ο φιλοσοφικός στοχασμός μιας εμπεριστατωμένης ζωής που οδηγείται στη δύση της, στην τελική της κρίση:

*Γιατί τα απογεύματα στην πόλη
είναι βιβλία πολυδιαβασμένα,
ανιαροί αγώνες ποδοσφαίρου
μας είναι αδιάφορο ποιος θα νικήσει. (σελ. 81)*

Η φιλοσοφική ενατένιση και η ποιητική δημηγορία, φιλτράρονται μέσ' από ένα αίσθημα θρησκευτικό που όταν αγγίζει τα όριά του σε μια εξομολόγηση ανυπόκριτης πίστης, που εδράζεται κυρίως στο «πάθος» των ιερών κειμένων και την ποιητική ενάργεια, συνθέτει στίχους κρυστάλλινους και ποιήματα εξαιρετης τεχνικής, όπως εκείνο που επιγράφεται «Ψυχής επιμέλεια» (σελ. 15).

Κύριε, δε σ' αγάπησα, ούτε σε μίσησα [...]

Το ποίημα αυτό, απαλλαγμένο από τις συνήθειες υποκρισίες και τους δακρύβρεκτους λογισμούς της επίμονα χειραγωγημένης θρησκευτικότητας, στέκει στην πηγή του θρησκευτικού αισθήματος κατέναντι, καθώς ομολογεί:

*Κι ακόμη αγνοούσα πως η Δημιουργία
είναι το δράμα της Αγάπης.*

πετυχαίνοντας γι' αυτό τον ύψιστο βαθμό ποιητικής εμπνοής. Και ας χαράζει ο ποιητής λέξεις,

*θνησιγενείς επίσης, πάνω στους ανέμους
πάνω στα κύματα της απουσίας. (σελ. 102)*

κόντρα και της δικής του απουσίας, γιατί:

*η Παναγία θέλει το κερί της
μα η καντηλανάφτισσα το σβήνει. (σελ.72)*

αντικρύζοντας «Ψηλά στο λόφο το λευκό εκκλησάκι», σαν ένα λευκό πανί να υπερυψούται, σημαία ανακωχής... Σικελιανά ορμητήρια, Καβαφικοί ιστορισμοί, αλλά και Παλαμικοί σταθμοί, δεν είναι μόνο των μεγάλων πεταγμάτων οι φορές, μα και οι τιμητικές και αφομοιωμένες αναφορές, που έρχονται κι αναμιγνύονται νοσταλγικά από το βασανιστικό μας παρελθόν, κι αναθαρρούμε βλέποντας π.χ. ένα «Γιαννιώτικο αρχοντικό»:

Θαρρείς αρχίζουν να 'ρχονται ξανά τ' αρχαία πλούτη

*τα τζοβαΐρια τα μαλαματένια
τα νυφικά ερωτικά βελούδα.
Και μια βελέντζα κόκκινη
που όλη μέρα λιάζονται στην τέμπλα [...]* (σελ. 25)

Το χαμόγελο των Κούρων ή των Κορών, μάλλον αινιγματικό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, επειδή δεν ξέρουμε για ποιον λόγο απεικονίζεται στα πρόσωπά τους, αν δηλαδή ξεκινάει με την πρόθεση να χαμογελάσει στη ζωή, αλλά στο τέλος συγκρατιέται... , ή αν αποτελεί μια καλλιτεχνική εμμονή, μια εξαιρετη μανιέρα, ή κι αν απλώς χαμογελά ευχάριστα σ' εκείνον που το αντικρίζει. Αλλά πάντως αμήχανο δεν είναι παρά ίσως με την οπτική του σημερινού ανθρώπου, που παραφράζει την καλλιτεχνική πρόθεση μεταχρονολογημένα, «ποιητική αδειά».

Η ψυχή δεν έχει άκρα για να πιάνεται, ούτε κι ένα σαφές περίγραμμα να την ορίζει. Όμως στο κέντρο της, στην ψίχα, υπάρχει ένα κενό όπου διαδραματίζονται φανταστικές περιπέτειες, επιθυμίες ανεκπλήρωτες, πάθη ανερμήνευτα, ορμές που εκκινούν από το άγνωστο, σφοδρότητες αμφίρροπες, αλλά και γαληνότητες που διαχέονται ως και τα τελευταία υπερασπιστικά της ύπαρξης όρια. Και κάποτε μέσα από όλα αυτά αναδύεται,

*άγαλμα τελειωμένο
μ' ανταύγειες λέξεων μαγικών
για φωτοστέφανο.* (σελ. 26)

Ο ποιητής πασχίζει να συναντηθεί με τους άλλους, αλλά εκείνοι «έγιναν Σφίγγες», «θέτουν αινίγματα» που στις ερωτήσεις τους όποια απόκριση «τους δώσεις να 'ναι λάθος». Έτσι ο ποιητής δίχως να το καταλάβει (μάλλον αρνείται να το εννοήσει), μονολογεί:

*κι έμεινα μόνος συνεχίζοντας
να του μιλάω.* (σελ. 99)

Ο Παπαθανασόπουλος με απλούς και κατανοητούς στίχους δίνει το ασφυκτικό περίγραμμα μιας σύγχρονης κοινωνίας χωρίς επικοινωνία, μιας κοινωνίας μοναχικών ατόμων που συνεχίζει να πολλαπλασιάζεται με το ελάχιστο εκείνο κοινό πολλαπλάσιο της φύσης, που επιμένει όταν της κλείνουμε την πόρτα «αυτή να μπαίνει απ' το παράθυρο».

Ο ποιητής έχοντας επίγνωση όλων αυτών, κι ακόμη έχοντας περάσει ψυχολογικά στο καίριο εκείνο Σολωμικό «ώς όπου βυθά», μαζεύει το απλωμένο ασπρόρουχο της ψυχής στεγνό, αυτό που «το χάραμα» έδειχνε πανί ανοιγμένο για ταξίδια ατελείωτα, κι αναστοχάζεται:

*Άλλα ουράνια απ' το χόμα της Περίστας
δεν καρτερούν για σένα ετοιμασμένα*

και βλέπει καθαρά,

*Απέναντί μου, στοιβαγμένες στο τραπέζι
οι λυπημένες μου επιδόσεις στη λογοτεχνία.
Ωραία ψέμματα κι αυτές σαν τη ζωή*

κάνοντας τον τελικό απολογισμό, στο τελευταίο ποίημα της συλλογής με τίτλο «Ωρα θανάτου», στη σελίδα 116, και ημερομηνία πρώτης γραφής 29 Ιουλίου 2006 (Βαγία Αίγινας), τούτου του «ημερολογίου αισθημάτων»...

B4. «Τα Έρημα του Τάσου Πορφύρη», περ. σημειώσεις, τχ. 68 (2008).

Ποιος μιλάει για νίκες – το παν είναι να αντέχουμε!
(Ρίλκε)

Αν δεν έχεις αγαπήσει έναν τόπο όπως ο Τάσος Πορφύρης, αν δεν σ' έχουν σημαδέψει οι άνθρωποί του, κι αν δεν έχεις ζήσει ως το μεδούλι του χρόνου «χρόνια φορτωμένα στάχτη», όσα σ' αναλογούσαν, όπως λέει πάλι ο Τάσος Πορφύρης, τότε ποιητής δεν είσαι, αλλά κατά το μάλλον ή ήττον λογάς. Κι αν δεν έχεις βάλει αμέτρητες φορές στους στίχους σου, ένα βουνό με «το κοπάδι που βόσκει στην αγκαλιά του», μια λίμνη – που τα δάκρυα αρμύρισαν τα νερά της –, μια «μοναχική βελανιδιά», «βαθιά φαράγγια, νόστους και πυκνές ομίχλες», το χωριό, το σπίτι που σε γεννούσε απ' τα δικά του σπλάχνα, τότε η ποίησή σου μοιάζει με άσφαιρα πυρά ή έστω με μπαλωθιές ριγμένες στον αέρα.

Θεέ μου, σκεφτόμουν – για τον ποιητή Τάσο Πορφύρη – διαβάζοντας το τελευταίο του βιβλίο *Έρημα*⁴³ (έχουν προηγηθεί εφτά συλλογές ποιημάτων μεταξύ

⁴³ Εκδόσεις Ύψιλον / βιβλία, Αθήνα 2008.

1961 και 2004),⁴⁴ τα λόγια, οι στίχοι, κάποια ποιήματα, μου έμοιαζαν με εύφλεκτο υλικό! Γέμισε το σπίτι στίχους – σπίθες. Βαλμένοι καθώς ήταν με τάξη, ίδια όπως οι χωρικοί ποστιάζουν τα κομμένα ξύλα που θα τους ζεστάνουν το χειμώνα. *Της αγάπης αίματα...* σκεφτόμουν.

Στη σύγχρονη ποίηση δεν είχα συναντήσει ως τώρα άλλον τόσο φανατικά «οπισθοδρομικό», που να του μοιάζω ωστόσο. Της «γενιάς», που αλλού ήταν το όνειρο, κι αλλού έγινε το «θαύμα». Και που στο τέλος εκείνο που εισέπραξε ήταν ό,τι ακριβώς δεν ήθελε. Το «θαύμα», να έρθει να τη βρει η ξενιτιά στο σπίτι! Ενώ το σπίτι, το πατρικό, *«αποφάσισε να μετακομίσει στ' όνειρο μ' όλα του τα υπάρχοντα / εκείνου του καιρού...»*.

Απ' όπου κι αν έχουμε φύγει, υπάρχει ένα σπίτι που μας κυνηγά, αυτό που εν τέλει μας έχει κατοικήσει! Πιστέψτε με όσοι δεν είχατε ένα τέτοιο σπίτι, πως δεν υπάρχει εδώ καμία υπερβολή. Μονάχα η ποίηση έρχεται τα βράδια, φτιασιδωμένη με τις μυρωδιές του, κι όλο φροντίδα μας σκεπάζει, όπως η μάνα μας άλλοτε, ξεσκέπαστα παιδιά...

*Και η μουσική να διεκδικεί τις φωνές των ουράνιων ρηγμάτων
Ενώ κύματα σιωπής τα κατακλύζουν καλύπτοντάς τα με αγχόνες.*

Υπάρχουν δύο τουλάχιστον ποιήματα που ξεχωρίζουν, από τα πιο μεγάλα της συλλογής, τα: «Κρασιά στο Βίκο» και «Παμβώτιδος Νέο Μαρτυρολόγιο». Οι μνήμες γυρίζουν πίσω αφορμισμένες από ό,τι έχει απομείνει έρημο στον καιρό, και φέρνουν σε σπαρακτικές σκηνές του εμφυλίου: το κτήριο του Δημοτικού Σχολείου, ο μαυροπίνακας με τις μισοσβησμένες προπαίδειες, μια νύφη που έμεινε χήρα (!), αφού «ο καλός σου έγερνε στη βελανιδιά... θερισμένος από την κόσσα του μαυροφόρου εξολοθρευτή». Και μοιράζεται τα άλικα κράνια με τον ποιητή που έγινε «μοναχικός προσκυνητής» της «ερημιάς σου», καθώς συνομιλεί σε δεύτερο πρόσωπο μαζί της.

Στο δεύτερο, το πιο σπαρακτικό ποίημα της συλλογής, ο κύκλος μεγαλώνει της καταφυγής. Υπάρχει μια λίμνη που ξεχύνεται μέσα στα Γιάννενα, κι αγκαλιάζει την πόλη, κουβαλώντας πρόσωπα και πράγματα. Και τότε ο ποιητής επικαλείται τα ιερά ονόματα της μυθολογίας του, καλώντας τη λίμνη να πετάξει «το

⁴⁴ Με σειρά έκδοσης: Νεμέρτσκα, *Το εγκαταλειμμένο σπίτι, Flash back, Τοπίο, Η πέμπτη έξοδος, Τα λαβωμένα, Σώμα κινδύνου.*

σαλιωμένο δεφτέρι με τα λαθραία γεγονότα». Κι ο νέος κατάλογος αρχίζει με τον Γιωσέφ Ελιγιά, τον Γιάννη Μπεράτη, για να περάσει μετά στον Σαμπεθαί Καμπιλή, στον Σιούλα τον Ταμπάκο και στη λιανή Μαργαρίτα Περδικάρη, τρία από τα διηγήματα του Ηπειρώτη Δημήτρη Χατζή,⁴⁵ κρατώντας τα υπόλοιπα στο ημίφως του προσωπικού του μαρτυρολογίου. Κι αφήνοντας τέλος στην ακοή μας, όχι τον κρότο της ριπής από τα όπλα του εκτελεστικού της αποσπάσματος, αλλά τον κρότο της φωνής που εξαπολύει στον ετοιμόρροπο αιώνα Της η Μαργαρίτα, με μια ξερή:

«Καληνύχτα ντέ!»

Η Νεμέρτσκα, πάει κι έρχεται, σαν μεταφορικό μέσο μνήμης, στα περισσότερα ποιήματά του. Αλλά και σαν μάνα που σκεπάζει *όσα κι ο ουρανός σκεπάζει*. Βροχές και χιόνια, κράνα, φιδουρούτια (φιδουκαμίσα), «ζκράμπες κρυμμένες σε χελωνοκαύκαλα», κοπάδια, κουδούνια, ήχους απόμακρους κλαρίνου, νερά, αερικά, κραυγές, του πόνου και του μίσους, συννεφιές κι αντάρες κι αστραπόβροντα. Κι ο ποιητής – ξαναλέω ο ποιητής – μες στο δημώδη σπαραγμό...

*δίχως χιόνια χιονίζουμε, δίχως βροχές βροχιούμαι.*⁴⁶

Γιατί οι ταπεινοί, γιατί αγαπούν τα ταπεινά; Της φύσης τα γεννήματα, το πράσινο, τα ζωντανά, ποτάμια και βουνά, κι ανθρώπων πρόσωπα, όπως ο κυρ-Παράσχος ή η συχωρεμένη Μάκο-Σιούλενα (στην οποία έχει αφιερώσει το διήγημα «Μια συνηθισμένη μέρα», από τη συλλογή του *Η Δοντάγρια*).⁴⁷ Αλλά και πράγματα άψυχα από ανθρώπων χέρια καμωμένα, όπως ένα σταματημένο ρολόι... Αντιγράφω από το:

Τρίπτυχο

II

Τίποτα δεν είναι για πέταμα

Ακόμη κι ένα σταματημένο ρολόι

Δείχνει τη σωστή ώρα δύο

Φορές το μερόνυχτο...

Δεν διστάζει, δεν απορρίπτει παρά ό,τι θεωρείται σήμερα «πρόοδος». Και κάθε

⁴⁵ Δημήτρη Χατζή: *Το τέλος της μικρής μας πόλης*, Διηγήματα, εκδ. Επιθεώρηση Τέχνης, 1975.

⁴⁶ Ν. Γ. Πολίτη: *Δημοτικά τραγούδια*, 135 Λιανοτράγουδα, εκδ. Διόνυσος, 1975.

⁴⁷ Τάσου Πορφύρη: *Η Δοντάγρια*, Διηγήματα, εκδ. Σοκόλη, 2006.

τι που θεωρείται «οπισθοδρόμηση», μέσα του κατέχει μια θέση ευλογημένη, που καυχιέται γι' αυτό που υπήρξε. Όλα τους καταφέρνουν μες στην ποίησή του να «μιλάνε», και ν' αποζητούν τη χαμένη τους χρηστότητα ή έστω μια θέση υπόμνησης στην αχρησία τους, «Δεν είναι της φαντασίας μου ό,τι γράφω...». Το παρελθόν γίνεται μέλλον στη θέση του μέλλοντος, ένα δραστικό πρωθύστερο.

Ενώ ο ποιητής ακουμπά σε μια βιωμένη πραγματικότητα, όπως και κάθε άλλος που διαθέτει τις ίδιες μέσα στο χρόνο εμπειρίες, εν τούτοις οι τεράστιες αλλαγές όλων των συνθηκών ζωής που έχουν επισυμβεί, οι πιο βίαιες ίσως σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα, την καθιστούν – τη βιωμένη πραγματικότητα – απαράγραπτη παρά την απομάκρυνσή της. Αλλά απ' την «κανονικότητά» της δεν μπορείς ν' αντλήσεις, πέρα απ' την φλόγα του πόθου, τίποτε άλλο. Και καταφεύγεις τότε στο απάγκιο των πατρικών αναχωμάτων, που έχουν σωρηδόν μέσα σου στριμωχτεί.

Κάποτε τρέχει πιο γρήγορα απ' τον ποιητή η πένα του, μα τον καθυστερεί η αλήθεια, όπως τον ταξιδιώτη ο συνοριακός έλεγχος. Τότε όποιος απ' τις δουλειές του κόσμου υπερυψωθεί, μπορεί ν' αγγίξει το θείο μέσα στο όνειρο, για να περάσει στην ουτοπία ή και σε μια πνευματική ουσία, αλλ' όχι ανακωχή. Να 'ναι αυτό το μυστικό – μου το θύμισε η λέξη ανακωχή – που κατέχει ο «γελοίος» Δον Κιχώτης; Όπου, υπαγορεύοντας με πλήρη επίγνωση τη διαθήκη του, ετοιμοθάνατος πλέον, λέει για τον Σάντσο: *Κι αν, όπως όταν ήμουνα τρελός του έδινα ένα νησί να κυβερνάει, μπορούσα τώρα, που είμαι λογικός, να του δώσω ένα βασίλειο, θα του το έδινα, γιατί το αξίζει...*⁴⁸ Από τον φυσικό πλούτο της φαντασίας ή της τρέλας του, και πάλι.

Σε κάθε ποιητή μέσα κάνει ο χρόνος στάσεις εποχών, λειώνει κάτω από πολλούς βαθμούς το παρελθόν, καθώς εκείνα τα λειωμένα ρολόγια του Νταλί. Το σήμερα λειτουργεί ως ένα είδος αντιπαροχής του χθες. Πάροχος είναι ο ποιητής και αντιπάροχος ο αναγνώστης. Κι έτσι ο χρόνος ο πολυεπίπεδος θεμελιώνει μια λανθάνουσα σχέση υποκειμενικής διαρροής. Ο ποιητής δεν οδύρεται τόσο για τα χαμένα προσωπικά του τιμαλφή, παρασυρμένος από μια νοσταλγική διάθεση καθ' όλα νόμιμη, όσο για τις παλιές αξίες που χάθηκαν ανεπιστρεπτί, εισάγοντας έτσι, παράλληλα με τη συναισθηματική, και την ιδεολογική του απαίτηση.

⁴⁸ Μ. Θερβάντες: *Δον Κιχώτης*, μτφ. Κ. Καρθαίου – Α. Δημητρούκα, εκδ. Πατάκη, 2007.

Αναζητώντας στηρίγματα, υποστυλώματα, σκαλωσιές εν τέλει, πρέπει ο ένας με τον άλλον να κρατιόμαστε, δίνοντας χείρα βοήθειας, καθώς ο Εγγονόπουλος στον φτωχό Θεόφιλο, όταν «*αλητόπαιδες... για να παίζοντε και να γελάσουν / ετραβήξαντε / την σκάλα την ψηλή*».⁴⁹

Η σκέψη πως σ' όλες τις συλλογές του ο Πορφύρης, δείχνει ν' αναμασά τα ίδια και τα ίδια, είναι ένα επιπόλαιο συμπέρασμα, που βγαίνει από μια επιφανειακή ανάγνωση και μόνο. Γιατί κάτω από τόση ασφυκτική πίεση, ο ποιητής σαν ένας άλλος Λαοκόων, παλεύει να μην παραδοθεί στα φίδια που τον ζώνουν, και να παραμείνει ορθός με το δικό του τρόπο. Εδώ θα ταίριαζε συμπληρωματικά κι ένα δίστιχο που λέει:

*Όλο μιλάω με άλλα λόγια
κι όλο τα ίδια εκείνα λένε.*⁵⁰

Τη δική μου Νεμέρτσκα, Τάσο Πορφύρη, τη λένε Βαράσοβα. Και τη δική μου Παμβώτιδα, τη λένε «*περικαλλέα λίμνη*».⁵¹

Από εκεί λοιπόν... *Ήλιος δ' ανόρουσε:*

- Καλημέρα ντε!

B5. «Ένας υπόκωφος ρεαλισμός. Σπύρος Κατσίμης: *Παραίσθηση*. Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2008», εφ. *Η Καθημερινή* (14. 10. 2008).

Μικρές καθημερινές ιστορίες σε σύντομα ποιήματα, σαν σε μικρές κι ωραίες μπιζουτιέρες χρυσαφικά. Γραμμένες οι πιο πολλές σε δεύτερο και τρίτο πρόσωπο, αλλά και κάποιες ψευδο-πρωτοπρόσωπες, αφού ο ποιητής μιλάει με τα συναισθήματα που του προξενούν των άλλων οι ενέργειες, ως ο άλλος. Τα περισσότερα αρχίζουν μ' ένα ρήμα σε χρόνο ιστορικό, εισάγοντάς μας κατευθείαν στο κέντρο της μικρής ιστορίας, στην οποία ο ποιητής είναι το αφηγητικό μέσο, τόσο ώστε πολλές να μοιάζουν με αυτοαφηγήσεις.

Ο ποιητής Κατσίμης παραμένει στο ημίφως, ένα πρόσωπο δυσδιάκριτο, άλλοτε συμπάσχων, άλλοτε σαν ανταπόκριση – ηχώ των γεγονότων και καταστά-

⁴⁹ Νίκου Εγγονόπουλου: *Στην κοιλάδα με τους ροδάκες*, ποιήματα, εκδ. Ίκαρος, 1978.

⁵⁰ Ν.Α.: Από συλλογή ανέκδοτων ποιημάτων.

⁵¹ Ήλιος δ' ανόρουσε, λιπών περικαλλέα λίμνη (Οδύσσεια, γ,1).

σεων. Τα ποιήματα μοιάζουν με αποσπάσματα, τα αποσπάσματα με πληγές, οι πληγές με καρφιά, καρφιά που στάζουν όμως αίμα. Μερικά μοιάζουν με σύντομες αγγελίες θανάτου. Υπάρχει μια ατμόσφαιρα, όπου τα στοιχεία που έχουν αφαιρεθεί προσθέτουν κάτι το αινιγματικό, κι όσα μας φανερώνονται κρατούν το στόμα τους κλειστό. Νεκρές φύσεις που «ασχολούνται με υπέροχο τρόπο με τον εαυτό τους» (Ρίλκε).

Ένας υπόκωφος ρεαλισμός διατρέχει τα ποιήματα, έτσι που ενώ ο λόγος αρθρώνεται μέσα από εμπειρίες μιας αστικής ζωής, με δρόμους, τρένα, αυτοκίνητα, ξενοδοχεία, σταθμούς κ.λπ., αίφνης οι άνθρωποι ξυπνούν σαν από όνειρο ή ανάμνηση, απόμακροι, κάνουν λάθη, χάνονται σε ταξίδια χωρίς προορισμό, αναπολούν τις «στάχτες από τα περασμένα» και κρύβουν μυστικά ή θησαυρούς προσωπικούς ενός θλιμμένου παρελθόντος. Ζουν εν ολίγοις βίο εκκρεμή σε μια τεθλασμένη βιοτή.

«Κατέβηκε σε λάθος σταθμό μέσα στη νύχτα / έμεινε στο ξενοδοχείο μιας άγνωστης πόλης / και στο ημίφως σε είδε, χαμένη από καιρό / μα τόσο νέα που έχασε το τρένο / σ' ένα ταξίδι χωρίς προορισμό».

Ο Κατσίμης δεν στοχεύει στον στίχο, σχεδόν ούτε στην καίρια λέξη. Στόχος είναι το ποίημα στην ολότητά του, πλάθοντας έτσι πέρα απ' το νόημα, μια ατμόσφαιρα όπου κυριαρχείται απ' την ποιητική διάθεση, με αφορμή ένα βλέμμα, ένα άγγιγμα, μια αβέβαιη χειρονομία, που ή παραμένει μετέωρη στον στοχασμό ή καταλήγει σ' ένα σχόλιο μινιμαλιστικό. Επιστρατεύοντας όλη την ποιητική παράδοση, σμιλεύει ποιήματα που αποπνέουν άρωμα Παπαντωνίου ή Άγρα, Βάρναλη ή Σολωμού, και ανακινημένη παράδοση. Αυτή η αύρα χαρίζει στο ποίημα την προοπτική ζωγραφικού πίνακα, την οποία ο Κατσίμης γνωρίζει πολύ καλά, αφού παράλληλα ασκεί και τη ζωγραφική κατά περίπτωση.

Αυτές οι μικρές έρημες «πέτρες» που δείχνουν να είναι ριγμένες τυχαία σε κάποιο άνοιγμα μιας ασφυκτικά κατοικημένης περιοχής, βρίσκονται εντέλει εκεί απ' τους καιρούς ριγμένες, κι όταν ανασηκώσεις κάποια, σου αποκαλύπτεται η υγρασία που έχει βρει στους θύλακες της καταφύγιο, και μαζί τού χώματος η μυρουδιά προφυλαγμένη από την τόση ανομβρία «έν ρυθμῷ καὶ λόγῳ καὶ ἁρμονίᾳ». Δεν ακούγεται ούτε κραυγή ούτε και έκρηξη, όλα θαρρείς συμβαίνουν μέσα σε μια συγκρατημένη ησυχία, με το δάχτυλο στα χείλη, και με τον κίνδυνο να περά-

σουν απαραίτητα με την αιδημοσύνη του ασήμαντου, του συνηθισμένου και του «έτσι είναι!». Ο ποιητής τα πιάνει από μίαν άκρη τους, τα φωτίζει πλάγια, αποκαλύπτοντας την αόρατη σαν κούραση σκόνη που τα περιβάλλει. Εκείνος τη φυσά, κι αυτό είναι όλο. Χωρίς μεγάλα λόγια, με λίγα και κοφτά.

«Άνθρωποι μοναχικοί... που βρέθηκαν εκεί τυχαία» (σελ. 33), «ο δρόμος είναι έρημος...» (σελ. 25), «υπήρχαν ερείπια...» (σελ. 24), «άδεια σπίτια...» (σελ. 34), είναι φράσεις που συναντάς συχνά στα ποιήματα της συλλογής, κι όμως δεν σε αποπροσανατολίζουν, γιατί πέρα κι από την προεξέχουσα στο βάθος οικολογική διαμαρτυρία, ο σκληρός πυρήνας της ποίησης του Κατσίμη είναι η αισιοδοξία.

Μερικές φορές καταφεύγει στον χλευασμό, κυρίως όταν τα συμβαίνοντα υπερβαίνουν την φαντασία του ποιητή, και τότε αφήνει να ομιλεί η αυτής εξοχότητα πραγματικότητα, αντ' αυτού. Εκεί, και πέρα απ' τον χλευασμό, ο Κατσίμης αφήνει να πνεύσει στο ποίημα κάποια φελινική νοσταλγία, πέρα από την πηγαία επιλυπία.

Ο Κατσίμης θητεύει στην ποίηση πάνω από πενήντα έτη, έχοντας στο ενεργητικό του 11 ποιητικές συλλογές, μία επιλογή ποιημάτων, μία συγκεντρωτική των ποιημάτων 1955 έως 1996, δύο συλλογές διηγημάτων, κι ακόμη τη συγκεντρωση συνεντεύξεων από τη δημοσιογραφική του καριέρα. Είναι ένα έργο με συμμετρία, αλλά πλούσιο, που διακρίνεται από ευαισθησία, σταθερή πορεία, ερευνητική ματιά, ανθρώπινο σχολιασμό, διακριτικότητα, ειλικρίνεια, εντιμότητα και πηγαία πνοή αγαθού ανδρός.

Νομίζω ότι η θέση που κατέχει στα νεοελληνικά γράμματα, όσο κι αν ο ίδιος αποφεύγει διακριτικά την ακατάσχετη κι εντέλει βαρετή δημοσιότητα, τη δικαιούται και με το παραπάνω. Έχοντας εδραιώσει μια προσωπική γραφή από πολύ νωρίς, και μια πορεία σταθερή και αταλάντευτη μέσα στον ευρύτατο νεοελληνικό χώρο της σύγχρονης ποίησης, βρίσκεται μακριά από τους κλυδωνισμούς και τις φιλόδοξες ανατροπές, που καλλιεργεί με έπαρση κάθε νεωτερικότητα.

Η παρούσα συλλογή, με εξώφυλλο που κοσμεί πίνακας του ποιητή, φέρνει τη φροντίδα, κι όπως πάντα τη σφραγίδα, των καλαισθητων εκδόσεων Γαβριηλίδης, που επιμένουν στην ποίηση και την παλιά τυπογραφία. Και ας βαφτίστηκε εκ των υστέρων πολυτονισμένη – η καημένη!

Β6. «Αντίλαλοι της Ιθαγένειας. Κωστής Παπακόγκος, Γκρεμόχορτα, ποιήματα», εφ. *Η Αυγή* (19.10.2008).

Ο Κωστής Παπακόγκος κατάγεται από το Παχτούρι της κεντρικής Πίνδου, γεννημένος εν έτει 1936. Η πρώτη του ποιητική συλλογή εκδίδεται το 1956. Στα μέσα της δεκαετίας του '60 μεταναστεύει στη Σουηδία και εγκαθίσταται μόνιμα εκεί, όπου πολιτογραφείται ως συγγραφέας, έχοντας εξασφαλίσει έτσι τα προς το ζην από το συγγραφικό του έργο (το οποίο εκτός από ποίηση περιλαμβάνει και πεζογραφία), σύμφωνα με τους κοινωνικούς όρους της σουηδικής δημοκρατίας.

Ανάμεσα στις 16 ποιητικές συλλογές που έχει εκδώσει ως τώρα, ξεχωρίζουν τα *Γκρεμόχορτα*, απ' τις ελάχιστες που μίλησαν τη μητρική γλώσσα του ποιητή. Οι πολλές μιλούν την ξένη – σουηδική, ισλανδική, αγγλική και ινδική! Αυτή η αξιοθαύμαστη πολυγλωσσία υποκρύπτει ίσως την αντίληψη περί οικουμενικότητας, που ενδημούσε άλλοτε στους κόλπους της Αριστεράς, μέσα στους οποίους ο ποιητής γαλουχήθηκε, αλλά μπορεί, και την αντίληψη ότι η ποίηση δεν έχει πατρίδα. Όμως έχει και παραέχει, και η ποίηση και ο ποιητής. Και τούτο θαρρώ πως τα *Γκρεμόχορτα* περίτρανα διακηρύσσουν.

Εκδόθηκαν αρχικά στα σουηδικά (1984), κι αναρωτήθηκα ευθύς πώς θα ήταν ο μονολεκτικός τους τίτλος σ' αυτή τη γλώσσα, αλλά και λέξεις όπως μονιά, ραχοκοκαλιά, πετράλωνα, αγριλιά, λιομαζώχτρα, караγκούνα, δαφνηπόταμο, στραγαλί, καλογιάννος, μπολίδα, χοχλάδι, φωτογόνη..., πώς μεταγράφονται σε άλλη γλώσσα; Επηρεασμένος κι απ' τον Έλιοτ, που λέει: “η ποίηση μας υπενθυμίζει αδιάκοπα όλα εκείνα τα πράγματα που μπορούν να διατυπωθούν σε μια μονάχα γλώσσα και παραμένουν αμετάφραστα...” [Τ.Σ. Έλιοτ, *Δοκίμια για την ποίηση και την κριτική*. Μτφ. Σ. Μπεκατώρος, Ηριδανός]

Και με την ευκαιρία της πιο πάνω παράθεσης των νεοελληνικών λέξεων σπεύδω να πω τη σκέψη πως: τα *Γκρεμόχορτα*, στην παρούσα έκδοση και εκδοχή, πρέπει να ξαναγράφτηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους από τον ποιητή, και ευτυχώς, γιατί στη σουηδική μικρός θα ήταν ο τόπος και η μοίρα τους.

Η συλλογή απαρτίζεται από 155 τρίστιχα, χωρισμένα σε επτά ενότητες. Κάθε ενότητα εισάγεται με ένα χαρακτηριστικό τρίστιχο, ενώ η συλλογή κλείνει με ένα ελεγειακό τρίστιχο απολογισμού. Το είδος αυτό προϋποθέτει ποιητική ωριμότητα εκ μέρους του γράφοντος, αλλά και την αργή και συγχρονισμένη προσπάθεια ερ-

γαστηρίου διπλής αποστάξεως, ώστε το αποτέλεσμα να περιέχει την καθαρότητα και τους βαθμούς του αποστάγματος. Το μεστό, περιεκτικό και ακαριαίο της σύνθεσης κάθε τρίστιχου, απαιτεί πολύ λεπτούς λεκτικούς συνδυασμούς, καθώς και ψυχική ρώμη, νοσταλγική διάθεση, απολογιστικό πνεύμα. Θα έλεγα δε, πως ταιριάζουν πιο πολύ στο είδος των Χαϊκού, μολονότι δεν διαθέτουν την αυστηρή συλλαβική δομή τους. Είναι όμως πιο ελεύθερα, με μεγαλύτερη ευλυγισία, μετρική ποικιλία και θεματική ευρύτητα. Μπορούν και κινούνται με άνεση μεταξύ ελεύθερου και έμμετρου παραδοσιακού στίχου. Αίφνης, ξυπνούν δημοτικούς τριγμούς οι πάρα κάτω στίχοι:

Κάτω στο δαφνηπόταμο με τα φεγγάρια

ή

Κόκκινος ουρανός σα νά 'σφαζαν δαμάλια

ή

Μοσχοκυπάρισσο της νύχτας με τ' αναμμένα μίλα.

Ο Παπακόγκος κατάφερε να οδηγήσει τα τρίστιχα σε υψηλά αισθητικά οροπέδια, αποφεύγοντας κάθε ρητορική παγίδα, έτσι ώστε αυτές οι μικρές δόσεις γραφής να μοιάζουν συχνά με πυκνώματα, που διαιωνίζονται ενσωματωμένα στη λαϊκή θυμοσοφία, ως κτήμα της. Μ' αυτό τον τρόπο, θα έλεγα η ποίηση πως μοιάζει με επιστροφή των «κλοπιμαίων», αν δεχτούμε τον «κακοποιό» χαρακτήρα που της αποδίδει ο Χ. Μπλούμ: «η ποίηση είναι (με την στενή έννοια) ένα είδος κλοπής από τα κοινά αγαθά» [Χ. Μπλουμ, *Ο Δυτικός κανόνας*. Μτφ. Κ. Ταβαρτζόγλου, Γκούντενμπεργκ, 2007].

Είναι πολλοί που ζουν την ξενιτιά με τρόπο αμετανόητο, και συχνά προσφεύγουν στον αντιλογισμό της, επικαλούμενοι τους αντιπάλους της ιθαγένειάς τους με πολλούς τρόπους. Ένας τους και η λόγια ποίηση:

Σα συλλογίζονταν την πατρίδα στα ξένα

του μάτωναν τ' ακροδάχτυλα

ήταν από σάρκες τα χρώματα του χωριού του.

Από τις κρίσεις των σουηδών βιβλιοκριτικών, που παρατίθενται στο τέλος του βιβλίου, συμπεραίνεται ότι δεν έγιναν σημαντικές στιχουργικές παρεμβάσεις, πέραν του ότι τα τρίστιχα, καθώς ξαναχύθηκαν στα καλούπια της νεοελληνικής, απόχτησαν χροιά εντοπιότητας και φωνή εναρμονισμένη με τις πηγές της γραφής

τους. Στους στίχους τους λικ(χ)νίζεται ένας σχεδόν εξονυχιστικός "πατριωτισμός", όπου ο νόστος, ως μια διαρκής εκκρεμότητα, απαιτεί τα λύτρα του ξενιτεμού.

Εκείνο που επισημαίνουν ακόμη, και το οποίο μας βρίσκει σύμφωνους, είναι πως αυτή η ποιητική μορφή του τρίστιχου έχει την ιδιότητα να κινητοποιεί σπάνια γλωσσικά αποθέματα, φρεσκάροντας ξεχασμένες διατυπώσεις, μέσα στη σύγχρονη επέλαση της τεχνοκρατικής ισοπέδωσης και γενίκευσης. Τούτο, ίσως, ερμηνεύει και το φαινόμενο της σποραδικής χρήσης αυτής της φόρμας από τους πρωτοπόρους του ελεύθερου στίχου ποιητές μας, ενώ πυκνώνει και γίνεται όργανο εκφραστικής λιτότητας και οικονομίας στους απογόνους τους.

Ο Παπακόγκος, σε πολλά απ' τα τρίστιχά του, δεν αρκείται μόνο στις βιωμένες εμπειρίες της πατρίδας, που έχουν γίνει πλέον σκληρές μνήμες, αλλά προσφεύγει και στο παραδομένο από την ιστορία παρελθόν του παρελθόντος, είτε της αρχαιότητας, είτε των χρόνων της σκλαβιάς. Έτσι, το στίγμα του ορίζεται με τρόπο αδιαμφισβήτητο.

Κι ο ίδιος γίνεται ένας "στιγματισμένος" έλληνας, όπως τόσοι και τόσοι πριν απ' αυτόν. Γιατί κάθε πατρίδα είναι γκρεμός!

Για τούτο τα τρίστιχα μοιάζουν μ' ατραπούς πολύστροφους, που ανηφορίζουν στο βουνό, αλλά και μ' ένθερμα ερωτικά "ραβασάκια". Πετρόχτιστα, με φράση που περιδινείται, φωνή που καταπνίγεται στην άκρη της σιωπής από αχερουσία μνήμη. Ελάχιστα διακρίνονται από κάποια γλωσσική διευκόλυνση, κυρίως εκείνα που είναι πιο πολύ δεμένα με την εποχή της γραφής τους. Φαίνεται πως κι εδώ κάνει την εμφάνισή του το μεγάλο πρόβλημα των ποιητών, διεκδικώντας το μερίδιό του, δηλαδή ο δισταγμός ανάμεσα στο νόημα και τον ήχο.

Αλλά κάθε άνοδος, κάθε πέταγμα, προκαλεί και την ανάδρομη κίνηση, την οποία κάθε γνήσιος ποιητής ακολουθεί. Κι ο Παπακόγκος κλείνει τη συλλογή του έτσι, με ένα γεμάτο μελαγχολία αποφασιστικό τρίστιχο πλήρους αυτογνωσίας:

*Δένδρα πουλιά λιογέρματα φωνές βαρκούλες
ζαρκάδια κι επανάσταση, πώς γίνεται
να καταντήσουν λέξεις μέσα στο ποίημα!*

B7. «Παύλος Δελαπόρτας. Ένας ακέραιος άνθρωπος της δικαιοσύνης [επιστολή του Ν.Α. στα “ενθέματα”]», εφ. *Η Αυγή* (Κυριακή, 8.11. 2009).

Αγαπητά «Ενθέματα»,

Το μικρό αφιέρωμά σας, της Κυριακής 25.10.2009, στον Εισαγγελέα Παύλο Γ. Δελαπόρτα, ήταν μια ευχάριστη έκπληξη, και με γέμισε ικανοποίηση, γιατί μετά 30 σχεδόν χρόνια από τον θάνατό του, τιμήθηκε, έστω και με μια παλιά ομιλία του Σπύρου Ασδραχά (τα ωραία κείμενα είναι διαχρονικά), ένας ακέραιος και υποδειγματικός άνθρωπος της δικαιοσύνης. Ως ελάχιστο δείγμα της εκτίμησής μου σ’ αυτό που υπήρξε, δεχθείτε τις μικρές αναμνήσεις που κρατώ στο βάθος της ψυχής μου.

Τον γνώρισα προς το τέλος της 10ετίας του ’50 στο Μεσολόγγι, όπου υπηρετούσε ως Εισαγγελέας Πρωτοδικών, κι εγώ τότε ήμουν μαθητής του Γυμνασίου. Ερχόταν στο Παντοπωλείο του πατέρα μου και ψώνιζε. Με τον πατέρα μου ήταν σχεδόν συνομήλικοι, αλλά και πατριώτες (Ληξουριώτες κυρίως). Το αξιοσημείωτο όμως είναι πως η φήμη του ως σπουδαίου εισαγγελικού ρήτορα, και προπαντός ανθρώπου με υψηλό φρόνημα δικαίου, είχε επηρεάσει και κάποιους «λοξούς» μαθητές, που έκαναν ακόμη και σκασιαρχείο για να παραστούν στην αίθουσα του δικαστηρίου, όταν αγόρευε ο Δελαπόρτας! Η μόρφωσή του μπολιασμένη με τη λαϊκή σοφία και το κεφαλλονίτικο χιούμορ, συν το ακριβοδίκαιο, τον έκανε ξεχωριστό σ’ όλη την πόλη μας τότε. Ήξερε να ξεσκεπάζει με μαεστρία τον ψευδομάρτυρα, τον υποκριτή αλλά και όσους προσέφεραν «πατριωτική» αγυρτεία συντηρώντας την εμπάθεια από τα πολιτικά μίσση, που ακόμη υπέφωσκαν, μιας εποχής που μόλις είχε λήξει.

Δεν χάριζε κάστανα σε κανένα, και προ παντός προστάτευε τους αδύνατους και τους κατατρεγμένους. Το χιούμορ του ήταν καταλυτικό κι αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος του τρόπου αντιμετώπισης των διαδίκων.

Δεν εξαιρούσε ούτε τον εαυτό του και σε κάποια δίκη, όταν κάποιος διάδικος παραπονέθηκε ότι τον παραγκώμιαζαν, εκείνος αποκάλυψε πως τον ίδιο στην πατρίδα του τον φώναζαν «Κάβουρα», γιατί ήταν κοντόσωμος και βάδιζε λίγο «λοξά»! Στο σπουδαίο του δε βιβλίο «Το σημειωματάριο ενός πιλάτου», προσδιορίζει το ύψος του σε 1 μ. και 57 εκ. ακριβώς! Και όπως ήταν φυσικό, σε μια πόλη που οι κάτοικοί της ήταν περισσότερο γνωστοί με τα παρατσούκλια τους,

η ευκαιρία που ο ίδιος προσέφερε δεν πήγε χαμένη.

Τον ξαναείδα στη Θεσσαλονίκη, στην εισαγγελική του έδρα, στη δίκη για τη δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη, κι εκείνο που συγκράτησα από την παρακολούθηση μιας συνεδρίας με τη συνδρομή φίλου δημοσιογράφου, είναι το φοβερό κλίμα πολιτικής τρομοκρατίας, που μ' έκανε να αισθάνομαι ότι βρισκόμουν σε άλλη χώρα με απολυταρχικό καθεστώς. Πράγμα που, μετ' ου πολύ, έμελλε να γενικευτεί, κατά την στρατιωτική δικτατορία των συνταγματαρχών.

Μετά την μεταπολίτευση, είχα την καλή τύχη να τον συναντήσω, όχι χωρίς έκπληξη, στο φεστιβάλ της «Αυγής», στο Άλσος της Ν. Σμύρνης το 1978, στον πάγκο που του είχε στήσει το «Θεμέλιο», όπου υπέγραφε το μόλις εκδοθέν «σημειωματάριό...» του. Τον πλησίασα γεμάτος από διπλή συγκίνηση, που τον ξανάβλεπα, και που τώρα ήταν στο χώρο το δικό μου, και περιμένοντας να τελειώσει με τα βιβλία που υπόγραφε εκείνη τη στιγμή, του είπα ποιος ήμουν. Μου έσφιξε εγκάρδια το χέρι και δείχνοντας ευχαριστημένος, που συνάντησε το γιο του συμπατριώτη φίλου του, με ρώτησε για τον πατέρα μου και για το Μεσολόγγι. Μου αφιέρωσε το βιβλίο, γράφοντας «Στον αξιότιμο κύριο... πατριώτη μου, με τις θερμές μου ευχαριστίες», υπογραφή, Άλσος Ν. Σμύρνης 24.09.1978.

Εννοείται ότι το διάβασα αμέσως, γνωρίζοντας έτσι από πρώτο χέρι τον άνθρωπο που ακολουθούσε το λόγο του σοφού Βία: *«δεῖ ἀποδοῦναι τῇ μὲν φύσει τό συμπαθές, τῷ δέ Νόμῳ τὴν ψῆφον»*. Το μέγεθος του ανδρός, ηθικό και πνευματικό, για όσους δεν τον γνώρισαν ή έστω δεν διάβασαν το «Σημειωματάριο...» του, προκύπτει από την κατακλείδα του βιβλίου – Απολυτίκιο την αποκαλεί ο ίδιος. Ανακεφαλαιώνει λοιπόν (και συγκεφαλαιώνει) την όλη δικαστηριακή του θητεία, λέγοντας με την αφοπλιστική σεμνότητα που τον διέκρινε, αλλά και με ικανοποίηση: «Με αθωωτική απόφαση άρχισα τη σταδιοδρομία μου σαν Ειρηνοδίκης το 1933, και με αθωωτική πρόταση την τέλειωσα το 1968 στη Θεσσαλονίκη».

Με φιλικούς χαιρετισμούς

Νίκος Αντωνάτος

Χαλάνδρι 05.11.2009

B8. «Μάκης Π. Πασσίσης, *Οικεία κακά. Έμμετρο καταπότιο για εθναλγίες*», Ομιλία στην παρουσίαση του βιβλίου 22.02.2010. Βλ. και στον ιστότοπο, <https://fanospres.wordpress.com/2010/07/08/παρουσιαση-οικειων-κακων> (προσπέλαση 10.12.2020).

Αλλά τό λοιπόν τῶν ποιητῶν / ὃ δαιμόνιοι, τούς ζητοῦντας / καινόν τι λέγειν κα' ξευρίσκειν / στέργετε μᾶλλον καί θεραπεύετε,... λέει ο Αριστοφάνης στο μέσον περίπου της «παράβασης», στο έργο του «Σφήκες».

Το 2004 είχαμε παρουσιάσει στο Μεσολόγγι τη «Σαλτσινιάδα», το προηγούμενο πόνημα του Μάκη. Ο κόσμος είχε συρρεύσει στη Διέξοδο, μικροί και κυρίως μεγάλοι, για να ακούσουν τα σχολιανά, που έσταζαν από την πένα του Μάκη, καθώς την βουτούσε στο μελάνι του γνωστού Μεσολογγίτικου χιούμορ, διάχυτου στους παλιούς του κατοίκους. Η αίθουσα σείστηκε όταν άρχισε η ανάγνωση των τετράστιχων, από γόνους παλιών ψαράδικων οικογενειών, όπου αναβίωναν πρόσωπα και καταστάσεις σπαρταριστές του παρελθόντος.

Στη Σαλτσινιάδα όλα τα πρόσωπα αναφέρονταν με τα παρατσούκλια με τα οποία ήσαν γνωστά, και με σχετικές παραπομπές, στο ίδιο πνεύμα, προς υπενθύμιση ή αναγνώριση από μεταγενέστερους. Ο υπομνηματισμός αυτός κάποτε ήταν πιο ζουμερός κι από το αντίστοιχο τετράστιχο.

Στο νέο του πόνημα όμως, «Τα οικεία κακά», η δομή αλλάζει. Η προσωνομία σπανίζει. Ο Μάκης εγκαταλείπει την προσωπογραφία, και ασχολείται, θα λέγαμε, με όρους ζωγραφικής, με το τοπίο. Με την πλούσια χλωρίδα και πανίδα του αστικού τοπίου, όπου τα φυτά και τα ζώα αλληλοανατρέφονται, με ένα σύστημα που θυμίζει εκείνο της γονικής παροχής. Ο Μάκης το αποκαλεί **νεποτισμό**, και μας εξηγεί τί σημαίνει και γιατί συμβαίνει, αλλά προχωρώντας βαθύτερα σε όλο το φάσμα της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης, μας παραδίδει, με γραφικότατο τρόπο, όλα τα χαρακτηριστικά της ελληνικής φύσης, αυτά που έχουν από πολλά χρόνια παγιωθεί ως αναγκαία κακά, έτσι που να συναρτούν ακλόνητες καταστάσεις, μιας ευκόλως διακριτής ελληνοπάθειας (!) (και με όρους ιατρικής ελληνοφρένειας). Δηλαδή: Παραοικονομία= χρηματισμός, απόκρυψη εσόδων, λαθρεμπορία, υπεξαιρέσεις, καταπατήσεις, παρανομίες... σπιτικές, κ.ά. Υγεία = φακελάκια, πολυφαρμακία, μίζες, υπερχρέωση νοσοκομειακού υλικού κ.ά. Παιδεία = άγριος κομματισμός κι αναξιοκρατία, υπό διάλυση σχεδόν. Κόμματα = πολι-

τικός αμοραλισμός, λόγω πανηγυρικής ατιμωρησίας, μέσα σ' αστραφτερό περιτύλιγμα κοσμικής αθωότητας. Μου θυμίζουν «Αγύρτες και κλέφτες στην εξουσία» του Θέμου Κορνάρου, έργο του 1946 (παλιά ιστορία που την πλήρωσε με δυο χρόνια φυλακή, ο άνθρωπος!). **Συμβασιούχοι** = ουδέν μονιμότερον του προσωρινού (ελλην. παροιμία).

Και για να συντομεύω, παραθέτω μόνο τίτλους αλφαβητικά, κι εσείς ξέρετε! Δημόσιο, Δικαιοσύνη, Δημοσιογραφία (περιλαμβάνεται και η Καναλούσα!), Κοινοβουλευτισμός, Συνδικαλισμός (κάθε είδους και μορφής), όλα προϊόντα ελληνικής ονομασίας προελεύσεως, έτσι;

Αν θα ανατρέξετε με την ευκαιρία του βιβλίου του Μάκη, στους παλιούς σατυρικούς, απ' τον Αριστοφάνη, που προανέφερα, ως τους πιο πρόσφατους, Σούτσο, Σουρή, Ροΐδη και Λασκαράτο (τους δυο αφορεσμένους από την Εκκλησία), Βάρναλη κ.ά., θα διακρίνετε ακριβώς τα ίδια φαινόμενα, την ίδια παθογένεια.

Σούτσος:

*Δύο Γραικοί, γνώμ' εκατόν· από αυτάς καμμία
δεν εκτελείται πώποτε καθείς πρωτεία θέλει
και, αν το Έθνος του χαθεί, τελείως δεν τον μέλλει.*

(από το *Αι πρώται σάτυραι*)

Σουρή:

*Ψυχή μου, τι λιακάδα! Τι ουρανός! Τι φύσις
αχνίζει εμπροστά μου ο καϊμακλής καφές
κι εγώ κατεμπνευσμένος για όλα φέρνω κρίσεις
και μόνος μου τις βρίσκω μεγάλες και σοφές.*

(από το *Ο Ρωμός*)

Ροΐδης:

*Οι αξιωματικοί ήσαν πάντες εγγράμματοι, αν και ουδείς
πτυχιούχος Παν/μίου, διότι η Ιταλία δεν ηντύχει, ως η
Ελλάς, να έχει τοσαύτην πληθώραν διδακτόρων, ώστε
να ψηφίσει νόμον περί απονομής εις αυτούς θέσεων
υπενωμοταρχών και υπαστυνόμων... Ο δε παρ' ημών
ξενιζόμενος ήτο κατά τι λογιώτερος. Περιποιούμενος
ημάς τους Έλληνας, θεώρησε σκόπιμον να μας*

πληροφορήση, ότι η Ελλάδα ήτο τον παλαιόν καιρόν
ένδοξον έθνος, πατρίς εζόχου ποιητού καλουμένου
Ομήρου, υμνήσαντος τα κατορθώματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

(πρδ μαθητ.)

(από διήγ. Κονομνομαχία – κατά το Βατραχομυομαχία)

Λασκαράτος:

Όντις έπλασε ο Θεός την Οικομένη
το Ληξούρι και τόσους άλλους τόπους
είπε στο νου του «Α, τώρα δεν μου μένει
πάρι να πλάσω γέμου και τσ' ανθρώπους».

Κι εκεί που κράτησε τον Αδάμ στερνόνε
του 'πε, «Συ να 'σαι ο Αδάμ το ζο του ζώνε...»

(από το Γιατί τα τάλαρα τα λένε τάλαρα)

Βάρναλης:

Χάιντε θύμα, χάιντε ψόνιο
χάιντε Σύμβολο αιώνιο!
Αν ζυπνήσεις μονομιάς
θα ρτει ανάποδα ο ντουνιας.

(από την Μπαλάντα του κυρ-Μέντιου)

Πασσίσης:

(Οικεία κακά – φρέσκα – το κακά σε παρένθεση ίσως)

Το πιάνετε το... δώρο, / επί τη ευκαιρία ;»

- και η κα Μελπομένη απαντά -

«Ολόκληρο; Και... συνεχές; / χωρίς **υπερωρία**;

Που είμαστε στο Άουσβιτς / ή μη στη Σιβηρία;»

- και πιο κάτω του εξομολογείται -

«Αγαπητέ, τ' ωράριο / ελαστικό το θέλω!

Το χαλαρώνω το πρωί / και γιόμα το συστέλλω!»

«Όταν αλλάζει υπουργός, / ίσως τον πρώτο μήνα,
δουλεύουν κάρτες και λοιπά / να φτιάξει η βιτρίνα!»

*«Μετά κι ο νέος υπουργός / εισέρχεται στο λούκι
και βάζει τα οράματα / στον χρόνο το σεντούκι!»*

Το βιβλίο είναι χωρισμένο σε 13 γρουσουζικές «σκωραμίδες», άλλες μικρές και άλλες μεγάλες, ανάλογα με την βαρύτητα του περιεχομένου. Τα 4στιχα στην ουσία είναι δύο στίχοι 15σύλλαβοι, σπασμένοι σε ένα 8σύλλαβο κι έναν 7σύλλαβο. Και είναι έτσι κοντά στην παράδοση, αλλά και την λαϊκή στιχουργική, αυτή που παραπέμπει σε μαντινάδες κι αποκριάτικους πειραχτικούς αυτοσχεδιασμούς. Πρόκειται για μια εφημερεύουσα ποίηση, στην οποία καταφεύγει κανείς, όπως και στα Φαρμακεία εκτάκτως, για καυστική ποτάσα, ή βαρυκίνα, για τα άπλυτα. Τα ποιήματά του είναι έμμετρες εφημερίες, που προσφέρονται για την υπέρβαση δηλαδή της κανονικότητας.

Στο τέλος του βιβλίου, υπάρχει ένα μικρό λεξικό, στο οποίο παραπέμπουν αριθμητικά οι ανάγκες ερμηνείας κάποιων λέξεων, κυρίων ονομάτων ή δανείων, όπου με τρόπο υπεύθυνο και διαφωτιστικό, δίνεται η ερμηνεία και η ετυμολογία τους. Και όπου χρειαστεί, ο σκωπτικός σχολιασμός της τρέχουσας χρήσης τους, συμπληρώνει την ποιητική τους επισημότητα, ή στεριώνει την επιπολαιότητα.

Στέργετε, επομένως, το κατά Αριστοφάνη λοιπόν των ποιητών – όπως επισημάνθηκε εισαγωγικά –, αλλά και των παραποιοιτών, όπως αρέσει στο Μάκη να αυτοαποκαλείται, αυτών δηλαδή που παραποιούν την πραγματικότητα, για να σας την παρουσιάσουν έτσι όπως ακριβώς είναι: «Όμορφος κόσμος, ηθικός, αγγελικά πλασμένος» (κατά Σολωμό).

Τέλος, με αφορμή όσα «βότανα» μας συστήνουν οι ξένοι προς θεραπεία της οικονομίας μας – εργαλεία τα λένε οι αγορές –, θα προέτρεπα το Μάκη, να ασχοληθεί στο επόμενο πόνημά του, με τα Οικεία «κακά» των Ξένων – το κακά εκτός παρενθέσεως τώρα – οι οποίοι υπεράνω όλων, κατά την προσφιλή Γερμανική συνήθεια, μας υποβλέπουν, ενώ εμείς από την άλλη, έχουμε τη θειά απ' το χωριό, που βλέποντας τον συχωριανό της επιστρέφοντα απ' τας Ευρώπας, σκύβει στη διπλανή της και σχολιάζει λέγοντας: **η... Μήτρους επουτάνεψε!** Κι η άλλη, βαρήκη, άκουσε, **επρυτάνεψε(!)**, κουνώντας με ικανοποίηση το κεφάλι...

B9. «Πένθιμα ερωτικά τετράστιχα. Τάκης Μενδράκος, Τα τετράστιχα της τρελής ανέμης», εφ. *Η Αυγή* (30.11.2010).

Με καθυστέρηση έλαβα και διάβασα τη δεύτερη ποιητική συλλογή του Τάκη Μενδράκου, «Τα τετράστιχα της τρελής ανέμης». Η συλλογή περιλαμβάνει 45 συνολικά τετράστιχα, χωρισμένα σε δύο ενότητες (I, II), μεταξύ των οποίων παρεμβάλλεται και μία με τον τίτλο «Ιντερμέδια». Η αριθμητική διάταξή τους είναι κατ' αντιστοιχία, 25-10-10 τετράστιχα. Ο κατασταλαγμένος ποιητικός λόγος του Μενδράκου αρκείται, σε προχωρημένη πλέον ηλικία, στα μονόστροφα και άπιπλα τετράστιχα, αναρίθμητα, και βέβαια χωρίς ευρητηριασμό στο τέλος του βιβλίου. Μοιάζουν με τελεσίγραφα της προσωπικής του μυθολογίας, όπου το φιλοσοφικό τους στοχασμό παρακολουθεί στενά, και κάποτε υπερβαίνει, η ασίγαστη θλίψη και η ευγένεια ψυχής.

Η πρώτη ενότητα, που περιλαμβάνει και τα περισσότερα τετράστιχα, αυτή μοιάζει με σπασμένο ραντεβού αποτυχίας. Όπου τα ινδάλματα κατάντησαν «αφίσες ή αγάλματα», όπου δεν είναι «το παλιό τραύμα που πονάει, / είναι πληγές καινούργιες...», κι όπου:

«Καμπάνες άηχες / -κανείς δεν νοιάζεται να τις σημάνει - / αλλά μες στη σιωπή βρίσκουνε πάλι / τη μυστική καταγωγή τους».

Και ουσιαστικά το μέρος αυτό τελειώνει με την (ανέμελη) ανέμη της τύχης-μοίρας, έτσι όπως ταυτίζονται κάποτε στη ρύμη του λόγου:

«Ανέμη, που δεν όρισες ποτέ / πότε και πώς θα κάνεις τις στροφές σου, / πάρε κι εμένα / στον τρελό ανέμελο χορό σου».

Στα Ιντερμέδια, καθώς και στη δεύτερη ενότητα ακολούθως, ο τόνος γίνεται βαθιά προσωπικός. Μοιάζει με μια εσώκλειστη και, τρόπον τινά, εκτός θέματος αναφορά, μέσα στη γενικότερη θεματική πλοκή. Ο πόνος για το χαμό της συντρόφου, είναι αβάσταχτος για τον ποιητή, που όμως εδώ εξορκίζεται στο όνομα της παλιάς συζυγίας, κι ακούμε ένα υπόκωφο ερωτισμό μαζί του να συνάδει, κάνοντας να διαστέλλεται – ο πόνος – σε πένθιμα ερωτικά τετράστιχα:

«Ο φάκελος που ήταν να σου στείλω / σκεπάστηκε με σκόνη / όμως θα τον ταχυδρομήσω αφού, έτσι κι αλλιώς / φθάνουνε καθυστερημένα τα μηνύματα.»

Μες σ' ένα θρήνο ασυγκράτητο ηχεί συμπληρωματικά το ερωτικό του προ-

ανάκρουσμα, σαν μια προσπάθεια αποτροπής του αλογάριαστου τέλους. Ανέβασμα – μπορεί – σε ανεμόσκαλα. Τώρα το δικό «μας», έγινε δικό «σου» και δικό «μου», μετά το θλιβερό κι οριστικό προβάδισμα.

Όχι, δεν θα εμφιλοχωρήσει ανάμεσά «μας» η δυσπιστία, κόντρα στο τρομερό ερώτημα του ποιητή των Requiem, αφ' ότου τέθηκε, σάμπως να τέθηκε από την ποίηση την ίδια,

«Ποιος μπορεί να κατέχει ό,τι ούτε τον εαυτό του δεν κρατά» (Ρίλκε).

Κι αν ακόμη είμαστε κάτοχοι των minimum, του ονόματος, της ηλικίας και της μνήμης μας, όσο αυτά διαρκούν, λίγο δεν είναι. Πόσες φορές δεν γίνεται βαρύτερο το λίγο απ' το πολύ.

Κι ο ποιητής μονάχος με τις μνήμες του, μονολογεί. Υποχρεώνεται σε μια δεκτική, αλλά σοφή, «ανανδρία», όπου απ' τις συχνές διαφυγές της αναπηδούν σαν αναθυμιάσεις οι συμβολισμοί. Τα σύμβολα δεν είναι πλέον παράγωγα εξάρσεων, αλλά στάσιμες μορφές αλληγορίας.

Απεικονίσεις, φραστικοί συνειρμοί, ονειρικά ανασηκώματα... Σκόνη, σκιές, φυγή από τη μια, αστέρια, ουρανός, πουλιά από την άλλη. Και ενδιαμέσα, αμμουδιά, κήπος, δάσος, κι ο άνεμος, που άλλοτε φέρνει κι άλλοτε παίρνει. Κι όπως οι μνήμες έρχονται όλο και πιο συχνά, αναζητεί καινούργιες συζυγίες στο νέο ρόλο τους. Τότε:

*«Όταν βραδυπορούν οι μνήμες / ένα παράπονο αναδύεται/
τις φθινοπωρινές ημέρες / από το νοτισμένο κήπο των νεκρών».*

Και οδηγείται στις εσχατιές της σκέψης, όπου στον ίσκιο των συμπτώσεων της - σκιάς θναρ άνθρωπος... -, ο χρόνος μηδενίζεται:

«Τώρα / κανένας δεν με περιμένει πια, / κανείς, εκτός απ' τις σκιές / που έφυγαν πρώτες».

Ο τίτλος του βιβλίου, οι βαριές σκιές στο σχέδιο του εξωφύλλου και η μικρή φωτογραφία στο γύρισμά του, με το πρόσωπο του ποιητή στο μισόφωτο, συμβάλλουν κι αυτά με τους συμβολισμούς τους, ώστε να φαίνεται σαν η ανέμη να έχει πάρει τις στροφές της. Για τούτο κι ο ποιητής τίποτε δεν αφήνει στην τύχη της, τίποτε πια στους ορισμούς της.

Ο Τάκης Μενδράκος, υπήρξε ως τώρα, κατά κύριο λόγο, μεταφραστής, κριτι-

κός και δοκιμογράφος. Δεν γνωρίζω παρά μόνο σποραδικά το έργο του. Αλλά κρίνοντας απ' τη μοναδική συλλογή διηγημάτων του, «... εξ ακανθών...», και την παρούσα δεύτερη ποιητική συλλογή του, αποτελούμενη μόνο από λυρικά, σχεδόν σιγηλά, τετράστιχα, θα τον χαρακτήριζα ως ένα κατ' εξοχήν μινιμαλιστή δημιουργό, κάτι που δεν αποτελεί σύνηθες φαινόμενο στα ελληνικά γράμματα – και ιδιαίτερα στην ποίηση. Και κάτι περισσότερο: ο συνδυασμός της ιδιότητας αυτής με την πηγαία ψυχική ευγένεια, που φαίνεται να απορρέει απ' το πρωτότυπο έργο του, μας δείχνει καθαρά την εκείθεν του μέτρου, διαμεσολάβηση του λόγου στην κατάκτηση της ανθρώπινης ουσίας και παρουσίας.

B10. «Ξαναδιαβάζοντας τον Μαλακάση», σ. 66-74, στο Κοντός Παναγιώτης και Κορέλας Χρήστος (επιμέλεια), ΑΙ.ΠΟ.Ε., Πρακτικά *Επιστημονικής Ημερίδας για τον Μιλτιάδη Μαλακάση*, 10 Ιουνίου 2011, Ι.Π. Μεσολογγίου, Αθήνα 2011.

της σιωπής το δώρο, όλο σ' εσέ...

Τον αγαπώ το Μαλακάση, τον αγαπούσα από τα πρώτα μου διαβάσματα. Δεν ήξερα γιατί τον αγαπούσα τόσο πολύ. Ήμωνα μαθητής του Γυμνασίου όταν ο φίλος κι απόγονός του Δ. Μαλακάσης – Τσέκος με γνώρισε ένα σούρουπο στον Μίμη Λυμπεράκη, στο καφενείο της πλατείας όπου σύχναζε, κάτω απ' τους ευκαλύπτους. Με ρώτησε – ο κυρ Μίμης – ποιους ποιητές αγαπώ. Κι εγώ με μια αδίστακτη – θυμάμαι – αθωότητα του απάντησα: τον Σολωμό, τον Καβάφη, τον Βάρναλη και τον Μαλακάση!... Μ' αυτή τη σειρά. Κι εκείνος – ο τυφλός ποιητής του Μεσολογγίου – συγκατένευσε ψιθυρίζοντας: πολύ καλά! Χάρηκα, γιατί με ενέκρινε, ένας άνθρωπος που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στο μαθητικό μου κύκλο, αλλά και σ' ολόκληρη την πόλη. Που έφερε τα χαρακτηριστικά μιας βιβλικής σχεδόν μορφής, αφού το κάθε πέρασμά του από τον κεντρικό της δρόμο, πηγαίνοντας για το καφενείο, με το δάχτυλό του ίσα που ν' ακουμπά τον ώμο του παιδιού – οδηγού ζωντάνευε συμβολικές εικόνες Διαθήκης.

Στα χρόνια της νιότης μετά, κύλησαν νέες αγάπες, σε μια διαδρομή με πάθη και περιπέτειες, ποίησης και καρδιάς, αφήνοντας μια ανεκτίμητη σκευή πίσω, στου χρόνου τα γυρίσματα. Σαν αναποδογύρισε ο χρόνος κι ανοίχτηκε στο παρελθόν το μέλλον, μέσα από γλυφές αναπολήσεις, ήρθαν σαν ξενιτεμένοι οι πα-

λιές αγάπες να μας βρούνε.

Η γενιά μου, η Β΄ μεταπολεμική, όπως καθιερώθηκε στη νεοελληνική γραμματεία, είχε την πρώτη της επαφή με την ποίηση, μέσω των ποιητών της παραδοσιακής, λεγόμενης, ποίησης, έτσι όπως την πρόσφεραν τα σχολικά εγχειρίδια, μαζί με τα διάσημα «Λόγια της πλώρης» και τον «Ζητιάνο» του Καρκαβίτσα κι άλλα πολλά. Αργότερα, προς το τέλος της δεκαετίας του '50, και τις αρχές της επομένης, άρχισε να γνωρίζει τους ποιητές της νεωτερικής ποίησης. Και μάλιστα ξεκινώντας με τα βαρύτερα ονόματα των, Σεφέρη, Ελύτη, Αναγνωστάκη, Ρίτσου κλπ. Αυτή η ιστορία, σαν δρόμος αντοχής κράτησε πολύ, κι ακόμη κρατάει, αλλ' όχι με την ίδια δυναμική, με την οποία ξεκίνησε. Και τότε αναφάνηκαν στους δρόμους της ψυχής οι σίχοι οι παλιοί, διεκδικώντας τα ποιητικά τους δικαιώματα.

Ξαναδιαβάζοντας, μαζί με άλλους, και τον Μαλακάση – όσον διαθέτει η βιβλιοθήκη μου – είτε από παλιές συλλογές του, είτε κι από ανθολογίες, πέρα απ' όσα ήξερα, και κυρίως τα *Μεσολογγίτικα*, στάθηκα έκθαμβος στους «Ασφόδελους», που γνώριζα εν μέρει μόνο. Ομολογώ πως η παλιά μου αγάπη έλαμψε, καθώς αποσυρόταν του χρόνου η πατίνα, σαν σε παλιά ασημικά. Επανακαθορίστηκαν οι σκέψεις κι οι συγκινήσεις που κινητοποιεί η ποίηση, ως «*ψυχής κόμιστρα*⁵²» (σώστρα), για να χρησιμοποιήσω ξώφαλτσα την ποιητική ευφράδεια του Αισχύλου.

Κι ενώ ο Τ. Άγρας λέει πως ο Μαλακάσης «στους Ασφόδελους εψηλάφησε τα νεύρα του λυρισμού, κι αφού τα βρήκε, πέταξε το υπόλοιπο⁵³», ο Άλκης Θρύλος, γράφει στις κριτικές μελέτες του: «Ο Μαλακάσης δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά τραγουδιστής». Πολύ αργότερα κι ο Κ. Στεργιόπουλος ενστερνίζεται αυτόν τον χαρακτηρισμό, αποδίδοντάς του όμως και κάποιες μοναδικότητες όπως «ο πιο μεστός κι ο πιο επιτυχημένος, αλλά και ο χαρακτηριστικότερος εκπρόσωπος του ρομαντισμού της δημοτικής⁵⁴». Σκόνταψα στο βιαστικό αυτό χαρακτηρισμό. Και βέβαια ούτε μπορούσα να θαυμάσω αυτού του είδους τα φιλολογικά αξιοθέατα, ως καθοριστικά του ποιητικού γεγονότος γνωρίσματα, γιατί θαρρώ πως ο Μαλακάσης, εν τέλει, υπήρξε όσα κι ο ορισμός της ποίησης διεκδικεί!

⁵² Αισχύλου, *Αγαμέμνων*, στ. 965, «ψυχής κόμιστρα τήσδε μηχανωμένη».

⁵³ Τ. Άγρας, «Μιλτιάδης Μαλακάσης, ποιητής Αθηναίος», *Νέα Εστία*, τχ. 384 (1 Ιουνίου 1943).

⁵⁴ Κ. Στεργιόπουλος, «Επανεξέταση του Μαλακάση», *Περιδιαβάζοντας*, Αθήνα, Κέδρος, τόμ. Δ΄, 1986, σ. 34-40.

Στην ποίηση όλα θαρρείς πως κρέμονται από μια κλωστή. Γλώσσα, Μορφή και Νόημα. Όλα μαζί! Πόσες φορές δε σπάζει η κλωστή, κι όχι από βάρος, μα από ελαφράδα. Από ένα μη ευτυχή συνδυασμό, όταν δεν βρίσκεις, δηλαδή, εκείνον που αποκλείει όλους τους άλλους. Υπάρχει όμως κι ένα ακόμη στοιχείο, απροσδιόριστο. Άλλοι το λένε μουσικότητα, άλλοι αισθαντικό παλμό, αμφίδρομη συναίσθηση κτλ., πιο αναγνωρίσιμο στη μουσική. Αν λοιπόν χαρακτηρίσουμε αυτό το στοιχείο, κάτι σαν εσωτερική ατμόσφαιρα, θα μπορούσαμε έτσι, πέραν των γνωστών φιλολογικών οχημάτων, περί ρομαντισμού, συμβολισμού, ρεαλισμού, κτλ., να χαρακτηρίσουμε τον Μαλακάση, ως ποιητή κατ' εξοχήν ατμοσφαιρικό:

*Βραγιές, βραγιές, τ' ανθόφυλλα δε μώστρωσες να κοιμηθώ
Κάτ' απ' το φράχτη σ' όνειρο, σ' ένα μαντρί από πίσω,
Και να μη μένει τίποτες πρωί, πρωί, σα σηκωθώ,
Μήτε να ζαναθυμηθώ, μήτε να λησμονήσω.
(«Ασφόδελου», από τα *Ελεγειακά γυρίσματα*)*

Αυτός ο ευάλωτος ποιητής, με τις εσωτερικές δυσανάλογες ανταποκρίσεις, χρησιμοποίησε, με απαράβατη ανθρώπινη κομπόχτη, τη στιχουργική του δεινότητα, για να δώσει την ατμόσφαιρα, όπου συμβαίνουν τα πιο απλά των ανθρώπων δεινά, από τα παιδικά χρόνια και τον ανεκπλήρωτο έρωτα, έως τη νοσταλγία, το μαρασμό και το θάνατο. Με τον ενορχηστρωμένο λυρισμό του και τον δεσποτικό του Ι6σύλλαβο, εξισορροπεί την παλαμική εθνική ευθύνη, με την ατομική κήρυξη του υπάρχουν, όπως αυτή εκδηλώνεται στο χώρο της αισθαντικότητας. Είναι απ' τους πλέον αγνούς λυρικούς μας, κι ο πιο ατμοσφαιρικός ποιητής της γενιάς του. Οι επτά συλλογές του περιέχουν μια ποίηση ακούραστη. Είναι ο ποιητής του δειλινού ημίφωτος, της τέχνης του μετέωρου, όπως εκείνη της εγκαυστικής των ελληνιστικών χρόνων, με τα μοναδικά πορτρέτα Φαγιούμ. Όπου τα πρόσωπα με τα πελώρια μάτια, φέρουν περίλυπα και τα στολίδια μιας ζωής ανεπιβεβαίωτης από κάποια ανώτερη δύναμη.

Σ' αυτό το σημείο θα επικαλεστώ ένα μικρό – στιχούργημα ή τραγουδάκι, όπως το τιτλοφορεί στη συλλογή του *Ωρες* – πάντως ποίημα, από τα πιο λιτά, ευσύνοπτα, και πιο μοντέρνα του:

Παίζει απόψε το φεγγάρι

μέσα στην κληματαριά,
 που 'ναι να το πιεις, αλήθεια,
 στο ποτήρι,

 κι όχι τόσο γιατί παίζει
 στην κληματαριά,
 όσο γιατί φέγγει δίπλα,
 σ' ένα παραθύρι...

(το έχει μελοποιήσει ο Καλομοίρης).

Σύντομο, λιτό, ακμαίο, κλασικό, αφού με δυο αναγνώσεις του το έχεις αποστηθίσει. Εδώ ο Μαλακάσης, σπάζει της ρίμας το ανθογυάλι, αλλά κρατάει τ' άνθη ελεύθερα στη λίγη υγρασία μιας ρίμας ακρινής. Και παίζει όχι με την ίδια, αλλά με την ιδέα της νύχτας, όχι με τον ίδιο, αλλά με την ιδέα του έρωτα, που επωμίστηκε ο περασμένος χρόνος κι ήρθε να τη φωτίσει ποιητικό φεγγάρι. Πιο άμεσο και φορτικό, στο ίδιο κλίμα, είναι το αποδιδόμενο στην Σαπφώ πασίγνωστο απόσπασμα ερωτικής προσμονής υπό το σεληνόφως, το οποίο μεταφράστηκε εκτός του Μαλακάση κι από μια πλειάδα ποιητών της γενιάς του: «δέδυκε μὲν ἅ Σελάνα /καὶ Πληϊάδες, μέσαι δὲ /νύκτες, παρὰ δ' ἔρχεθ' ὄρα, /ἐγὼ δὲ μόνα καθεύδω...». (Το τετράστιχο στη μετάφραση του Μαλακάση έχει ως εξής: «Ἐδυσεν ἡ Σελήνη πλιά και πάει / μεσάνυχτ' απλωθήκανε βαθειά, / ἡ Πούλια πάει κι αυτή, ἡ ὥρα περνάει / κι ἐγὼ πλαγιαζῶ δίχως συντροφιά...»).

Η σκέψη μου πάει ακόμη και στον κινέζο ποιητή Λι Τάι Πο, που έζησε τον 8ο αιώνα, και θεωρείται από τους μεγαλύτερους ποιητές της πιο λαμπρής περιόδου της κινέζικης ποίησης. Ο θρύλος για το θάνατό του μοιάζει με ποίημά του. Λέγεται πως πνίγηκε στα νερά του Γιανγκτσέ – προφανώς πιωμένος όπως συνήθιζε – προσπαθώντας να πιάσει ή να φιλήσει το είδωλο του φεγγαριού! Λέει το ποίημά του, σε μετάφραση Αμαλίας Τσακνιά:

«Τα σμαραγδένια σκαλοπάτια της / τα σκέπασε η παγωνιά, / περιμένοντας μούσκεψε / τα μεταξένια της πασούμια. / Μα τι προσμένει ακόμα πίσω απ' το κλειστό παράθυρο / κοιτάζοντας μες απ' το κρύσταλλο / του φθινοπώρου το φεγγάρι;».⁵⁵

⁵⁵ Λι Ταϊ Πο [701 – 762 μ.Χ.], *Επιλογή από το έργο του*, μτφ. - επιλογικό σημείωμα Αμαλία Τσακνιά, εκδ. Η Μικρή Εγνατία, Θεσσαλονίκη, χ.χ.

Δε σας φαίνεται σαν ένα προαπάντημα και των δύο ποιημάτων, πολλούς αιώνες πριν, στο ποίημα του Μαλακάση; Αυτά τα τόσα παλιά κι ανεκτίμητα ποιήματα πώς αλλιώς θα σχετίζονταν με το «παραδοσιακό» του Μαλακάση, αν όχι με το ότι διαιωνίζουν την ίδια ανθρώπινη κατάσταση, ως σήμερα;

Μοιάζουν μ' ένα ποιητικό εκρηκτικό μείγμα, όπου ο χρόνος τους έχει τη διάρκεια της κάθε μιας από τις έξι μέρες της δημιουργίας του κόσμου απ' το θεό, και που μ' ένα «απόψε», ένα «παρά δ' ἔρχεθ' ὦρα», ένα «προσμένει» και τρία φεγγάρια, μας μεταφέρουν στο διηνεκές ενός παρατεταμένου μυθικού ταξιδιού. Τι σύμπτωση, παγκόσμιας κι αιώνιας, αγρύπνιας! Όπως ο νόμος της βαρύτητας.

Στα γράμματα οι εποχές αργούν να ωριμάσουν, καθώς τις αποσπούν οι σύγχρονοι κάθε εποχής με τα δικά τους τα «τερτίπια», ζητώντας στην ουσία να υπερβούν εκείνους που έχουν προηγηθεί. Πατέρες και δασκάλους. Ενώ ηχεί στο βάθος η παρότρυνση του πρόδρομου προς τον νεότερο: «Να γίνεις σαν και μένα, αλλ' όχι όπως εγώ», που πρέπει να γίνει από τους νέους αποδεκτό δια της ΜΗ αποδοχής του, όπως προτείνει ο χαρακτήρας του Δυτικού Κανόνα Χάρολντ Μπλουμ, στο έργο του, *Η αγωνία της επίδρασης*.⁵⁶

Στη σκέψη εν τέλει της «πατροκτονίας», ο Μαλακάσης ενήργησε πατρικά και άφοβα, αγκαλιάζοντας τους νέους με αγάπη, ενθουσιασμό και ενθάρρυνση, κατά τις μαρτυρίες των συγχρόνων του, όπως καταχωρούνται στο αφιέρωμα της Νέας Εστίας, τον Ιούνιο του 1943. Στο πέρασμα των εποχών οι ποιητές δούλεψαν και δουλεύουν ανάμεσα σε δυο πόλους: της στέρησης και του περισσέματος. Της στέρησης αν είναι ή του περισσέματος ο πιο ισχυρός, είναι κριτήριο που θα φανεί εκ των υστέρων. Υπάρχει ο πολύχρηστος στίχος από την Κόλαση του Δάντη, που ναι μεν αφήνει νοηματικά ακάλυπτη την προηγούμενη σκέψη μας, αλλ' όμως το εύρος της είναι τόσο μεγάλο, που σαν τον ουρανό, κάτω απ' τη σκέπη του το κάθε τι στεγάζει. Σας τον θυμίζω:

*«Nessum maggior dolore/ che ricordarsi del tempo felice/ne la miseria».*⁵⁷

Δηλαδή: «Δεν υπάρχει πιο μεγάλη θλίψη από το να θυμάσαι καιρούς ευτυχημένους μέσα στη δυστυχία». Να θυμάσαι, λέει ο Δάντης, στην παρούσα δυστυχία, στιγμές ευτυχίας από το παρελθόν. Το δίπολο εδώ είναι διπλό. Παρόν –

⁵⁶ Χάρολντ Μπλούμ, *Η αγωνία της επίδρασης*, εισαγ., μετάφρ., σημ. Δημ. Δημηρούλης, εκδ. ΑΓΡΑ, 1989.

⁵⁷ Δάντης: *Κόλαση*, άσμα, εκδ. Τυπωθήτω, 2004, στ. 121-123.

Παρελθόν και Δυστυχία – Ευτυχία, ή Στέρηση – Περίσσεμα, που λέγαμε πιο πάνω. Κι ο ποιητής μέσα στο πρώτο δίπολο απεργάζεται ό, τι πιο δραστικό έχει στο δεύτερο συμβεΐ. Θα 'λεγα πως της ποίησης η ουσία είναι η απουσία! Μας το λέει ο ποιητής μας, καθώς αρχίζει την υπέροχη «Αγάπη», στις *Ωρες* του:

*Ας μη γυρίζει ο λογισμός στα χρόνια εκείνα πίσω,
Κάλλιο μια τέτοια θύμηση για πάντα να χαθεί,
Ποιος ξέρει, τώρα θα 'τανε γραφτό να σ' αγαπήσω,
Και τόσο που καμιά ποτέ δεν έχει αγαπηθεί.*

Αν κρύβεται κάποια κυρία Τζούλια, στο ποίημα αυτό, λίγο συντρέχει, μπρος στον απόηχο απ' την αείροη Λίμνη του Λαμαρτίνου: *Δίπλωσε, χρόνε, δίπλωσε...*

Θα συμπλήρωνα ακόμη πως οι όροι με τους οποίους δουλεύει ο ποιητής, είναι εκείνοι του ονείρου. Στο Χ της Ιλιάδας του Ομήρου θα βρούμε την πληρέστερη ποιητική τους φόρμα, που λέει: «Ὡς δ' ἐν ὄνειρῳ οὐ δύναται φεύγοντα διώκειν/οὐτ' ἄρ' ὁ τὸν δύναται ὑποφύγειν οὐθ' ὁ διώκειν».⁵⁸ Δηλαδή: όπως στο όνειρο δεν γίνεται τον τρέχοντα να πιάσεις, ο ένας να ξεφύγει δε μπορεί, ούτε τον πιάνει ο άλλος...

Αυτή είναι η μοίρα του ποιητή! Αλλ' ας γυρίσουμε στον αγαπημένο μας Μαλακάση. Το Μεσολόγγι είναι ο αμετάτρεπτος τόπος του, όπως και για μας, κι αν ζούμε είτε πεθαίνουμε αλλού. Το ύμνησε όσο κι ο Παλαμάς. Αλλά ο Μαλακάσης δεν το εγκατάλειψε ποτέ για πιο ανοιχτούς ορίζοντες, όσο κι αν βρέθηκε μακριά του. Ακόμη ύμνησε και τις γυναίκες του, εκείνες που τον φώναζαν μικρό «ο χαϊδομίλτος, ο πασάς!».

Τα ωραιότερα ποιήματά του, σύμφωνα με την κρατούσα κριτική αποτίμηση του έργου του, χωρίς να είναι αμέτοχος κι ο ίδιος σ' αυτό, είναι τα Μεσολογγίτικα του, τα οποία ας σημειωθεί ότι γράφτηκαν εκτός Μεσολογγίου. (Ο καθηγητής Γ.Π. Σαββίδης τα συγκέντρωσε σ' ένα τομίδιο με τίτλο «Μ. Μαλακάσης – Τα Μεσολογγίτικα», και τα εξέδωσε το 1995 στις εκδόσεις Ερμής).

Όμως εγώ θέλω να τραβήξω λιγάκι το σκοινί, να σύρω την άκρη του. Να πω πως όλα αρχίζουν πάλι με μια ξαναρχή, που η αφετηρία της δεν έχει αρχή και τέλος. Ο ύστερος, ώριμος πια, θλιμμένος Μαλακάσης, που τόσο συνετέλεσε στην

⁵⁸Ομήρος, *Ιλιάδα*, ραψ. Χ, στ. 199 - 200.

εμπλοκή της ελληνικής παράδοσης μ' εκείνη των νεότερων ευρωπαϊκών ρευμάτων, μας κληροδότησε, πέραν των περιορισμών της κριτικής, και ποιήματα σπάνιας λυρικής ομορφιάς, κομψότητας και ειλικρίνειας!

Περνώντας από την «Ανοιξιάτικη μπόρα», μια μορφή στιχουργικού μπαλέτου, («*Απόψ' αλί! / απόψ' αλυ- / σοδέθηκε όλη μου η ζωή, / μ' ό,τι θροεί, φυλλορροεί, σπάξει, σπαράζει, / κι είναι του φόβου μου αδελφός / απόψ' ο ήλιος που κρυφός, / ασπρογαλιάζει, / και πνίγεται έτσι δίχως φως, / σαν τη χαμένη μου ψυχή, / μέσα στο βρόχι σου, ω βροχή! / και στο χαλάζι / το μαράζι...*»). Ανάσα μου!

Περνώντας κι απ' τον «Εσπερινό», την «Αγάπη», την «Αμαρτία», όπου με λεπτές – λεπτές πινελιές ο Μαλακάσης ανελίσσεται σε ζωγράφο της ψυχής και μελωδό της θλίψης, φτάνω και σταματώ σ' ένα του επίτευγμα, όπου χαρτογραφεί μια εποχή κοινωνικών εντάσεων, με τον δικό του διακριτικό τρόπο, και μας ξαφνιάζει η ειλικρίνεια, το βάθος της μεγαθυμίας του, και η κυρίαρχη σιωπή που εισηγείται, μέγα θέμα της μοντέρνας ποίησης. Πρόκειται για το ποίημα με τον αμήχανο τίτλο «Στο σούρουπο». Το παραθέτω ολόκληρο:

*Γυρίζει ο γέρο αργάτης βράδυ, βράδυ
με το τσαπί στον ώμο, αργός, βουβός
Πέφτει και τον σκεπάζει, το σκοτάδι,
ματοβαμμένο ακόμη από το φως.*

*Κεράκι αγνό η ψυχή του σβήνει, ανάβει,
το πρόσωπό του μυστικότατος ναός
Ζουν πεθαμένοι απάνω του όλοι σκλάβοι
σκλάβος πριν απ' τη γέννα του κι αυτός.*

*Της Σίβυλλας η εφτάλφα σου σφραγίζει
το πικραχείλι σου, αζανάσαστε αδερφέ·
Πόσο σου μοιάζω! μα και πόσο μας χωρίζει,
της σιωπής το δώρο, όλο σ' εσέ....⁵⁹*

Εδώ θα κάνω μια παρέκβαση, για να σας γνωρίσω ένα περιστατικό που αναφέρει ο ποιητής Τάκης Μενδράκος στην πρώτη από τις έξι μαρτυρίες του με τίτλο «...εξ ακανθών...».⁶⁰ Αφηγείται πως τον Απρίλιο του 41, αεροπλάνα της Λου-

⁵⁹ «Στο Σούρουπο», ποίημα από τη συλλογή *Ασφόδελοι*, εκδ. Πελεκάνος (ΔΟΛ), 2009.

⁶⁰ Τάκης Μενδράκος, «... εξ ακανθών...», (*έξι μαρτυρίες και ένα γράμμα*), εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2006.

φτβάφε βομβάρδισαν ένα εγγλέζικο πλοίο στον Πειραιά, φορτωμένο με πυρομαχικά. Οι καταστροφές στην πόλη ανάγκασαν την οικογένεια του, να πάρει την άγουσα γι' Αθήνα, μαζί με πλήθος κόσμου. Στο σταθμό του Ν. Φαλήρου μες στο συνωστισμό, έχασε τους δικούς του. Απ' την Ομόνοια όπου κατέβηκε, τον έστειλαν στην Κάνιγγος, να πάρει το λεωφορείο για το Μαρούσι, όπου οι γονείς του θα πήγαιναν σε συγγενείς. Στην ουρά είδε τους άλλους που ετοιμάζαν τα κέρματα του εισιτηρίου και έντρομος ρώτησε τον διπλανό του κύριο σχετικά. Εκείνος, σαν πληροφορήθηκε την περιπέτειά του, κι ότι ήταν άφραγκος, έβγαλε απ' το τσεπάκι του γιλέκου του και του έδωσε ένα δεκάρικο. Ο Μενδράκος ζήτησε να μάθει πώς τον λένε, ώστε ο πατέρας του να του το επιστρέψει, κι εκείνος του είπε να μην ανησυχεί, κι ότι θα τακτοποιούσε το θέμα ο ίδιος. Στο λεωφορείο πρόσεξε πως ήταν καλοντυμένος και επί πλέον φορούσε μονόκλ! Εκείνος κατέβηκε πιο νωρίς, αφού πρώτα του χάιδεψε το κεφάλι – ο Τάκης ήταν 14 χρονών τότε. Δύο χρόνια μετά, κι αφού τα λογοτεχνικά του ενδιαφέροντα είχαν ανάψει, μαθεύτηκε ότι πέθανε ο Μαλακάσης, και μαζί με την παρέα του κίνησαν για το πρώτο Νεκροταφείο. Όταν, λέει ο Μενδράκος, πάνω απ' τον τάφο του Δεληγιώργη ξεσκέπασαν το φέρετρο, έκπληκτος, είδε μέσα του, εκεί μπροστά του, να κείτεται ο κύριος με το δεκάρικο! - όπως και τιτλοφορεί το αφήγημά του. Δάκρυσε από ευγνωμοσύνη προς τον ποιητή, αλλά και για την τύχη του.

Μπαίνοντας τώρα κρυφά στο κλίμα κάθε ποιήματός του, μέσα απ' τις αργοπορίες της ποίησης, θα δούμε ν' αργοπορεί το τικ-τακ της καρδιάς, στον ουρανό ο ήλιος, το φεγγάρι κι όλα τ' άστρα, η βάρκα συρμένη από την ξέρα στο νερό, στης λίμνης το καθρέφτισμα ν' αργοπορεί η Βαράσοβα και ο Ζυγός, στον έρωτα η συνάντηση, όπως και από στόμα σε στόμα η σιωπή, μ' ένα ξεγέλασμα του χρόνου παρατατικό, του σαν μόλις χτες... Το πόσο ανοιχτό μυαλό υπήρξε ο Μαλακάσης, φαίνεται απ' το πώς υποδέχτηκε ο ίδιος τον Καβάφη, ένα φαινόμενο ποιητικής διαταραχής, για τα ελληνικά δεδομένα της εποχής του. Παρά την αντίθεση με τις «ιδέες μου περί Τέχνης», όπως ο ίδιος ομολογεί, υπήρξε μια αμοιβαία εκτίμηση του ενός προς τον άλλο. Ο Καβάφης τον αποκαλεί σ' επιστολή του, αγαπητέ Μετρ, και πιο κάτω, «είμαι θαυμαστής του έργου σας... με άρεσεν η ποίησή σας... το έργο σας επιβάλλεται από μονάχο του... ». Κι εκείνος ανταποδίδοντας γράφει στο «Αναπολώντας τον Καβάφη...»:

*«Κι οι σιγασμοί, και τα κεριά, και η προσευχή κι ο τοίχος
...το υψόμετρό σου προς το φως, κι εκείθε ο αδρός σου στίχος»*

Ο Παλαμάς, χαρακτήρισε «Το δάσος», το αριστούργημα της συλλογής *Συντρίμματα*. Η Ειρήνη η Αθηναία, κατά κόσμον Ευρυδίκη Δημητρακοπούλου, «σαν εσωτερικό ελληνικού σπιτιού, τα είχε όλα γνήσια», μας λέει. Ο σπουδαίος κριτικός και πρόωρα χαμένος Τέλλος Άγρας, του προσάπτει το βραχύ, μα βαρύ χαρακτηρισμό «Αθηναίος ποιητής», σε μια εκτενέστατη ανάλυση δημοσιευμένη στο προαναφερθέν αφιέρωμα της Νέας Εστίας. Οι πιο πολλοί απ' τους συγχρόνους του, παρέμειναν κοντά στο «Τραγουδιστής ή λυράρης του Μεσολογγίου και Αθηναίος ποιητής». Απ' τους νεότερους ο καθηγητής Γιάννης Παπακώστας, εκτιμά πως «ανάμεσα στην πρώτη του συλλογή *Συντρίμματα*, και τη δεύτερη, *Ώρες*, συντελείται η μεγαλύτερη εξέλιξη, παρά στη συνέχεια της ποιητικής του δημιουργίας».⁶¹ Ο ακόμη νεότερος ποιητής Διονύσης Καψάλης, σ' ένα σπουδαίο κείμενο, όπου αναλύει τον Τάκη Πλούμα, λέει για τον Μαλακάση, «επίηρε αυτή τη λυρική γλώσσα (του Παλαμά) και τη μετέτρεψε σε ποιητική κοινή, αποκαθαίροντάς την από την εγγενή υπερβολή και αποδίδοντας την, σαν μουσική δωματίου, σε χρήσεις κατά κανόνα λεπτότερες, πιο ιδιωτικές ίσως, και σίγουρα πιο “αστικές”».⁶²

Ο Μαλακάσης πέθανε στις 27 Ιανουαρίου του 1943. Ένα μήνα ακριβώς μετά, 27 Φεβρουαρίου 1943, πέθανε ο Παλαμάς. Η λιμνοθάλασσα στα γαληνά νερά της δεν έπαψε να τους καθρεφτίζει, συμβολικά, σαν τα βουνά που την αμφιπολούν, Αράκυνθο ή Ζυγό, και Βαράσοβα. Ο ένας την κράτησε βαθιά μες στην ψυχή του, ο άλλος γυρίζει και ξαναγυρίζει με μια θλίψη στην απλή καρδιά του ενοχική, και την υμνεί ερωτικά, κι αυτός. Ο ίδιος, ύμνησε το παλιό, και της εποχής του, Μεσολόγγι, με στίχους που ζώστηκαν τη στερεότητα κι αποφασιστικότητα του ακλόνητου δημοτικού τραγουδιού, η δε ποίησή του, αντιπροσωπεύει όλη την αθωότητα, την τρομαχτική αθωότητα της ποίησής μας, μετά τον Σολωμό.

Τότε που οι ειδήσεις έτρεχαν πίσω απ' τα γεγονότα, ο Μαλακάσης στάθηκε ψηλά, τώρα που αντίστροφα τα γεγονότα τρέχουν πίσω απ' τις ειδήσεις, μες σ' ένα βιαστικό τοπίο άνευ λόγου, όταν η ποίηση θα ξαναγίνει γεγονός, θα 'ναι κι ο Μαλακάσης μια είδηση που προηγήθηκε.

Ο Μαλακάσης δεν «πέθανε», αναλήφθηκε στους ουραμούς της ποίησης όπως

⁶¹ Γ. Παπακώστας (επιμέλεια), *Μιλτιάδης Μαλακάσης, Ποιήματα*, εκδόσεις Πατάκη 2005, σειρά: Επί τα ίχνη.

⁶² Διον. Καψάλης, «Τα μέτρα και τα σταθμά», ομιλία στο Πολύεδρο, δημοσιευμένη στο περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 121, Μάρτ. 1993.

ο τυραννισμένος Οιδίπους τύραννος «αποθεώθηκε»⁶³ – αυτός που έζησε μέσα στη λήθη της αλήθειας. Ο Μενδράκος τον αναγνώρισε μέσα στο φέρετρό του, εγώ τον φαντάζομαι με το άνθος της σιωπής στο πέτο, το μονόκλ μόλις θαμπό απ' τη διαφορά θερμοκρασίας, και πλάι του να στέκουν σάμπως σε περισυλλογή, οι αστερισμοί των ονομάτων που αγάπησε:

Ο Μπουκουβάλας ο μικρός κι ο Κλης του Τσαγκαράκη, κι ο Νίκος του Βρανά... κι ο Κατσαρός ο Πάνος, με πίσω το Θανάση Μπαταριά, στου Κώστα Καλιαντέρη το βελούχι... κι η κόρη ενός θαλασσινού κι ενός λιμνιώτη η αδερφή κι η μοσχοθυγατέρα... της Κυρ' Αννιώς η Μπίλιω... κι ο Τάκη – Πλούμας... και τ' αηδονάκια να το λεν στα Κλεισορέματα, πως σ' αγαπούμε, ποιητή μας, δεν είναι ψέματα!

Και με τα ράμφη τους να συγκρατούν ένα καρτερικό πορτρέτο του (φαγιούμ;) απ' «Το ερωτικό» (του)

(XLII)

*Όταν νυχτώνει τι μαύρη λύπη
Πέφτει στην έρμη μου μέσα καρδιά!
Ό,τι έχω μπρος μου κι ό,τι μου λείπει
Πάω να τ' αγγίζω κι είναι μακριά.*

– Θυμηθείτε (τόρα) τον Όμηρο, το όνειρο...

B11. «Χρυσούλα Σπυρέλη, Χρωματιστές ενδείξεις», εφ. Η Αυγή (23.11.2012).
[Μέρος του κειμένου από την παρουσίαση της ποιητικής συλλογής 10.11.2012. Βλ. παρακάτω και Β.14].

Οι *Χρωματιστές Ενδείξεις* είναι η δεύτερη ποιητική συλλογή της Χρ. Σπυρέλη, στην οποία κατά τρόπο κυκλοθυμικό συμμετέχει και η πρώτη, το *Τηλε-φάος*. Δύσκολα κανείς θα διακρίνει διαφορές. Η θεματογραφία της υπεραμύνεται σταθερά εκείνων των «προσωπικών» της, που οι καταβολές τους ανάγονται μεν στους αρχαίους λυρικούς, συνεχίζουν όμως, όπως οι άνεμοι, να πνέουν ίδια στις σύγχρονες

⁶³ Σοφοκλής, *Οιδίπους επί Κολωνώ*, στ. 1681 – 82, «ἄσκοποι δὲ πλάκες ἔμαρψαν / ἐν ἀφανεί τινί μῶρφ φερόμενον» (πλάκες αόρατες τον εξαφάνισαν από άγνωστο κάποιο θάνατο παρμένον).

συνθήκες, σαν αληγείς, διατηρώντας μάλιστα και τα χαρακτηριστικά της νεότερης παράδοσης, σαν φορεσιές τοπικές μ' ευφάνταστα πλουμίδια. Τα δε ενεστωτικά, σε πρώτο πρόσωπο, ρήματά της, δεν ισχυρίζονται απλώς, αλλά δίνουν στο ποίημα την παραστατική ένταση, που στο εν εξελίξει γεγονός τείνει, μες σ' ένα πνεύμα εκεχειρίας, να συνθηματολογεί, να συρρικνώνεται εν τέλει στις απολύτως αναγκαίες αναπνοές του.

Ήδη από την ενότητα «Οφειλές» υπάρχουν θαρρώ όλα τα στοιχεία της ποίησης της Σπυρέλη: οι δύο κόσμοι, ο πέρα και ο δώθε το χτες και το σήμερα, η αποτραβηγμένη παράδοση και το τρέχον ακαταστάλαχτο παρόν. Οριοθετημένες «αγάπες δίχως σύμφωνα», κι αναζητήσεις «μες στις θηλιές του ονείρου». Το βασανιστικό ελαύνον Εγώ, και η προσπέλασή του μέσω της εννόησης τού άλλου (του καλώς εννοούμενου άλλου).

Οι αυτόγραφες «Επιστολές» της, που προορίζονται όχι για ταχυδρόμηση, ενταγμένες χωροταξικά στη συλλογή, άρα ποιήματα, επαναφέρουν ξώπετσα στο νου, όχι μόνο τη μόδα των επιστολογραφικών μυθιστορημάτων του 19ου αιώνα, αλλά ίσως και τις επιστολογραφικές επιδόσεις της μοναχικής Έμιλυ Ντίκινσον (1000 περίπου), κι απόμακρα εκείνης του Ρίλκε, 11.000 τον αριθμό(!), προς διάφορους παραλήπτες.

B12. «Η “Φοινικιά” – με τον έρωτα και με το μεθύσι – του Κωστή Παλαμά», περ. Τα Αιτωλικά, τχ. 20 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2013). [Το κείμενο αναδημοσιεύεται με τις εξής 2 προσθήκες: α) την υποσημείωση με αρ. 64 και β) την τελευταία παράγραφο].

Στη μνήμη του Ανδρέα Κίτσου – Μυλωνά

Κανένας δεν μπορεί, ούτε και νομιμοποιείται, να περιορίσει έναν ποιητή σε μερικά ποιήματά του ή και σε ένα, κάποτε. Γιατί με αυτό τον τρόπο αχρηστεύεται όλο το υπόλοιπο έργο του, το οποίο ο ίδιος έγραψε και με το οποίο έζησε ο ποιητής, ώσπου να φτάσει, αν ποτέ φτάνει κανένας, στην Ιθάκη του.

Και όμως, όχι τόσο η φιλολογία, όσο η κριτική, είναι που επιμένει να χρησιμοποιεί τα δικά της μέτρα και σταθμά, για να συγκρίνει ποιητικά μεγέθη, είτε στο ίδιο ποιητικό έργο, είτε μεταξύ ποιητών. Αν αυτή είναι η δουλειά της κριτικής, τότε το έργο της δεν απέχει πολύ από την επιπόλαια επίδειξη μιας κατ’ επίφασιν διαιτησίας.

Το έργο του Παλαμά είναι ίσως πιο πρόσφορο για ένα τέτοιο εγχείρημα, λόγω του μεγάλου όγκου του. Ο χρόνος όμως που έχει μεσολαβήσει από το θάνατό του ως σήμερα, δεν είναι ικανός για ένα ξεκαθάρισμα διαχρονικής εγκυρότητας. Το προβάδισμα που δείχνουν να έχουν τα κριτικά δοκίμιά του ως προς το ποιητικό του έργο, δεν αποτελεί και πρόκριμα για την τύχη του κυρίως ποιητικού του έργου. Το έργο ενός ποιητή δεν τελειώνει με την γραφή του, αλλά συνεχίζεται με τις διαδοχικές και παράλληλες αναγνώσεις του, όσο αυτές διαρκούν σε βάθος χρόνου, και όχι στον πνιγηρό χρόνο του ανθρώπινου ενός εκάστου βίου. Μια μικρή περίληψη της ζωής, και μάλιστα με πολλές διακυμάνσεις, ανήκει σε κάθε ανθρώπινη υπόσταση, που εμείς τη θέλουμε αποφασιστική, αλλά συχνά δεν είναι. Τα εβδομήντα χρόνια που παρήλθαν από το θάνατό του, πρέπει να είναι πολύ μικρός χρόνος, εν σχέσει με το μέγεθος του ποιητικού του έργου κυρίως, αλλά και των κλυδωνισμών που στο μεταξύ διάστημα έχει αυτό υποστεί.

Ο Παλαμάς σε πείσμα όσων κατά καιρούς τον αμφισβήτησαν, «έπαναστατικῶ δικαίῳ» αλλά και όσων βεβιασμένα έσπευσαν να τον «ξεφορτωθούν», στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, με την ετικέτα του εθνικού ποιητή, επανέρχεται καθώς ωριμάζουν οι καιροί και οι αξίες τείνουν, με μια αδέσμευτη από τις συγκυρίες αποτίμηση, να παγιωθούν, αποτινάσσοντας τα βαρίδια ενός συλλογικού θυμικού.

Και επειδή έχουμε δει στην πράξη να διαψεύδονται – κάποτε οικτρά – ιδέες και αντιλήψεις που άλλοτε έλαμπαν και γοήτευαν τους νέους με το προοδευτικό (ή νεωτερικό) τους κέλυφος, δεν είναι ως εκ τούτου αναγκαία η λεπτομερής αναφορά τους εν είδει αποδεικτικού δικανικού λόγου. Η συνεννόηση, αν πράγματι δεν υπάρχει, καθιστά περιττό κάθε τέτοιο εγχείρημα, και αν υπάρχει, τότε έχει αξία μόνο ως ομολογία αναγνώρισης, και τίποτε περισσότερο.

Έχοντας επίγνωση ότι το Παλαμικό έργο με υπερβαίνει, λόγω μη επαρκούς γνώσης του, αλλά και ως μη κατόχου της απαιτούμενης φιλολογικής σκευής, δέχθηκα την πρόσκληση του περιοδικού «Τα Αιτωλικά», λόγω της αγάπης που τρέφω σε πολλά απ' τα ποιήματά του και ιδιαίτερος στην «Φοινικιά», με την οποία θα ασχοληθώ, στη συνέχεια – «ποιητική αδεία».

Η σύνθεση της *Φοινικιάς*, στην οποία δεν έπαυα να προστρέχω από το ώριμο ξάφνιασμά μου, σαν ήλθα σε επαφή πρώτη φορά μαζί της, αποτελεί μέρος της συλλογής *Ασάλευτη ζωή*, που κυκλοφόρησε το 1904. Το 1997 κυκλοφόρησε από το Ιδεόγραμμα αυτοτελώς, αποκομμένη από τον συλλογικό της χώρο με εισαγωγή του πρόωρα χαμένου ποιητή Ηλία Λάγιου. Και θαρρώ πως ήταν μια απόλυτα δικαιολογημένη ενέργεια, γιατί έτσι αναδείχτηκε η μοναδική δύναμη και η αξία αυτής της ποιητικής σύνθεσης. Άλλωστε αυτό ενισχύεται και από το γεγονός ότι κανένα μέρος της δεν είχε συμπεριληφθεί στις κλασικές Ανθολογίες, όσες τουλάχιστον γνωρίζω, ενώ περιέχουν εκτεταμένο μέρος από όλο το Παλαμικό έργο.

Πρόκειται για ένα ποίημα ο ι κ ο υ μ ε ν ι κ ό. Αποτελείται από 39 οκτάστιχες στροφές, με εναλλασσόμενη ρίμα των έξι στίχων, που κλείνουν με ομοιοκατάληκτο δίστιχο. Ο στίχος ρέει κελαρυστά όπως το πηγαίο τρεχούμενο νερό στη μαγιάτικη φύση. Είναι ένα τοπίο στο οποίο δεσπόζει με το ύψος της μια Φοινικιά (όπως αποκαλείται ο φοίνικας στο Μεσολόγγι). Ο ποιητής, όπως ο ίδιος μας εισάγει προτού αρχίσει το ποίημα, είναι ένας περιπατητής, που όχι μόνο μαγεύεται από τη φύση, αλλά προσπαθεί να την εννοήσει ως μέρος της αναπόσπαστο, και να μας μεταφέρει τις συνομιλίες των «γαλανών λουλουδιών» (των φύλλων, των ζουφίων, των σταγόνων της βροχής, ως και των σκουληκιών ακόμη), στη γλώσσα την ανθρώπινη, με τους συνταιριασμένους ήχους, ρυθμούς, χρώματα και παύσεις της,

*μ'είδανε μάτια σαν το φως και σαν τον ουρανό
μ'είδανε σα να μ'αγαπήσαν*

(Τα κρίνα του Φθινοπώρου)

Προχωρώντας όμως, ο ποιητής, βαθιά μέσα στο φυσικό τοπίο που τον περιβάλλει, παραδίνεται με τη σκέψη του, στην ανθρώπινη συνθήκη, που πάντα μεταφέρει το μετά, με τα πρωτεία της φθοράς, στο τώρα.

Αρχίζοντας με τα πιο απλά και αναπάντητα ερωτήματα της ύπαρξης, προχωρεί στα πιο αδυσώπητα βάθη του ανθρώπινου λογισμού, εκεί που το φθαρτό, μα και φθαρμένο, ζητεί να έρθει σ' επαφή με το ανέγγιχτο.

*Ήρθε και κλείστη μέσα μας, – ποιος να πιστέψη! –
Μια κολασμένη και μια θεία· η Σκέψη, η Σκέψη!*

Η γλώσσα μας έχει βρει κι έχει θεμελιώσει ανά τους αιώνες, την μέγιστη δυνατή εκφραστική πληρότητα, αφήνοντας – κι εδώ είναι το θαύμα της – και στη σιωπή τον αναγκαίο χώρο, για τις δικές της απαιτήσεις. Αλλά η σιωπή, πώς τελικά να εκφραστεί, αν δε μιλήσει!

*Νέο τραγούδι αφάνταστο, που δεν ειπώθη,
Ήχος, που τίποτ' από μέσα του δε λείπει·*

Μα το τραγούδι αρχίζει με τ' αναπάντητο πρώτο και τελευταίο – αυτοσχεδόν – ερώτημα της ύπαρξης.

*Ω Φοινικιά, μας έρριξεν εδώ ένα χέρι·
Το χέρι τόβαλε καταραμένη Μοίρα;
Το πήγε νους καλοπροαίρετος; Ποιος ξέρει!
Από ενός ύπνου κάτω τον καταποτήρα
Ποια ορμή μας άδραξε και ποιος μας έχει φέρει;
Τάχ' από χαλαστή για τάχ' από σωτήρα;
Νά μας ασάλευτα στον ίσκιο σου από κάτω·
Ο ίσκιος σου είναι της ζωής ή του θανάτου;*

Κι όπως φαντάζει αναπάντητο το τρομερό ερώτημα, ο ποιητής στρέφει στον εαυτό του το «κεντρί» της σκέψης, με άλλο ισοσθενές ερώτημα:

*Γιατί σ' εμάς η θεία των όλων καλωσύνη
Γίνεται λάβωμα κι αρρώστια και καμίνι;*

Τα ερωτήματα ανταγωνίζονται, άνισα, τα θαυμαστικά! Μέτρησα 17 ερωτήματα και 30 (!) θαυμαστικά. Πώς αλλιώς μπορείτε να φανταστείτε μια συνομιλία, ανάμεσα στ' άνθη και τα ζουλάπια, που συναντήθηκαν με τον ποιητή στις Φοινικιάς τον ίσκιο από κάτω, και στ' αποπάνω της, με τον ουρανό, τον ήλιο, τ' αστέρια, το φεγγάρι, τη βροχή... Τα ερωτήματα και τα θαυμαστικά, που είναι κι αυτά του νου βροχή, πέφτουν κι αναζωογονούν τη σκέψη, το συναίσθημα, το λυρικό των όλων συναπάντημα μες στην ανθρώπινη ψυχή. Που είναι ίσως η πλέον γόνιμη «φλυαρία», ρυθμισμένη από τον ποιητή, κι απ' την οποία πορίζεται και πορεύεται η Τέχνη. Έτσι απαντά στο ερώτημα, γιατί να λεχθούν στους 312 στίχους της όλα αυτά, με περίπου 2.500 λέξεις, αφού η Φοινικιά, κλείνοντας με το γεωμετρικό σχήμα του κύκλου, τελειώνει με την αρχή της!

*Ω Φοινικιά, μας έσπειρεν εδώ ένα χέρι,
Και θα ξαναπλωθή, και θα μας ξεριζώση,
.....
Και μήτε θα βρεθή για μας κανένα μνήμα
Του διάβα μας το φάντασμα να συγκρατήση·
Μονάχα ολόφωτο τριγύρω σου ένα ντύμα
Με νέα λάμψη αγάλαστη θα σε στολίση,
Και θα είναι η σκέψη μας κι ο λόγος μας κ' η ρίμα.
Και θα φανής εσύ στην ξαφνισμένη χτίση
Σαν ένα χρυσοπράσινο καινούργιο αστέρι.
Και μήτ' εσύ, μήτε κανείς δεν θα μας ξέρη...*

Και σε δύο μόνο σημεία, στο στίχο 69 και στον τελευταίο, την κατακλείδα του ποιήματος, συναντάμε αποσιωπητικά, τις μαύρες τελείες της τάξης, με τις οποίες παραιτείται ο ποιητής, αφήνοντας τη συμπλήρωσή τους, στου αναγνώστη την φαντασία, ή στη σιωπή του.

*Το δάκρυ ακύλιστο, κι αξήγητο κάτι άλλο...
.....
Και μήτ' εσύ, μήτε κανείς δε θα μας ξέρη...*

Μέτρησα ακόμη 14 κλητικά επιφωνήματα, και άλλα 6 επιφωνήματα χαράς ή λύπης, που ρυθμίζουν τις ανόδους και καθόδους του ποιητή, στην έκπληξη, το θαυμασμό, την απορία, τη χαρά ή την οδύνη. Πέρα όμως από αυτά, τα λεγόμενα

μέρη του λόγου, υπάρχουν τα άλογα μέρη, τα ανέκφραστα, τα μη φωνητά, που δεν ανήκουν ούτε στη σιωπή, κι όπου η ποίηση σκοντάφτει, οι μορφασμοί. Όλα όσα δηλαδή ο «άσωτος» λόγος της έμπνευσης περιέχει, κάθε που επιστρέφει.

Η εμβόλιμη διάθλαση της φύσης, καθώς εισχωρεί μέσα στο ποίημα, προκαλεί τα πιο βαθιά αισθήματα μελαγχολίας στον ποιητή, κι αυτά με τη σειρά τους διεγείρουν τις φιλοσοφικές αναρωτήσεις που υποφώσκουν στη συνείδηση κάθε ανθρώπινης ύπαρξης. Έτσι ερμηνεύεται και το πανανθρώπινο μήνυμα του ποιήματος. Όταν ακόμη και την ματαιότητα, ο ποιητής, την κάνει να μοιάζει με νύ(μ)φη της αθανασίας!

Η *Φοινικιά*, είναι ποίημα πολλών και πολλαπλών αναγνώσεων, είναι ακόμη ποίημα επί μέρους καθαρότητας (στίχο με στίχο), και συμπαγούς δομής γρανίτη, και είναι ποίημα που γεωμετρικά προσεγγίζει, όπως είπαμε, τον κύκλο. Όλη της η ποιητική «αστάθεια» στηρίζεται στην πλοήγησή της από μια γλώσσα, που το μουσικό και νοηματικό της υπόβαθρο, υπερβαίνει την κοινή χρήση της, ενώ οι μετρικοί κλυδωνισμοί της συντελούνε στην ευστάθεια του ταξιδιού, στο εύσελμον, μια και δεν υπάρχει προορισμός... Ο «ηδυσμένος λόγος» του Παλαμά, και καθόλα ερωτικός λόγος, αίφνης μας υποβάλλει την ιδέα να επισκεφτούμε τον Σεφερικό, τόσο συγγενικό του, «Ερωτικό λόγο».

Ρόδο της μοίρας, γύρευες να βρεις να μας πληγώσεις

Το συνθετικό αυτό ποίημα του Σεφέρη, χωρίζεται σε πέντε άνισες ενότητες, κι έχει την μορφή του κλασικού ομοιοκατάληκτου τετράστιχου. Το περιεχόμενό του όχι μόνον παρουσιάζει ομοιότητες, αλλά φιλοδοξεί και να «υπερβεί» τη *Φοινικιά*, με όπλο την ευνοϊκή νεότερικότητα της εποχής του.

Ρόδο της μοίρας, γύρευες να βρεις να μας πληγώσεις [...]

Ω σκοτεινό ανατρίχιασμα στη ρίζα και στα φύλλα! [...]

Ρόδο του ανέμου, γνώριζες μα αγνώστους μας πήρες

την ώρα που θεμέλιωνε γιοφύρια ο λογισμός

να πλέζουμε τα δάχτυλα και να διαβούν δυο μοίρες

και να χυθούν στο χαμηλό κι αναπαμένο φως.

Κρατεί όμως κι αυτός ακόμη τον αρραβώνα, την υπόσχεση μιας εποχής που

φεύγει, που συνοψίζεται στον ομοιοκατάληκτο στίχο. Ποιος θα μπορούσε να φανταστεί την *Φοινικιά* ή τον *Ερωτικό λόγο*, αλλά και του Βαλερί ακόμη τη *Νεαρή μοίρα*, χωρίς την ομοιοκαταληξία;

*Σ' ίσκιους να παραδώσω εγώ το φως δεν πεθυμώ,
το πνεύμα ζάστερο, στυγνό κρατάω μακριά σας μίλια...
Όχι! Δε θα μου πάρετε την αστραπή απ' τα χείλια!...*

αναφωνεί ο Βαλερί, κι οι στίχοι του αυτοί, ακούγονται όπως αντίλαλος, του δίστιχου από την τελευταία στροφή της *Φοινικιάς*,

*Με νέα μια λάμψη αχάλαστη θα σε στολίση,
Και θα είναι η σκέψη μας κι ο λόγος μας κι η ρίμα.*

Η ποίηση είναι μία – η **Ποίηση**. Κι εκεί, αυτό που αγαπάς, είναι (το) δικό σου. Που μέσα από της ποίησης το σώμα γίνεται γενικό, μα και συγγενικό, έως εκεί όμως που είναι (το) δικό σου!

Εκείνο που η γραφή δημιουργεί, είναι το άγνωστο από πριν, το εν πολλοίς άγνωστο πριν από τη γραφή του, μολονότι και μετά από την γραφή, ο δημιουργός του κρατάει ακόμη επιφυλάξεις και αμφιβολίες, αν πρέπει οριστικά και αταλάντευτα του λόγου η μορφή να είναι αυτή, χωρίς καμιά διαρροή, χωρίς άλλη διάταξη ή παραλλαγή. Παράδειγμα κλασικό αποτελεί ο Σολωμός, με τις «παραλλαγείς» ή και τα σχεδιάσματά του – και ευτυχώς!

Η ζωή είναι φυγή «προς το παρόν». Και είναι σημαντική γι' αυτό. Αλλ' όταν κανείς διαβάζει τους ψυχικούς εξοστρακισμούς, που τολμούν κάποιοι ανήσυχοι και αποκλίνοντες απ' την πιο πάνω αρχή, τότε... τότε το ποίημα με τα εφήμερα γράμματά του γίνεται **η γραφή**, η γραφή που κάνει και την προφορικότητα ακόμη να δείχνει απαστράπτουσα.

Η *Φοινικιά*, απ' την αρχή και ως το τέλος, κυριαρχείται απ' τον αυτοσκοπό της αρχέγονης ανθρώπινης «περίληψης». Κι όπως η φύση έξω, κι ο νους μέσα ανθοφορεί, με λέξεις, σχήματα, παραφυσάδες, τριγμούς, εκρήξεις και φωνήματα..., όπου όλα μαζί βάζουνε τις ψηφίδες τους για ένα τελικό αποτέλεσμα, που μοιάζει μόλις να εκκινεί. Ακόμη κι αυτή η ενσωμάτωση του γενικού στο ειδικό, του μεγάλου στο μικρό, ξεκινάει από ένα είδος αντίστροφης μέτρησης στο ποίημα,

Σ' εμάς, μικρά, κόσμος ζανοίγεται μεγάλο,

κι όπως η αγωνία κορυφώνεται, τρέμει του ποιητή το φυλλοκάρδι, κι εκείνος τότε αναφωνεί – όπως κι ο Βαλερί,

Τρέμομε, χαίρε, του ρυθμού ιερή τρεμούλα!

Τελειώνοντας το ποίημα, θα έλεγα πως τα «πληθυντικά εγώ⁶⁴» του Παλαμά, λειτούργησαν εδώ πληθωρικά, όπως μια αρμονική συγχορδία. Κι αυτό που μένει είναι, όπως μετά από μια εκπυρσοκρότηση από το όπλο του κυνηγού, εκείνο το τρομαχτικό κενό στην ατμόσφαιρα, που κάνει μέσα σου να μουδιάζει το τοπίο.

Πρόλαβα ίσως και κατέγραψα εδώ ένα μικρό μέρος, απ' όσα την ψυχή διακατέχουν, καθώς εκείνη έρχεται σε επαφή, με όσα οι ευγενικές ψυχές με την γραφή αποκαλύπτουν. Γιατί χώρος της ψυχής είναι ο χρόνος. Και όσο ο χρόνος είναι περιορισμένος, δεν «βλέπουμε» παρά ένα μικρό κομμάτι της μονάχα.

Ο Παλαμάς πρόλαβε, με την *Φοινικιά* του, να «κλέψει» απ' την ψυχή του ένα μεγάλο μέρος της, για τούτο και ο χρόνος της ζωής της θα είναι μακρινός. Και όπως η *Φοινικιά* επιστρέφει στο ξεκίνημά της, για να μην τελειώσει ποτέ, φαντάζομαι και τον ποιητή της, τον Κωστή Παλαμά, να συμπληρώνεται, μετά τα αποσιωπητικά του γραπτού της τέλους, με τους στίχους από την «Νεαρή Μοίρα» του Πολ Βαλερί, καθώς κι αυτή οδεύει προς το τέλος της (μεταφρασμένους μοναδικά απ' τον αξέχαστο Τάσο Γιανναρά):

*Κοιμήσου φρονιμάδα μου, κοιμήσου. Απουσιάσου·
στις ρίζες και στη σκότινη γύρνα αθωότητά σου.*

Κάπως έτσι μου μίλησε κι εμένα η «Φοινικιά»...

Υ.Γ. Κλείνοντας το κείμενο κρίνω σκόπιμο να παραθέσω ένα σχετικό απόσπασμα από το βιβλίο του Χάινριχ Χάινε, *Η Ρομαντική σχολή* (εκδόσεις Στιγμή, 1993, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος), όπου μιλάει πώς μια νεαρή κοπέλα τού γνώρισε τον Νοβάλις: «Συλλογίζομαι δηλαδή ότι Μούσα της ποίησης του Νοβάλις ήταν εκείνη η ίδια η κοπέλα που μου πρωτογνώρισε τον Νοβάλις, όταν την είδα να κρατά στα όμορφα χέρια της τον χρυσόδετο τόμο –με μαροκινό δέρμα– του *Of-terdingen* [...]. Έχω σημειώσει κάτι [...] παράξενα ποιήματα. Ένα απ' αυτά [...]

⁶⁴ Η φράση «πληθυντικά εγώ» έχει ληφθεί από το ποίημα «Χωρίς όραμα» της ποιητικής συλλογής του Ν. Α., *Δέδυκεν* (Ηριδανός, 1983).

το αγαπώ ιδιαίτερα: Σ' έναν φθινοπωρινό κήπο, που τον είχαν φωταγωγήσει, ακούμε την συνομιλία ανάμεσα στο τελευταίο λαμπάκι, στο τελευταίο τριαντάφυλλο και σ' έναν άγριο κύκνο. Αρχίζει να πέφτει η πρωινή καταχνιά, το τελευταίο λαμπάκι έχει σβήσει, το τριαντάφυλλο έχει μαδήσει, κι ο κύκνος ξεδιπλώνει τα λευκά φτερά του και πετάει κατά τον Νότο».

B13. «Μιχαήλ Μητσάκης “Αυτόχειρ”. Και η μωρία του νεκρού διεγράφη εκ νέου εμπροστά μου / κολοσσιαία εν τη λακωνική της συντομία», περ. Τα Αιτωλικά, τχ. 22 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2014).

Είναι κάπως μίζερο και ίσως αντιιδεολογικό να ασχολείσαι μεμονωμένα με ένα μόνο διήγημα ενός πολύπλευρου ταλέντου, προσπερνώντας το συνολικό ή έστω το μεγαλύτερο μέρος του έργου του.

Αλλά πάλι και η ανάδειξη ενός και μόνου διηγήματος ως αντιπροσωπευτικού έργου του δημιουργού του, με τη δύναμη που περικλείεται σ' αυτό, είναι επίσης ένας άλλος τρόπος όχι να συγκαλύψεις, αλλά να συγκεράσεις μεγάλο μέρος της δημιουργίας του εν συντομία.

Ο Μιχαήλ Μητσάκης, γεννημένος το 1868 (;), είναι πάνω από μια δεκαετία νεότερος του Παπαδιαμάντη και του Βιζυηνού (1851-1911 και 1848-1896 αντίστοιχα). Δύο κορυφαίων διηγηματογράφων, με άνισο, ως προς τον όγκο του, έργο μεταξύ τους. Τα μετρημένα, σχεδόν στα δάχτυλα του ενός χεριού, διηγήματα του Βιζυηνού, όπως έχει εκτιμηθεί ως τώρα, είναι ικανά, όχι μόνο όλα μαζί, αλλά και ένα προς ένα, να καθορίσουν αποφασιστικά και με επάρκεια το έργο του δημιουργού τους, ίδια όπως και το κατά πολύ εκτενέστερο έργο του Παπαδιαμάντη. Η παράλληλη ασχολία του καθενός και με άλλα έργα συγχρόνως, μπορεί να επιδρά στην έκταση του συγγραφικού του έργου, δεν επηρεάζει όμως τα ποιοτικά του χαρακτηριστικά αποφασιστικά.

Ο Μιχαήλ Μητσάκης, όπως και ο Βιζυηνός, πέθανε στο Δρομοκαϊτείο, όπου νοσηλεύτηκε τα τέσσερα τελευταία του χρόνια (1912-1916). Έζησε όμως μια εικοσαετία με διαταραγμένο σοβαρά τον ψυχικό του κόσμο.

Είχε προλάβει να γράψει αυτό το αριστουργηματικό του διήγημα, με τον τίτλο «Αυτόχειρ», που οι βιωματικές του ενδεχομένως ρίζες, δεν αφαιρούν τίποτε απο-

λύτως από την καλλιτεχνική του αξία, ούτε κι από τον ρέοντα αφηγηματικό του λόγο. Κάτι ανάλογο που ισχύει και για το πεζογραφικό έργο του Βιζυηνού. Το διήγημα λόγω της συντομίας του, δεν παρέχει μεγάλες δυνατότητες πολυπρόσωπης πλοκής, παρά πλαστικότητας και αισθητικού βάθους.

Ο Μητσάκης όταν έγραφε τον Αυτόχειρα, είχε ήδη λάβει τα πρώτα μηνύματα της διανοητικής του αστάθειας, η εξέλιξη της οποίας μετέπειτα, θα συντελούσε στον αποκλεισμό του από την κοινωνία και τα γράμματα. Και ίσως υπό το πρίσμα αυτό θα πρέπει να ερμηνεύσουμε το περιεχόμενό του. Η γλώσσα του είναι μια ρέουσα ανάμεικτη καθαρεύουσα δημοτική, ή δημοτικίζουσα καθαρεύουσα, με πολλούς ιδιοματισμούς, όπως σούρπα, γύρες, κουφαηδόνι, αβέρτο, λεσχίδιον, λαλητός, μπάκακας κλπ.

Το διήγημα αρχίζει με πνοή ιερού κειμένου: «Την ημέραν αυτήν, όπως τώρα, απaráλλαχτα,...», και δεν είναι παρά ένας αφηγηματικός μονόλογος του συγγραφέα, αναφερόμενος σε μία από τις περιηγήσεις του στην πόλη της Πάτρας. Θα μπορούσε να είναι, όπως και είναι από μια άποψη, μια ταξιδιωτική εμπειρία, αφού η λεπτομερής περιγραφή των όσων παρατηρεί κατά την περιπλάνησή του μέσα στην πόλη, εξ αντικειμένου αποτελεί το περιεχόμενο παρόμοιων κειμένων. Όμως η στόχευσή του πόρρω απέχει από τα κείμενα αυτά.

Τα πραγματολογικά στοιχεία: η Πάτρα, το ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία» με αντίκρυ την Βαράσοβα, ογκώδες βραχοβούνι της Αιτωλίας, ο Χρηστάκης Παλαμάς, φίλος και γραμματέας της Νομαρχίας, ο επίσης φίλος του Λεωνίδα Κανελλόπουλος, καγκελάριος του τουρκικού προξενείου, και το κέντρο της πόλης (το λιμάνι, η πλατεία Αγίου Ανδρέα, τα ψηλά Αλώνια, η μητρόπολη του Αγίου Ανδρέα κλπ). Και τέλος η δεδηλωμένη αυτοπρόσωπη παρουσία του:

«Και πώς σας φαίνεται η πόλις μας, κύριε Μητσάκη;»

Μαθαίνει τυχαία λίγο μετά την άφιξή του στο ξενοδοχείο, από τους συνδαιτυμόνες του, πως κάποιος ξένος, την επόμενη της άφιξής του στην πόλη, μετά το φαγητό και το περίπατό του, επέστρεψε στο παρακείμενο ξενοδοχείο όπου είχε καταλύσει, και αυτοκτόνησε με μια σφαίρα στην καρδιά, αφήνοντας ένα σύντομο σημείωμα. Το σημείωμα είχε πέντε λέξεις: «**Αυτοκτονώ. Ας μην ενοχληθεί κανείς**», από κάτω το όνομα της πόλης, ημερομηνία και έτος, και πιο πέρα την υπογραφή!

Μετά την πληροφορία αυτή, ο Μητσάκης σηκώνεται και φεύγει, εγκαταλεί-

ποντας την συντροφιά, με την οποία συνέφαγε, κι αρχίζει μια άσκοπη περιπλάνηση στο κέντρο της πόλης, όπου καταγράφει με λόγο οργιώδη ό, τι πέφτει στην αντίληψή του, σαν ένας μηχανικός καταγραφέας – μηχανή λήψεως – κατ' αντίθεσιν με το λακωνικό σημείωμα του αυτοκτόνου, στο οποίο επανέρχεται ανακυκλώνοντας την αφήγηση, κατ' αντίστροφη φορά, για να δικαιώσει τον αυτοκτόνο, λέγοντας ότι κανείς δεν ενοχλήθηκε από τον θάνατό του, ούτε.... ούτε... ούτε...!

Η πρωτοπρόσωπη αφήγηση διατρέχει όλη την κίνηση και τα επικείμενα του χώρου, χρησιμοποιώντας κάθε λεκτική δυνατότητα του λογοτεχνικού λόγου, με σχήματα μεταφορών, εικόνων, αντιθέσεων κλπ., με αποκορύφωμα την λεπτή ειρωνεία που φτάνει έως τον καγχασμό εκφράζοντας έτσι όλη την εσωτερική αναστάτωση που του προκάλεσε η είδηση της αυτοκτονίας ενός αγνώστου, με τον οποίο εν τέλει μια ανεξήγητη έλξη τον συνδέει, προκαλώντας του τον κλωνισμό. Και φτάνει προς το τέλος της δεύτερης, νυχτερινής του περιπλάνησης να οδηγηθεί, *πάλι ανεξήγητα*, ως τον τόπο του δράματος, το ξενοδοχείο όπου κατέλυσε και κατέληξε ο αυτόχειρας, και μέσα στο οποίο κείται το πτώμα του, περιστοιχιζόμενο από της νύχτας το σκότος, την αραιή κίνηση του δρόμου, την κλειστή διασκέδαση των νυχτόβιων ανθρώπων, και την ακινησία της θάλασσας, των βουτών και του αστικού τοπίου.

Όλα δείχνουν σαν ένα σκηνικό θεάτρου, όπου τα δρώμενα σε ανοιχτό ή σε κλειστό χώρο μοιάζουν με ενεργούμενα αυτορυθμιζόμενης κίνησης. Ο συγγραφέας ως ένας ακροβάτης της νύχτας, κυνηγημένος «φυγός» του νόμου της ζωής, αγρυπνά μέχρι πρωίας (το νεκρό;), κλεισμένος στο ξενοδοχείο του, όπου έχει καταφύγει, ασφυκτιά, χρειάζεται ο ίδιος λίγο φως ασφαλείας για τον δικό του κόσμο, το οποίο του προσφέρει το άνοιγμα του παραθύρου. Προβάλλει τότε η «γαληνιαία και ακύμαντος» θάλασσα, «των πέραν ορέων αι κατατομαί», κι ο ήλιος που ανατέλλει από το Παναχαϊκό «θαυμασίως ομοιόμορφος και απαραμίλλως αναλλοίωτος...».

Η αφηγηματική περιέργεια, με την οποία περιγράφεται η πόλη των Πατρών, μοιάζει με την φλυαρία εκείνη, που αδιαφορεί ακόμη και για τις τελείες του λόγου, επιδιώκοντας να αποφύγει τη σιωπή, την σιωπή των πέντε λέξεων του σημειώματος του αυτόχειρα, που ακολουθεί εν προκειμένω και τον αναγνώστη του. Αλλά και μια απαρίθμηση των όσων εγκατέλειψε ο αυτόχειρας, που μέσα στην

άσκοπη συγγραφική εν πολλοίς «λογοδιάρροια», δείχνουν τόσο μάταια όσο και η ζωή τού αυτοκτόνου και αναζητούνε την δικαίωσή τους στις τέχνες το μεγαλείο, με το βαρύ «φορτίο» της αφήγησης.

Αυτή η αφελής παράθεση των διατρεξάντων την αφήγηση, αποδίδει στον λόγο την πρωτογενή αιτία της γραφής, και βρίσκει την δικαίωση στην άδηλη διάθεση που υφέρπει στον ψυχισμό του συγγραφέα, και είναι ο ανεξήγητος θάνατος ενός αγνώστου ανθρώπου. Προσιδιάζει δε στο βάθος του με την διαφορά του χρόνου που διατίθεται για την γραφή ενός κειμένου, και εκείνου της ανάγνωσής του, που δεν δηλώνεται με ακρίβεια πουθενά, αλλά που η πραγματικότητά του είναι αδιαμφισβήτητη.

Υπάρχει, ακόμη πιο απόμακρα, μία συγγενής... αναντιστοιχία με το Έγκλημα και τιμωρία, όχι μόνο λόγω της θεματικής ομοιότητας, αλλά και λόγω του Ντοστογιεφκικού κλίματος. Εδώ τη θέση του οιονεί δράστη αναλαμβάνει ο συγγραφέας, ο οποίος, διακατεχόμενος από μια υπαρξιακή εντολή, φτάνει ως το σημείο να επιστρέφει «στον τόπο του εγκλήματος»! Την τελική ευθεία της αφήγησης.

Όλη αυτή η περιήγηση – περιπλάνηση, κάνει κύκλους, βρίσκεται ξανά και ξανά στα ίδια μέρη, συναντά καταπώς τους ίδιους ανθρώπους, φτάνει στην ίδια αφετηρία, τον τόπο του αυτόχειρα, την τελική αφηγηματική ευθεία, καταλήγοντας σε μια τραγική διαπίστωση: πόσο μικρός είναι ο κόσμος!

Όσο σύντομο και το σημείωμα του αυτόχειρα...

B14. «Χρυσούλα Σπυρέλη, Στις θηλιές του ονείρου. Χρωματιστές ενδείξεις εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2011», περ. *Εμβόλιμον*, τχ. 69 (Φθινόπωρο 2013-Χειμώνας 2014). [Το κείμενο διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου, *Χρωματιστές Ενδείξεις*, Σάββατο 10 Νοεμβρίου 2012 στο βιβλιοπωλείο των εκδόσεων Γαβριηλίδης (Αγίας Ειρήνης 17 Μοναστηράκι Αθήνα). Ομιλητές ο ποιητής Ν. Αντωνάτος και η συγγραφέας – ζωγράφος Ηρώ Νικοπούλου].

Οι *Χρωματιστές ενδείξεις*, είναι η δεύτερη ποιητική συλλογή της Χρυσούλας Σπυρέλη, στην οποία κατά τρόπο κυκλοθυμικό συμμετέχει και η πρώτη, το *Τηλεφάος*. Δύσκολα κανείς θα διακρίνει διαφορές. Νομίζω πως αυτή η επί μέρους ενσωμάτωση είναι πλήρης. Η θεματογραφία της υπεραμύνεται σταθερά εκείνων

των «προσωπικών» της, που οι καταβολές τους ανάγονται μεν στους αρχαίους λυρικούς, συνεχίζουν όμως, όπως οι άνεμοι, να πνέουν ίδια στις σύγχρονες συνθήκες, σαν αληγείς, διατηρώντας μάλιστα και τα χαρακτηριστικά της νεότερης παράδοσης, σαν φορεσιές τοπικές μ' ευφάνταστα πλουμίδα. Τα δε ενεστωτικά, σε πρώτο πρόσωπο, ρήματά της, δεν ισχυρίζονται απλώς, αλλά δίνουν στο ποίημα την παραστατική ένταση, που στο εν εξελίξει γεγονός τείνει, μες σ' ένα πνεύμα εκεχειρίας, να συνθηματολογεί, να συρρικνώνεται εν τέλει στις απολύτως αναγκαίες αναπνοές του.

Η συλλογή χωρίζεται σε τρεις ενότητες: στις δύο νεότερες «Οφειλές» και «Επιστολές», και στην τρίτη «Επιλογές», από παλαιότερα δηλαδή ποιήματα, ενσωματωμένα, όπως σας προανέφερα, στη συλλογή, σχηματίζοντας με τη συμμετοχή τους την νεότερη ύλη της.

Συναντάμε αμέσως μια κατηγορία λέξεων πολυκαιρισμένων, που μοιάζουν μόλις να ξεριζώθηκαν απ' τα χείλη ανθρώπων της γης που έχουν σιωπήσει πλέον, όπως εκείνα τα κηρευτικά που δεν αποχωρίζονται εύκολα το χρώμα τους, όταν ξεριζωθούν. Ξόμπλια, συρμές, πεζούλια, ξόβεργα, παραμάσχαλα, φλέτρισμα, ακαπίστρωτη, χαλικένια, μικρό σκαφίδι... και ρήματα, όπως, ξεκαμπίζει, μουγκαίνει, ζαλικωμένη... Λέξεις – σωσίβια και ρήματα που ξεμπλοκάρουν το παρελθόν τους, γίνονται σκιές του σήμερα, συντεταγμένες του νοήματος, με τη σημαντική και τη δυναμική της λαϊκής φαντασίας. Διαβάζω το πρώτο ποίημα «Αντίλογος στο ποτάμι» απ' την ενότητα «Οφειλές»:

*«Πετροβολήματα κρυφά / του πέρα Κόσμου/
αγάπες δίχως σύμφωνα / κραυγές πνιχτές εντός μου//
«Ποτάμι μ' για λιγότεψε / ποτάμι μ' στρέψε πίσω»//
να περπατάω ξυπόλυτη / μες στις θηλιές του ονείρου/
να ζωγραφίζω δάχτυλα / να ζωγραφίζω χέρια/
να πλάθω όμορφα κορμιά / με χείλη χαλικένια/
να τ' ακουμπάω στις όχθες σου / και να τα ντύνεις μάτια//
πώς περπατώ να βλέπουνε / στο κάθισμα του ήλιου».*

Σ' αυτό το ποίημα υπάρχουν θαρρώ, όλα τα στοιχεία της ποίησης της Σπυρέλη: οι δύο κόσμοι, ο πέρα και ο δώθε το χτες και το σήμερα, η αποτραβηγμένη παράδοση και το τρέχον ακαταστάλαχτο παρόν.

Οριοθετημένες «αγάπες δίχως σύμφωνα», κι αναζητήσεις «μες στις θηλιές του ονείρου». Το βασανιστικό ελαύνον Εγώ, και η προσπέλασή του μέσω της εννόησης τού άλλου (του καλώς εννοούμενου άλλου).

Προχωρώ πλέον μες σ' ένα κήπο από ανεξακρίβωτα άνθη και φυτά, που να μην ξέρω τ' όνομά τους καν, μαγεμένος από την ομορφιά, που κάποτε στην καλή στιγμή τους συμβάλλει και η συγκυρία. Σολωμικές και Κάλβειες απηχήσεις διάχυτες, αλλά και κάποιες λυρικές συμπτώσεις ως την απώτατη Σαφώ, που μες στο φύλο της βαθιά, σφαδάζει στους αιώνες: «Μια τσακμακόπετρα / στην ασέληνη νύχτα / έτσι σαν όνειρο δευτερολέπτων / παίζανε δυο λάμπεις / στα μαλλιά μου τ' αχτένιστα», διαβάζουμε στο ποίημα «Απορία». Το μόνο που δεν μας λέει η ποιήτρια, είναι πως τη νύχτα αυτή κοιμήθηκε μόνη... («εγώ δέ μόνα καθεύδω»).

Κάποια ποιήματά της μοιάζουν να μην τελειώνουν, όπως της αγωνίας οι στιγμές που δεν περνούν, κι άλλα να τελειώνουν εκεί που αρχίζουν, και το περίσσιο σώμα σέρνεται στο κατόπι τους, βασιλική εσθήτα.

Σας διαβάζω ένα αντιπροσωπευτικό ποίημα αυτής της κατηγορίας, από την τρίτη ενότητα, «Επιλογές». Έχει τίτλο «Αποκάλυψη» (σελ. 48).

*«Τραγική μάσκα το πρόσωπό σου
όπως εκείνη του γλύπτη Σιλανίωνα.
Καθαρίζουν οι Μελεαγρίδες ατελεύτητα
με ράμφη βουτηγμένα στην όχρα
δίχως πούπουλα και κραυγές.*

*Μάτια μονάχα λυπημένα
αφημένα στην άμμο
προθεσμίες θανάτου».*

Το ποίημα τελειώνει στους δύο πρώτους στίχους. Αλλά στους τρεις τελευταίους ξαναρχίζει! Οι τρεις ενδιάμεσοι, ξύνουν παλιές πληγές, θυμίζοντας τα πουλιά (οιονούς) που έξυναν τα σωθικά του Προμηθέα; Οι νικηφόρες άλλοτε, του μακρινού παρελθόντος, αναφορές δεν επαρκούν...

Δεν τηρώ τη σειρά της συλλογής, έχω αφευθεί στις αυθαιρεσίες, που απ' την φύση της μου υποβάλλει η ποίηση, με το ασύνταχτό της σώμα. Που φτάνει ως

το σημείο πολλές φορές, πάλι από παραξενιά δική της, να μην επιθυμεί να καταλάβεις αυτό που τα λόγια της συνέχουν. Όπως με την ομορφιά και με το θάνατο! Κι εσύ που εμπιστεύεσαι τ' αγέρωχα νερά της, αφήνεις να κυλούν οι στίχοι της, κελαρύζοντας, ώσπου στο τέλος γίνεται απόλαυση δική σου, να μην ορίζεις ό,τι σου λέει (!). Μετατρέποντας έτσι ως και την «εντροπία», δηλαδή την ροπή προς την αταξία μέσα σ' ένα σύστημα, όπως την προσδιόρισε ο Wiener, σε συστατικό στοιχείο της αρμονίας. Την ακαταστασία σε καταστατική αρχή. Και γίνεται πιο δικό σου, αυτό που ήταν εξ αρχής δικό σου, που μακροπρόθεσμα απομακρύνεται, λανθάνει, ώστε να μην αναγνωρίζεται ως λάθος εγγενές. Μιλώ για τις μικρές «αναπνοές», όπως οι στίχοι, που είναι τόσο σημαντικές, κι όμως η λειτουργία τους περνά απαρατήρητη!

«Τρέμω κι αργώ να λευτερώσω την κραυγή μου» (σ.32).

*«Τι λες θα 'ρθει ξανά μια μέρα ο καιρός /
που διάβηκε να μας αιφνιδιάσει;» (σ.31).*

«Πώς τόσο γρήγορα με χάνεις και σε χάνω» (σ.21).

*«Αλλάζω πάλι πρόσωπα / και συλλαβίζω /
Το Δυνατό κι Αδύνατον / όσο δε ζω θα σ' αγαπώ» (σ.17).*

Εδώ επεχείρησα (προς απόδειξη των πιο πάνω) τη σύνθεση ενός ποιήματος δικής μου εκφοράς, καμωμένο με στίχους – αναπνοές από ποιήματα της συλλογής, και μάλιστα με αντίστροφη φορά (ο πρώτος στίχος από τη σελ. 32, οι επόμενοι δύο από την σελ. 31, ο άλλος από την 21, κι οι τέσσερεις τελευταίοι από την 17). Και προέκυψε ένα νέο ποίημα, με το σπαραχτικό του τέλος – «όσο δε ζω θα σ' αγαπώ!».

Μην αντιστρέψετε το νόημά του, αφήστε το ανέγγιχτο, σαν όστρακο ανοιχτό στης θάλασσας το βυθό. Το «όσο δε ζω» μεταφέρει την αμέτρητη (άμετρη και αμέριστη) διάρκεια της απουσίας (μας), στη δύναμη της αγάπης, ποιητικά. Αυτό είναι το θαύμα της ποίησης, «να εμφανίζεται ως η κοσμοθεωρία του ύστατου στόχου», όπως λέει ο Ρίλκε.

Για, τώρα να σας εισάγω, σε μια απ' τις οχτώ «Επιστολές» της, με αποδέκτη, ουσιαστικά, την ποίησή της, όπως ανιχνεύεται από τα συνοδευτικά υστερόγραφα, που κλείνουν κάθε επιστολή. Ακούστε τη:

*«Ξετύλιξε με αγάπη μου απ' το φθαρτό κουβάρι
Απίθωσε με απαλά σε σωστική σανίδα
Σαν τους πνιγμένους ναυαγούς που βγάζουνε στην άκρη
Και τύλιξε μου το κορμί με το λευκό σεντόνι
Κινούμενο και κρεμαστό να πέσει μες στο χώμα.*

Υ.Γ. Παρακαλώ σε, Ποίημα.» (σ.33).

Εδώ, τώρα, αν προσπεράσουμε την παρομοίωση του ναυαγού, εκκινώντας από τη θυσία που υποκρύπτεται στο ποίημα, σας μεταφέρω στο σήμερα, με μια χρονική εσωτερική υφαίρεση δική μου, τη θυσία της Ιφιγένειας, όπως μας την παρέδωσε ο Αισχύλος, με τους μοναδικούς στίχους τού χορικού στον Αγαμέμνονα: *πέπλοισι περιπετή παντί θυμῶ / προνωπῆ λαβεῖν ἀέρδην /...κρόκου βαφάς δ' ἔς πέδον χέουσα...* [=με πέπλα να την τυλίξουν όλη και να την βάλλουν – στο βωμό – πρηνή...κι ενώ τα πέπλα της χύνονταν κροκάτα ως τη γη...]. Θα φυσήξουν άραγε οι άνεμοι του σήμερα, και πού θα μας πάνε;... Θα ξετυλίξει η αγάπη, το φθαρτό έστω, μα σωστικό κουβάρι της; Η ιδέα της θυσίας επανέρχεται και στο ποίημα «Προλογικό», της τρίτης ενότητας, με τους δάνειους στίχους απ' το Γιοφύρι της Άρτας, όπου το δαιμόνιο εκείνο πουλί με την ανθρωπινή λαλίτσα, αντιστρέφει δραματικά την παραγγελία του πρωτομάστορα προς την γυναίκα του, που προσπαθεί ν' αργοπορήσει τη θυσία της, και κάνει το «Αργά ντυθείς, αργά αλλαχτείς» σε «Γοργά ντυθείς, γοργά αλλαχτείς, γοργά να πας το γιόμα...». Αυτό το δαιμόνιο πουλί μας εισάγει στον σύγχρονο κόσμο του γοργού, του βιαστικού, της πληροφορικής. Και μεταβαίνουμε έτσι από τον κόσμο του πέτρινου γεφυριού, σ' έναν κόσμο αόρατα ... διαγεφυρωμένο!

Υφαίρεση βέβαια θα πει και κλοπή από τον δικαίουχο συγγενή. Αλλά του πνεύματος είμαστε όλοι κλέφτες, όσο και στις γλώσσας τη χρήση. Αλίμονο, αν για να μη θεωρηθούμε κλέφτες, αφήναμε άθικτο τον πλούτο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Τότε θα θεωρούμαστε ανάξιοι ως κληρονόμοι (που μέσω της γλώσσας, τουλάχιστον, είμαστε).

Οι αυτόγραφες αυτές επιστολές, που προορίζονται όχι για ταχυδρόμηση, ενταγμένες χωροταξικά στη συλλογή, άρα ποιήματα, επαναφέρουν ξόπετσα στο νου, όχι μόνο τη μόδα των επιστολογραφικών μυθιστορημάτων του 19ου αιώνα, αλλά ίσως και τις επιστολογραφικές επιδόσεις της μοναχικής Έμιλυ Ντίκινσον

(χίλιες περίπου), κι απόμακρα εκείνες του Ρίλκε, 11.000 τον αριθμό(!), προς διάφορους παραλήπτες.

Του τίτλου οι χρωματιστές ενδείξεις, είναι στην ουσία ένα είδος απομακρύνσεων από τη βάση κάθε χρώματος, που επιτυγχάνονται με προσμίξεις, που δίνουν βαθύτερους ή απαλότερους τόνους. Αλλά κάθε απόχρωση όσο κι αν απομακρυνθεί από τη βάση του χρώματός της, διατηρεί τη μνήμη του. Έτσι ο τίτλος της συλλογής, μας προετοιμάζει για καταστάσεις που τείνουν να ξεφύγουν από την καθαρή κίνηση, και συμπεριφέρονται όπως η αδράνεια, που είναι όμως αποτέλεσμα της πρωτογενούς κίνησης. Αυτή η σύγχυση θαρρώ είναι και το περίγραμμα του παράξενου κόσμου μας, που όμως με την κίνησή του *π α ρ α κ ι ν ε ί*.

Ο ποιητής σάμπως να υπηρετεί κάποιο «παλαιό πένθος», μιας θλίψης ιστορικής την οφειλή, που τον βαρύνει (ή τον απειλεί) ως η εκπλήρωση προγονικών ημερτημένων, «τα βάζει» με το ανεκπλήρωτο σε μια ατέρμονη σισύφεια προσπάθεια, που η δικαίωσή της όμως δε βρίσκεται στο σταυρό, ούτε και στην αθανασία (δεν γίνεται ποτέ κανείς αρκετά αθάνατος! – λέει ο Ρ. Καλάσσο), αλλά στη δημιουργία, που χαιρείται πρώτα ο ίδιος εν ζωή. Αυτή, η δημιουργία, προϋποθέτει όχι τόσο τη γνώση, όσο το πάθος, αλλά και τη διαθεσιμότητα, όπως καίρια τα προσδιόρισε ο Αριστοτέλης στο περί φιλοσοφίας: «*οὐ μαθεῖν τί δεῖν, ἀλλὰ παθεῖν καὶ διατεθῆναι*». Παθεῖν και διατεθῆναι! Για να συμπληρώσει, αιώνας μετά ο Βάλντεμαρ Μπόνσελς: «*κανείς δεν πλησίασε περισσότερο ποτέ στα όριά του απ' ό, τι μέσα από την διαθεσιμότητα*». Κι ο Ρίλκε, που τον επικαλείται, να προσθέσει τη δική του συμπλήρωση: «*όπως η δομή του κρυστάλλου, η διαθεσιμότητα εξαρτάται από τις πιο μακρινές επιδράσεις*». Αλλά και με τον στίχο του: «*Αναπνοή, αόρατο ποίημα, εσύ!*».

Είμαι πολύ χαρούμενος, που μου δόθηκε η ευκαιρία να σας εκθέσω κάποιες σκέψεις μου, ως αναγνώστης της συλλογής της Σπυρέλη, και χαίρομαι διπλά γιατί εκτίθεμαι κι εγώ, προσπαθώντας να σας μεταφέρω στο λίγο χρόνο της παρουσίας, ένα μέρος από την αναγνωστική μου εμπειρία. Γιατί διαβάζοντας το βιβλίο, ένιωθα συχνά να με υπερβαίνει, για τούτο ήθελα να το μιλήσω με δικές μου «αναπνοές» και αναφωνητά. Κι αν λίγα του ή και πολλά, μου άφηναν εκκρεμότητες ή και φόβους, είχα εν τούτοις την ασφάλεια της γειώσης, που διαθέτουν τα ποιήματά του, κι έτσι δεν ήθελα να απομακρυνθώ, γιατί κι εκείνα ήθελαν απο-

φασιστικά να μείνουν όπου γεννήθηκαν. Όπως στην ταινία του G. Tornatore «Ο θρύλος του 1900», ο εκπληκτικός μουσικός, που γεννήθηκε από μίαν άγνωστη γυναίκα μέσα στο κρουαζιερόπλοιο, κι έζησε μια ολόκληρη ζωή, μοναχική σαν ποίημα, εκεί. Κι όταν το πλοίο γέρασε κι επρόκειτο να το διαλύσουν σε σιδηρικά ανατινάζοντάς το, εκείνος έμεινε και πέθανε μαζί με το πλοίο, τη ζωή του!

B15. «Ακακία Κορδόση, Όταν ανθούν οι ασφόδελου», περ. Τα Αιτωλικά, τχ. 24 (Ιαν.-Ιούν. 2015). [εκδήλωση μνήμης στη Στοά του βιβλίου, Αθήνα, 6 Ιουνίου 2015. Διοργάνωση Αι.Πο.Ε.]

Τοὔνομα γένοιτ' ἄν πολλαχοῦ, τό σῶμα δ' οὔ.

(Ευριπίδης, Ελένη, στ. 588)

Μια οργιά τόπος ήταν το Μεσολόγγι, αυτό που περιγράφει η Ακακία Κορδόση στο έργο της, και μας χωρούσε όλους, ζώντες και νεκρούς. Και τα οδωνύμιά του, έμεναν άχρηστα στις γωνίες των δρόμων, θυμίζοντας μόνον τους ήρωες, τους πρωθυπουργούς, τους φιλέλληνες και τους λογοτέχνες του.

Αυτή η χαμηλή, και χαμηλόφωνα τραγουδιστή πολιτεία, το Μεσολόγγι, κρατεί τα επί μέρους αναγνωριστικά στοιχεία της, για όσους την ξέρουν, αναλλοίωτα. Ζυμωμένα και ψημένα, βαθιά στον ψυχισμό κάθε πολίτη που τον γέννησε! Κυρίαρχη των στοιχείων αυτών είναι η λιμνοθάλασσα (η σύντομη λίμνη), με όλα τα παρακολουθήματά της: το βούρκο, τα φύκια, το αλάτι, τα ψάρια, τα όστρακα, τους ανέμους, την υγρασία, αλλά και το γλυφό νερό στο υπέδαφος, που προκλητικά αποκαλύπτεται σε κάθε νέα θεμελίωση, μισό περίπου μέτρο από κάτω της. Στοιχεία αναγνωρισμού, που λειτουργούν συμμετρικά σχεδόν, μ' εκείνα της παράδοσης του δημοτικού μας τραγουδιού!

Αυτή η χαμηλή πολιτεία, δεν θέλησε ποτέ να υπερβεί πολύ τη στάθμη της λιμνοθάλασσάς της, μολοντί εργολάβοι και πολιτικοί, παραβιάζοντας την επιθυμία της, της έχτισαν αχρειαστες και κραυγαλέες κάποτε πολυκατοικίες, αν και ο πληθυσμός της δεν αυξήθηκε σχεδόν, για πάρα πολλά χρόνια, σ' αντίθεση με άλλες γειτονικές της πόλεις.

Τοποθεσίες, όπως ο Μώλος με τους ευκάλυπτους και το πέτρινο πεζούλι, το Αραπογιάλι, το Καλιαντέρι, ο Ανεμόμυλος κι η Βίγλα. Η Τουρλίδα, το Ηρώ, η

πάνω και κάτω Αγορά. Οι πελάδες, τα σάλτσινια, οι γαΐτες. Οι εκκλησίες της, ο Άγιος Παντελεήμονας, η Αγία Παρασκευή, κι ο Άγιος Σπυρίδωνας. Τα ιβάρια της, η Πλώσταινα, η Κλείσοβα, το Βασιλάδι. Τα ονομάζω, μ' αυτό το μαγικό τριαδικό σύστημα, για να υπάρξουνε ξανά απόφια, όπως τότε, κι όπως η Ακακία τα αναφέρει, έστω με παρωνύμια, στα βιβλία της. Αλλά και για το λόγο ότι ανακαλώντας τα εδώ, επιχειρώ να τα περισώσω, σύμφωνα με τον παλιό αφελή κανόνα, που μας μάθαιναν οι δάσκαλοί μας, που λέει: «η επανάληψη μήτηρ μαθήσεως»!

Το κείμενό μου αυτό, παρά τα αναπόφευκτα σποραδικά σχόλια που ακολουθούν, δεν φιλοδοξεί να καλύψει, με φιλολογική επάρκεια, το έργο της Ακακίας, για το οποίο έχουν γραφτεί αρκετές κριτικές, μέγα μέρος των οποίων έχει συμπεριληφθεί στην εργοβιβλιογραφία της φιλόλογου και ποιήτριας Χρυσούλας Σπυρέλη, όσο να μιλήσει για την αγάπη με την οποία η Ακακία εκφράστηκε σε όλο της το έργο, γι' ανθρώπους ταπεινής καταγωγής, και ιδιαίτερα για τον γενέθλιο τόπο της, το Μεσολόγγι.

«Ευαίσθητη σειсмоγράφο της ανθρώπινης μοναξιάς», την χαρακτηρίζει στην εισαγωγή του βιβλίου της η Σπυρέλη.^{64Α}

Η Μάρω Βαμβουνάκη, παρουσιάζοντας στην Πάτρα το «**Διπλό ταξίδι**», αναφέρει μεταξύ άλλων στην ομιλία της: «αλλά πιο πολύ καίγεται (η Ακακία) να γράψει από συμπόνια, από λαχτάρα να αποδώσει δικαιοσύνη».

Ο Παντελής Μπουκάλας στην κριτική του για την νουβέλα «**Ο Εμπρησμός**» επισημαίνει την «καταγραφική φρονιμάδα και την πειστική εκφραστική λιτότητα και διαύγεια» της γραφής της.

Το 1977, εκδίδει τη δεύτερη συλλογή διηγημάτων, με τίτλο «**Ποιος αν φώναζα**», τον οποίο δανείζεται από την πρώτη Ελεγεία του Ρίλκε: «*Ποιος αν φώναζα, απ' τις στρατιές θα μ' άκουγε των Αγγέλων;*» Η Ακακία εδώ, πρώτον κάνει μια άμεση αναφορά στην ποίηση, και μάλιστα στην πιο υψηλή μορφή της, αυτής του Ρίλκε, και δεύτερον αφήνει να εννοηθεί η δεσπόζουσα μορφή του Αγγέλου, που διατρέχει όλες τις Ελεγείες του Ντουίνο, και που ο ίδιος ο ποιητής τον χαρακτηρίζει «εγγυητή του αθέατου», διαχωρίζοντάς τον από την θεϊκή του υπόσταση, και την θεολογική του χρήση.

^{64Α} Χρυσούλα Σπυρέλη, *Ακακία Κορδόση. Χρονολόγιο – Εργογραφία – Βιβλιογραφία (1983-2009)*, ΠΔΚΒΝ., Ναύπακτος 2010.

Το 2010, εκδίδει το μυθιστόρημα «**Απ' το ροζ ως το κόκκινο**». Το μυθιστόρημα αρχίζει ως εξής: *Για πολλά χρόνια ξυπνούσα τη νύχτα (και νόμιζα πως ήμουν αιχμάλωτη...)*. Εδώ η Ακακία πατάει πάλι σ' ένα κλασικό έργο, το *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο* του Προυστ.

Εκείνο αρχίζει με τη φράση: *Για χρόνια πλάγιαζα νωρίς*. Οι αντιστοιχίες είναι ολοφάνερες. Ο ένας πλαγιάζει νωρίς (για χρόνια), κι ο άλλος ξυπνάει τη νύχτα (για χρόνια). Βρήκα πολύ ενδιαφέρουσες τις διακειμενικές αυτές προσεγγίσεις, αλλά και για ένα ακόμη λόγο, ότι η αρχή ενός πεζού ή ενός ποιήματος, προδιαθέτει τον αναγνώστη για την συνέχειά του.

Αν τώρα πέρα από τους τίτλους και τις πρώτες φράσεις των λογοτεχνικών βιβλίων της, προχωρήσουμε στα ενδότερα, θα συναντήσουμε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που κατά καιρούς έχουν επισημάνει οι κριτικοί στο έργο της: ταπεινούς ήρωες – αντιήρωες, αγάπη, λαχτάρα για δικαιοσύνη, κινητοποίηση της συμπόνιας, καταφυγή στην παιδική αθωότητα, λιτή γραφή, μνήμες απ' τον γενέθλιο τόπο, και συχνά αδιέξοδα ανοίγματα μιας νεολαίας που ζει στην άναρχα αναπτυσσόμενη μεταπολεμική Ελλάδα, των μετριοπαθών ιδανικών της δεκαετίας του '50, με την ασυγκράτητη αστυφιλία, και την συμπληρωματική της μετανάστευση! Κινείται, θα έλεγα, σε μια κλίμακα αξιών, όπως την προσδιόρισε συνοπτικά η πολυπραγμοσύνη του Μαλρώ, λέγοντας πως: «Μια ανθρώπινη ζωή δεν αξίζει τίποτε, αλλά και τίποτε δεν αξίζει όσο μια ανθρώπινη ζωή».⁶⁵ Η Ακακία κινείται στενότερα στο δεύτερο σκέλος, σε μια προσπάθεια που επιγραμματικά θα την προσδιόριζα με ένα στίχο, πως με το έργο της «**έκανε το φανερό ολοφάνερο**». Άλλωστε η πεζογραφία δείχνει σα να πρόκειται για κάποια δευτερολογία της ποίησης.

Υπάρχουν άνθρωποι που αγαπούν τις αλλαγές, και άλλοι που τις εχθρεύονται. Όμως κι οι δυό κατηγορίες διαθέτουν μνήμη, όπου όσα έζησαν, έχουν εντυπωθεί εκεί οριστικά και αμετάκλητα. Κανένας δεν διανοήθηκε να κάνει στη μνήμη του ανακαινίσεις, γιατί έτσι την αναιρεί, και κανείς δεν έγραψε ποτέ ή μίλησε χωρίς τη συμβολή ή τη χρήση της.

«Η μνήμη έχει τη δική της γεωγραφία», γράφει η Ακακία στο μυθιστόρημα «**Απ' το ροζ ως το κόκκινο**». Και τη δική της πραγματικότητα, θα συμπλήρωνα.

⁶⁵ Αντρέ Μαλρώ, *Αντιαπομνημονεύματα*, μτφ. Αιμ. Χουρμούζιος, Πάπυρος 1971.

Η μνήμη δεν αγαπά δεύτερη φορά την ίδια πραγματικότητα, ώστε να μείνει κυρίαρχη η δική της, και χωρίς την έξωθεν μαρτυρία της... πραγματικής! Η πραγματικότητά της, κάποτε αναδύεται μέσα από εικόνες, που ξεπηδούν από τη γεύση ή το άρωμα που σκορπάει ένα φλιτζάνι τσάι, όπως λ.χ. συμβαίνει με τον Προυστ, στο «Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο». Οι αναμνήσεις – διάθλαση, όπως τις χαρακτηρίζει – στο μυθιστόρημα αυτό, είναι τυπωμένες με διακριτά πλάγια στοιχεία των 10', που γέρνουν ελαφρά όπως οι μνήμες, ενώ η κανονική ροή της αφήγησης, με στοιχεία όρθια των 12', κάτι σημαδιακό για όσους ακόμη αγαπούν νοσταλγικά την τυπογραφία της παλιάς μονοτυπίας.

Είπα στην αρχή της ομιλίας μου, ότι το Μεσολόγγι μάς χωρούσε όλους. Γιατί όμως εμείς αλλάζουμε τόπο, και μετά ποθούμε διακαώς και με κάθε μέσο την επιστροφή μας, σάματις να γυρίζουμε απολογητές στον τόπο του εγκλήματος; Και ζούμε μέρες γιορτινές και καλοκαίρια ασύνταχτα... αναζητώντας τα χρόνια μας τ' αξέχαστα. Όμως δε βρίσκουμε τον ίδιο τόπο, όπως κι ο ήρωας του «**Διπλού ταξιδιού**», μόνο κάτι συμμαθητές παλιούς ανέγνωρους πια, που ίσως κι εκείνοι επιστρέφουν για τον ίδιο λόγο. Όσοι μας φώναζαν άλλοτε «μαρέ» και «μαρή», παραμερίστηκαν. Γυρίζουμε σαν συλλογικά φαντάσματα, και βρίσκουμε τα πρόσωπα που ξέραμε όχι σε πρώτο, αλλά σε «τρίτο πρόσωπο», να αναμετρώνται με το άλλοτε, άνισα και πισώπλατα... ξέροντας πως μάς περιμένει κάποιος ίσκιος τελικά εκεί, αυτός του δειλινού, που ουσιαστικά μάς υπερβαίνει.

*Τα μυστικά της θάλασσας ξεχνιούνται στ' ακρογιάλια
η σκοτεινάγρα του βυθού ξεχνιέται στον αφρό
(λέει σοφά ο Σεφέρης στον, ανυπέμβλητο «**Ερωτικό λόγο**»).*

Πέρα από τις τιμές και τις διακρίσεις, που κατέκτησε δίκαια με το έργο της η Ακακία, εκείνο που περισσότερο από κάθε τι άλλο την διακρίνει, θαρρώ, είναι το κατόρθωμα, με την όλη της στάση να γίνει ο άνθρωπός μας, ο άνθρωπος όλων μας (ιδιαίτερα των Μεσολογγιτών)!

Θα δανειστώ τον πρώτο από τους τρεις στίχους, με τους οποίους ο Αισχύλος, εξυμνεί την Ελένη, σε ένα από τα μακροσκελή χορικά του, στον Αγαμέμνονα. Έχει τρεις λέξεις ο στίχος αυτός, που ηχούν σαν τα καμπαναριά των τριών εκκλησιών στη σειρά, με τον οποίο θέλω να παραστήσω ποιητικά την Ακακία: «**ἀκασκαῖον ἄγαλμα πλούτου**»,⁶⁶ που σημαίνει, κάπως ελεύθερα: «*αθόρυβο κό-*

⁶⁶ Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, στ. 741.

σημα αφθονίας».

Υπήρξαμε, συμμαθητές στην Παλαμαϊκή Σχολή, φίλοι και Μεσολογγίτες! Αγαπήσαμε, τους ποιητές Παλαμά, Μαλακάση, Λυμπεράκη... και στίχους σαν του Παλαμά:

*Μ' έδειρες λιμνοθάλασσα, με πήρες Μεσολόγγι,
Δαρμοί, πληγές αγιάτρευτες, ονειράτα αδειανά.*

Προλάβαμε, απόηχος (κι απόγονους) του Μπαταριά, και είδαμε μαυροντυμένη στου Αϊ- Λάζαρου το κοιμητήρι, του Μαλακάση την πρώτη αγάπη, της Κυρ' Αννιώς τη Μπίλιω, που θάμπωνε στα χρόνια της τον ήλιο! Ζήσαμε, τη φύση του τόπου μας, όπως μοναδικά την αναπλήρωσε στους στίχους του (από τους *Παιδικούς ύμνους*) ο Μίμης Λυμπεράκης:

*Νυχτόμασμα, στα δυσμικά βουνά αργοπορεί το φως της μέρας
Κάπου ανάβουν μια φωτιά στη μακρινή εξοχή
Από τη θάλασσα αόριστες φωνές ο βραδινός φέρνει αέρας
Κι ύστερα πάλι απλώνεται παντού η σιωπή.*

Ακούσαμε, τον καθηγητή μας Τάσο Γιανναρά, «*κρυμμένο σ' ένα μόριο σιωπής*», στις αλυκές ρεμβάζοντας να λέει, «*και πήζει γύρω σου από φως ολόασπρα βουνά*», (εννοώντας το αλάτι).⁶⁷

Της θάλασσας δικαιοσύνη, είναι το αλάτι! Για τούτο κι η λιμνοθάλασσα, μυρίζει αρμύρα αβασάνιστη, όπως το διστακτικό του κοιμισμένου χνώτο!

Όταν δημοσίευσε στο 7ο τεύχος του περιοδικού της Διεξόδου, το κείμενο της για την ποιητική μου συλλογή «**Αλίκυρνα**», με τίτλο: «*N.A. ο ποιητής της σιωπής*», ένοιωσα τόση περηφάνια, ώστε πέρα από το εύστοχο του χαρακτηρισμού, τόλμησα να συναριθμήσω (το κείμενο), στο βραβευμένο έργο της, «**Δεκατρείς φωνές της σιωπής**», ως την 14η φωνή!

Στο κείμενό της αυτό, αναφέρει επί λέξει, «έχω πει πως γράφω γι' αυτούς που αγαπάω...», κι εδώ η Ακακία με μία κοντυλιά, μας δίνει το κλειδί των ενδιαφερόντων της, με το οποίο ξεκλειδώνοντας κανείς το έργο της, μπορεί να ανιχνεύσει την ίδια, ως δημιουργό, δάσκαλο και άνθρωπο!

⁶⁷ Τάσος Γιανναράς, *Τα τραγούδια του Ανήλιαγου*, Γαβριηλίδης 2004.

Γράφει από αγάπη και με αγάπη! Η αγάπη είναι που κάνει τα γραφτά της λιτά, περιεκτικά κι αθόρυβα σχεδόν, όπως η ίδια.

Στην εργοβιβλιογραφία της Σπυρέλη, μπορεί κανείς να βρει το σύνολο των κριτικών που έχουν γραφτεί έως την έκδοσή του, για το έργο της Ακακίας, όπως πιο πάνω ανέφερα, κι όπως εν μέρει κι εγώ έκανα χρήση.

Οδεύοντας τώρα στο κλείσιμο της ομιλίας μου, θέλω ν' αναφερθώ ακόμη μια φορά, σε κάτι χαρακτηριστικό, που γράφει στην εκεί κριτική του ο Δημήτρης Πιστικός, ποιητής και δοκιμιογράφος.

«Θα έλεγα – λέει ο Πιστικός – πως διαβάζοντας κάποιο της έργο, μένω με την εντύπωση πως αντίκρισα το πέσιμο ενός βότσαλου στα ακύμαντα νερά της λιμνοθάλασσας, το οποίο δημιουργεί πολλούς κύκλους...».

Παίρνοντας αφορμή, από τους πιο πάνω στίχους του Σεφέρη, (*«τα μυστικά της θάλασσας ξεχνιούνται στ' ακρογιάλια,/ η σκοτεινάγρα του βυθού ξεχνιέται στο αφρό»*), κι από το πέσιμο του βότσαλου στη λιμνοθάλασσα, που αντίκρισε ο Πιστικός, θα τελειώσω αφιερώνοντας στην Ακακία, ένα δικό μου ποίημα μικρό, που δένει τόσο καλά θαρρώ, και με την αποψινή εκδήλωση, την αφιερωμένη στο επισκίασμα του πρόσφατου θανάτου της.

ΥΔΑΤΟΓΡΑΦΙΑ⁶⁸

*Το πετραδάκι που έριζες
στης λίμνης τον αφρό
άνοιξε κύκλους εύθυμους
που πολλαπλασιάζονταν
κι όπως το γέλιο σου
κυλούσαν*

*Μα χάθηκε το πετραδάκι
στο βυθό
κι έσβησαν μεγαλώνοντας
οι κύκλοι.*

⁶⁸ Νίκος Αντωνάτος, *Εικόν η λίθος*, Γαβριηλίδης 2014.

B16. «Τάκης Καρβέλης, ο ποιητής των χρόνων της αθωότητας και του ζόφου». Τα Αιτωλικά, τχ. 26 (Ιανουάριος –Ιούνιος 2016).

«Αν, όταν τα χείλια δεν μπορούνε να φιλήσουν, τραγουδούν», όπως έγραφε ο Ιρλανδός ποιητής James Thomson στο ποίημά του «Τέχνη», τότε κι οι ποιητές, συμπληρώνει ο Έλιοτ, «όταν δεν μπορούν να τραγουδήσουνε, μιλούν». Με αυτό το πνεύμα θα σας μιλήσω απόψε για έναν ποιητή.

Το ακαδημαϊκό έτος 1955-56, ήμουν στην 8η τάξη του Γυμνασίου της Παλαμαϊκής Σχολής Μεσολογγίου, όταν μετέθεσαν εκεί τον φιλόλογο κύριο Τάκη Καρβέλη, ως αντικαταστάτη του Τάσου Γιανναρά. Μέσα σ' ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον σχεδόν ζοφερό, με περιορισμούς, απαγορεύσεις και αυστηρότητα (θυμίζω μερικά χαρακτηριστικά του: κουρεμένα κεφάλια, πηλίκιο με αριθμό μαθητολογίου, για τα αγόρια, ποδιά στις αποχρώσεις του γαλάζιου με λευκό γιακαδάκι, στα χρώματα της σημαίας, και κοτσίδα, για τα κορίτσια, απαγόρευση νυχτερινής κυκλοφορίας, ομαδικό εκκλησιασμό και κινηματογράφο, καθηγητές απλησίαστοι, ανώτερη βαθμολογία 15 ως 17!), ήρθε σαν ανοιξιιάτικη αύρα ο κ. Καρβέλης, φέρνοντας την ανανεωτική του φρεσκάδα, η οποία τον συνόδευε σε όλη του την εκπαιδευτική ανέλιξη (και στο ΚΕΜΕ). Μας δίδασκε Ιστορία. Θυμάμαι ζωηρότατα ότι στα διαλείμματα, οι πιο ανήσυχοι από μάς, παίρνοντας θάρρος από τον ελεύθερο και φιλικό τρόπο διδασκαλίας του, όχι της έδρας (κάτι πρωτόγνωρο), τον περιστοιχίζαμε και τον βομβαρδίζαμε με απορίες κι ερωτήματα, πέραν του μαθήματος, κι εκείνος το χαιρότανε, όσο κι εμείς, στον λίγο χρόνο ανάμεσα στις ώρες διδασκαλίας, που κυλούσε τόσο γρήγορα...

Ο καθηγητής, λοιπόν, κύριος Καρβέλης, από δω και πέρα, στο κείμενο που ακολουθεί, δεν θα είναι ο δάσκαλός μου, αλλά ο ποιητής Τάκης Καρβέλης, για τον οποίο, όπως προείπα, θα σας μιλήσω. Το κείμενο που ακολουθεί είναι προϊόν βαθιάς εκτίμησης και σεβασμού. Ο ίδιος μου έκανε την εξαιρετική τιμή, ζητώντας μου να μιλήσω για την ποίησή του, και φυσικά ανταποκρίθηκα αμέσως!

Ανάμεσα στο Μεσολόγγι, το δικό μου, και το Αιτωλικό του Τάκη Καρβέλη, υπάρχει η Φοινικιά, με την φερόνυμη Παναγιά· ένας μεσότοιχος ανάμεσα στις δύο πόλεις, δίπλα στη λιμνοθάλασσα. Λίγο πιο κάτω τελειώνει η λιμνοθάλασσα με τα ηλιοβασιλέματά της, οι μαΐστροι, τα φύκια, οι έντονοι μυρουδιές από ιώδιο κι αρμύρα, και οι γαΐτες με τα σταφνοκάρια. Όμως στο βάθος του πνευματικού

μας ορίζοντα υπάρχει, καθοριστική και για τους δυο μας, η ποιητική «Φοινικιά» του Παλαμά:

*«Ω Φοινικιά, μας έρριζεν εδώ ένα χέρι·
Το χέρι τόβαλε καταραμένη Μοίρα;
Το πήγε νους καλοπροαίρετος; Ποιος ξέρει;*

Έτσι αρχίζει, και προς το τέλος πάλι...

*Ω Φοινικιά, αποκρίσου· να! Φυλάει καρτέρι,
Πριν πεις το λόγο τον υπέρτατο, ένα χέρι.»*

Είναι διαπιστωμένο, πως ό,τι κι αν πεις για ένα ποίημα, θα είναι λίγο, πολύ λιγότερο για τον ορισμό της ποίησης, κι ακόμη πιο λίγο, φτωχικό, για έναν ποιητή! Καθώς ξεκίνησα να γράφω για την ποίηση του Τάκη Καρβέλη, ανατρέχοντας και σε παλιότερα διαβάσματά μου για την ποίηση, όσο και σ' άλλα ποιητικά έργα, πέραν του δικού του, αντιλαμβανόμουν ότι, σχετικά με όσα ήθελα να πω, θα έμεναν πολλά απέξω, λόγω του περιορισμένου χρόνου, αλλά και της έλλειψης επί πλέον της αναγκαίας φιλολογικής σκευής, που βάζει σε τάξη τον κριτικό λόγο.

Το «σώμα» που μας παρέδωσε ο ποιητής το 2004, με τον τίτλο *Κατάθεση* (1956 – 2002), περιλαμβάνει τις εννέα ποιητικές συλλογές του ως το 2002, και το ακολουθεί σαν σκιά η τελευταία του 2011, με τίτλο *Των Αφανών*.

Δέκα χρόνια μετά, το 2014, ακολούθησε ο τόμος με την εργασία της Δρος φιλολογίας Χρυσούλας Σπυρέλη, «Ο ποιητής Τάκης Καρβέλης, *Χρονολόγιο-Εργογραφία-Βιβλιογραφία (από το 1956 έως το 2013)*», που καλύπτει το σύνολο του έργου του. Θα περιοριστώ στο ποιητικό του έργο, για το οποίο προκαταβολικά θα έλεγα πως πρόκειται για ένα έργο χωρίς μεγάλες διακυμάνσεις, τα κύρια χαρακτηριστικά του οποίου είναι η λιτή γραφή, η αυστηρότητα, η πίστη, η εμμονή, η ποιητική αφαίρεση... , στοιχεία που κάνουν την ποίηση αυτή να μοιάζει μ' εκείνους τους αρχαϊκούς Κούρους, όχι τους ογκώδεις, αλλ' όπως ο ραδινός επιτάφιος Κούρος της Βολομάνδρας, με την θανάσιμη ακινησία, που πάει ν' ανατραπεί, καθώς με το αριστερό του πόδι λιγάκι πιο μπροστά, προβαίνει σ' ένα αρχοντικό προβάδισμα της τέχνης (και ας μονολογεί ο ποιητής: *Υπόταξε στην ακινησία την κίνηση*). Βέβαια κανένα έργο ποιητικό δεν τελειώνει εκεί που είναι γραμμένος ο τελευταίος του στίχος. Ίσα-ίσα που τότε αρχινάει η πορεία του μέσα στο χρόνο – και η δικαίωσή του, αν όπως παρατηρεί ο κριτικός Αλέξης Ζήρας, ο Τ.Κ. ως

τώρα «υπήρξε εν πολλοίς αδικαίωτος».

Ο Έλιοτ⁶⁹ μας λέει σε κάποιο δοκίμιό του πως «όταν δημιουργείται ένα νέο έργο τέχνης, κάτι συμβαίνει σε όλα τα προηγούμενα...», και πιο κάτω – σαν επεξήγηση – «το παρελθόν πρέπει να μεταβάλλεται από το παρόν στο βαθμό που και το παρόν κατευθύνεται από το παρελθόν» (σελ.98). Επομένως, πρόκειται για μία αμφίδρομη πορεία μπρος πίσω. Κι αν το τραβήξουμε λίγο πιο πέρα, θα λέγαμε πως, μόνο ένας ποιητής μπορεί να γράψει το, «Ανδρα μοι έννεπε, Μούσα...», ο “ίδιος” ποιητής το, «Έρωσ ανέκατε μάχαν», ο “ίδιος” πάλι το, «Πάντ’ ανοιχτά πάντ’ άγρυπνα τα μάτια της ψυχής μου», κι ο “ίδιος” μετά το, «Σαν βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη...». Κι ας λέγεται ο πρώτος Όμηρος, ο δεύτερος Σοφοκλής, ο τρίτος Σολωμός, κι ο τέταρτος Καβάφης... Σάμπως να πρόκειται για φανερώσεις του ίδιου προσώπου, ανά τους αιώνες, όπου ο ένας προνοεί τον άλλο, ή τον προϋποθέτει, ανάλογα με το αν προηγείται ή αν έπεται.

Αν ρίζουμε μια πανοραμική ματιά, σ’ όλο το σώμα της γραφής του, από το τέλος όμως, θα σκεφτούμε πως ίσως πρόκειται για μια προγραμματική ποίηση, σαν υπαγορευμένη εκ των υστέρων εν είδει απομνημονευμάτων. Φυσικά και δεν είναι έτσι! Οι χαμηλοί τόνοι, οι εναλλαγές του έσω με το έξω, η πίστη και η συνέπεια σε μια γραμμή, σχεδόν ευθεία, που υποδηλώνουν την αφοσίωση του ποιητή σ’ ένα σκοπό και μια δέσμευση ηθική σε πρόσωπα και πράγματα πρωταρχικής σπουδαιότητας, ευθύνονται για την σκέψη αυτή. Γράφει: (παραθέτω αποσπασματικά και συνδυαστικά).

Τα πράγματα μού αρνούνται την επαφή τους. Τα πρόσωπα που κάποτε γνώριζα (85)...έμειναν μόνο ονόματα... η φωνή τους τα όνειρα της υπομονής...(89), κι αλλού, Οι δρόμοι είναι σαν τους τυφλούς / τους δίνεις κάθε φορά και κάτι απ’ τη ζωή σου (65)... κι εγώ... χλωρός κι αμόλυντος (66)...γιατί όταν ακούνε τ’ όνομά μου / νιώθουν τη δική τους απουσία (76).

Μα επί τέλους ποιοι είναι αυτοί που ρυθμίζουν τις καταστάσεις, έτσι ώστε τα πράγματα να μας αρνούνται την επαφή τους; Ο Τάκης Καρβέλης δεν τους κατονομάζει, όπως κάνει με τα «θύματά» τους, αρκείται μόνο στην καταγγελία, δίνοντας έτσι απεριόριστο εύρος σ’ αυτήν:

κι αυτοί – ώ αυτοί / που αθέατοι τα νήματα κινούν (60)...και πιο κάτω,

⁶⁹ Τ. Σ. Έλιοτ, *Δοκίμια για την ποίηση και την κριτική (1919-1961-επιλογή)*, μτφρ. Στ. Μπεκατώρος, Ηριδανός 1983.

Μας πήρανε τη γη / τώρα σιγά σιγά εξαλείφουν και τον ουρανό μας (61).

Μέχρι και την πέμπτη ποιητική συλλογή *Η μνήμη μισοφέγγαρο*, η μνήμη τρέφεται από «το υποκείμενο που ζει». Ένα παροδικό παρόν διαχέεται συνεχώς στο αδιαμόρφωτο ακόμη παρελθόν, ώσπου με την παρέμβαση της μνήμης, να λάβει την μορφή ενός διαρκούς παρελθόντος, μέσα στο παρόν. Όλα δείχνουν σ' αυτό το στάδιο να λειτουργούν με μια πρωτογενή, θα έλεγα, ορμή διαιώνισης. Γιατί ο θάνατος συχνά μας ξεγελά καθώς διαγράφεται με φόντο την αιωνιότητα! Ή, αν θέλετε, την αιωνιότητα που συνδέεται με την αμέσως προηγούμενη στιγμή, που μόλις πέρασε... Κι ο ποιητής *χλωρός κι αμόλυντος*· επιμένει. Όμως στο επόμενο στάδιο, όπως θα δούμε πιο κάτω, «το υποκείμενο που ζει», έχει φαγωθεί από τη μνήμη όλο, και τότε αναγεννάται ως νέο υποκείμενο. Κι ωστόσο ο ποιητής μας συνεχίζει, *ραδινός κι ευάλωτος*, «*Διά τί πάντες ὄσοι περιττοί γεγόνασιν ἄνδρες, εἴτε περί φιλοσοφίαν ἢ πολιτικὴν ἢ ποίησιν ἢ τέχνας, φαίνονται μελαγχολικοὶ ὄντες...*», όπως γράφει ο Αριστοτέλης στα Προβλήματα.

Η σιωπή δεν αντέχεται, και πιο πολύ όταν θέλει να μιλήσει... Αν δεν της αποσπάσεις το μυστικό, αυτό ισοδυναμεί με θάνατο! Οπότε συμβαδίζουμε αμελώντας την ή μιλώντας και για λογαριασμό της. Κι εκείνη αρκείται σ' ένα βλέμμα εποπτικής αυτάρκειας. Η ποίηση σήμερα, αλίμονο, έγινε ο «φτωχοδιάβολος» των γραμμάτων μας, δίχως τον Άγγελό της, που όμως κατά τον Καλάσσο⁷⁰ : «μας οδηγεί... να δούμε αυτό που δε θα μπορούσαμε να δούμε διαφορετικά, μέσα απ' αυτό που δεν ακούσαμε ποτέ»! Η ίδια, – η ποίηση – κάνει να μην αντέχεται η παρουσία της, για τούτο υπάρχει ως απουσία, μια επίμαχη απουσία, κάνοντας εν τούτοις **το γεγονόςό λόγο, τον λόγο γραφή, τη γραφή ανάγνωση, την ανάγνωση γεγονόςό!** Κι όταν αισθάνεται τους χυμούς της ώριμους, επιζητεί να αποδράσει απ' την ανθρώπινη θνητότητα.

Τα πρόσωπα, το πρώτο, το δεύτερο, το τρίτο, συρρέουν στο πρόσωπο του ποιητή, σαν υποκείμενα διάδοχα του άλλοτε «εμείς», με την σιωπηλή κραυγή τους: ποιος δεν θα μας ξεχάσει, εμάς! Και τότε το ποιητικό εγώ διασαλεύεται από «πληθυντικά εγώ», που δεν είναι άλλο από διαδοχικές περσόνες. «Τελικά, δεν υπάρχει τίποτα λιγότερο ποιητικό από τον ποιητή;...» - αναρωτιόνταν σ' ένα γράμμα του ο Τζών Κητς⁷¹.

⁷⁰ Ρομπέρτο Καλάσσο, *Η λογοτεχνία και οι θεοί*, μτφρ. Μ. Κασσωτάκης, Καστανιώτης 2004, σ.129.

⁷¹ Μορίς Μπλανσό, *Ο χώρος της λογοτεχνίας*, μτφρ. Δ. Δημητριάδης, Εξάντας 1970, σ. 247.

Άνθρωποι και θεοί έγιναν κάποτε πουλιά, αστερισμοί, θάλασσες, ποταμοί, σ' ένα προτσές μεταμορφώσεων. Μεταφορές που κρύβουν την αλήθεια, για τούτο ίσως έγραφε ο Νίτσε: «Τι είναι η αλήθεια; Ένα κινούμενο πλήθος μεταφορών»! Τα ονόματα για παράδειγμα, κι αν δεν είναι, γίνονται μεταφορές, που κρύβουν την αλήθεια, την ίδια στιγμή που την φανερώνουν: *Ο Νίκος, ο Χρίστος κι ο Βασίλης που κάποια μέρα βιάστηκαν να φύγουν, δεν ήταν πλάσματα του νου.* Ναι, αλλά τώρα, μετά την «πτώση» τους, έγιναν. Γιατί, **ο ποιητής είναι η αλήθεια!** - όχι το ποίημα... Το ποίημα, έστω και σαν απόπειρα βαθμολόγησης του αδιαβάθμιστου, είναι ένας λόγος ανεφάρμοστος, που αρέσκεται, από την πρώτη του κίβλας ανάγνωση να διατηρεί το απροσπέλαστο, ως την εσχάτη των αναγνώσεών του, όπως ο θάνατος.

Η τραγική ισορροπία στην ποίηση, δεν κατορθώνεται με την επιχειρηματολογία, ούτε και με την λογική ακολουθία, αλλά με την αγωνιώδη προσήλωση στο **αυταπόδεικτο** αυτής μέσα στο χρόνο, κάτι ανάλογο με την μεγαλειώδη πορεία του μύθου προς την ακήρυκτη λογική του! Άλλωστε ο χρόνος είναι η πιο μεγάλη επίγης μεταφορά! Μας αποσπά από ένα άγνωστο μέλλον τυχαία, για να μας παραδώσει οριστικά σε ένα παρελθόν γνωστό, ως παρακαταθήκη της ύπαρξης, μοιραία!

Το κορύφωμα των δύο συλλογών, *Δεν είναι ο περσινός καιρός* και *Τα τραγούδια της μικρής Ρεζεντά*, είναι ίσως οι δύο μεγάλες μεταφορές – όχημα της αλήθειας του ποιητή – που ανάγονται στο παρελθόν, το μακρινότερο του δημοτικού μας τραγουδιού η μία, και το κοντινότερο του ελαφρού αστικού τραγουδιού η άλλη. Ο «άσωτος» – και άτυπος – λόγος της έμπνευσης, αποτυπώνεται στο γραπτό, με την αμεσότητα της ομιλίας και την επίνευση της σιωπής. Μήτε με λέξεις ανοξείδωτες, μήτε με χρώματα ανθηρά να λαμπικάρονται τα πράγματα. Αλλά μήτε και την «επίδουπον ακοήν» βάζοντας πάνω από της γλώσσας τα «τρανώματα», δηλαδή την σαφήνεια, όπως διατρανώνει ο Ακραγαντίνος Εμπεδοκλής.⁷²

Το μισοφέγγαρο της μνήμης έχει γεμίσει. Ο νυσταγμός του παρόντος αναδιπλώνεται μπροστά στον δισταγμό του παρελθόντος, κι αρχίζει να αχνοφαίνεται σαν άλλη ανατολή, με τις σκιές του απαράλλακτες, το παλαιό νέο φως: *σιγά σιγά η αλήθεια λάμπει/περνάει μέσα μου το άλλο φως.* Το πληγωμένο φως της εμπειρίας, πασχίζει να βγει έξω, να γίνει φως της μέρας, αδιάπτωτο. Τώρα πια δεν θ'

⁷² Kirk-Raven-Schofield, *Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, MIET 1990 (απ. 343).

ακουστεί άλλο η Θεία Όλγα με την προτροπή της «τραγούδα, μαρέ Τάκη, τραγούδα», ούτε κι ο Τάκης να της λέει: *Θεία Όλγα, πώς να τραγουδήσω, τριγύρω μια ακατάλυτη σιωπή, σαν όταν πέφτει πυκνό χιόνι. Το ίδιο χιόνι που «φοβίζει» την μικρή Ρεζεντά – με τα λυπητερά τραγούδια που της έγραψε ο «Τάκης».*

Τι να εννοούσε άραγε η θεία Όλγα με το «τραγούδα» της, μήπως τον έρωτα; Ο έρωτας, δύναμη και «αδυναμία» της ποίησης, απροσχεδιάστος, μετά την εμφάνισή του στην πρώτη ποιητική συλλογή, υποχρεώνεται στις μοίρας τα προτάγματα, και παραμένει έκτοτε ανύμνητος, με την στολή του κρεμασμένη στα βάθη της ψυχής, ν' ακούγεται σαν μακρινός εσπερινός της προθυμίας, όπως στον ύμνο της Μ. Εβδομάδας: *«Τόν νυμφῶνα Σου βλέπω, Σωτήρ μου, κεκοσμημένον, καί ένδυμα ούκ έχω, ίνα εισέλθω έν αὐτῷ· λάμπρυνόν μου τήν στολήν τῆς ψυχῆς, Φωτοδότα, καί σῶσον με».* Η μικρή Ρεζεντά, μέσα από χαλάσματα κι ελλείμματα, μοιάζει μ' ερωτική κραυγή ησυχασμένη, που δεν εξήλθε ποτέ, δεν έγινε καθαρός λόγος, φωνή, λύρα...

Από τις συλλογές, *Δεν είναι ο περσινός καιρός* (1988), και *Αλλαγή σκηνικού* (1991), και ως την τελευταία της συγκεντρωτικής έκδοσης, *Στην άβυσσο της λήθης* (2002), ο ποιητής μας αρχίζει ν' απομακρύνεται από τις βασιανιστικές μνήμες των χρόνων της αθωότητας και του ζόφου, και σάμπως να ξυπνάει από τον οιονεί «εκτοπισμένο» χρόνο του ονείρου και της μνήμης, φοράει την ηλικία του, θέλει κι αυτός να βγει στο φως, έξω· το έξω όχι πια σαν κακόβουλη μοίρα, μα σαν μετριασμός της, όπου μπορεί ο ποιητής να «τραγουδήσει», έστω και μ' εκείνα τα ολιγόστιχα, σαν υποσιτισμένα, πεζοτραγούδά του. Επί τέλους! ό,τι δεν χάρηκε: *Κάτω απ' τον κατακόρυφο ήλιο η θάλασσα ήρεμη και τρυφερή. Το σώμα ακίνητο. Το μάτι στόχαστρο του απέραντου γαλάζιου. Νόμισμα κρύσταλλο ριγμένο στο βυθό.* (δεπκ 17, σελ.107).

Ή και με ποιήματα-υποσημειώσεις, που διαθέτουν όμως την υπαινικτική μελαγχολία του πλάγιου λόγου, λες και δαγκώνει γράφοντας ο ποιητής τα χείλια του: *Τώρα μονάχα οι ψίθυροι/της άμμου ψίθυροι και σχήματα/που μόλις την αγγίζουν/το θαλασσινό αεράκι και το κύμα.* (δεπκ 15, σελ.116).

Αλλά δεν ησυχάζει! Γρήγορα επανέρχεται, όπως με το ποίημα «**Προς τί**»: *Ραδινός κι ενάλωτος / πάτησα τον αιώνα μου. / Μεσ στ' απαλό σκίοφωτο / μύρισα τη γαλήνη / και τη δοξαστική ευωδιά / του καθαρού κεριού. / Η μητέρα κοίταζε χα-*

ρούμενη / κι όμως το πρόσωπό της / κέρδιζε ολοένα το σκοτάδι / έσβηνε σε ίσκιους θλίψης κι αγιότητας. / Ίσως την ώρα εκείνη αντίκριζε τα χρόνια της / ίσως γι' αυτό από τότε αυλάκωναν την όψη της / τα αιφνίδια κενά της σιωπηλής της εγκαρτέρησης: // Έζησα σε όνειρο / Προς τι. (τμΡ. σ.169).

Τι τραγική μοίρα! Ο ποιητής κοιτάζει έξω και βλέπει μέσα – μέσα του...

Στην τελευταία συλλογή, *Των Αφανών* (2011), από «μαντατοφόρος του χαμένου αίματος», γίνεται «πολλαπλασιαστής του ελάχιστου», ώστε να αποδοθεί δικαιοσύνη στο μακρινό πια «μέσα του», όχι με ένα Requiem aeternam, αλλά με ένα είδος Επιταφίου. Έτσι κέρδισαν χρόνο οι νεκροί, οι «απογενόμενοι», όπως αποκαλούνται στο προοίμιο του Επιταφίου του Περικλέους, απ' όπου προέρχεται και ο τίτλος της συλλογής (όπως μας προϊδεάζει το μότο της), αυτοί που ως το τέλος άντεξαν να είναι «οι νεκροί μας», σε μια αντίστροφη νέκυνια. Πλέον δεν πρόκειται για καθαρή μνήμη, αλλά για εκλογικευμένη μνήμη, που ανακαλείται και μέσα από ιδεολογικούς μηχανισμούς. Αγάπη που υπερβαίνει τόπο και χρόνο, δε δικαιώθηκε ποτέ απ' τη βιασύνη. Κάτι που φέρνει συνειρμικά στο νου, το θρήνο του Μαλακάση, «Και να μετρώ, και να' ναι ο Τάκη-Πλούμας, / τριάντα τρία χρόνια μες στη γης...». Γιατί κάπου πιο μετά, ήταν αργά για όσα προηγήθηκαν, κι ήταν νωρίς για όσα ακολούθησαν. Όνειρα, μνήμες, ονόματα, έγιναν πια σκιές...

Μες στις τρεμίζουσες σκιές – όχι των δέντρων πια/... τα σχήματα πασχίζουν να ξαναπάρουν τη μορφή τους ./... Τώρα μονάχα σκόνη και ψίθυροι- όχι του ανέμου πια (δεπκ 5, σελ. 113).

Οδεύοντας στο κλείσιμο του κύκλου της ζωής, όλα ηρεμούν, επιζητούν τη σοφή γαλήνη της απεραντοσύνης, και τότε ο στοχασμός με το δικό του βλέμμα υπερνικά, την ασίγαστη ματιά του ποιητή. Ο θάνατος από μια βίαιη και παράλογη ασυνέπεια, τείνει προς μια φιλοσοφική αναζήτηση του αδιανόητου **πού του τόπου!** (Μήπως κι ο ίδιος ο άνθρωπος εκ κατασκευής και τίποτα δίχως να κάνει, δεν «αυτοκαταστρέφεται» όσο ζει;).

«Τα μεγάλα λόγια των καιρών, τότε που / ό,τι συνέβαινε ήταν ακόμη ορατό, δεν είναι για μας. / Ποιος μιλάει για νίκες. Το παν είναι ν' αντέχουμε», γράφει ο Ρίλκε (στο *Ρέκβιεμ για τον νεαρό ποιητή Καλκρόιτ*).⁷³

⁷³ Rainer Maria Rilke, *Ρέκβιεμ για μια φίλη και για τον Βολφ Γκραφ φον Κάλκροϊτ*, μτφρ. Ομαδική, Πάπυρος 2010.

Όσο κι αν διαμαρτύρεται ο ποιητής, μία απέραντη γαλήνη, και μια «διακριτική ταπεινοσύνη» διαπνέει την ποίησή του, όπως τα ανασχετικά νερά της λιμνοθάλασσας, που περιθάλλουν τον τόπο του. Αυτή η γαλήνη και η ταπεινοσύνη μοιάζουν με ελαττώματα, που τάχα αποσιωπούνται από ανακόλουθα προτερήματα, προκειμένου να συγκαλύψουν την αλήθεια του ποιητή, όπως διατυπώνεται στον καιρίο Βαλερικό στίχο της *Νεαρής Μοίρας*: «κι απ' την πληγή μου πιο βαθιά κέρδισ' αυτογνωσία...».⁷⁴

Μείνε λοιπόν, μες στους καιρούς, ποιητή, *χλωρός κι αμόλυντος, ραδινός κι ευάλωτος...*, όπως εσύ μονάχα ξέρεις!

Αν, όταν τα χείλια δεν μπορούνε να φιλήσουν, τραγουδούν, τότε ας τραγουδήσουν το «νύχτα ήταν που φιλιόμαστε, νύχτα και ποιος μας είδε...», ας πούνε της καλογριάς το «σύρτε σταυροί στις εκκλησιές, ράσα στα μοναστήρια/ κι εγώ με τον τραγουδιστή απόψε θα ξωμείνω...», κι εφόσον η θεία Όλγα δεν υπάρχει πια, δε μένει παρά να επαναλάβω εγώ, ο παλιός μαθητής του, απόψε, την ανεκπλήρωτη προτροπή της:

«Τραγούδα, μαρέ Τάκη, τραγούδα»!

Σημείωση: Οι αριθμοί των παρενθέσεων παραπέμπουν σε σελίδες της συγκεντρωτικής έκδοσης *Κατάθεση*, συνοδευόμενες όπου χρειάζεται και με τη συντομογραφία του τίτλου κάθε συλλογής. Στις λοιπές περιπτώσεις σε σελίδες των αναφερομένων έργων.

⁷⁴ Π. Βαλερί, *Νεαρή Μοίρα*, εισαγωγή, μετάφραση Τάσος Γιανναράς, Πλέθρον, 1979.

και άλλα κείμενα του Ν.Α. (B17-B28)

B17. «Ο μύθος της Δανάης στον Σιμωνίδη», περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 6 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2006).

Το ότι θα γεννιόταν από την Θέτιδα «γιος ισχυρότερος του πατέρα», όπως ο Πίνδαρος και ο Αισχύλος με ένα στόμα λένε, έγινε αφορμή ώστε ο Δίας να μην ενωθεί μαζί της, κατ' εξαίρεσιν, φοβούμενος πως το παιδί που θα γεννιόταν από την ένωσή τους, θα του έπαιρνε το θρόνο, σύμφωνα μ' όσα οι μοίρες ή οι χρησμοί προλέγουν (του Δία το ψιθύρισε η Θέμις). Έτσι η Νηρηίδα Θέτις γλύτωσε από την αγκαλιά του Δία (αλλά και του αδελφού του Ποσειδώνα – συγκινημένου εξίσου από την ομορφιά της – με τον οποίο μοιράζονταν του κόσμου την κυριαρχία και κάποιες αγάπες). Παντρεύτηκε ή μάλλον υποτάχθηκε στον επίμονο έρωτα του θνητού Πηλέα, και στους γάμους τους, σαν έγιναν, παρέστη για άλλη μια φορά όλο το πάνθεο του Ολύμπου. Από τον γάμο αυτό γεννήθηκε ο πιο μεγάλος ήρωας της προϊστορικής αρχαιότητας, ο Αχιλλέας. Θνητός όμως, αφού η Θέτις δεν πρόλαβε να του χαρίσει την αθανασία, κρυφά από τον Πηλέα, που της τον άρπαξε, νομίζοντας πως θα τον θανατώσει. Κι η Θέτις ξέροντας πως θα πεθάνει ο γιος της νέος (*παναώριος*), γύρισε στη σιωπή των πατρικών νερών εγκαταλείποντας την συζυγική εστία. Αλλά ο Αχιλλέας έτσι, κέρδισε την αθάνατη αρχή της Ιλιάδας, από τον πιο μεγάλο ποιητή όλων των εποχών, τον Όμηρο. «Στην Ιλιάδα», γράφει ο Ρ. Καλάσσο, «είχε τα θεμέλιά της η Ελλάδα». Ο Αχιλλέας, συνεχίζει ο ίδιος, αντί για θεός με μεγαλύτερη διάρκεια ζωής από τους άλλους θεούς, υπήρξε άνθρωπος με συντομότερη ζωή από άλλους ανθρώπους, αλλά πλησιέστερος σ' ένα Θεό. Ο Αχιλλέας είναι ο χρόνος στην καθαρή μορφή του που καλπάζει μακριά.

Ο άλλος μύθος, της διεκδίκησης του θρόνου από απόγονο, τώρα και με την συμβολή του Δία, είναι εκείνος της Δανάης, της όμορφης θυγατέρας του βασιλιά του Άργους Ακρίσιου. Κι εδώ ο χρησμός (ή οι μοίρες) είχε προβλέψει πως θα κινδύνευε ο θρόνος του από τον γιο της κόρης του. Ο Ακρίσιος, για να σώσει το θρόνο του απ' τον αγέννητο ακόμη εγγονό του, φυλάκισε σ' ένα κατάκλειστο υπό-

γειο την κόρη του Δανάη (!), ώστε να είναι απρόσιτη, η ίδια, σε οποιονδήποτε επιβήτορα. Όμως ο Δίας, που μόνη του ασχολία – σύμφωνα με την σύζυγο κι αδελφή του Ήρα – ήταν να κυνηγάει τις όμορφες γυναίκες, επισκέφθηκε τη Δανάη, αυτή τη φορά με τη μορφή χρυσής βροχής. Από αυτή την ένωση γεννήθηκε ο ήρωας Περσέας – και της Δανάης η περιπέτεια. Γιατί όταν ο Ακρίσιος άκουσε κάποια μέρα τα κλάματα του μωρού, κατάλαβε ότι κάποιος παραβίασε το αυστηρό υπόγειο κι όταν η Δανάη τού είπε πως ήταν ο Δίας, εκείνος δεν την πίστεψε. Έβαλε αμέσως έναν τεχνίτη του κι έφτιαξε μια ωραία λάρνακα, μέσα της τοποθέτησε μάνα και γιο και την έριξε στο πέλαγος, πιστεύοντας πως θα χαθούν, κι έτσι θα έσωζε το θρόνο και τον χρόνο της βασιλείας του, κι όλα θα συνεχίζονταν με την παλιά την τάξη.

Από τα λίγα αποσπάσματα που σώθηκαν του Σιμωνίδη του Κείου, ενός από τους λυρικούς ποιητές της όψιμης αρχαϊκής τέχνης, η τύχη διάλεξε να περιλάβει σ' αυτά, σχεδόν το πιο μεγάλο. Είναι ο θρήνος, που έγραψε για την θαλασσινή περιπέτεια της Δανάης και του μικρού Περσέα. Το απόσπασμα είχε πολλά κενά, που συμπλήρωσαν φιλόλογοι, κατά την εκτίμησή τους, εξού και οι διάφορες μορφές του. Η μορφή στην οποία το παραθέτουμε, οφείλεται σ' εκείνη που ο Bower αναγνωρίζει ως την πλέον αποδεκτή πρόταση και την δημοσιεύει στο βιβλίο του *Αρχαία Ελληνική Λυρική Ποίηση*. Ο ίδιος αναφέρει στο βιβλίο του ότι «το κείμενο του ποιήματος αυτού βρήθει από άλυτα ως τώρα προβλήματα – που ίσως δεν πρόκειται να λυθούν». Όμως έστω κι έτσι, από την ομορφιά του μπορούμε να αντιλήσουμε ένα μεγάλο μέρος, ίδια όπως από ένα αρχαίο άγαλμα, που οι καιροί τ' αφαίρεσαν κάποια απ' τα μέλη του ή και παίζοντας με τους μεταγενέστερους εμάς, άφησαν στην φαντασία μας, ένα μέρος της ανεπανάληπτης ολότητάς του, να την αναπληρώσει. Ιδού το ποίημα όπως περισώθηκε, ακολουθούμενο από την νεοελληνική απόδοσή του από τον γράφοντα:

*ὄτε λάρνακι
ἐν δαιδαλέᾳ
ἄνεμός τε μέμνηνε πνέων,
κινηθεῖσά δε λίμνα*

5 *δειμὰ τι ἔρειπεν, οὐκ*

- ἀδιάντοισι παρειαῖς
 ἀμφί τε Περσεί βάλλε φίλαν χέρα
 εἶπέν τ'· ὦ τέκος οἶον ἔχω πόνον·
 σὺ δ' ἄωτεῖς, γαλαθηνῶ
 10 δ' ἤτορι κνώσσεις ἐν ἀτερπέι
 δούρατι χαλκεογόμφῳ
 <τῶι> δε νυκτιλαμπεῖ
 κυανέῳ δνόφῳ ταθείς·
 ἄλμαν δ' ὕπερθεν τεᾶν
 15 κομᾶν βαθεῖαν παριόντος
 κύματος οὐκ ἀλέγεις
 οὐδ' ἀνέμου φθόγγον
 πορφυρέα κείμενος ἐν χλανίδι
 πρόσωπον καλόν προφαίνων· εἰ δέ τοι
 20 δεινὸν τό γε δεινὸν ἦν
 καί κεν ἐμῶν ῥημάτων
 λεπτὸν ὑπεῖχες οὔδας.
 κέλομαι δ' εὔδε βρέφος,
 εὔδέτω δὲ πόντος, εὔδέ-
 25 τω δ' ἄμετρον κακόν·
 μεταβουλία δέ τις φανεῖη,
 Ζεῦ πάτερ, ἐκ σέο·
 ὅτι δὲ θαρσαλέον ἔπος εὔχομαι
 ἢ νόσφι δίκας,
 30 σύγγνωθί μοι.

ΘΡΗΝΟΣ και ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΗΣ ΔΑΝΑΗΣ

Όταν, στην καλοδουλεμένη μέσα
 λάρνακα, κι έξω ο άνεμος να πνέει
 με μένος σε θάλασσα τρικυμισμένη,
 με φόβο ασυγκράτητο, κι όχι
 με δίχως δάκρυα στα μάγουλα,
 έσφιζε τρυφερά στον κόρφο τον Περσέα

και του 'πε, ω γιε μου, έχω τέτοιο πόνο·
 κι εσύ κοιμάσαι, κι η τρυφερή
 καρδούλα σου, μ' ύπνο ληθεδανό,
 σε κιβωτό στενάχωρη με χάλκινα καρφιά
 αρμοσμένη, που λάμπει στο βαθυγάλαζο
 της άπλας νύχτας το σκοτάδι εκτεθειμένη·
 και που το κύμα τ' αλμυρό περνάει
 κομήτης πάνω σου, δε νοιάζεσαι,
 ουδέ για τη βουή του ανέμου,
 σε πορφυρή χλαμύδα τυλιγμένος,
 μόνο το προσωπάκι σου εξέχει· κι αν
 ήξερες σε τούτα τα δεινά πόση οδύνη
 είναι, τότε κι αν το αυτάκι σου θα
 τέντωνες στα λόγια τα δικά μου μόλις.

Κοιμήσου εσύ, βλαστάρι μου,
 κι ας κοιμηθεί κι ο πόντος και το κακό
 τ' αμέτρητο, ας κοιμηθούν μαζί σου·
 και ας φανεί κάποιο γαλήνεμα,
 Δία πατέρα, από σένα· κι αν
 μες στην ζάλη μου παράτολμα
 ή πέρα απ' το δίκιο προσευχήθηκα,
 παρακαλώ συγχώρα με.

Ακέφαλο το απόσπασμα, κι ίσως χωρίς άνω και κάτω άκρα, αρχίζει έτσι ξαφνικά, περιέχοντας όμως όλα τα στοιχεία του μύθου, την λάρνακα μέσα στη θάλασσα (λίμνα), και μέσα στη λάρνακα ζωντανή τη Δανάη με τον Περσέα μωρό (γαλαθηνώ), στην τύχη της μανίας των κυμάτων αφημένους από τον έντρομο και άκριτο Ακρίσιο. Οι καιροί έξω λυσομανούν, αλλά ο Περσέας μέσα στη λάρνακα κοιμάται «του καλού καιρού», κι ίσως αυτό είναι που μαλακώνει αρχικά τον φόβο της μάνας, και στη συνέχεια ο μιλημένος θρήνος, που αποτελεί τον κορμό του ποιήματος, και καταλήγει στη σύντομη επίκληση του Δία. Κι όπως κοιμάται το παιδί (πρόσωπον καλόν), παρακαλεί να κοιμηθεί κι η θάλασσα και κάθε μεγάλη συμφορά (ἄμετρον κακόν). Και μένοντας μόνο η ίδια άγρυπνη, επικαλείται, τέλος,

τον πάντα άγρυπνο Δία, που μόνο απ' τον ίδιο (έκ σέο), μπορεί να προέλθει η όποια αλλαγή (μεταβολία), ζητώντας του ακόμη και συγγνώμη για όποια υπερβολή ή απρέπεια είτε μέσα στην ταραχή της. Το «Ζεῦ πάτερ» είναι η προσφώνηση του Δία ως παντοδύναμου πατέρα όλων, θεών τε και ανθρώπων, και όχι μόνο του παιδιού της! Κι εμένα ο θαυμασμός κάνει τα λόγια μου φτωγά, κι αν συνεχίσω ο φόβος της φλυαρίας παραμένει άμεσος. Για τούτο διάλεξα να τελειώσω με δύο παραθέματα απ' το βιβλίο που προανέφερα του C. M. Bowra:

Αυτοί οι επάξια φημισμένοι στίχοι δείχνουν πόσο δικαιολογημένη ήταν η φήμη του Σιμωνίδη για την ποιότητα του πάθους του, το οποίο δεν αναφερόταν μόνο στη θεματογραφία του θανάτου. Το αποτέλεσμα επιτυγχάνεται με μια ρεαλιστική περιγραφή της συμφοράς που βρήκε τη Δανάη, όπου όμως τίποτε δεν είναι παρατονισμένο, κι ο ποιητής αποφεύγει τον σχολιασμό. Το πάθος είναι πραγματικά εκρηκτικό [...]. Δεν είναι, λοιπόν, εκπληκτικό που οι μεταγενέστεροι θεώρησαν τον Σιμωνίδη σοφόν άνδρα [...] Ο αυτοέλεγχος και η ειλικρίνειά του συνταιριάζουν με το ύφος του, το οποίο ποτέ δεν φλυαρεί, αλλά επιτρέπει στην κάθε λέξη να λειτουργεί με μια αυθόρμητη άνεση, που είναι, στην πραγματικότητα, ο θρίαμβος της τέχνης (Αρχαία Ελληνική Λυρική Ποίηση, ΜΙΕΤ, 1989, μτφ. Ι. Ν. Καζάζης).

Όπως λάμπει ποιητικά μέσα στις νύχτας το σκοτάδι η λάρνακα, κι ο Σιμωνίδης πάντοτε θα «νυκτιλαμπεύει» πάνω απ' τον δικό μας «δνόφο».

B18. «Μορφές παρενδυσίας στο μύθο και την Ιστορία», περ. Τα Αιτωλικά, τχ. 9 (Ιούλιος –Δεκέμβριος 2007).

Πηγαίνοντας πίσω μερικές χιλιάδες χρόνια, στο μυθολογικό τότε των Ελλήνων, παρακολουθούμε έκπληκτοι ένα περιστατικό από την παιδική σχεδόν ηλικία του Αχιλλέα.

Ο Αχιλλέας γιος του Πηλέα και της Νηρηίδας Θέτιδας, γεννήθηκε θνητός, παρέμεινε θνητός, παρά τις προσπάθειες της μητέρας του. Αλλά πώς έγινε αυτό; Ο Πηλέας, σύμφωνα με τη μυθολογία, ένα βράδυ με πανσέληνο είδε τη Θέτιδα να χορεύει γυμνή στην παραλία και την ερωτεύτηκε. Κατέφυγε τότε στο σοφό κένταυρο Χείρωνα και ζήτησε να τον βοηθήσει για να κατακτήσει τη θεά. Εκείνος

τον συμβούλεψε να παραφυλάξει κάποιο βράδυ με πανσέληνο πάλι στο ίδιο μέρος, να την αρπάξει και να μη την αφήσει όσες μορφές κι αν πάρει εκείνη. Πράγματι μια νύχτα με πανσέληνο που η θεά πήγε στην ίδια παραλία και άρχισε να χορεύει γυμνή, εκείνος την άρπαξε σφιχτά μέσα στην αγκαλιά του. Η θεά προσπάθησε να του ξεφύγει παίρνοντας διαδοχικά τη μορφή φωτιάς, λιονταριού, φιδιού, και τέλος νερού. Ο Πηλέας όμως συνέχισε να την κρατάει σφιχτά ώσπου η Θέτις απελπισμένη ξαναπήρε τη μορφή της και τότε σιωπηρά του παραδόθηκε.

Από την ένωσή τους γεννήθηκε ο Αχιλλέας. Επειδή κληρονόμησε απ' τον πατέρα του τη θνητότητα, η Θέτις θέλησε να τον κάνει αθάνατο, και κάθε βράδυ, κρυφά απ' τον Πηλέα έβαζε το γιο της στη φωτιά, και σιγά-σιγά έκαιγε τα θνητά μέρη του σώματός του. Ένα βράδυ όμως που ο Πηλέας είχε αϋπνίες, τους αντιλήφθηκε και φοβούμενος ότι ο γιος του θα καεί τον άρπαξε από τα χέρια της, λίγο πριν ολοκληρωθεί η διαδικασία της μετουσίωσης του σε αθάνατο. Η Θέτις θύμωσε, και για το λόγο αυτό παράτησε γιο και σύζυγο και γύρισε στα πατρικά της θάλασσας νερά κοντά στις αδελφές της. Ο Πηλέας μη μπορώντας να τον αναθρέψει μόνος του, τον εμπιστεύτηκε στο σοφό κένταυρο Χείρωνα. Εκείνος δίδαξε στον Αχιλλέα κυνήγι, ιππασία, μουσική, ποίηση, αλλά και πολεμικές τέχνες κι ακόμη την αρετή και τη γνώση, ό,τι διέκρινε έναν αληθινό ήρωα τότε.

Όταν εκείνος έγινε εννιά χρονών, η θεά μητέρα του γνωρίζοντας ότι ήταν γραφτό του να σκοτωθεί πολύ νέος στον πόλεμο, τον έντυσε κρυφά με γυναικεία φορέματα και τον πήγε στην Σκύρο, στην αυλή του βασιλιά Λυκομήδη να μεγαλώσει ανάμεσα στις κόρες του σαν “φίλη” τους.

Σαν όμως άρχισαν αργότερα οι προετοιμασίες του Τρωικού πολέμου τον αναζήτησαν, γιατί ο μάντης Κάλχας είχε προφητέψει πως η Τροία, χωρίς τον Αχιλλέα, δεν θα έπεφτε ποτέ στα χέρια των Ελλήνων.

Πληροφορήθηκαν λοιπόν ότι ο Αχιλλέας βρισκόταν στη Σκύρο, στην αυλή του Λυκομήδη κι έστειλαν τον πολυμήχανο Οδυσσέα, ο οποίος με ένα τέχνασμα αποκάλυψε την ταυτότητα του μεγάλου ήρωα του Τρωικού πολέμου, κρυμμένη κάτω από την παραπλανητική γυναικεία ενδυμασία!

Το περιστατικό αυτό της παρενδυσίας του Αχιλλέα, ο Όμηρος το παρασιωπά διότι, όπως ερμηνεύεται στις μυθολογίες, δεν ταίριαζε στη μορφή και στο ήθος ενός ήρωα του δικού του μεγέθους. Παρά ταύτα όμως, φαίνεται να υπερίσχυσε

της Ομηρικής στάσης η μυθολογική παράδοση, γι' αυτό η θρυλική παρενδυσία Αχιλλέα έφτασε ως τις μέρες μας, βέβαια χαλαρά συνδεδεμένη με την αιτία της, εν αντιθέσει με τον πολύ ισχυρό φιλικό δεσμό του με τον Πάτροκλο, που σώζεται από την Ομηρική αφήγηση μέχρι και σήμερα, ως το αιώνιο αίνιγμα μιας σχέσης ακατάλυτης μεταξύ δυο ηρώων, ακόμη και μετά θάνατον.

Στο διήγημα του Βιζυηνού «Το μόνον της ζωής του ταξείδιον», όπου ο σταλμένος στην Κωνσταντινούπολη εγγονός, προς εκμάθηση της ραπτικής τέχνης, επιστρέφει ειδοποιημένος πως ο παππούς πεθαίνει, παρακολουθούμε το ταξίδι της επιστροφής του με το άλογο που έφερε για το σκοπό αυτό σταλμένος απ' τον παππού ο παραγιός Θύμιος, και την αγωνία του εγγονού να προλάβει –γιατί αν δεν τον αντικρίσει ο παππούς, τα μάτια του δεν θα κλείσουν πεθαίνοντας–, καθώς και τις σκέψεις του που καλύπτουν το μισό περίπου διήγημα. Με την άφιξη και την συνάντησή τους επέρχεται μια μικρή παράταση της ζωής του παππού, όση χρειάζεται εκείνος για να απολογηθεί, για τα παραμύθια με τα οποία είχε ως τότε βαυκαλίσσει το μικρό εγγονό. Και τότε αρχίζουν οι φοβερές ανατροπές.

Ένας κόσμος ολόκληρος γκρεμίζεται, καθώς ο παππούς αποσύρει προοδευτικά τον παραμυθητικό πέπλο, απαντώντας στις ερωτήσεις του εγγονού, πως όσα του είχε αφηγηθεί όταν ήταν μικρός, ήταν τα παραμύθια που είχε ακούσει απ' τη δική του γιαγιά. Και φτάνουμε στη μεγάλη ανατροπή, όχι του ψέματος για ν' αποκαλυφθεί η αλήθεια, αλλά της αλήθειας για ν' αποκαλυφθεί το ψέμα. Αποσπώ το σχετικό κομμάτι της αφήγησης:

«Ο παππούς ανέλαβε πάλιν το εργόχειρόν του· θλιβερόν μειδίωμα εκάθητο επί των χειλέων του.

– Πριν με δώσουν στην γιαγιά σου την Χατζίδα, είπε ταπεινώσας τους οφθαλμούς – Δεν ήμουν αγόρι!

– Αμ' τι παππού, κορίτσι ήσουν;

– Πες πως ήμουνα κορίτσι, ψυχή μου, είπε ο παππούς με το θλιβερόν του μειδίωμα, αφού κι εγώ το θαρρούσα πως ήμουνα, κι ο κόσμος το πίστευεν».

Κι ο παππούς αφηγείται στον εγγονό πως οι γυναίκες τα χρόνια εκείνα παρακαλούσαν να γεννήσουν κορίτσι «γιατί κάθε λίγο και πολύ... έβγαινε, ψυχή μου, το Γιανιτσαριό – κάτι μεγάλοι και φοβεροί Τουρκαλάδες... κι εμάζωναν τα ευμορφότερα, τα εξυπνότερα χριστιανόπαιδα, ψυχή μου, και τα τούρκευαν». Κι έτσι η

μάννα του τον έντυνε με ρούχα κοριτσιίστικα και τον φώναζε *Γιωργιά*, κι όχι *Γεώργη*, κι έπαιζε «*κάθε μέρα ταις κούκλαις και τα πεντόβολα*». Κι όταν έγινε πια δέκα χρονών, του έκοψαν τότε τα μαλλιά, του φόρεσαν φουστανέλα και τον πάντρεψαν! Γιατί τα αγόρια που ήταν παντρεμένα γλίτωναν από το *Γιανιτσαριό*. Κι έτσι ο παππούς αλλάζοντας δια της παρενδυσίας προσωρινά φύλο, δεν άλλαξε φυλή, γλώσσα και θρησκεία.

Σκοπός αυτής της παρενδυσίας ήταν η παραπλάνηση των Τουρκαλάδων και η αποφυγή της μετατροπής των ελληνοπαίδων χριστιανών της ανατολικής Θράκης σε γενίτσαρους, εχθρούς και πολέμιους των Ελλήνων.

Στο κορυφαίο αυτό διήγημα του Βιζυηνού, το παραπάνω περιστατικό είναι μια μόνο απ' τις ανατροπές, που αποκαλύπτουν στο νεαρό κι αγνό εγγονό την πραγματικότητα, καθώς ο παππούς ο συντηρητής των μύθων και της παράδοσης, ετοιμάζεται για το μεγάλο της ζωής του ταξίδι, το μόνο που του μέλλεται να ολοκληρώσει... Κι αφού ο κόσμος τον οποίο εκπροσωπεί θα εκλείψει μαζί του, ο νεαρός εγγονός θα πρέπει να μάθει την αλήθεια για ν' αντιμετωπίσει τον νέο κόσμο στον οποίο ανήκει.

Η διαχρονικότητα, όπως προκύπτει κι από τις δύο μορφές παρενδυσίας που αναφέραμε, προσδίδει στο φαινόμενο αυτό τα χαρακτηριστικά μιας απέλπιδος προσπάθειας αυτοπροστασίας, προς αποφυγή του κινδύνου, είτε του προδιαγεγραμμένου προώρου θανάτου (*Αχιλλέας*), είτε του έξωθεν φυλετικού αφανισμού (παππούς).

Η αχλύ του μύθου ή του παραμυθιού, διαρκεί όσο επιβάλλεται στη ζωή των ηρώων για να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, και διαλύεται, από τη φύση των πραγμάτων, άλλοτε πριν της ώρας του κι άλλοτε αργά, ενώπιον του θανάτου πάντα, βίαιου ή φυσικού.

Ο *Αχιλλέας* μπροστά στα πολεμικά σύμβολα (*ξίφος, κλαγγές όπλων κ.λπ.*), προδίδει την αμφίεσή του κι ενδύεται το αληθινό φύλο του και τη μοίρα του (*μινυνθάδιόν περ έόντα*). Αλλά και μέσα στην παρενδυσία του, δεν παραμελεί το φύλο του, με συνέπεια ν' αποκτήσει τότε το γιο του *Νεοπτόλεμο* απ' τη βασιλοκόρη *Δηιδάμεια*.

Στην αφήγηση του Βιζυηνού, όμως, βλέπουμε να ξεπροβάλει ο αντιήρωας

παππούς, σαν μια ανθρώπινη «χωριογραφία», που πάντα υποχωρεί σε κάθε γυναικεία πλοκή, μη έχοντας εκπληρώσει στη ζωή καμία επιθυμία του, αλλά συντηρώντας μέσα στο φτωχό μυαλό του τα αφηγηματικά μόνο κατορθώματα της προσωπικής του μυθολογίας. Και ως κατάλοιπο των χρόνων της παρενδυσίας, του έμεινε η συνήθεια να πλέκει πλεχτό, ακόμη και τις τελευταίες του στιγμές, καθώς αποκαλύπτεται ενώπιον του εγγονού, ξηλώνοντας το νήμα της ζωής του.

Ήρωας και αντιήρωας υφίστανται καρτερικά την ίδια δοκιμασία της παρενδυσίας, την οποία σκηνοθετεί η μητρική στοργή. Ο ήρωας διασκεδάζει την παρενδυσία του, απολαμβάνοντας ανενόχλητος τη μοίρα του, ως τη στιγμή που εκείνη θα τον διεκδικήσει για να την εκπληρώσει μέσα στην μάχη τον ορυμαγδό, μα και τη δόξα του πολέμου. Ο αντιήρωας αποφεύγοντας μεν οριστικά τον κίνδυνο, για να θεθεί όμως μοιραία κάτω από τις οδηγίες και την πλεκτάνη της γυναικείας πανουργίας εφ' όρου ζωής, και να φτάσει ως το τέλος της πικραμένος και ταπεινωμένος, μην έχοντας ουσιαστικά καθόλου απομακρυνθεί από το γυναικείο φουστάνι. Το μόνο που απομένει είναι να δει για τελευταία φορά τον εγγονό, την ψυχή του, κι αφού του αφήσει κληρονομιά τον μοναδικό κλειστό του κόσμο, αληθινό και ψεύτικο, πεθαίνοντας ήσυχος, να μπορέσει εκείνος να κλείσει τα μάτια του.

Πηγές:

- Ελληνική Μυθολογία, τόμος 3ος, *Οι ήρωες* – Εκδοτική Αθηνών 1986.
- Ομήρου *Ιλιάδα* – Ζήτηρος.
- Γ. Βιζυηνού, *Το μόνον της ζωής του ταξίδιον* – Πέλλα.

B19. «Φωτιά στα μπατζάκια μας», περ. *Οροπέδιο*, τχ. 5 (Καλοκαίρι 2008).

Μια Παρασκευή κι ένα Σαββάτο βράδυ

*Μάνα μ' έδιωχνε (Μάνα μ' έδιωχνε) από το σπιτικό μας
κι ο πατέρας μου (κι ο πατέρας μου) κι αυτός μου λέει φεύγα
φεύγω κλαίγοντας (φεύγω κλαίγοντας) φεύγω παραπονιώντας
παίρνω ένα στρατί (παίρνω ένα στρατί) στρατί και μονοπάτι
βρίσκω ένα δεντρί...*

Δημοτικό

Παρασκευή ξέσπασαν οι φωτιές στην Ηλεία, Αυγούστου 24. Μέρες καίγονταν άνθρωποι, σπίτια, ζωντανά, καλλιέργειες, δάση. Οι κάτοικοι των χωριών προσπαθούσαν απελπισμένοι χτυπώντας με κλαριά τη φωτιά μήπως και σβήσουν

καμιά ουρίτσα της, ή τέλος έτρεχαν να σωθούν αβοήθητοι. Πολλούς τους πρόφταινε και τους έκαιγε μαζί με ό, τι άλλο εύφλεκτο συναντούσε στο πέραςμά της. Κάθε μέρα ανακοινώνονταν νέες εστίες και νέα θύματα. Δεν ήξερε κανένας τί τον περιμένει πλέον!

Μέρες Αυγούστου, μέρες διακοπών, κι όλοι «στο έλεος του Θεού» και της μα-νίας μιας παραμελημένης φύσης, που εκδικείται γι' αυτό με τον πιο σκληρό κι αδυσώπητο τρόπο. Κι αβοήθητοι, σχεδόν εγκαταλειμμένοι από κράτος και κυβέρνηση. Από το κράτος που κάθε κυβέρνηση διαλύει κι ανασυνιστά (η επανιδρύει φανφαρονικά), με συνέπεια μονίμως να βρίσκεται στο κομματικό "αναμορφωτήριο" ..., στην προκειμένη δε περίπτωση, σε κενό, θυμίζοντας μέρες χουντικής «επιστράτευσης», μέρες μεταπολιτευτικού χάους. Η πιο τρανή απόδειξη της κυβερνητικής γύμνιας κι ανικανότητας, είναι το σαθρό επιχείρημα ότι για όλα φταίνε οι άλλοι, δηλαδή οι προηγούμενοι, αλλά κι οι επόμενοι! Κακομοιριά, ασχετοσύνη, και πάνω απ' όλα, βέβαια, αναλγησία μπροστά στον ανθρώπινο πόνο και μόχθο. Η δημοκρατία ξέπεσε στη δημαγωγία (και με τη ζαριά 40, και τώρα 50 βουλευτών), η Διοίκηση στη γελοιότητα, η κοσμιότητα στην κοσμικότητα και πάει λέγοντας.

Είχαμε πάει έξω απ' τη Ζαχάρω, στο Νεοχώρι, για τέσσερις μέρες του Αυγούστου. Μπάνια στον Κακόβατο. Μια ωραία εκτεταμένη παραλία πού δεν έχει κατακλυστεί ακόμη από ξαπλώστρες, ομπρέλες, μουσικές ανυπόφορες και νεαρούς πού έρχονται να εισπράξουν το τσουχτερό της ξάπλας άτιμο αντίτιμο. Ήσυχο μέρος με ελάχιστους ξένους, κυρίως με οικογένειες παραθεριστών. Παρασκευή πρωί, 24 του μηνός, φύγαμε. Αλλά με κυνηγούσε ένα περίεργο όνειρο δυνατής φωτιάς σε οίκο οικείο, που με ξύπνησε με τη γεύση της πικρής κι ανερμήνευτης δυνατής της φλόγας! Ταξιδέψαμε άνετα ως τον επόμενο προορισμό μας. Το απόγευμα το ανήσυχο τηλεφώνημα μιας επιστήθιας φίλης από Αθήνα, η οποία ήξερε πού βρισκόμουν, με πληροφορούσε για τη μεγάλη πυρκαγιά πού είχε ξεσπάσει στην περιοχή της Ζαχάρως, λίγες ώρες αφότου είχαμε φύγει. Σκεφτόμουν το πράσινο που βλέπαμε στη διαδρομή μας, καμπίσιο και ορεινό, κι οι ειδυλλιακές εικόνες που αφήσαμε πίσω μας, γίνονταν εφιαλτικές καθώς η τηλεόραση απεικόνιζε τον όλεθρο και οι ειδήσεις μιλούσαν για ανθρώπινα θύματα, που ώρα με την ώρα πλήθυναν (μακάρι τ' όνειρο να είχε μείνει όνειρο ανερμήνευτο – σκεφτόμουν).

Η επέλαση της φωτιάς και η πρωτοφανής αδυναμία αντιμετώπισής της, μας προξένησαν τέτοιο φόβο που γρήγορα διακόψαμε τις υπόλοιπες... διακοπές μας και γυρίσαμε σχεδόν έντρομοι στη βάση μας, την Αθήνα, αναζητώντας ενστικτωδώς το καταφύγιό μας. Οι φωτιές αντί να περιορίζονται επεκτείνονταν και τα ανθρώπινα θύματα κάθε μέρα αύξαναν. Καμένοι άνθρωποι, καμένα σπίτια, κτήματα με οπωροφόρα, δάση, δρυμοί μαζί με το οικοσύστημα, χωριά ολόκληρα, για πρώτη φορά, γίνονταν στάχτη και παρανάλωμα! Ή κυβέρνηση μιλούσε έντρομη και αρκούντως γελοία για «ασύμμετρη απειλή», από το πουθενά. Κι αργότερα άφηγε να αιωρούνται φήμες για δολιοφθορά προερχόμενη από τους αντιπάλους της! Το κράτος, ο αμήχανος μηχανισμός της πυροσβεστικής υπηρεσίας, μας κατακεραύνωνε διά των ανεκδιήγητων εκείνων δύο εκπροσώπων τύπου (;;;...!!!), ενώ όλα καίγονταν. Όπου έσβηνε η φωτιά, μη έχοντας τίποτε άλλο να κάψει, άφηγε πίσω της στάχτες, μαυρίλα, θάνατο κι έρημη γη. Η μισή Ελλάδα καιγόταν, καθώς η ανεπάρκεια και η ανικανότητα του κρατικού μηχανισμού ενεθάρρυνε, ωσάν η μοναδική ευκαιρία, τους κάθε λογής απανταχού διεκδικητές γής. Όλοι είμαστε έρμαια του θυμού της φύσης, των γελοίων πολιτικών αρχών με τα καθησυχαστικά ψεύδη, των αρμοδίων ανίκανων βολεμένων "κομματικών φίλων" (Ζαχόπουλος: λίγα δεντράκια κάηκαν στην Ολυμπία!), αλλά και των δικών μας άμετρων συμπεριφορών, που κινούνται στα όρια μεταξύ στενότητας (αντίληψης) και απληστίας (να τα έχουμε όλα). Για δεκαπέντε μέρες η Ελλάδα ήταν «τους ζυγούς λύσατε» κι «ό σώζων έαυτόν σωθήτω». Σε πείσμα των "αρχών" πολλοί ήταν αυτοί που αυτενεργώντας επέλεξαν αντί της εκκένωσης την παραμονή, την αυτοθυσία και την αλληλεγγύη. Κι έτσι σώθηκαν κάποια σπίτια, ηλικιωμένοι άνθρωποι και κατοικίδια ζώα.

Σήμερα που γράφω αυτό το άχαρο κείμενο, έχουν στό μεταξύ συμβεί σημεία και τέρατα στην πολιτική σκηνή, τέτοια πού δεν αντέχουν σε κανένα ηθικό έλεγχο, ώστε να εδραιώνουν την πεποίθηση της φανυλότητας και της ξευτίλας. Ενώ απ' την άλλη σάμπως να μην συμβαίνει τίποτα, κυκλοφορεί ο τάχα ανέγγιχτος πρωθυπουργός με τον παρατρεχάμενο θλιβερό γελωτοποιό του, κι οι αδιάφθοροι υπουργοί, άλλος με ένα μόνιμο χαμόγελο κατάμεστο πολιτικής κακομοιριάς, άλλος με το μαντιλάκι της κοσμικής λιγούρας, πολλοί με το ένα ή και τα δυο χέρια στην τσέπη της σιγουριάς τους, άλλοι με συμπτκνωμένους χαρτο-

φύλακες και κουμπωμένα τρίκουμπα γυαλιστερά σακάκια πού αναδίνουν παλιά βασιλική καμαρίλα, κι όλοι ή σχεδόν όλοι, σαν κάποια μοίρα να τους άγγιξε κακή, κυκλοφορούν με ύφος αποφοίτων κάποιου Χαζοπούλειου κολλεγίου κι όπου εμφανιστούν με τον ανούσιο, κοινότοπο και γεμάτο προσωπολατρία (άλλο κι αυτό!) λόγο τους, μας κάνουν να σκεφτόμαστε πώς ό,τι κι αν συμβαίνει, εκείνοι «τής ψ... τους το χαβά»!

«αίδως Άργεῖοι κάκ' ἐλέγχεα εἶδος ἀγητοί»,

Όμηρος (E, 787)

Ανατρέχοντας πίσω στο μύθο του Προμηθέα, διαπιστώνουμε πως ενώ εκείνος έδωσε στον άνθρωπο πλείστα αγαθά (*πᾶσαι τέχνηαι βροτοῖσιν ἐκ Προμηθέως*), απ' τους αριθμούς και τα γράμματα, ως τη ναυπηγική και την ιατρική, παραδίνοντας και τη φωτιά, που έκλεψε απ' τους θεούς, τιμωρήθηκε σκληρά από τον Δία και μαρτύρησε, παρ' ότι θεός ο ίδιος, μόνο για την κλοπή της φωτιάς. Με τη βοήθεια της φωτιάς ο άνθρωπος όχι μόνο αντεπεξήλθε στις αντίξοες συνθήκες του περιβάλλοντος, αλλά προήγαγε τη ζωή σε μέγιστο αγαθό. Ο Προμηθέας αν και τιμωρήθηκε τόσο σκληρά, δια την λίαν φιλότιτα βροτών, ούτε στιγμή δεν άλλαξε τη στάση του. Αλλά ο Αισχύλος στον Προμηθέα Δεσμώτη, μέσω του χορού προειδοποιεί με σπαραγμό: *«Μή νῦν βροτούς μὲν ὠφέλει καιροῦ πέρα»*, δηλαδή, «μήν ωφελείς πέρα απ' το μέτρο τους ανθρώπους».⁷⁵

Οι πυρκαγιές του περσινού καλοκαιριού, κι όσα ακόμη έχουν προηγηθεί, όχι μόνο σε μας, άλλα σ' όλο τον κόσμο, αν δεν εκληφθούν ως μια προειδοποίηση και δεν αλλάξουμε συμπεριφορές, κι αν δεν φρενάρουμε τις επιθετικές οικονομίες της αγοράς με την άμετρη ανάπτυξη και το αδηφάγο κέρδος, στο βαθμό που εξαρτάται από μας, είτε με την καταναλωτική συμπεριφορά μας, είτε και με την ψήφο μας ακόμη – χωρίς να βαυκαλιζόμαστε πως κάθε τομέας της ανθρώπινης κατάστασης τάχα αποτελεί για την κυβέρνηση «πρώτη προτεραιότητα» (κατά την προσφιλή πρωθυπουργική ρήση) –, τότε είμαστε άξιοι της μοίρας μας. Και το μόνο που απομένει είναι να αναφωνήσουμε μαζί με τον ποιητή:

«Θεέ μου, τι δεν μας περιμένει ακόμα».

Κ. Δημουλά

⁷⁵ Αισχύλος, *Προμηθεύς Δεσμώτης*, στ. 507.

B20. «Ποίηση στο εργαστήριο “εν κύκλω”», εφ. *Η Αυγή* (Κυριακή, 24.01.2010).

Ο Δημήτρης Αθηνάκης, η Πατρίτσια Κολαίτη, ο Αργύρης Παλούκας και η Ευτυχία Παναγιώτου, τέσσερις νέοι ποιητές, σε έναν ποιητικό εσπερινό, στο σπίτι που στεγάζει το εργαστήριο της Εταιρείας Παιδείας και Πολιτισμού «εν κύκλω», 15 Ιανουαρίου 2010...

Έχοντας εκδώσει μόλις την πρώτη τους συλλογή, πλην του Αργύρη, που βρίσκεται στη δεύτερη, διάβαζαν εναλλάξ και με εναλλαγές, πότε ο ένας του άλλου, πότε ο άλλος με την υπόδειξη του ενός, και πότε από τη συλλογή του καθενός τα ποιήματά του ο ίδιος.

Οι συλλογές με την ίδια παράθεση:

1. *χωρισεμείς* (κοινωνία των (δε)κάτων, 2009).
2. *Σελέστεια* (Νεφέλη, 2007).
3. α) *Το ξέφτι* (Μανδραγόρας, 2007) και β) *Το αλάτι πίσω από τ'αυτί* (Κέδρος, 2009).
4. *Μέγας κηπουρός* (κοινωνία των (δε)κάτων, 2007).

Σ' ένα κλειστό ακροατήριο περίπου είκοσι ατόμων, λόγω του περιορισμένου χώρου, αλλά και των απαιτήσεων της μοντέρνας ποίησης, όταν απαγγέλλεται με τη φυσική φωνή του ποιητή, έδειχνε σαν οικογενειακή συγκέντρωση σε περιβάλλον συγγενές. Το κλίμα της βραδιάς δεν άργησε, ακολούθησε τη χαμηλόφωνη ανάγνωση μιας ποίησης προσωπικής, με δισταγμούς και αφαιρέσεις, πιο πολύ παθητικής φωνής, με μικρές κλιμακώσεις στον ίδιο τόνο, και πάντα ακλουθώντας τις αποχρώσεις της ιδιότυπης του κάθε ποιητή φωνής.

Κυλούσαν οι φωνές πάνω στις ράγες μιας γενναιόδωρης παραίτησης υπέρ του άλλου. Ζεστές, αρρενωπές, κι άλλοτε μέσα από εύθραυστες θηλυκές ρωγμές. Δεν χώρεσαν ούτε μια κραυγή, ούτε λίγο θυμό, παρά μόνο μια καθαρογραμμένη ακουστική. Η αρετή αυτής της ωριαίας και ωραίας βραδιάς, θαρρώ πως οφειλόταν στην κοινή προσπάθεια, θα έλεγα στη συλλογικότητα, των ποιητών αυτών της μιας συλλογής.

Μας κατάφεραν έτσι και τους αγαπήσαμε, ο Δημήτρης, η Πατρίτσια, ο Αργύρης, κι η Ευτυχία, όπως εκείνα τα υπερωκεάνια του Αλέξανδρου Μπάρα: «Η Κλε-

σπάτρα, η Σεμίραμις, κι η Θεοδώρα»...

Άλλωστε στο εργαστήριο της μη κερδοσκοπικής εταιρείας «εν κύκλω» έχει από ιδρύσεως επιλεγεί, και τηρείται με προσήλωση, ο συλλογικός τρόπος εργασίας πάνω σε κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (ο γράφων έχει προσωπική πείρα επ' αυτού). Το μοναδικό αυτό παράδειγμα για τη χώρα μας επιβάλλει, εν είδει επαίνου, και εκ μέρους μου, να ονομάσω, κατ' αλφαβητική σειρά φυσικά, τους συντελεστές αυτού του θαύματος: Αντεριώτης Νίκος, Βαλάκας Κώστας, Γίωση Μαίρη, Κατσήs Γιώργος, Κωστόπουλος Βασίλης, Μελίστα Αλεξάνδρα, Παπακωνσταντίνου Νατάσα, Ροζάκη Χριστιάνα, Σπαθάρας Δήμος, Σωτηροπούλου Γαβριέλλα, Τάτση Άννα, Τζαλήλα Λένια και Χρονόπουλος Στέλιος (περισσότερα στο Διαδίκτυο: www.enkyklo.gr)

B21. «Τα παιδιά μιας βασικής παιδείας», εφ. *Η Αυγή* (25.04. 2010).

Μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι δεν γίνονται θαύματα σήμερα; Κι όχι βέβαια στον χώρο της θρησκευτικής πίστης, όπου η ανθρώπινη αδυναμία καταφεύγει με την ελπίδα της δικαίωσης ή της προστασίας, αλλά σ' εκείνον του κοινωνικού γίγνεσθαι, και δη της Παιδείας, πιο σημαντικού κι ευαίσθητου καθ' ολοκληρίαν.

Σ' ένα Δημοτικό Σχολείο, λοιπόν, το 2ο Βριλησσιών, γίνεται εδώ και τρία χρόνια μια θαυμάσια προσπάθεια, που τα χαρακτηριστικά του θαύματος δεν είναι υπερφυσικά, αλλά καθαρά ανθρώπινα. Όλο το εγχείρημα οφείλεται σε έναν δάσκαλο, τον Διευθυντή του σχολείου, και στο μεράκι του, και φυσικά το αποτέλεσμα είναι ανάλογο της παιδείας του. Έχει βέβαια προηγουμένως όλη η προσπάθειά του αγκαλιαστεί με αγάπη και ζήλο από τους άξιους ως επί το πλείστον συνεργάτες του, που, τύχη αγαθή(!), τον περιβάλλουν.

Επίκεντρο όλων των προσπαθειών είναι ο πολιτισμός, ο σύγχρονος ελληνικός πολιτισμός – κι όχι ο πολτοποιημένος που προσφέρεται στους τουρίστες –, του οποίου η τύχη έχει αφεθεί, όπως και του ακροτελεύτιου άρθρου του Συντάγματος (η τήρηση), στον πατριωτισμό των ελλήνων. Το κράτος με πολλά λόγια, λίγα χρήματα, και σχεδόν καθόλου έργα, δυστυχώς και ευτυχώς, απέχει. Το πεδίο έτσι (ευτυχώς) μένει ελεύθερο και οι άξιοι δάσκαλοι, όπως στην εν λόγω περίπτωση, αναπτύσσουν τότε πρωτοβουλίες πέραν του προγράμματος του υπουργείου της

διά βίου μάθησης (όπως λέμε π.χ. ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας). Ενώ στα πιο πολλά σχολεία (δυστυχώς), οι δάσκαλοι, ακολουθώντας την πεπατημένη επίσημη διά βίου διδασκαλία, αρκούνται στο να τηρούν το γράμμα του εκπαιδευτικού προγράμματος (*και πάλι ναι, και πάλι όχι...*).

Αλλά είναι προτιμότερο, αντί να μεμψιμοιρούμε, να προβάλλουμε το έργο αυτού του σχολείου, μήπως ανοίξουν κι άλλοι ουρανοί στα παιδικά τα μάτια. Γιατί μιλάμε για την πολυτιμότερη ηλικία του ανθρώπου, τα μοναδικά χρόνια της αθωότητας, που όλοι τα επικαλούνται όταν έχουν φύγει, αλλά σχεδόν κανείς δεν φροντίζει για τα ίδια χρόνια, των άλλων, πριν φύγουν...

Το φετινό πρόγραμμα του 2ου Δημοτικού Σχολείου Βριλησίων είχε τον τίτλο: «Ιχνηλατώντας τη ζωή μέσα από την ποίηση». Αρκετά φιλόδοξο, και εκ πρώτης όψεως βαρύ για παιδιά 6-12 ετών, αλλ' όμως όλα όπως φαίνεται είναι θέμα και τόλμης και κατάλληλων χειρισμών, ώστε το συνολικό αποτέλεσμα, για παιδιά, γονείς, δασκάλους και προσκεκλημένους των, που είναι ταυτόχρονα πομποί και δέκτες, να είναι όχι άριστο, ούτε αόριστο, αλλά εκείνο που όλους στο τέλος, με την ίδια ή όχι σειρά, τους γ ε μ ί ζ ε ι.

Όλος ο Μάρτιος καλύφθηκε από έντεκα ποιητές, που επισκέπτονταν διαδοχικά τις έξι τάξεις, και των δύο τμημάτων, απάγγελαν ποιήματα και συνομίλησαν με τα παιδιά. Το ίδιο έγινε με επτά συγγραφείς παιδικών βιβλίων, αλλά και με θεατρικά δρώμενα και παραστάσεις, προβολή ταινιών, παραμύθι, ζωγραφική και τραγούδι. Στο τέλος όλης της προσπάθειας – 22 Μαρτίου, την επομένη της ημέρας της Ποίησης – στήθηκε μια πανηγυρική συνέλευση όλων των παραγόντων με τη μορφή γιορτής. Το πρόγραμμα χορταστικό (σχεδόν εξαντλητικό). Απήγγειλαν ποιήματα οι ποιητές, οι δάσκαλοι και τα παιδιά. Έπαιξαν όργανα (πιάνο, κιθάρα, μπουζούκι, σαντούρι και νταούλι), τραγούδησαν δάσκαλοι και μαθητές, χώρια και μαζί (μόνο που δεν χόρεψαν) κι η αίθουσα των διακοσίων ατόμων αφέθηκε και την ταξίδεψαν οι γλυκές φωνές μαθητών και δασκάλων. Τι «Άρνηση» και «Δρόμοι παλιού» του Θεοδωράκη, τι «Κέλομαί σε Γογγύλα» και «Μια φορά κι έναν καιρό» του Χατζιδάκι, κι ως το «Ίδανικός κι ανάξιος εραστής» του Σπανού και το «Πρωινό τσιγάρο» του Μαυρουδή, και τόσα ακόμη άλλα επιλεγμένα τραγούδια. Όσο για τους ποιητές (ὧν οὐκ ἔστι ἀριθμὸς, ως γνωστόν, και εις πείσμα των αζήτητων βιβλίων τους), επειδή οι ίδιοι δεν αγαπούν και τόσο τους αριθμούς,

αρκούμαι να αναφέρω μόνο πως, πέραν των καθιερωμένων, ακούστηκαν και οι νεότεροι, Κωσταβάρας, Αλεξάκης και Λυκιαρδόπουλος.

Εδώ θα πρέπει, για λόγους δικαιοσύνης, να αναφερθούν, αφενός το όνομα του διευθυντού, Θεόφιλου Τζώρτζη κι αφετέρου, εκείνα της πολιτιστικής ομάδας του σχολείου, όπως αναγράφονται στο πρόγραμμα: Λευκή Σιμάτου, Γιώργος Μιχαλαριάς, Γιάννης Τσουρουνάκης και Μαίρη Φακή, οι οποίοι εργάστηκαν σκληρά για την ποιότητα και την επιτυχία του προγράμματος (λόγω χώρου έχουν παραλειφθεί πολλές σημαντικές λεπτομέρειές του).

Ως καλεσμένος μεταξύ των ποιητών, αισθάνομαι την ανάγκη να κάνω γνωστή αυτή την περίπτωση, όχι τόσο σαν ένα παράδειγμα προς μίμηση – γιατί αυτά πετυχαίνουν μόνον όσο είναι πρωτότυπα – όσο γιατί πήρα περισσότερα απ’ όσα έδωσα, αλλά κυρίως για να δείξω το χάσμα που την χωρίζει απ’ το υπόλοιπο μεγάλο κομμάτι της εκπαίδευσης, και δή της βασικής, καθώς, φεύγοντας από τη γιορτή, είχε σφηνωθεί στον νου μου η φράση ενός μαθητού μικρής τάξης, που προβλήθηκε κάποια στιγμή στην οθόνη μαζί με άλλες, και η οποία συνόμιζε τους στίχους όλων των ποιημάτων που ακούστηκαν αυτή τη βραδιά – και πιο πέρα. Και η φράση ήταν: «Μου αρέσουν οι λέξεις»!.

B22. « Φιλόδημος και Φιλητάς (ο Σάμιος)», περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 17 (Ιούλιος –Δεκέμβριος 2011).

Από τα ερωτικά επιγράμματα της Παλατινής Ανθολογίας, που περιλαμβάνονται στο Ε΄ βιβλίο της, ορισμένα θα μπορούσαν επάξια να περιληφθούν και στο Ζ΄ βιβλίο (επιτύμβια επιγρ.), αφού ο έρωτας παραδίνει στο τέλος τα κλειδιά του στο θάνατο ανεπιφύλακτα. Έρωτας, γήρας, θάνατος, είναι το τρίπτυχο στο οποίο κινούνται και τα δύο προς σχολιασμό επιγράμματα, αλλά και το τρίτο, που έρχεται να επισφραγίσει τα λόγια που συγκροτούν – και συγκρατούν – το κείμενο τούτο.

Ο Φιλόδημος από τα Γάδαρα της Συρίας, έζησε στα μέσα του 1ου π.Χ. αιώνα έχοντας εγκατασταθεί στη Ρώμη και σ’ άλλες ιταλικές πόλεις, όπου έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Τα 30 επιγράμματά του που περιλαμβάνονται στο Ε΄ βιβλίο της ΠΑ διακρίνονται για την λεπτότητα, τη συγκρατημένη ειρωνεία και

το μελαγχολικό τόνο που εκλύεται από τον χειρισμό της γλώσσας.

Ο Φιλητάς ο Σάμιος, δεν διασώζει κανένα άλλο βιογραφικό στοιχείο, ούτε καν όσα χαράσσονται πάνω σ' ένα μαρμάρινο μνημείο... Με δύο μόνο επιγράμματα, που περιέσωσε η ΠΑ, αντλημένα από τον *Στέφανο* του Μελέαγρου, γίνεται αμέσως διακριτός, χωρίς και να μπορεί κανείς να βεβαιώσει αν είναι μόνο τα διασωθέντα τα πιο αξιόλογα, από όσα έγραψε, επιγράμματα.

Τα δύο επιγράμματα που έχω επιλέξει, αναφέρονται σε δυο ηλικιωμένες εταίρες, που μετρούν κάμποσες δεκαετίες, *λυκαβαντίδας ώρας*, επί λέξει, προσφοράς των θεληγών τους στους «ναούς» της Πάνδημης Αφροδίτης. Η Χαριτώ του Φιλόδημου, όπως ο ίδιος μας λέει, διατηρώντας σε καλή κατάσταση όλο τον ερωτικό της οπλισμό, συνεχίζει την προσφορά της, με κάποια ίσως αραιώση από την πλευρά των αποδεκτών. Για τούτο ο επιγραμματοποιός προσπαθεί να τους ενθαρρύνει να συνεχίσουν κι αυτοί το δρόμο της αποδοχής, απομακρύνοντας από τη σκέψη τους τις δεκαετίες που έχουν αφήσει άθικτα, σχεδόν όλα, τα χαρίσματά της από την επιδρομή της φθοράς, αντλώντας αυτή τη βεβαιότητα προφανώς απ' τις προσωπικές του επιδόσεις.

Η Νικιάς του Φιλητά αντίθετα, παρέδωσε τα «όπλα» της. Σαν ένας οιονεί «αγωνιστής της ομορφιάς», έχοντας συμπληρώσει τα πενήντα της, πήγε στις Αφροδίτης το ναό και κρέμασε όλο τον οπλισμό της, και αποσύρθηκε σε μια ξεκούραστη ιδιότευση, πάνω στις δάφνες των ερωτικών κατορθωμάτων της, και στις μνήμες τους. Και κάπου και που θ' αναλογίζεται, νοσταλγώντας εκείνες «τες στιγμές» όπως ο ποιητής στο «θυμήσου, σώμα...».

Η ποιητική διαπραγμάτευση του θέματος, πέραν της διαχρονικής ανθρώπινης διάστασής του, είναι που ελκύει το ενδιαφέρον μας. Με μια χρονική αφαίρεση ενός περίπου αιώνα, με τον Φιλητά να προηγείται του Φιλόδημου, αφού ο δεύτερος δεν πρόλαβε να συμπεριληφθεί στον *Στέφανο* του Μελέαγρου, και πάντως πριν απ' τη νέα περιοδολόγηση μετά Χριστόν, διαπιστώνεται μια κοινή στάση, η οποία από την μια πατάει στέρεα στα χαράγματα της κλασικής αρχαιότητας, κι από την άλλη προαναγγέλλει τα χαράματα της νέας εποχής, όπου οι αλλαγές που προμηνύονται είναι μετέωρες ακόμη.

Ο Φιλητάς με μία και μόνο σύνθετη λέξη *πεντηκονταέτις*, ξεπετάει βιαστικά το φλέγον θέμα της ηλικίας, για να απαριθμήσει το θηλυκό εξοπλισμό της Νικιά-

δος: *σάνδαλα, χαίτης ανελίγματα, χαλκόν ακριβείης και ζώνην*, και να φτάσει στην πιο εύφλεκτη λεπτομέρεια, την οποία ως άντρας αφήνει άλεκτη (άρρητη), με την ανεπανάληπτη εκφραστική περιγραφή συνοπτικών διαδικασιών, *οὐ φωνητά [πρὸς ἀνδρός]*. Τα είπε όλα, όπως λέμε «ωμά και σταράτα»! Εδώ έχουμε να κάνουμε με την περίπτωση μιας γυναίκας ρεαλίστριας, και θαρρώ πως αυτό ο Φιλητάς διακρίνει και υμνεί μέσα από την περιγραφή όσων μια γυναίκα, ακόμη και ενώπιον του θανάτου, δεν αποχωρίζεται, όπως για παράδειγμα τον καθρέφτη ακριβείας, *τον ουκ απολειπόμενον*, όπως αποφασιστικά τον αποδίδει.

*Πεντηκονταέτις καὶ ἐπὶ πλεόν ἢ φιλέραστος
Νικιάς εἰς νηὸν Κύπριδος ἐκρέμασεν
σάνδαλα καὶ χαίτης ἀνελίγματα, τὸν δὲ διαωνῆ
χαλκόν, ἀκριβείης οὐκ ἀπολειπόμενον,
καὶ ζώνην πολύτιμον, ἃ τ' οὐ φωνητὰ πρὸς ἀνδρός,
ἀλλ' ἐσορῆς πάσης Κύπριδος ὄπτασίην.*
(ΠΑ V, 210)

[*Πεντηκοντούτης κι επιπλέον η ερωτόπλαστη
Νικιάς, στις Αφροδίτης το ναό πήγε και κρέμασε
σανδάλια και κόμης ελικώνες, τον χάλκινο αυστηρό
καθρέφτη της, που δεν αποχωρίζονταν ποτέ
και την πολύτιμή της ζώνη κι όσα δε «μελετούν» οι άντρες
αλλά στις Κύπριδος ανακαλούν την οπτασία όλοι.*]

Ο Φιλόδημος, ως ένας επιπλέον, και φιλόσοφος, καταφεύγει σε φράσεις πιο εξεζητημένες, ίσως γιατί το απαιτεί ο εντελώς διαφορετικός χειρισμός της αθάνατης έτσι κι αλλιώς θηλυκότητας. Αυτός επιλέγει μια γυναίκα άνω των εξήντα, την Χαριτώ, που όμως δεν καταθέτει τα όπλα της τα ερωτικά. Κι εδώ απαιτείται ο αντίστοιχός τους ποιητικός χειρισμός. Βέβαια το επίγραμμα δεν επιτρέπει περιθώρια μεγαλύτερα των οχτώ στίχων, όπως είναι το παρόν του Φιλόδημου (μολοντί υπάρχουν και μερικά δεκάστιχα, του Ρουφίνου π.χ.).

Αρμονικός αριθμός στίχων τείνει να καθιερωθεί το εξάστιχο, όπως είναι εκείνο του Φιλητά. Εδώ λοιπόν η ηλικία ορίζεται με μια εντυπωσιακή ομηρική έκφραση, *λυκαβαντίδας ὄρας*, οι οποίες είναι εξήκοντα. Το λυκάβας μας χειραγωγεί στα

σημερινά, λυκαυγές, αμφιλύκη κ.ά., λέξεις που αγαπήθηκαν από ποιητές. Ακόμη τις εκφράσεις, *λύγδινα κώνια μαστών, κυανέων σύρμα πλοκάμων, μήτρης γυμνά περιδρομάδος*. Κι ακόμη παρατηρεί κανείς την κατ' επανάληψη χρήση του προσθετικού έτι (πέντε φορές), το οποίο στο τέλος με έναν αναγραμματισμό μετατρέπεται στο προτρεπτικό ίτε (*δεῦρ' ἴτε*)! Αλλά και σε επετηρίδα, σ' αντίθεση με το θρηνητικό *ων* του Μόσχου στον «Επιτάφιο Βίωνος».

*Ἐξήκοντα τελεῖ Χαριτὼ λυκαβαντίδας ὄρας,
ἀλλ' ἔτι κυανέων σύρμα μένει πλοκάμων,
κάν στέρνοις ἔτι κεῖνα τὰ λύγδινα κώνια μαστῶν
ἔστηκεν, μήτρης γυμνά περιδρομάδος
καὶ χρῶς ἀρρυνίδωτος ἔτ' ἀμβροσίην, ἔτι πειθῶ
πᾶσαν, ἔτι στάζει μυριάδας χαρίτων.
ἀλλὰ πόθους ὀργῶντας ὄσοι μὴ φεύγεται, ἔρασταί,
δεῦρ' ἴτε, τῆς ἐτέων ληθόμενοι δεκάδος.*

(ΠΑ, V, 13)

[*Ἐξήκοντα ἔχει ἡ Χαριτὼ τα χρόνια συμπληρώσει
μ' ἀκόμη σύρονται φαιὰ τα κατσαρά μαλλιά της,
κι αυτοί οι κώνιοι των μαστῶν ορθόστητοι στο στήθος
μένουν, ελεύτεροι ἀπ' του στηθόδεσμου τα δεσμά,
κι ἡ σάρκα ἀρυνίδωτη στάζει ἀμβροσία κι ὑπακοή
ἀκόμη, μαζί με μυριάδες χάριτες προσέτι.
Ἀλλ' ὄσοι ποθοπλάνταχοι μὴ φεύγεται, ἐραστές,
προσέλθετε, τῆς ηλικίας τῆς ξεχνώντας τις δεκάδες.]*

Αλλά ο Φιλόδημος δείχνει αδυναμία στην προσμέτρηση του χρόνου με λυκάβαντες. Σε κάποιο άλλο πιο μελαγχολικό επίγραμμα αυτοσχολιασμού, πάλι οχτάστιχο, κι ενταγμένο στο ενδέκατο βιβλίο της ΠΑ, μας λέει στους δύο πρώτους στίχους:

*Ἐπτά τριηκόντεσσιν ἐπέρχονται λυκάβαντες
ἤδη μοι βιότου σχιζόμεναι σελίδες·*

[*Τριάκοντα ἐπτά συμπλήρωσαν χρόνια
του βίου μου οι σελίδες οι σκισμένες]*

Η ειρωνεία, η χλεύη, ο καγχασμός, είναι οι απολήξεις πολλών επιγραμμαμάτων με θέμα τον έρωτα, μετά την κατάθεση του θαυμασμού ή του πλανταγμού απ' τον οποίο διακατέχεται ο επιγραμματοποιός, ώσπου να καταλήξει, με μιας οκτάβας χαμηλότερης τον τόνο, στη μελαγχολία.

Ένα από τα επιγράμματα αυτά ανήκει στον ερωτικό Ρουφίνο, όπου στην συντομία τεσσάρων στίχων, που απευθύνει στην Προδίκη – του, περικλείονται τα δώρα του έρωτα, όσο κι η ίδια η ζωή:

*Λουσάμενοι, Προδίκη, πυκασώμεθα καὶ τὸν ἄκρατον
ἔλκωμεν κύλικας μείζονας αἰρόμενοι.
βαίδς ὁ χαιρόντων ἐστὶν βίος· εἴτα τὰ λοιπὰ
γῆρας κωλύσει, καὶ τὸ τέλος θάνατος.*

(ΠΑ V,12)

*[Έτσι λουσμένοι, Προδίκη, με άνθη ας στεφθούμε, κι ας
πιούμε οίνο άκρατο ξέχειλους κύλικες υψώνοντας.
Του βίου μας σύντομες είναι οι χαρές· το γήρας τα υπόλοιπα
κατόπιν εμποδίζει, κι ο θάνατος το τέλος μεθοδεύει.]*

Στη δική μου «μεταφορά» θα διακρίνετε αγωνία ανάμεικτη με θυμό, για το πάντα ακατόρθωτο του εγχειρήματος, μια και δεν είναι ζήτημα καλλιτέπειας, όσο κυρίως ποιητικής εμβρίτειας. Ο καθρέφτης της Νικιάδος θα με ανακαλεί, με μια συντριπτική ανάκλασή του, επί του θέματος, μολονότι τάσσομαι με την περίπτωση του Φιλόδημου, μη καταθέτοντας, όπως κι η Χαριτώ, τα όπλα μου κι εγώ.

B23. «Κάτω απ' το φως μιας λάμπας», περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 19 (Ιούλιος – Δεκέμβριος 2012).

Η Τέχνη είναι μια απέραντη αλληλεγγύη μεταξύ εκείνων που την υπηρετούν και μέσω της οποίας εκφράζονται, αλλά κι εκείνων προς τους οποίους απευθύνεται. Υπάρχει ένα παρασκήνιο, μια άδηλη σχεδόν κυκλοφορία, μέσω της οποίας συντίθεται ένας πολυπρισματικός και πολυδαίδαλος οργανισμός, όπου φανερά ή κρυφά συναντώνται όλες οι μορφές της, χρωματικές κλίμακες, λεκτικές μαρτυρίες, μουσικά κλειδιά, κινησιολογικά δρώμενα. Στην επισήμανση αυτών των παρασκηνιακών ή υποδόριων επικοινωνιών, άλλοτε συντελεί η τυχαιότητα κι

άλλοτε η συστηματική διερεύνηση, που αποβλέπει σ' αυτή την αποκάλυψη.

Η παρούσα εργασία δεν emπίπτει τόσο στη μία ή την άλλη περίπτωση, όσο, θα έλεγα, αποτελεί μια προσωπική στάση, η οποία πηγάζει από τα έργα και την αγάπη προς τους δημιουργούς τους, η ζωή των οποίων προξενεί βαθιά συγκίνηση στον γράφοντα. Κι έτσι πρέπει ο θεματικός συσχετισμός να ερμηνευτεί και μόνο.

Ο τραγικός Βαν Γκογκ, ο ζωγράφος που είχε την πλέον απροσδόκητη μετά θάνατον εξέλιξη, στα 1885 είχε ζωγραφίσει μετά από πολλές απόπειρες τον περίφημο πίνακα, της λεγόμενης «Ολλανδικής περιόδου», *Οι Πατατοφάγοι*. Στον πίνακα αυτόν απεικονίζονται, με χρώματα, μπροστά χωρικοί να καθαρίζουν για το δείπνο τους, πατάτες. Με χέρια ροζιασμένα και πρόσωπα σκελετωμένα, σκληρά πελεκημένα από τη μακροχρόνια έκθεσή τους σε όλους τους καιρούς. Καθισμένοι γύρω από ένα τραπέζι μέσα σε ένα τυπικά χωριάτικο δωμάτιο, συνοδεύουν το λιτό τους δείπνο με ένα ρόφημα ζεστό. Τα πρόσωπα είναι κουρασμένα, αμίλητα και οι κινήσεις τους τετριμμένες, μηχανικές. Αλλά κάνουν να φαίνονται τα οστεώδη και ροζιασμένα χέρια τους σαν προεκτάσεις των προσώπων τους ανάρμοστες. Το φύλο κάθε προσώπου διακρίνεται σχεδόν μόνο απ' τις ενδυματολογικές συνδηλώσεις του. Η ώρα πρέπει να είναι λίγο μετά το σούρουπο, πρώτο σκοτάδι, κι όλη η φαμίλια συγκεντρωμένη για το δείπνο. Κι αίφνης τα πρόσωπα όλων φωτίζονται από το αμυδρό φως μιας λάμπας πετρελαίου που καίει κρεμασμένη στο ταβάνι πάνω από το τραπέζι. Το φως της λάμπας περιγράφει με τη δική του λιτότητα και τρυφεράδα τη σκηνή, δίνοντάς της μια ιερή κατάνυξη εν είδει «Αγίας οικογένειας», αλλά και σ' όλο το σκηνικό. Στερημένοι τοίχοι, ξηλωμένα χρώματα, ζουλιγμένα πρόσωπα, αχνιστές πατάτες, κάτω απ' το φως της λάμπας, που εκπέμπει την χρυσίζουσα ροή του, σαν από φώτα δειλινά. Είναι η ποίηση που άργησε να ξυπνήσει, κάτω από ζεστά χρωματικά σκεπάσματα κι ονειρικά ξεσπάσματα. Στο κέντρο της λάμπας μικροί, σχεδόν αδιόρατοι, ιριδισμοί φωτός, χωνεύονται αμέσως μετά, από τη γενική σκουρότητα του χώρου.

Σ' αυτή τη μουντή σκηνή, θαρρείς και ο ζωγράφος την εξασκεί, κοντά στα πρόσωπα που ζωγραφίζει, και το δικό του, κάνοντας ακόμη μία τρόπον τινά αυτοπροσωπογραφία, ανάμεσα στις πάμπολλες άλλες του.

Γράφει ο Βικέντιος στον αδερφό του Τεό⁷⁷:

⁷⁷ Από επιστολή του Βαν Γκογκ στον αδερφό του Τεό, με αριθμό 404, όπως δημοσιεύεται στο: «Γράμματα του Βικέντιου στον αδερφό του Τεό», Γκοβόστης, μτφ. Σ. Σκιαδαρέσης, χ.χ.

- *Όχι, πρέπει να ζωγραφίζουμε τους χωριάτες σα να 'μαστε όμοιοί τους, νιώθοντας και σκεπτόμενοι σαν κι αυτούς. Σα να μην μπορούσαμε να είμαστε αλλιώτικοι απ' ό,τι αυτοί είναι. Σκέπτομαι συχνά πως οι χωριάτες είναι ένας ξεχωριστός κόσμος και σε πολλά σημεία, πολύ καλλίτερος απ' τον πολιτισμένο.*

Και πιο πριν:

- *Ο πίνακάς μου εξυμνεί τη χειρωνακτική εργασία... δεν επιθυμώ καθόλου να τον βρει όλος ο κόσμος ωραίο ή καλό... Όποιος προτιμάει να βλέπει γλυκερούς χωριάτες, ας προσπεράσει.*

Αυτό το φως της λάμπας είναι που θα μας πάει σε έναν άλλο σπουδαίο πίνακα. Εκείνον της θρυλικής *Γκουέρνικα* του Πικάσο. Έχει κι αυτός σκούρα σαν ξηλωμένα χρώματα (γκρίζα σε φόντο σκοτεινό). Οι τοίχοι του κλειστού επίσης χώρου, είναι τετράγωνα σχήματα σαν το εσωτερικό ενός κύβου, οι δε μορφές που απεικονίζονται είναι κομμάτια μιας διαλυμένης ενότητας, σκόρπια απ' την επέμβαση της αόρατης πολεμικής μηχανής. Ανθρώπινα κεφάλια, στόματα έντρομα που κραυγάζουν ή που χαίνουν βουβά, ένα κεφάλι αλόγου στην ίδια στάση με των ανθρώπων, πέταλα, πόδια, χέρια υψωμένα σαν σε ικεσία ή απόγνωση, φλόγες, ένας ταύρος με μάτια ανθρώπινα που κοιτάζουν μακριά, κι ένα δειλό ανοιξιάτικο λουλούδι χαμηλά... Ερείπια! Και πάνω απ' όλα μια λάμπα ηλεκτρική που φωτίζει με το αγκαθωτό σαν αγκινάρας περίγραμμα ή περιφραγμένου με συρματόπλεγμα στρατοπέδου, σε σχήμα ματιού. Και κάτω ακριβώς από την ηλεκτρική λάμπα ένα πρόσωπο (αθλητικό), που εισβάλλει κρατώντας στο τεντωμένο χέρι, σαν για να προλάβει ή να προσβάλει το ηλεκτρικό, μια λάμπα πετρελαίου παλιά (τη λάμπα του Βαν Γκογκ ή ενός λαμπαδηδρόμου).

Αν το κάτω φως της λάμπας είναι αναφορά σ' εκείνο των πατατοφάγων, ως ένα ειρηνικό άλλοθι, τότε το πάνω φως του προηγμένου ηλεκτρικού λαμπτήρα, το σπαθοφόρο, εξαγριωμένο, ασυγκράτητο κι απάνθρωπο, ψυχρό και σκοτεινό, περιγράφει εύγλωττα την ψυχή του φασισμού. Αν όμως δεν είναι έτσι, αν αναντίστοιχο απλώνει το τρομαγμένο φως του, βλέποντας τα συμβαίνοντα, κι η λάμπα πετρελαίου θυμίζει ένα παρελθόν ζωγραφικής ειρήνης, που έχει πια παραγραφεί ή νεκρώσει μαζί με το νεκρό παιδί, καθώς και το απροκάλυπτο λουλούδι;... Όπως και να 'χει, βρισκόμαστε μπροστά σε δυο πίνακες ζωγραφικής, ο

έναν απεικονίζει μια σκηνή ειρηνική, ο άλλος αντίθετα μια σκηνή πολέμου. Κυρίαρχο συμβολικό στοιχείο και στους δυο πίνακες είναι το φως της λάμπας. Το ένα, μιας καθυστερημένης τεχνικής, το ειρηνικό, προέρχεται από μια λάμπα πετρελαίου και φωτίζει τις ιερές μορφές ξωμάχων την ώρα που δειπνούν μια συνηθισμένη μέρα. Το άλλο, μιας προηγμένης τεχνολογίας, του πολέμου, προέρχεται από μια λάμπα ηλεκτρική, προϋπόθεση ανώτερου πολιτισμού! Όμως κι αυτό, μέσα στη βία του πολέμου, ξεχύνεται βίαιο, οξύ κι απεριόριστο, για να φωτίσει, και να μας δείξει ολόπλευρα τους άμαχους κατοίκους της Βασκικής κωμόπολης, Γκουέρνικα, διαμελισμένους απ' την αεροπορική επιδρομή της Γερμανικής λεγεώνας Κόνδωρ, που έγινε στις 26 Απριλίου 1937, μια μέρα σημαδιακή, αφήνοντας πίσω της χίλιους νεκρούς, τραυματίες κι αβοήθητους πολλούς, για να βοηθήσει το εγκληματικό έργο του δικτάτορα Φράνκο.⁷⁸

Το γεγονός ότι κάθε πόλεμος αποτελεί ένα φαινόμενο «ανεξήγητο», που διαταράσσει τις ανθρώπινες σχέσεις, έρχεται να καλύψει στην τέχνη ο ερμητισμός, και ίσως εδώ έχουμε την πιο υψηλή δικαίωση του κυβισμού από τον επιφανέστερο εκπρόσωπό του, τον Πικάσο.

Ο «ωμός» Βαν Γκογκ ζωγραφίζει μια οικογενειακή σκηνή χωρικών, στο παρασκήνιο του σύγχρονου του πολιτισμού, την οποία ο ίδιος έχει στερηθεί, κι όλος ο πόνος του έχει διοχετευθεί στην αγάπη που σκορπάει συμβολικά το κρεμασμένο φως της λάμπας, απαλύνοντας ταυτόχρονα τους γκρίζους τόνους της ζωής των ανθρώπων του μόχθου, με μικρούς τονικούς σκιασμούς, σαν ασπασμούς. Ο Πικάσο ζωγραφίζει μια ακραία σκηνή διαμελισμού ανθρώπων, ζώων και κτηρίων του σύγχρονου του αστικού πολιτισμού, δείχνοντας τον πολιτισμό αυτό σε κρίση βαθιά. Το φως, όχι της μέρας, μα εκείνο που έχει ο άνθρωπος επινοήσει για τη νύχτα και τους κλειστούς ιδιωτικούς χώρους, είναι αυτό που χρησιμοποιεί ο ζωγράφος για να τον δια φωτίσει ως προς τα έργα του πολέμου.

Και της λάμπας των πατατοφάγων το φως ξεκινάει σπινθηροβόλο κι έπειτα

⁷⁸ Ανάλογα περιστατικά επιδρομών υπάρχουν στην Ιστορία πολλά, όπως η «Νύχτα του Αγ. Βαρθολομαίου», με τη σφαγή των προτεσταντών από τους ρωμαιοκαθολικούς το 1572, ή πιο πρόσφατα η «Νύχτα των κρυστάλλων», με το πογκρόμ των SS κατά των εβραίων το 1938, ή η «Ισραηλινή νύχτα» με τον ξολοθρεμό των Παλαιστινίων από τους εβραίους, τώρα!

διαχέεται, σχεδόν απορροφάται, από τα σκληρά πρόσωπα μιας οικογενειακής ειρηνικής συμβίωσης, την ώρα που δειπνούν χαλαρωμένα και αλληλοσυμπληρούμενα στον ανώτερο βαθμό αγάπης και ομόνοιας – περιορισμένης πάντως στην αυτοαναφορικότητά της. Στη Γκουέρνικα όμως, νομίζω, οι αναφορές και οι ζωγραφικές μνήμες βρίθουν.

Το αφηνιασμένο άλογο κι ο ποδοπατημένος καβαλάρης του με το σπασμένο σπαθί, είναι ίσως ανεστραμμένοι ο πίνακας του Ραφαήλ «Ο Αγ. Γεώργιος και ο δράκος». Η γυμνή γυναίκα δεξιά, αναφορά στο Γκόγια και τη «Γυμνή Μάγια» ανεστραμμένη, που τρέχει να σωθεί! Δίπλα της ο φλεγόμενος άντρας που υψώνει τα χέρια του μ' απόγνωση, αναφορά στον περίφημο πίνακα, του Γκόγια πάλι, «Η 3η Μαΐου 1808: Τουφεκισμός στο όρος Πρίνθιπε Πίο», και στο κεντρικό πρόσωπο του πίνακα, με τη λευκή πουκαμίσια, που υψώνει τα χέρια μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα των Γάλλων κατακτητών. Η μητέρα αριστερά με το νεκρό παιδί στην αγκαλιά και το υπερυψωμένο της κεφάλι, αναφορά στον πίνακα του Ντελακρουά «Οι σφαγές της Χίου», αλλά και στην «Αλληγορία πολέμου», του Ρούμπενς.

Και στους *Πατατοφάγους* ο Βαν Γκογκ δείχνει να ζωγραφίζει την «Αγία Οικογένεια», ανατρέποντας όμως με κάθε πινελιά του όλο το σκηνικό της Αναγεννησιακής ανάτασης και εμμονής σε θέματα βιβλικά, με τη ρεαλιστική καθήλωση του «θέματος» μέσα στον δικό του κόσμο.

Πόσο έχουμε δίκιο εμείς που μέσα απ' τους πίνακες αγαπάμε εκείνους που τους ζωγράφισαν, το επιβεβαιώνει ο ίδιος ο Βαν Γκογκ λέγοντας: «*Πόσο είναι σύντομη και πόσο μοιάζει με καπνό η ζωή... Γι' αυτό έχουμε δίκιο ν' αγαπάμε περισσότερο τους ζωγράφους, παρά τους πίνακές τους...*». Του αξίζει λοιπόν η αγάπη μας ολοκληρωτικά. Τον μόνο ολοκληρωτισμό, που πρέπει να έχει προτεραιότητα στη ζωή!

B24. «Περί φιλίας λόγια ή για τον Δήμο», ομιλία του Ν.Α. στο Ιωνικό Κέντρο (Αθήνα 20.04.2012). Περιλαμβάνεται στον τόμο: Δήμος Μαυρομμάτης, δέκα χρόνια μετά (εκδόσεις γράμμα, 2012).

Υπάρχουν αγάπες που σου βάζουν λόγια, υπάρχουν άλλες που σου παίρνουν

λόγια, κι εκείνες, τέλος, που δεν θέλουν να τις πεις. Ταλαντεύτηκα, αλλά ξεκίνησα χωρίς να λογαριάσω από τις τρεις με ποιες τα λόγια να μιλήσω.

Με τον Δήμο γνωριστήκαμε χάρη σε μια μαθητική ερωτική περιπέτεια, που για κείνον έληξε άδοξα και για μένα ατελέσφορα. Επειδή η Μαρία, με την οποία ήμαστε κι οι δύο ερωτευμένοι, έδειξε την προτίμησή της σ' εμένα, ο Δήμος βάλθηκε να εξιχνιάσει το μυστήριο, μεθοδεύοντας τον τρόπο της γνωριμίας μας. Έτσι ξεκίνησε της βαθιάς φιλίας μας η αποστολή. Αυτό βέβαια μου το αποκάλυψε όταν ήμαστε φοιτητές και συγκαίτοικοι. Η Μαρία υποχώρησε στη μνήμη, εμείς προχωρήσαμε στην αταλάντευτη φιλία μας.

Σ' εκείνα τα μαθητικά χρόνια είχαμε συγκροτήσει μια ξεχωριστή όσο κι αντισυμβατική παρέα, για τα δεδομένα της εποχής, σε μια επαρχιακή πόλη όπως το Μεσολόγγι (Δήμος, Κώστας Σταθής, Θωμάς Γκόρπας, κι εγώ). Στο συλλαλητήριο του 1956 (;) για την Κύπρο, στο οποίο, εκτός απ' τους σπασίτικες καλούς μαθητές, συμμετείχε όλο το Γυμνάσιο, έμαθα εκ των υστέρων ότι ο Δήμος ήταν συνδιοργανωτής. Δεν είχα ενταχθεί ακόμη στην Αριστερά, αλλ' ήμουν «έτοιμος από καιρό». Οι άλλοι διέθεταν μια οικογενειακή παράδοση από γεννησιμιού τους, κι έτσι ο δρόμος γι' αυτούς ήταν «στρωμένος».

Στην Αθήνα αργότερα, το 1957, δευτεροετής της ΑΣΟΕΕ εγώ, πρωτοετής της Νομικής εκείνος, φρόντισε να πέσω στα βαθιά, φέρνοντάς με σε επαφή με την παράνομη ΕΠΟΝ. Τότε με φιλοξενούσαν διάφοροι συγγενείς και φίλοι, πότε δω, πότε κει. Σημείο συνάντησης των Αιταλοακαρνάνων φοιτητών ήταν το «Καφενείον η Ελλάς», στις αρχές της οδού Αθηνάς. Ομόνοια. Εκεί συναντιόμαστε τις Κυριακές ειδάλλως στις Σχολές μας. Τέλος του '58, αρχές του '59, κάποιοι συγγενείς μου βρήκαν ένα... ένα δωμάτιο, Θεός να το 'κανε να ήταν κι αληθινό! Πλυσταριό ήταν, αποθήκη ήταν, κοτέτσι; Εμείς για λόγους ευφημισμού το είπαμε «Βίλα Κοτέτσι». Έτσι!

Στην αρχή συγκατοίκησα με έναν μόλις αποφυλακισθέντα πολιτικό κρατούμενο. Δεν κράτησε πολύ, γιατί ήταν αδύνατο να συμπεριφερόμαι με όρους φυλακισμένου, όπως απαιτούσε ο Βαγγέλης. Η λύση βρέθηκε. Ήρθαν ο Δήμος κι ο Σταθής. Οι τρεις παράνομοι της ΕΠΟΝ. Φτιάξαμε, σαν καλοί αριστεροί, το κοινόβιο της πείνας, κι εγώ ορίστηκα διαχειριστής του. Η διεύθυνσή του: Δρίνου 12, Πολύγωνο. Η επίπλωσή του: Ένα τραπέζι που έπιανε τον μισό χώρο, ένα κρεβάτι

διπλό με σουμιέ, ένα ράντσο με σπασμένα τα χιαστί μπρος πόδια (κάποιο βράδυ έφυγαν απ' τη θέση τους, κι ο Δήμος βρέθηκε με το κεφάλι κάτω απ' το κρεβάτι μου, να κοιμάται!), ένα ντουλάπι με κάμποσα ράφια, που το κάθε πορτάκι του άνοιγε με το δικό του «επαναστατικό» χτύπημα, μια καρέκλα ψαθωτή, και μια ξύλινη αναδιπλούμενη, πάνω στην οποία ήταν τοποθετημένη η γκαζιέρα, μαγειρέματος και θερμάνσεως. Θέα: προς τα κάτω, η ρεματιά που έγινε δρόμος μετά: προς τα πάνω, η πανοραμική δική μας προς τους γείτονες.

Εκεί ο Δήμος, ο οποίος είχε συνάψει ερωτική σχέση με την Αννιώ, μου ανακοίνωσε τον δεσμό του, και ζήτησε να τη φέρει στην ευώνυμη «Βίλα», να μου τη γνωρίσει. Καθαρίσαμε, συμμαζέψαμε, όσα δεν συμμαζεύονταν τα συγκαλύψαμε, και το απόγευμα θα έρχονταν με την Αννιώ επίσκεψη. Με ρώτησε τι θα της προσφέρουμε, κι εγώ τον κοίταξα συνοφρυωμένος. Σκέψου, μου λέει. Του λέω, κάτι... κάτι από το «δέμα» (που μου έστελναν από το Μεσολόγγι με φαγώσιμα). Σαν τι, μου λέει. Πατατοκεφτέδες, κανένα κουλουράκι... απαντώ. Με κοίταξε βλοσυρά. Μπίρες, προστάζει! Καλά, του λέω, θα πεταχτώ να πάρω μια μπίρα από την ΕΒΓΑ, μόλις έρθετε. Δύο, ρε τσιγκούνη, ΔΥΟ, να μην ντροπιαστούμε. Έτσι γνώρισα και την Αννιώ, διά βίου σύντροφό του, με δύο μπίρες.

Απορία: Ο Δήμος δεν έπινε ποτέ μπίρα!

Εδώ ας χωρέσει και μια ποιητική παντομίμα της εποχής που βρήκα στα γραφτά μου:

*Ως φοιτητές
ήμαστε πολύ φτωχοί
κι ακόμη πιο φτωχοί
όταν βρισκόμαστε μεταξύ μας
αλλά με το κορίτσι του
ήτανε πλούσιος
καθένας χωριστά.*

Χρόνια μετά, έχουν συμβεί τα μύρια όσα, οι περισσότεροι τα ξέρετε, η Αριστερά μάς έχει εκβράσει ως ξένο σώμα, ο Δήμος κι εγώ έχουμε ταξινομηθεί στην κατηγορία Ανένταχτοι, μια πρωτότυπη κατηγορία δορυφόρων της Αριστεράς. Ψηφίστε μας, αλλά μη μας πλησιάζετε! Οι ΣΥΝ-πλην, οι κατά προσέγγιση, δηλαδή, μοναξιά «με ολίγη». Η κατηγορία αυτή πήρε μεγάλες διαστάσεις, κι ακόμη

διαρκεί ως παρακαταθήκη ψήφων, αλλά και ως καλύπτρα της κρίσης της Αριστεράς. Το καταγράφει κι ο Δήμος στο πρώτο άρθρο του πρώτου τόμου (*Πολιτική και Πολιτισμός*), λέγοντας: «Δεν παραχώρησαν (οι Ανένταχτοι) παρά την ψήφο τους στο “Εσωτερικό”, που ποτέ άλλωστε δεν θέλησε τίποτε περισσότερο».

Ετοιμάζα, μετά από δισταγμούς, να εκδώσω την πρώτη μου ποιητική συλλογή. 1983. Συναντιόμαστε συχνά, και την πηγαίναμε σχεδόν στίχο-στίχο. Διαφωνίες, καβγάδες, απειλές! Εκείνος έκοβε κι έραβε, εγώ πονούσα. Αλλά η εμπιστοσύνη μου ήταν δεδομένη. Μου αφήνει λίγο χρόνο και τα χωνεύω όλα. Τέλος η συλλογή παραδίνεται απ’ τον ίδιο στον «Ηριδανό». Έρχεται ένα βράδυ στο σπίτι της Νέας Σμύρνης κεφάτος, και μετά το συνηθισμένο του κονιάκ «Κούτσικου», σηκώνεται και μου δείχνει τη δεξιά τσέπη του. Ήταν φουσκωμένη, όπως των εμπόρων της Λαχαναγοράς! Τριακόσια, μου λέει (χιλιάρικα)! Είναι για το βιβλίο σου. Για το βιβλίο μας, πήγα να πω, αλλά κρατήθηκα. Ήλπιζα πως θα το έβγαζε εξόδοις του ο «Ηριδανός», αλλά ο Αλέκος Παπακώστας είχε στο μεταξύ πεθάνει...

Σχόλιο: Κρατούσε το ποτήρι του κονιάκ και το τσιγάρο μαζί ανάμεσα στα δάχτυλα του ίδιου χεριού, με τρόπο αξιοθαύμαστο, ώστε να πετυχαίνει τη μεγαλύτερη δυνατή οικονομία κινήσεων! (Εκείνη την εποχή είχε μεγάλη πέραση ένα ακραία ανατρεπτικό έργο, γραμμένο απ’ τον γαμπρό του Μαρξ, τον Πωλ Λαφάργκ, με τίτλο *«Το δικαίωμα στην τεμπελιά»*).

Καλοκαίρι, ταξιδεύουμε για Καστανιά Υπάτης, το χωριό της Στέλλας, επάνω στην Οίτη, 1.100 μέτρα υψόμετρο. Σταματάμε για επίσκεψη σε συγγενείς στη Συκά, ένα χωριό στους πρόποδες του βουνού. Ο Δήμος βρίσκεται στα νερά του, πιάνει φιλίες, και κανονίζουν ολονύχτια χαρτοπαιξία με χωριανούς στο καφενείο. Πάμε Καστανιά χωρίς τον Δήμο.

Πώς θα ’ρθεις, Δήμο; Θα ’ρθω, απαντάει. Την επομένη καταφτάνει με τον ξάδερφο. Κάποια στιγμή που αποσύρθηκε ο Δήμος, ο ξάδερφος, λάμποντας από έκπληξη, μας αποκάλυψε ένα μικρό θαύμα. Ο Δήμος είχε ρέντα, κέρδισε εκατό χιλιάρικα (!), και το πρωί που τελειώσαν τα λεφτά όλων, και το παιχνίδι, ο Δήμος άρχισε να ρωτάει τον καθένα χωριστά πόσα λεφτά είχε χάσει και τους τα επέστρεφε! Δεν μεταέγινε τέτοιο πράμα, είπε ο ξάδερφος. Έκτοτε κάθε καλοκαίρι που περνούσαμε από τα ξαδέρφια, μας ρωτούσαν τι κάνει εκείνος ο καλός άνθρωπος! Δηλαδή, που δεν ήξερε να κερδίζει...

Στο πανηγύρι του Αϊ-Λιά, που το ανάστησε και το έκανε θεσμό του χωριού αρχές της δεκαετίας του '80, κάποια χρονιά, από αυτές που θα θυμόμαστε πλέον σαν παραμυθένιες, ο Δήμος είχε πετάξει στο χορό, και στα όργανα σαν έπαιζαν τραγούδια της τάβλας, πολλά λεφτά. Ο αξέχαστος Ασημάκης, με τον ανεπανάληπτο ζουρνά του, όταν τελείωσε το πανηγύρι πήρε τον Δήμο παράμερα και του είπε: «Καπετάνιο, στη φιλία μας. Πέταξες πολλά λεφτά... Δήμο, φίλε... να σου δώσω πίσω δέκα, είκοσι, όσα χρειάζεσαι...». Ο Δήμος τον κοίταξε βλοσυρά. «Αυτά δεν γίνονται, Ασημάκη. Τα λεφτά δεν παίρνονται πίσω. Το ξέρεις!»

Παρατήρηση: Όταν ο Ασημάκης έπαιζε το λεγόμενο «γεμάτο», το όλο αυτοσχεδιασμούς και μουσικά κοιτάσματα ταξίμι, κοίταζε στα μάτια τον Δήμο, κι ο Δήμος τον Ασημάκη. Το σκηνικό αποτυπώνονταν στον ήχο, ο ζουρνάς έκανε μάτια και φτερά. Είναι κρίμα που μερικά τέτοια κομμάτια δεν έχουν περισωθεί. Ο οργανοπαίχτης δεν αυτοσχεδιάζει μόνο, αλλά παίζει, λες, με της ψυχής του την «αυθάδεια».

Η τάση του Δήμου να προεξοφλεί και να προοικονομεί καταστάσεις είχε μια χροιά μαντικού θεσμού, κι αυτό γιατί κάποια πράγματα τα θεωρούσε δεδομένα, όπως όταν βγεις στο δρόμο του χωριού, είναι βέβαιο ότι θα συναντήσεις τον Μήτηρο, κι αν δεν είναι ο Μήτρος, θα 'ναι ο Ηλίας, αν όχι, ο Φώντας ή ο Θωμάς, ένας απ' όλους, ή κι όλοι. Έτσι όταν κάποια χρονιά κίνησε να έρθει στο πανηγύρι τ' Αϊ-Συμιού η Σωτηρούλα – έφυγε κι αυτή λίγους μήνες μετά τον Δήμο – της είπε ο Δήμος, στο Μεσολόγγι που θα πας θα βρεις τον Αντωνάτο. Πώς θα τον βρώ, ρωτάει εκείνη. Θα τον βρεις... της απαντάει ξερά.

Η Σωτηρούλα ήρθε στο Μεσολόγγι με την παρέα της. Μέχρι να μαζευτούνε οι παρέες των Αϊσυμιωτών, κάθισαν στο ουζερί του Αγγελόπουλου – ούτε κι αυτό υπάρχει τώρα. Βγήκα στο κεντρικό δρόμο, ψάχνοντας παρέα. Σαν έφτασα έξω απ' το ουζερί, αντιλήφθηκα κάποιον μέσα στο πλήθος, να με τραβάει. Ήταν ο Λευτέρης Μαυρομμάτης, ξάδερφος του Δήμου, ο οποίος με κάλεσε να πάω στην παρέα του για «ένα ούζο». Πήγα. Είναι φίλοι του Δήμου, μου είπε συστήνοντάς τους. Κάθισα, κι άρχισα να τους ρωτώ σχετικά με τη γνωριμία τους με τον Δήμο, και τότε η Σωτηρούλα μού ανακοίνωσε ότι ο Δήμος τούς είχε πει να αναζητήσουν έναν καλό του φίλο, αλλά μέσα σε τόσο κόσμο δεν το είχε τολμήσει ως τότε. «Ποιον», ρωτάω εγώ. «Τον Αντωνάτο», λέει η Σωτηρούλα. «Τον Αντωνάτο;».

«Ναι», λέει η Σωτηρούλα. «Εγώ είμαι», της λέω! Κι η Σωτηρούλα έμεινε να με κοιτάει με ανοιχτό στόμα, αδυνατώντας να συλλάβει της πίστης την αποφασιστικότητα, με την οποία εκδηλώθηκε μπροστά της το περιστατικό αυτό. Όλο το βράδυ ήμαστε παρέα, και το επόμενο, ώσπου έφυγαν.

Η παρέα μας με τους κύκλους της, τον κύκλο της Πρωτοχρονιάς, τον κύκλο της Πρωτομαγιάς (στη Βλαχιά του Γιώργου Βότση και του Σωτήρη Αναστασιάδη), των Σαββατόβραδων, των πανηγυριών, και πάει λέγοντας, ήταν ένα είδος αυλής των θαυμάτων. Τα «θαύματά» της οφείλονταν σε απλές ανθρώπινες σχέσεις, σχέσεις απαλλαγμένες από την μέγγενη της συναλλαγής. Σ' έναν κόσμο άγριου καπιταλισμού, εμείς αρμενίζαμε ανοιχτά των καιρών, Αργοναύτες της Ουτοπίας. Ο Δήμος είχε αναλάβει την πνευματική αγωγή των παιδιών μας, μ' έναν τρόπο φωτεινό, όσο κι ελεύθερο. Η Αννιώ, την ιατρική τους φροντίδα, χωρίς άλλη σκέψη. Κι αυτά προέκυπταν μέσα από τις σχέσεις μας αβίαστα. Στο Δήμο άρεσε να επαναλαμβάνει το τσιτάτο: Ο άνθρωπος είναι οι σχέσεις του!

Των Ελλήνων οι κοινότητες, λοιπόν...

Αγαπούσε τον Ζαχαρία Παπαντωνίου, και το ποίημα «Η προσευχή του ταπεινού», που το απήγγελε συχνά (*Κύριε, σαν ήρθεν η βραδιά σου λέω την προσευχή μου./ Άλλη ψυχή δεν έβλαψα στον κόσμο απ' τη δική μου*), τον Μαλακάση, και ιδιαίτερα τον «Μπαταριά» (*Ο Μπουκουβάλας ο μικρός κι ο Κλης του Τσαγκαράκη/ κι ο Νίκος του Βρανά...*), και τον «Τάκη Πλούμα⁷⁹», τον Παλαμά και το ποίημα «Ανατολή» (*Γιαννιώτικα, σμυρνιώτικα, πολιτικά / μακρόσυρτα τραγούδια ανατολίτικα/ λυπητερά...*), τον Βάρναλη και το ποίημα «Ο Τρελός» (*Είχα γυναίκα, είχα και ζα,/ είχα μια Βάσω με βυζά, / μα προκοπή δεν είχα...*), τον Μιχάλη Κατσαρό και όλο του το *Κατά Σαδδουκαίων*. Το βιβλίο του Κατσαρού έπαιζε, στα φοιτητικά και μετέπειτα χρόνια, ρόλο απόκρυφου Ευαγγελίου. Μας κράτησε άγρυπνους απέναντι στην Αριστερά των παπλωμάτων με τα ξεφτισμένα σοβιετικά όνειρα, και τώρα με τις διπλές πόρτες τύπου σαλούν!

Όταν γύρισα απ' το στρατό και τη φριχτή διπλή απομόνωση, στην οποία με έριξαν τον τελευταίο χρόνο (1963) οι «δικοί μας», πήγα αμέσως και βρήκα τον Δήμο, και κατέθεσα στη «θυρίδα» του όλα τα τιμαλφή της ψυχής. Το ίδιο έκανε

⁷⁹ Στο περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 121, Μάρτ. 1993, δημοσιεύεται κείμενο του παρακαθήμενου συνομιλητή Διονύση Καγάλη, με τίτλο «Μέτρα και σταθμά», όπου αναλύεται το ποίημα, και αφιερώνεται στον Δήμο Μαυρομάτη και τον Άγγελο Ελεφάντη.

κι εκείνος, χρόνια μετά, αμέσως μόλις γύρισε από την εξορία, το '69. Ήρθε στο σπίτι της οδού Ζαν Μωρεάς, καθήσαμε στην κουζίνα, να μην ενοχλούμε τους άλλους, κι όλο το βράδυ ο Δήμος μάς αποκάλυπτε τον καινούργιο του κόσμο. Ήταν αγνώριστος–, ο μετέπειτα Δήμος. Στη συνέχεια περάσαμε μια νέα, επίσης βασιανιστική περίοδο, εκείνη που βιαστικά αποκλήθηκε «Κίνηση των Τετρακοσίων», κι εκεί θαρρώ, μετά τον εκφυλισμό της, τελείωσαν τα ηρωικά μας χρόνια! Σ' αυτό το ισοζύγιο ψυχής, ο ένας γινόταν αφετηρία του άλλου.

Περιοριστήκαμε σε Σαββατόβραδα, και σε κάποιες νέες γνωριμίες. Ανοίγω μια σύντομη παρένθεση, για να αναφερθώ στη γνωριμία του με τον Λαυρέντιο Γκέμερεϋ και τον Μίχαελ Γκουττενμπρούνερ. Ο Λαυρέντιος ήταν καθολικός παπάς, αυστριακός, που εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα (Χαλάνδρι κι Αμοργό), ως «πολιτισμικός πρόσφυγας», όπως του άρεσε να λέει. Πριν τον «Ολκό» του Καρκαγιάννη, στον οποίο μετέφερε την ενασχόλησή του με το βιβλίο, ο Δήμος διήυθνε ουσιαστικά τις εκδόσεις Παπαζήση.⁸⁰ Εκεί γνωρίστηκε με τον Λαυρέντιο, όπου εκδόθηκε το βιβλίο του *Η Δύση της Δύσης*. Αργότερα ο Δήμος συνεργάστηκε με τις εκδόσεις «Ηριδανός». Εκεί, με τη δική του συμβολή, ο Λαυρέντιος εξέδωσε άλλα πέντε βιβλία.⁸¹ Τελευταία μετέφρασε – ο αθεόφοβος – τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη! Στο μεταξύ, μας γνώρισε τον φίλο του αυστριακό ποιητή Μίχαελ Γκουττενμπρούνερ, του οποίου μεταφράσαμε μερικά ποιήματα από τη συλλογή *Στο λαβύρινθο της εξουσίας*. Το βιβλίο αυτό, με ποιήματα που μιλούσαν για το δράμα της Ελλάδας κατά τη γερμανική κατοχή, τυπώθηκε στον «Ηριδανό», και παρουσιάστηκε με τη συνδρομή της αυστριακής πρεσβείας. Ο Μίχαελ, εκτός

⁸⁰ Στις εκδόσεις Παπαζήση κυκλοφόρησε το 1977 η *Άγρια σκέψη* του Claude Levi-Strauss, σε μετάφραση της Εύας Καλπουρτζή με προλεγόμενα – επιμέλεια της Άλκης Κυριακίδου – Νέστορος. «Η ιδέα της μετάφρασης αυτής οφείλεται στον Δήμο Μαυρομάτη και χρονολογείται από το 1970», αναφέρεται στον πρόλογο.

Το 1973 κυκλοφορεί το βιβλίο *Μάρκος Βαμβακάρης – Αυτοβιογραφία*, με εισαγωγή και παρουσίαση της Αγγέλας Κάιλ, η οποία γράφει: «Το βιβλίο δεν θα έβλεπε το φως της μέρας τώρα χωρίς τον ενθουσιασμό και τη δουλειά του Δήμου Μαυρομάτη». Και πιο κάτω αναφέρονται ως συνεργατίδες του η Πόπη Καμάρη και η Μιράντα Τερζοπούλου, «που καλύτερεςψαν κάθε σελίδα του έργου».

Τον Μάιο του 1976, στις εκδόσεις «Ολκός» κυκλοφορεί το 1ο τεύχος του περιοδικού *Ο Πολίτης*. Εκδότης είναι ο Δήμος Μαυρομάτης, Γραμματεία Σύνταξης ο Άγγελος Ελεφάντης, ο Δήμος Μαυρομάτης και ο Γιώργος Σεφερτζής. Συντακτική Επιτροπή: Χρ. Αργυρόπουλος, Ν. Κωνσταντόπουλος, Αρ. Μάνεσης, Δ.Ν. Μαρωνίτης, Στέλ. Νέστωρ, Γρ. Σηφάκης και Δ.Φατούρος.

⁸¹ Πρόκειται για τις εξής μεταφράσεις: [1] Κ.Π. Καβάφης - Γ. Σεφέρης, *Ποιήματα*, [2] Οδυσσέα Ελύτη, *Το Άξιον Εστί*, [3] *Η ακολουθία των παθών της Μεγάλης Πέμπτης*, [4] *Ανθολογία Ελλήνων πεζογράφων*, [5] Γ. Σεφέρης, *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*.

από ένα ποίημα, που αφορά το κατέβασμα της σβάστικας από την Ακρόπολη, το οποίο αφιερώνει και στους δυό μας⁸² έγραψε και ένα κείμενο για τον Δήμο, που το συμπεριέλαβε στο 8ο βιβλίο της σειράς «Im Machtgehege». Σας το μεταφέρω σε πρόχειρη μετάφραση φίλου από τη σελίδα 89 του βιβλίου:

«Ο Δήμος πέθανε. Μ' αυτή τη θλιβερή είδηση, που μου έστειλε ο Νίκος, ήρθε ξανά στη μνήμη μου, η μοναδική νύχτα που περάσαμε, μαζί με τον Γκέμερεϋ, στου Δήμου την πατρίδα, ένα χωριό της Αιτωλίας. Εκείνη η νύχτα ήταν ξεχωριστή, θα λέγαμε πως είχε τον Γαλαζία πάνω στα μαλλιά της.

»Ήμαστε ξαπλωμένοι στου χωριού τις παρυφές, σε έναν άδεντρο λόφο. Ο αέρας ήταν θυμίαμα. Μύριζε ξερό χόρτο, κοπριά, μαστίχα, θυμάρι, και ιδρώτα από τα υποζύγια, που στέκονταν δίπλα μας αθέατα, κάτω απ' τα λιγοστά δέντρα, ρουθουνίζοντας.

»Τραντάζονταν στον ύπνο τους, κι έκαναν τις αλυσίδες τους να τρίζουν. Κάπου μακρύτερα, αλυχτούσανε σκυλιά, μα πάνω απ' όλα αυτά κυριαρχούσε η σιωπή, που δεν ήταν παρά των άστρων ο τριγμός. Η περισπούδαστη συζήτησή μας ήταν αντάξια της ιερότητας της ελληνικής νύχτας, μόλο που δεν ήταν ιδιαίτερη μεθυστική.

Ιούνιος 2003»

Το κείμενο αυτό, δαχτυλογραφημένο, μου το έστειλε ο Μίχαελ τον Απρίλιο του 2004. Τον επόμενο μήνα πέθανε. Το βιβλίο στο οποίο συμπεριέλαβε το κείμενο εκδόθηκε το 2004. Μου το ταχυδρόμησε αργότερα η κόρη του Κατερίνα.

Παραλείποντας πάρα πολλά, φτάνω στα χρόνια της σιωπής μας, ένα είδος φιλοσοφικής σιωπής. Η ερμηνεία της; Ο Δήμος των ανοιχτών οριζώντων κουβαλούσε μέσα του ατόφιο το χωριό. Μου είχε διηγηθεί πολλές ιστορίες των ανθρώπων του, με τον μοναδικό τρόπο του αφηγητή, έτσι σωκρατικός που ήταν. Οι αφηγήσεις αυτές, μέσα στη μεγαθυμία του, έπαιρναν συχνά την καταληκτική καταφυγή μας, σαν νοσταλγία του μέλλοντός μας, σ' ένα κοινό σπίτι κάπου μέσα σ' ένα κτήμα τους, με θέα τη λιμνοθάλασσα. Σ' ένα τέτοιο κλίμα, μου είχε αφηγηθεί την τελευταία ιστορία των δύο παππούδων του, του Δήμου, που έφερε τ' όνομά του, και του Αντώνη. Έμεναν κι οι δύο στο γνωστό σπίτι του Αϊ-Λια. Κάθε

⁸² Το 2001 κυκλοφορεί στις εκδόσεις Locker το βιβλίο του *Griechenland, μια περιήγηση*, αφιερωμένο στην κόρη του Katharina και στους «αδελφούς Δήμο και Νίκο στην Αθήνα».

πρωί έβγαιναν σχεδόν ταυτόχρονα στην αυλή, έλεγαν «Καλημέρα σ' Αντώνη» - «Καλημέρα Δήμου». «Ας καθίσουμε», έλεγε ο Δήμος, «ας καθίσουμε», ακουγόταν ο απόηχος της φωνής του Αντώνη. Κάθονταν και κάθονταν αμίλητοι, κι εκεί προς το γιόμα σηκώνονταν ο παππούς Δήμος, σηκώνονταν κι ο παππούς Αντώνης: «Άιντε ας πάμι μέσα, Αντών', πέρασι η ώρα». «Ας πάμι, Δήμου...». Κι έμπαιναν μέσα, ως την επομένη, όπου επαναλαμβάνονταν η ίδια ακριβώς σκηνή.

Από τον Μαλακάση και τους Ασφόδελους, θα του αντιλογίσω εδώ, χωρίς απάντηση, το στίχο:

της σιωπής το δώρο, όλο σ' εσέ

Στην ταινία του *Μέρες οργής*, ο Καρλ Ντράγκερ λέει: «Δεν υπάρχει πιο μεγάλη σιωπή από μια καρδιά που έπαψε να χτυπά». Δέκα χρόνια «γέμισε» με τη μοναδικότητά της η απουσία του, ένα κενό φιλίας, ένα πείσμα σχέσεων, μια μέθοδο σκέψης. Δέκα χρόνια, μιας μέρας αιώνιας το σύνολο. Ο παρωχημένος χρόνος είναι ένα αναποδογυρισμένο μέλλον, κι είναι (εκεί) ό,τι περίμενε να μας βρει αλλά κι ό,τι χάναμε από κείνο που κάθε φορά μας έβρισκε. Ανάμεσα στα τόσα λοιπόν, που του οφείλω (του οφείλουμε), είναι η αγάπη του για την αρχαιότητα, που μας μετέδωσε, επιβιώσεις της οποίας (ή αναλογίες) ανακάλυπτε στον κόσμο του χωριού. Για τούτο θα κλείσω συμβατικά, και με την αγωνία αυτού που δεν τελειώνει ποτέ, με έναν στίχο του Πίνδαρου, από τον 10^ο Νεμεόνικο, κι από τη μυθολογική του αφήγηση, με την οποία παραδόξως κλείνει αυτός ο επίνικος.

Πρόκειται για τον μύθο των Διόσκουρων. Σε μια μάχη πέφτει βαριά πληγωμένος και ψυχορραγεί ο Κάστορας. Ο Πολυδεύκης, που είναι κι αθάνατος ως γιος του Δία, προσεύχεται στον πατέρα του και του ζητάει να πάρει και τη δική του ζωή. Ο Δίας δείχνοντας κατανόηση, επιτρέπει στον γιο του να διαλέξει, ή να ζει με τους άλλους αθάνατους θεούς ή με τον αδερφό του, μισό καιρό στο φως τ' ουρανού και τ' άλλο μισό στις γης το σκοτάδι. Κι ο γλυκύτερος Πολυδεύκης «χωρίς άλλη σκέψη», μ' ένα του βλέμμα, έλυσε τα μάτια και τη φωνή του «χαλκομίτρα Κάστορος».

Ο στίχος λοιπόν, που αποσπώ από την προσευχή του Πολυδεύκη στον Δία, είναι:

οΐχεται τιμά φίλων τατωμένω φωτί

Ελεύθερα, και με τα συμπραζόμενά του σημαίνει: Τι να την κάνω τη ζωή, με

τη στέρηση αγαπημένου άντρα, χάνεται και των φίλων μαζί η τιμή (η δόξα).

B25. «Ανθρώπινες όψεις του Αχιλλέα», περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 28 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2017)

Ο Αχιλλέας, αυτό το βαρόμετρο της Ιλιάδας, μοιάζει στο βάθος με αναζήτηση του όγκου του θανάτου, είτε ως απουσία από τους άλλους, είτε και ως τραγικό πεπρωμένο, δηλαδή απουσία που επιφέρει η παρουσία του στο προσκήνιο.

Δυο σκηνές της Ιλιάδας όμως διαδραματίζονται στο παρασκήνιο, της αμμουδιάς η πρώτη, του στρατοπέδου των Αχαιών η δεύτερη, με ήρωα τον Αχιλλέα, αλλ' όχι ως ήρωα του έπους, παρά με την ανθρώπινη υπόσταση ως αντίβαρο, και ως παραλειπόμενο του ψυχισμού ενός ήρωα του μεγέθους του.

Η πρώτη σκηνή στην πρώτη ραψωδία ως σκιά του θυμού του. Αφού ο Πάτροκλος παρέδωσε την Βρισηίδα κατ' εντολή του στους δυο κήρυκες που είχε στείλει ο «κρείων Αγαμέμνων» για το σκοπό αυτό, ο Αχιλλέας απομακρύνθηκε απ' τους συντρόφους του, πήγε και κάθισε στην παρακείμενη αμμουδιά «θῖν' ἐφ' ἄλδς πολιῆς, ὀρόων ἐπ' ἀπείρονα πόντον», κι ανοίγοντας τα χέρια προσευχήθηκε δακρυσμένος στη μητέρα του, τη Θέτιδα:

*«Μῆτερ, ἐπεὶ μ' ἔτεκές γε μινυνθάδιόν περ ἑόντα,
τιμὴν πέρ μοι ὄφελλεν Ὀλύμπιος ἐγγυαλίζαι
Ζεὺς ὑπιβρεμέτης· νῦν δ' οὐδέ με τυτθὸν ἔτισεν·
ἧ γάρ μ' Ἄτρεΐδης εὐρὺν κρείων Αἰγαμέμνων
ἠτίμησεν· ἑλὼν γὰρ ἔχει γέρας αὐτὸς ἀπούρας.»*

Ιλιάδα Α, 352 – 356

*(Μητέρα, αφού με γέννησες λιγότερος να είμαι
όφειλ' ο υψηλόβροντος κι Ολύμπιος Δίας τιμή
να μου' χε δώσει· μα τώρα καθόλου δε με τίμησε·
αντίθετα ο Αγαμέμνων βαρύτερα μ' ατίμωσε· ήρθε
και μ' άρπαξε το δώρο της ανδρείας – τη Βρισηίδα.)*

Τα δάκρυα στα μάτια του Αχιλλέα δεν έπαψαν όσο προσεύχονταν. Η Θέτιδα που κάθονταν στις θάλασσας τα βάθη κοντά στο γέροντα πατέρα της, τον άκουσε

κι αμέσως σαν ομίχλη αναδύθηκε, πήγε και κάθισε κοντά του, του χάιδεψε τα χέρια, κι όπως τον είδε να κλαίει ακόμη, τον ρώτησε:

*«Τέκνον, τί κλαίεις; τί δέ σε φρένας ἴκετο πένθος;
Εἰσαύδα, μὴ κεῖθε νόω, ἵνα εἶδομεν ἄμφω.»*

Ιλιάδα Α, 362-363

*(Παιδί μου, γιατί κλαις; ποια σκέψη θλιβερή σε βασανίζει;
Μίλα, μη την κρύβεις στο νου σου, κι οι δύο να την δούμε.)*

Ο Αχιλλέας, ενώ με τρυφερό παράπονο της είπε στην αρχή «αφού τα ξέρεις όλα, τι με ρωτάς», εντούτοις συνεχίζοντας της αφηγήθηκε πώς έγινε η μοιρασιά των λάφυρων και πήρε ο Αγαμέμνωνας τη Χρυσίδα κι ο ίδιος τη Βρισηίδα. Αλλά ο ιερέας Χρύσης, με του Διός τη μεσολάβηση, πήρε την κόρη του πίσω. Και τότε ο Αγαμέμνωνας με το αρχηγικό του θράσος απαίτησε και απόσπασε την Βρισηίδα – του, προσβάλλοντάς τον με τρόπο ταπεινωτικό.

Της ζήτησε, λοιπόν, στον Δία να μεσολαβήσει παρακαλώντας τον, ώστε με την βοήθεια του νεφεληγερέτη, να αποκατασταθεί η τιμή του!

Το μέγεθος του θυμού του Αχιλλέα ήταν ανάλογο της φυσικής του ρώμης, κι ακόμη πιο μεγάλο, τόσο που δε δίστασε να πει στην Θέτιδα να ζητήσει από τον Δία να δείξει εύνοια προς τους Τρώες, για να μεταπειστεί ο Αγαμέμνωνας, αφού μόνο με την εύνοια του Δία οι Τρώες υπερτερούσαν των Αχαιών.

Αυτή η διαπραγμάτευση δεν έγινε εν ψυχρώ, όπως θα μπορούσε να γίνει απ' τη πλευρά του Οδυσσέα για παράδειγμα, αλλά με δάκρυα στα μάτια και άδολα εντελώς, τόσο που να ξενίζει, πώς μέσα στο ακαταμάχητο σώμα ενός γίγαντα, κρύβεται μια τόσο τρυφερή ψυχή. Η πρώτη κουβέντα που απευθύνει στη μητέρα του, είναι πάλι ένα παράπονο, λέγοντάς της πως τον γέννησε όχι θνητό, αλλά λιγόζωο (*μινυνθάδιο, ώκύμορο*). Και μέσα στη λιγοστή ζωή του οι ατιμίες δεν χωράνε, ούτε οι προσβολές. Μόνο οι τιμές, που τις αξίζει και τις δικαιούται. Τέτοια τιμή ήταν κι η Βρισηίδα, το δώρο που έλαβε, για την κατάκτηση της Θήβας, της ιερής πόλης του Ηετίωνα.

Φευγαλέα εδώ θίγεται το παράλληλο γεγονός της πρόκλησης του Τρωικού πολέμου εξ αιτίας μιας γυναίκας – της ωραίας Ελένης· και της πρόκλησης του θυμού (*μῆνις*) του Αχιλλέα, εξ' αιτίας πάλι μιας γυναίκας – της καλλιπαρείου Βρισηίδας.

Η δεύτερη σκηνή εκτυλίσσεται στη 18η (Σ) ραψωδία της Ιλιάδας. Όπου ο Αντίλοχος φτάνει με σκοπό ν' ανακοινώσει στον Αχιλλέα το θάνατο του αγαπημένου του Πατρόκλου και τον βρίσκει την στιγμή ακριβώς όπου, διαπιστώνοντας πως οι Αχαιοί υποχωρούν στη μάχη, συλλογίζεται μήπως ο Δίας εκπληρώνοντας το αίτημά του, γύρισε τη μάχη κατά των Αχαιών, με κίνδυνο να χαθεί ο πολύτιμος σύντροφός του!

Καθώς ο Αντίλοχος με τα σύντομα λόγια του επαληθεύει τους φόβους του (κεῖται Πάτροκλος...), ο Αχιλλέας κλαίει κι οδύρεται πεσμένος κατά γης, χύνοντας χώματα στα μαλλιά και ασημιζοντας το πρόσωπό του με στάχτες που τις λάσπωναν τα θαλερά του δάκρυα. Ο Αντίλοχος του κρατάει τα χέρια φοβούμενος μη κόψει το λαιμό του με σίδερο, ενώ ο ίδιος έκλαιγε μαζί του. Η Θέτις άκουσε τους γόους του κι ευθύς, από της θάλασσας τα βάθη κοντά στο γέροντα πατέρα της που ήταν, σπεύδει και πάλι. Αναδύομενη, πήγε κοντά στο γιο της, πήρε στην αγκαλιά της το κεφάλι του κι ολοφυρόμενη του ξανάπε:

*«Τέκνον τί κλαίεις; τί δέ σε φρένας ἴκετο πένθος;
Ἐξαύδα, μὴ κεῖθε· τὰ μὲν δὴ τοι τετέλεσται
ἐκ Διός, ὡς ἄρα δὴ πρὶν γ' εὔχεο χειρας ἀνασχῶν
πάντας ἐπὶ πρύμνησιν ἀλήμεναι νῆας Ἀχαιῶν
σεῦ ἐπίδευομένους, παθέειν τ' ἀεκήλια ἔργα.»*

Ιλιάδα Σ, 73-77

*(Παιδί μου, γιατί κλαις; Ποια σκέψη θλιβερή σε βασανίζει;
Μίλα, και μη την κρύβεις· έχουν από τον Δία τελεστεί
όσα με χέρια υψωμένα πρωτότερα ευχήθηκες να γίνουν,
όλοι οι Αχαιοί στον πλοίων τους κατέφυγαν τις πρύμνες
κι εσένα αποζητούντες, τα αδόκητα έχουν πάθει.)*

Βαριά αναστενάζοντας ο Αχιλλέας της απάντησε: «Μπορεί, μα εγώ εξ αιτίας αυτού έχασα τον ακριβότερό μου φίλο, σάμπως να χάθηκα εγώ ο ίδιος – ἴσον ἐμῇ κεφαλῇ». Κι ακόμη πως με τον Πάτροκλο μαζί έχασε και τα πολύτιμά του όπλα, εκείνα που στο γάμο της με τον θνητό Πηλέα, δώρισαν στον πατέρα του οι θεοί. Δεν θέλει τη ζωή του πια, μα πρώτα με το δόρυ του τού Έκτορα θα αφαιρέσει τη

ζωή, το θάνατο του αγαπημένου του Πατρόκλου θέλοντας να ξεπληρώσει. Και τότε η Θέτις, η μητέρα του, με συντριβή λέει στον μονάκριβό της:

*«Ὠκύμορος δὴ μοι, τέκος, ἔσσεαι, οἷ' ἀγορεύεις·
αὐτίκα γάρ τοι ἔπειτα μεθ' Ἑκτορα πότμος ἑτοῖμος.»*

Ιλιάδα Σ, 95-96

*(Λιγόζωος θα είσαι γιε μου, μ' αυτά που μόλις είπες·
ἔπειτ' ἀπὸ τον Ἑκτορα ευθύς εἰν' ἑτοῖμος ο θάνατός σου.)*

Κι αφού τότε συμβούλεψε μην πάει στη μάχη ακόμη, παρά να περιμένει ως αύριο, όπλα καινούρια να του φέρει, από τα χέρια του θεού Ἡφαιστου μαστορεμένα, έφυγε πάλι σαν καπνός, όχι για της ξανθής της θάλασσας τα βάθη, μα για τα ύψη του Ολύμπου, όπου τον κατοικούνε οι θεοί.

Και στις δυο αυτές σκηνές βλέπουμε τον τρανό Αχιλλέα, να κλαίει και να οδύρεται, προσπέφτοντας στην αγκαλιά της μάνας του, σαν ένα πλάσμα ανίσχυρο. Ο ποιητής καθόλου βέβαια δεν σκοπεύει τον ήρωά του να μειώσει – ο Αχιλλέας ήτανε ο πιο τρανός του Τρωικού πολέμου ήρωας δίχως άλλο – , αλλά ο ποιητής αφ' ενός μεν θέλει να μας δείξει πως και οι ήρωες – όπως και οι θεοί – καταδυναστεύονται από τα πάθη τα ανθρώπινα και πιο πολύ όταν η μοίρα τούς επιφυλάσσει μια τόσο σύντομη, και με πίκρες πολλές, ζωή. Κι ακόμη πιο πολύ όταν αυτή τη σύντομη μοίρα την ξέρουν από πριν οι ίδιοι! «Η αντικειμενικότητα, και η ανθρωπιά, που εξυμνούνται στον Όμηρο, δεν είναι παρά το τραγικό αίσθημα της ζωής... , που στην ουσία υπάρχει στο βάθος κάθε γνήσιας ποίησης», γράφει ο Μπενεντέτο Κρότσε στο κείμενό του «Ο Όμηρος στην Αρχαία Ελλάδα». Κι αυτό ανοίγει ένα άλλο κεφάλαιο απ' όπου φαίνεται το μεγαλείο του Ομήρου, μα και του ήρωά του, Αχιλλέα.

B26. «Θάλασσα ακατάσβεστη. Σχόλιο πάνω σ' ένα στίχο του Αισχύλειου Αγαμέμνονα», περ. Τα Αιτωλικά, τχ. 29 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2017).

*Του κύκλου τα γυρίσματα που ανεβοκατεβαίνουν
και του τροχού που ώρες ψηλά κι ώρες στα βάθη πηαίνου...*

Έτσι αρχίζει ο Ερωτόκριτος του Κορνάρου. Ο κύκλος των Ατρείδων και ο Θηβαϊκός, έχουν προηγηθεί χρόνια πολλά. Εδώ πρόκειται για των Ατρείδων. Τον οίκο που βαραίνουν ενός μεγάλου κύκλου τα εγκλήματα, αρχής γενομένης από τα Θυέστεια δείπνα.

Λίγο πιο πέρα απ' τα μισά της τραγωδίας *Αγαμέμνων* του Αισχύλου, κι ενώ έχει επιστρέψει από την Τροία, νικητής και τροπαιοφόρος, ο Αγαμέμνων, καθώς εκείνος εισέρχεται στο παλάτι, η Κλυταιμνήστρα απευθύνεται στο χορό τώρα αρχίζοντας με ένα βαρυσήμαντο όσο και αινιγματικό στίχο. Είναι ο στίχος 958:

Κλ.: ἔστιν θάλασσα, τίς δέ νιν κατασβέσει;

Όσοι ασχολήθηκαν με την μετάφραση της τραγωδίας αυτής – και είναι πολλοί – τον μετέφρασαν κατά τρόπο που δεν απείχε πολύ του ενός από του άλλου, στοχεύοντας κυρίως σ' εκείνο το αινιγματικό (και προβληματικό) «κατασβέσει», όπου η θάλασσα «έχει πάρει φωτιά», και με τίποτε δεν σβίεται, αφού η ίδια είναι το νερό! Ας παραθέσουμε όμως πριν προχωρήσουμε μερικές από τις μεταφραστικές αποδόσεις του στίχου, χωρίς χρονολογική σειρά, όλες πάντως σύγχρονες.

1. *Υπάρχει η θάλασσα – και ποιος θα την εξαντλήσει;* (Β. Δημάρατος).
2. *Είναι η θάλασσα – και ποιος θα την σβήσει;* (Δ. Δημητριάδης).
3. *Είναι η θάλασσα – και ποιος θα την εξαντλήσει;* (Τ. Ρούσσο).
4. *Υπάρχει η θάλασσα – και ποιος θα την εξαντλήσει;* (Π. Μπουκάλας).
5. *Η θάλασσα – και ποιος θα την εξαντλήσει;* (Θ. Μαυρόπουλος).
6. *Να 'ναι καλά η θάλασσα και ποιος θα την στερέψει;* (Χ. Μπάλτας).
7. *Έχει κι αν έχει η θάλασσα και ποιος θα την σώσει;* (Γ. Γρυπάρης).
8. *Τη θάλασσα ποιος θα την απαντλήσει;* (Ε. Γκαστή).

Σπεύδω να προσθέσω εδώ τον γνωστό στίχο του Σεφέρη από το *Μυθιστόρημα*, (στο ποίημα Κ' ΑΝΔΡΟΜΕΔΑ), που είναι κι αυτός μετάφραση του εν λόγω στίχου:

Τη θάλασσα, τη θάλασσα, ποιος θα μπορέσει να την εξαντλήσει;

Φαίνεται λοιπόν από την δειγματοληπτική αυτή παράθεση, πως το «εξαντλήσει» είναι επικρατέστερο, και δικαιότερο ίσως, αφού υπερβαίνει τον σκόπελο της κατάσβεσης της θάλασσας από τον εαυτό της, μεταβαίνοντας σε κάτι επίσης αδύνατο και υπερβατό, αφού κανείς δεν μπορεί να την εξαντλήσει (στερέψει, σώσει)! Φυσικά και δεν στερεύει η θάλασσα, το υγρό στοιχείο της φύσης, για το λόγο

αυτό ίσως η Κλυταιμνήστρα χρησιμοποιεί αυτή τη μεταφορά, προκειμένου να υποβάλει την αμετάκλητη απόφασή της να σκοτώσει τον φονιά της Ιφιγένειας, της κόρης της. Για τούτο μέχρι αυτή τη στιγμή της συγκαλυμμένης αποκάλυψης, έλεγε ψέματα παίζοντας θέατρο ενώπιον του χορού, που στην ουσία πρωταγωνιστεί σ' αυτή την τραγωδία, ώστε να διευκολυνθεί στην πραγματοποίηση του σκοπού της.

Να θυμίσω εδώ πως πρόκειται για την τριλογία του Αισχύλου με τον τίτλο Ορέστεια (*Αγαμέμνων – Χοηφόροι – Ευμενίδες*), η οποία παίχτηκε το 458 π.Χ. επί επωνύμου άρχοντος Φιλοκλή, με χορηγό τον Ξενοκλή. Ο Αγαμέμνων είναι η μακροσκελέστερη τραγωδία του Αισχύλου, με επίσης μακροσκελή χορικά, και αριθμεί 1673 στίχους.

Ο στίχος αυτός λοιπόν, στην ουσία μας αιφνιδιάζει και μας εξαντλεί με το περιεχόμενό του – θεατές ή αναγνώστες – καθώς σύμφωνα με το σκεπτικό της Κλυταιμνήστρας, ακολουθείται από μια παράθεση του πλούτου που κρύβει η θάλασσα, τον οποίο στη συνέχεια παραλληλίζει με το παλάτι, που υποδέχεται εν προκειμένω τον Αγαμέμνονα.

Κολακείες και παραπλανητικά ψέματα έχουν επιστρατευτεί από την Κλυταιμνήστρα, η οποία «*ψυχῆς κόμιστρα... μηχανωμένη*», καλεί τον Αγαμέμνονα, «*άνδρός τελείου δῶμ' ἐπιστροφωμένου*», να εισέλθει στο παλάτι. Κι εκείνος υποκριτικά αντιστεκόμενος ως πολιτισμένος (μη βάρβαρος) άρχοντας, στο να εισέλθει «*ἐς δόμων μέλαθρα πορφύρας πατῶν*», τελικά υποκύπτει στις κολακείες της Κλυταιμνήστρας, πατεί το κόκκινο χαλί του αίματος, και μπαίνει στο παλάτι, ανύποπτος, όπου το χέρι της του αφαιρεί τη ζωή μέσα στο λουτρό (λουτρό αίματος – το υγρό στοιχείο), αφού τον τύλιξε με τον *ἀμφίβληστρον*, ένα δίχτυ τύπου πεζόβολου, καταφέροντάς του τρία θανάσιμα χτυπήματα με μαχαίρι. Πιο πριν κλείνοντας το παραπλανητικό αυτό μέρος του λόγου της, έχει ζητήσει από τον «τέλειο» Δία να τελέσει τις ευχές της...

Την Κασσάνδρα, το τρόπαιο του συζύγου της, την κόρη του Πριάμου, την ταραγμένη ψυχικά πριγκίπισσα της Τροίας, με την μαντική ικανότητα, που της είχε χαρίσει ο Απόλλων (την οποία της αφαίρεσε όταν αντιστάθηκε στις ερωτικές του ορέξεις), η Κλυταιμνήστρα την αντιμετωπίζει ως ερωτική αντίζηλο, αποκαλώντας την «*εὐνῆς παροψώνημα*», δηλαδή ορεκτικό της κλίνης, για να την αφανίσει κι

αυτήν με ανάλογο τρόπο. Η Κασσάνδρα όμως γνωρίζει από πριν τί την περιμένει, αφού με την μαντική της ικανότητα, ένα σχήμα πρωθύστερο, ξέρει τον θάνατο από μέσα, (δηλαδή από πριν), όσο και τη ζωή απέξω.

Ο Αισχύλος εδώ, κουβαλώντας τον ανθρωπισμό του Ομήρου, επιφυλάσσει για την Κασσάνδρα ένα μοναδικό κι αξιοθαύμαστο θεατρικό μέρος, όσο σε καμία άλλη τραγωδία δεν συναντάμε. Όντας τώρα δούλη, χωρίς πατρίδα και οικογένεια, ένα «άψυχο» λάφυρο πολέμου, η Κασσάνδρα, χάρις στον Αισχύλο εμψυχώνεται και ανάγεται σχεδόν στο ύψος της Ιφιγένειας, την οποία θυσίασαν, για να εξευμενίσουν την Άρτεμη, οδηγώντας την «κρόκου βαφὰς [δ'] ἐς πέδον χέουσα» στον βωμό σαν σφάγιο «στόματός τε καλλιπρώρου / φυλακᾶ κατασχεῖν» (εἶπε να κλείσουν το ωραίο στόμα της με φίμωτρο γερό, που θάπνιγε κατάρες για το σπίτι...) Με τη διαφορά ότι εδώ το στόμα της Κασσάνδρας, «καλλιπρώρο» κι αυτό, το άνοιξε ο Αισχύλος για λογαριασμό της/του, στο συγκλονιστικότερο μέρος της τραγωδίας, ισάξιο των χορικών της, για να δικαιώσει ποιητικά μια ξένη πριγκίπισσα, την Κασσάνδρα, όσο και την Μυκηναία Ιφιγένεια! Προλέγοντας μόνο τον θάνατο της.

Εκείνο το «κατασβέσει» λοιπόν της Κλυταιμνήστρας, όσο δόλιο και υποκριτικό κι αν είναι, όσο κι αν χρησιμοποιείται ως άλλοθι για την θανάτωση της Ιφιγένειας, αφού την οδηγεί στο να θανατώσει για λόγους αντιζηλίας και την Κασσάνδρα, όσο επείγον τέλος κι αν είναι, εν τούτοις δεν έχει καταπέσει. Η κλεψύδρα των εγκλημάτων στον πολυφόνο οίκο των Ατρείδων, δεν έχει κατασταλάξει ακόμη, απομένει και η δική της θανάτωση από τον γιο της Ορέστη, κι εκείνου στη συνέχεια ο κατατρεγμός, από τις Ερινύες.

Τόσο βάρος ασήκωτο σε ένα στίχο..., μόνο με την σποδό των σκοτωμένων νέων αντιζυγίζεται, που μεταφέρουν από την μακρινή την Τροία μες σε υδρίες, βαριά αποθρηνήματα, καθώς ψάλλει ο χορός.

[Μπορεί κανείς εδώ να διακρίνει και κάποιους συσχετισμούς με τον Άμλετ του Σαίξπηρ. Τα ζεύγη είναι, Κλυταιμνήστρα – Γερτρούδη, ως προς την προδοσία, Ορέστης – Άμλετ, ως προς την πατρική εκδίκηση, Κασσάνδρα – Οφηλία, ως προς την μανική εκτροπή. Με την διαφορά πως στον Άμλετ προηγείται της μοιχείας, η δολοφονία, και έπεται του φόνου, η βασιλεία. Ο θάνατος μεταμορφώνει τη ζωή σε μοίρα, γράφει ο Γιαν Κοττ, στην μελέτη του *Σαίξπηρ ο σύγχρονός μας*

(εκδόσεις Ηριδανός, 1970)].

Χρόνια πολλά μετά, στα 632 μ.Χ., έρχεται ο φημολογούμενος τελευταίος χρησμός του μαντείου των Δελφών, που είχε ζητήσει ο φιλοσοφικός αναστηλωτής της αρχαιότητας, αυτοκράτωρ Ιουλιανός (ο αποκληθείς από τους Χριστιανούς Παραβάτης) έρχεται να κλείσει οριστικά την αυλαία της αρχαιότητας, αλλά και το στόμα της Κλυταιμνήστρας και του κακόφημου Αίγισθου, (όπως είχε κλείσει το στόμα της Ιφιγένειας, και του Αγαμέμνονα), με το αποστομωτικό, «*ἀπέσβετο και λάλον ὕδωρ*», με το οποίο κλείνει ο χρησμός...

«*Αἴλινον, αἴλινον εἶπέ, τὸ δ' εἶ νικάτω*», ψάλλει ο χορός στην πάροδο, δηλαδή ο Αισχύλος, συντροφεύοντας έτσι το θρήνο με την ευχή να νικήσει το καλό!

B27. «Ψυχή και Ρόδο (Αδριανός και Ρίλκε)», περ. *Τα Αιτωλικά, τχ. 30 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2018)*.

Στις 10 Ιουλίου του έτους 138 μ.Χ., ο αυτοκράτωρ Αδριανός άφησε την τελευταία του πνοή, μετά από πολύχρονη κι οδυνηρή δοκιμασία της υγείας του. Ήταν 62 ετών και βασίλευσε για 21 χρόνια, από το 117 μ.Χ., που ανακηρύχτηκε αυτοκράτωρ της Ρώμης. Πέραν των στρατιωτικών και διοικητικών ικανοτήτων που επέδειξε και ως αυτοκράτωρ, υπήρξε δεινός ταξιδευτής και φιλόμουσος, με έντονη εσωτερική ζωή και φιλοσοφική ενατένιση. Πρόδρομος του Μάρκου Αυρήλιου, τον οποίο άλλωστε υπέδειξε, υποχρεώνοντας τον διάδοχό του Αντωνίνο, να τον υιοθετήσει, σύμφωνα με το ισχύον τότε σύστημα επιλογής αυτοκρατόρων, ώστε να είναι ο επόμενος του Αντωνίνου Ρωμαίος Αυτοκράτωρ, δικαιώνοντας με την επιλογή του αυτή την δική του φιλοπρόοδο πολιτεία.

Ως εδώ αρκούν τα λίγα αυτά ιστορικά – βιογραφικά στοιχεία, μιας και σκοπός του παρόντος δεν είναι η ανασκόπηση των ιστορικών δεδομένων της βασιλείας του, αλλά όσα μπορεί να μας δώσει μόνη η λογοτεχνία για τον βίο και την ζωή σημαντικών προσωπικοτήτων, που καθόρισαν κάποια ιστορική στιγμή τις τύχες ενός μεγάλου μέρους της ανθρωπότητας. Ο λόγος είναι για την συγγραφή των απομνημονευμάτων του Αδριανού από την σπουδαία συγγραφέα Μαργκερίτ Γιουρσενάρ, σε πρώτο πρόσωπο, εν είδει αναδρομικής περσόνας του Αυτοκράτορα.

Η συγγραφή διήρκεσε δέκα χρόνια, με μια ισόχρονη προεργασία, όπου η ιδέα πηγαινοέρχονταν, γράφοντας και διαγράφοντας κάθε προγενέστερη προσπάθεια, ως μη ώριμη εισέτι. Αυτά, όπως προκύπτουν από το εκτενές σημειωματάριο που ακολουθεί μετά το τέλος των *Απομνημονευμάτων*.

Ξεκινώντας το 1924 και 1926 τη συγγραφή, από εύνοια της τύχης, τα χειρόγραφα εκείνα καταστράφηκαν, ως εάν έπρεπε να καταστραφούν! Ξανάρχισε το 1947 κατά αραιά διαστήματα να κρατά σημειώσεις μετά από έρευνες, διαβάσματα και ανυπερβλήτα εμπόδια από το γενικότερο συγγραφικό της έργο. Έγραφε τα απομνημονεύματα ενός ξένου σα να επρόκειτο για την ίδια, το ίδιο όπως «αν έπρεπε να γράψω την ίδια την ύπαρξή μου, θα την ξανάπλαθα απ' έξω, κοπιαστικά, σα ζωή κάποιου άλλου», όπως γράφει στο πλούσιο σημειωματάριό της, απ' το οποίο προσπαθώ, διακατεχόμενος από την αγωνία ενός σπουδαίου βιβλίου, να σας μεταφέρω εδώ κάποιες σκέψεις της. Το βιβλίο (*Αδριανού Απομνημονεύματα*, Χατζηνικολή, 1980, 2^η εκδ.) αυτό καθαυτό αποτελεί έναν άθλο, καθώς αναπαράγει τον 2^ο αιώνα στον οποίο έζησε ο Αδριανός, μαζί με όλον τον περίγυρό του, κοινωνικό, γεωγραφικό, φιλοσοφικό, αλλά κι εκείνον της αυτοκρατορικής αυλής.

Ο πλούσιος εσωτερικός του κόσμος, εμπλουτισμένος από φιλόσοφους, ιστορικούς, δασκάλους της ελληνικής παιδείας, και καλλιτέχνες κάθε είδους, προσδίδει στον περίπλοκο βίο του μιαν αγλύ μυστικοπάθεια, που οδήγησε την συγγραφέα να ομολογήσει – πάλι στο σημειωματάριο: «Αρκετά γρήγορα, κατάλαβα ότι έγραφα τη ζωή ενός μεγάλου άνδρα. Από κείνη τη στιγμή, κανένας σεβασμός για την αλήθεια, καμιά σιωπή, και, από μέρους μου, καμιά σιωπή». Τα ταξίδια του, η αγάπη του για την Ελλάδα και ιδιαίτερα για την Αθήνα, ο έρωτάς του για τον πανέμορφο Αντίνοο, με το δραματικό του τέλος, η πολύχρονη περιπέτεια της υγείας του, κι ο φιλοσοφικός του στοχασμός με την ένταση του επερχόμενου θανάτου, είναι το πεδίο που η συγγραφέας εμβαθύνει με τον δικό της τρόπο, κρατώντας πάντα αποστάσεις ασφάλειας από τα ιστορικά γεγονότα, μέσα στο πλέγμα των οποίων διαδραματίζονται όλες εκείνες οι λεπτομέρειες, που άλλως θα είχαν διαφύγει και οριστικά χαθεί, μέσα στη δίνη της «αντικειμενικής» ιστορικότητας:

«Όλα μας ξεφεύγουν, – γράφει – και όλοι, και μεις οι ίδιοι... Θα 'πρεπε να κα-

ταφύγω σε γράμματα, σε αναμνήσεις τρίτων, για να καθορίσω τις αβέβαιες μνήμες. Δεν είναι παρά σωριασμένα τείχη, παραπετάσματα σκιάς. Να τα φέρω έτσι ώστε τα χάσματα του κειμένου μου σε ό, τι αφορά τη ζωή του Αδριανού, να συμφωνήσουν μ' αυτά που θα 'χε η δικιά του η λησμονιά».

Όλα αυτά που αφηγείται η Γιουρσενάρ για λογαριασμό του Αδριανού, έχουν λάβει απ' την αρχή την μορφή επιστολογραφίας του αυτοκράτορα, προς τον μελλοντικό, και μετά τον Αντωνίνο, διάδοχό του, Μάρκο Αυρήλιο. Άλλωστε πώς αλλιώς θα μπορούσε να γράψει με πιστότητα, σε πρώτο πρόσωπο και με τρόπο αληθοφανή, αναλύοντας τον ψυχισμό ενός τόσο σπουδαίου ανθρώπου. Ωσπου η αφήγηση κορυφώνεται με την διεκτραγώδηση των τελευταίων ημερών του Αδριανού, όπου το φάσμα του θανάτου τον εξυψώνει και ταυτόχρονα τον προσγειώνει στην σκόνη της αναπόφευκτης φθοράς, που υφίσταται κάθε ανθρώπινο σαρκίο, οποιαδήποτε κι αν υπήρξε η ζωή του, κι οσονδήποτε ψηλά κι αν ανήλθε σε αξιώματα. Κι αφού προς στιγμήν εκφράζει την αμφιβολία μήπως «είναι φτιαγμένος ο θάνατος από το ίδιο φευγαλέο και ακαθόριστο υλικό που είναι και η ζωή», συνεχίζει παρηγορώντας κάπως τον Μάρκο Αυρήλιο: «Τολμώ να βασίζομαι πάνω σ' αυτούς τους συνεχιστές, τους σπαρμένους σ' ακανόνιστα διαστήματα κατά μήκος των αιώνων, πάνω σ' αυτή την διακεκομμένη αθανασία». Και κλείνει την επιστολή «του» με την φράση: «Ας προσπαθήσουμε να μπούμε στο θάνατο με ανοιχτά τα μάτια...».

Λίγο πριν πεθάνει, απευθυνόμενος στην ψυχή του, υπαγόρευσε το θρυλικό του πεντάστιχο επίγραμμα στα λατινικά...

*Amimula vagula, blandula,
Hospes comesque corporis,
Quae nunc abibis in loca
Pallidula, rigida, nudula,
nec, ut soles, dabis iocos...*

*Ψυχούλα αβέβαιη, πλανεύτρα
σύντροφε του κορμιού κι απόμακρη
σε τόπους ποιούς μεταβαίνεις τώρα
χλωμή, αμετανόητη, ολόγυμνη,
και, δίχως τ' αστεία, που συνήθιζες...*

Το επίγραμμα αυτό η Γιουρσενάρ το χρησιμοποίησε ως μότο στο βιβλίο της, καθώς και με τον πρώτο του στίχο τιλοφόρησε το πρώτο του κεφάλαιο. Το συναντάμε επίσης ως μότο στο τρίτο μέρος του συγγράμματος του Παναγή Λεκατσά, *Η ψυχή, η ιδέα της ψυχής και της αθανασίας της και τα έθιμα του θανάτου*, ΕΙΑ, 1957. Αργότερα και στο ένθετο της *Καθημερινής* «Επτά ημέρες, Δεκέμβριος 02.12.2001». Οι μεταφράσεις του ποικίλλουν αναλόγως. Πέραν της πιο πάνω δικής μου, θα παραθέσω κι εκείνη της Γιουρσενάρ, όπως ενσωματώθηκε στο κείμενο, ως παράφραση πλέον, που μεταφράζεται από τα γαλλικά στην τελευταία παράγραφο του βιβλίου: «Μικρή ψυχή, ψυχή τρυφερή και μετέωρη, σύντροφε του κορμιού μου που σε φιλοξένησε, θα κατέβεις σ' αυτούς τους ωχρούς τόπους, τους σκληρούς και γυμνούς, όπου θα χρειαστεί ν' απαρνηθείς τα παιχνίδια του άλλοτε».

Μ' αυτά τα υποκοριστικά *amimula* και *blandula* και *nudula*, ο Αδριανός απευθύνεται στην ψυχή, όπως σ' ένα μικρό παιδί, ίσως νεογέννητο, αφού η ψυχή, που την φιλοξενεί το σώμα, δεν υπόκειται στην φθορά του χρόνου, όπως εκείνο, αλλά παραμένει αιώνια, και σαν νεογέννητη πάντα. Όλο το ποίημα είναι ένας αποχαιρετισμός προς την ψυχή, του σώματος που περικλείεται από τα καταλυτικά δεσμά του χρόνου, έτσι ώστε καμία αιωνιότητα να μην διαρκεί πολύ, περισσότερο από εκείνη της παρουσίας, και λίγο ακόμη πιο μετά της απουσίας, που σπάνια και επιλεκτικά επανέρχεται, κατά διαστήματα, ως μνήμη και ως Ιστορία.

Ο πιο μεγάλος διπλωμάτης της ζωής είναι ο χρόνος. Συστέλλεται ή διαστέλλεται, ανάλογα με την εσωτερική διάθεση και νοητική χρήση. Αιώνες μετά, με μια του χρόνου συστολή νοητική, φωτίζεται ένας άλλος χώρος παραπλήσιος, κι όπου ένας μεγάλος, πολυταξιδεμένος κι ανέστιος, ποιητής, ο Ράινερ Μαρία Ρίλκε, γεννημένος το 1875 στην Πράγα, πέθανε στα 51 του χρόνια, το 1926, μετά από επώδυνη ασθένεια του αίματος, που αφορμή για την εκδήλωσή της, στάθηκε το μοιραίο τσίμπημα από τ' αγκάθι μιας τριανταφυλλιάς. Τα άνθη της ο ποιητής τα λάτρευε, και τα 'χε αναγάγει στην καθαρή και παναθρώπινη υπεραξία της ζωής και του θανάτου. Το πολύτιμο έργο του, γραμμένο στη γερμανική γλώσσα, έφτασε στην υψηλότερη κορυφή της ποιητικής δημιουργίας, με τις *Ελεγείες του Ντουίνο*, και τα *Σονέτα του Ορφέα*. Ετάφη, όπως ο ίδιος επιθυμούσε, στην κοι-

λάδα του Ροδανού, στο νεκροταφείο της πόλης Ραρόν, που βρίσκεται στην Ελβετία, δίπλα στο παλιό εκκλησάκι της, όπου παλιότερα είχε χαρεί το φως και τον άνεμο του τοπίου του. Στην πλάκα που κοσμεί τον τάφο του, ζήτησε να γραφούν οι διάσημοι πλέον, και επιτάφιοι, στίχοι του:

*Rose, oh Reiner Widerspruch, Lust,
Niemandes Schlaf zu Sein Under Soviel
Lidern.*

*Ρόδο, ω καθαρή, αντίφαση, ηδονή,
μην είσαι ο ύπνος κανενός κάτω από τόσα
βλέφαρα*

«Για τον Ρίλκε, – γράφει ο Μορίς Μπλανσό⁸³ – το ρόδο γίνεται το σύμβολο της ποιητικής πράξης και συγχρόνως του θανάτου, όταν ο θάνατος δεν είναι ο ύπνος κανενός... Το ποίημα – και μέσα σ' αυτό ο ποιητής – είναι τα μύχια που ανοίγονται στον κόσμο και εκτίθενται ανεπιφύλακτα στο Είναι...». Ο ίδιος σ' ένα από τα γράμματα που έγραφε ακατάπαυστα, και με τα οποία επικοινωνούσε με όλους τους δικούς του, απευθυνόμενος στην φίλη του Λου Αντρέας – Σαλομέ, γράφει:⁸⁴

«Και τώρα, Λου, δεν ξέρω πόσες κολάσεις υπάρχουν, εσύ γνωρίζεις (όπως κι εγώ) τον πόνο, τον σωματικό πόνο, τον πραγματικά μεγάλο, που άλλοτε με σκεπάζει και άλλοτε με αφήνει – μέρα νύχτα! Δεν ξέρω πού να αντλήσω κουράγιο;».

Ο χρόνος του θανάτου κανείς δεν ξέρει πόσο διαρκεί. Κι ούτε πόσες φορές μπορεί ν' ανακληθεί με μία απλή αναφορά, συγκίνηση ή δάκρυ. Είναι η σκέψη που δεν αργεί ποτέ, καθώς συμβαίνει να επανέρχεται από χίλιες δυό μεριές, καταργώντας κάθε όριο χρονικό ή τοπικό. Οι δυο άντρες, όπως πολύ συχνά συμβαίνει, συναντήθηκαν μετά από αιώνες στο θάνατό τους αναπάντεχα, λίγο προτού αναχωρήσουν απ' τη ζωή, κι ακόμη πιο λίγο πριν πουν το τελευταίο λόγο τους, εκείνον που θα τους συνόδευε στο θάνατο για πάντα. Ο ένας απευθυνόμενος ευθέως στην ψυχή, κι ο άλλος σε μια αλληγορία της, το ρόδο. Κι ενώ η ψυχή, σύμ-

⁸³ Mauriche Blanchot, *Ο χώρος της λογοτεχνίας*, εισαγ. - μτφρ. Δ. Δημητριάδης, Εξάντας 1970.

⁸⁴ Αλεξ. Ίσαρης, *Κάτω από τόσα βλέφαρα*, Ίκαρος 2007.

φωνα με τις κρατούσες δοξασίες, είναι αθάνατη, το ρόδο, απ' τη μια, όπως και η ζωή, έχει μια σύντομη διάρκεια, μα απ' την άλλη, καθώς ανάγεται σε σύμβολο, αποκτά μέσω του λόγου χροιά αθανασίας.

Και τα δύο, στοιχεία εγγύησης κι αμφιβολίας, σταθερότητας και κλονισμού, προσφυγής και αποτροπής, προσέγγισης και χαμού. Και τα δύο στοιχεία, εν τέλει μέσω της Ποίησης, όπου μπορούν μοναδικά και ανυπέρβλητα να κατακτήσουν την υψηλότερη εκφραστική τους θέση και θέαση.

B28. «Εισαγωγικό Σημείωμα», στο [Μόσχο] *Επιτάφιος Βίωνος*. Εισαγωγή-Μετάφραση: Νίκος Αντωνάτος, Αθήνα 2019, εκδόσεις Σοκόλη.

«Μόσχος, Συρακούσιος γραμματικός, Αριστάρχου γνώριμος, οὗτος ἐστίν ὁ δεύτερος ποιητής μετὰ Θεόκριτον τὸν τῶν βουκολικῶν δραμάτων ποιητήν. Ἔγραψε καὶ αὐτός»

(Σουΐδας *Λεξικόν*, σ. 724)

Ο *Επιτάφιος Βίωνος*, γραμμένος στα πρότυπα της βουκολικής ποίησης και δη του επιταφίου που ο Βίων συνέθεσε για τον Άδωνι, τον εραστή της Αφροδίτης, έχει όλα τα χαρακτηριστικά της ποίησης που θεμελίωσε στα χρόνια της ελληνιστικής αρχαιότητας ο Θεόκριτος.

Ο Μόσχος έζησε κατά τον 2^ο π.Χ. αιώνα και ήταν σύγχρονος του Βίωνος, με τον οποίον συγκροτείται η τριάδα των βουκολικών ποιητών της αρχαίας ελληνικής γραμματείας: Θεόφιλος, Μόσχος, Βίων. Πατρίδα του είναι οι Συρακούσες της Σικελίας, τις Μούσες της οποίας επικαλείται σε κάθε στροφή, εν είδει επωδού, όπως συμβαίνει και στον (προηγηθέντα;) *Επιτάφιο Ἀδώνιδος* του Βίωνος. Ίσως η επίκληση αυτή συναινεί, πέραν των άλλων, στην απόδοση του παρόντος *Επιταφίου* στον Μόσχο, δεδομένου ότι έχουν εγερθεί φιλολογικές αμφισβητήσεις ως προς την πατρότητά του, που όμως κείνται, έτσι κι αλλιώς, πέραν του παρόντος μεταφραστικού εγχειρήματος.⁸⁵

⁸⁵. Άλλα έργα που αποδίδονται στον Μόσχο είναι: *Ἡ Εὐρώπη* (166 στίχοι), *Ἡ Μεγάρα* (125 στίχοι) και το μικρότερο *Ἔρωσ δραπέτης* (30 στίχοι).

Η ενεργοποίηση όλων των δυνάμεων, φυσικών, θεϊκών, δαιμονικών και ανθρώπινων, καθώς επίσης και ο πλούτος ρημάτων, ουσιαστικών και επιθέτων, στην εξάντληση κάθε εκφραστικής δυνατότητας πόνου και θρήνου, είναι τα στοιχεία που κάνουν το σύντομο τούτο ποίημα των 126 στίχων, όχι μόνον ενδιαφέρον, αλλά και απολαυστικό. Ούχ ήττον όμως, και πρόδρομο θρησκευτικών ύμνων με εκφραστικές αναλογίες απόκρυφες, πέραν των μυστικών που παραμένουν κλειδωμένα οριστικά στο πνεύμα των ελληνιστικών χρόνων, όπως συμβαίνει και με τη γοητεία του αινιγματικού χαμόγελου που κρατούν οι Κόρες της Ακρόπολης, αλλά και με τη θλίψη των ανεπανάληπτων πορτρέτων Φαγιούμ, ανά τους αιώνες.

Καθώς αρχίζεις την ανάγνωση του αρχαίου κειμένου, οι δύο πρώτες λέξεις, «*Αίλινά μοι*», ηχούν σάμπως να απευθύνονται σε κάποιον σύγχρονο... Έλληνα, «*Έλληνά μου*», κι αυτό επίσης σου φέρνει στον νου τη δημώδη αποστροφή «*Ο ήλιος εβασίλεψε, Έλληνά μου, εβασίλεψε...*», θρηνητική επίσης. Και μετά αρχίζουν εκείνα τα θρηνητικά τεθλάσματα, «*στοναχεῖτε*» και «*κλαίετε*» και «*μύρεσθε*» και «*γοάοισθε*» και «*φοινίσσεσθε*», και τα ουσιαστικά σκεπάσματά τους, «*φυτά*» και «*ἄλση*» και «*ἄνθεα*» και «*ρόδα*» και «*ἀνεμῶναι*» και «*ὑάκινθοι*». Κι αυτά όλα ανεβαίνοντας ή κατεβαίνοντας την κλίμακα του νυν, ενός ποιητικά ηγεμονικού χρόνου διαρκείας: «*νῦν φυτά μοι*», «*νῦν ρόδα*», «*νῦν ἀνεμῶναι*»... Και από τα νυν αυτά τα γοερά, πετάς για λίγο στο πρώτο ερωτικό της Χλόης σκίρτημα, από το *Δάφνις και Χλόη* του Λόγγου: «*Νῦν ἐγὼ νοσῶ μὲν τι δέ ἢ νόσος ἀγνοῶ...*». Και συνεχίζοντας τις παραλλαγές του, πετάει ξανά ο νους από τα τότε νυν στα τωρινά του *τώρα*, με τα λόγια ενός δημοτικού τραγουδιού της Ρούμελης, όμως τώρα αντίθετα, με την προτροπή ενός πρωινού ξυπνήματος κι ενός ερωτικού καλέσματος:

Τώρα τα πουλιά, τώρα τα χελιδόνια, τώρα οι πέρδικες
(Τώρα οι πέρδικες) συχνολαλούν και λένε, ζύπνα,
αφέντη μου,
(Ξύπνα, αφέντη μου) ζύπνα, γλυκιά μου αγάπη, ζύπνα,
αγκάλιασε
(Ξύπνα, αγκάλιασε) κορμί κυπαρισσένια κι άσπρονε
λαιμό...

Αλλά και πάλι πετάς γυρνώντας πολύ πιο πίσω, πηγαίνοντας προς τον Αισχύλο, στον *Αγαμέμνονά* του, στο πρώτο χορικό, στον τελευταίο στίχο της α' και β' stro-

φής, αντιστροφής και επωδού, «*Αΐλινον, αΐλινον είπέ, τό δ' εὖ νικάτω*». Αυτή η διαδρομή για τον Μόσχο προφανώς ξεκίνησε από τον θεμελιωτή της βουκολικής ποίησης και συμπατριώτη του, Θεόκριτο, όπου στο πρώτο ειδύλλιο *Θύρσις ἢ Ψδῆ*, αρχίζει το τραγούδι του Θύρση με τον στίχο:

*Ἄρχετε βουκολικᾶς, Μοῖσαι φίλαι, ἄρχετ' αἰοιδᾶς
(Θύρσις ὁδ' ὠξ Αἴτνας, καί Θύρσιδος ἀδέα φωνά).*

Τα πηγαινέλα δείχνουν να είναι ανεξάντλητα, ακόμα και μεταξύ των ίδιων των ποιητών αυτής της ποίησης. Από τον Θεόκριτο (*Θύρσις ἢ Ψδῆ*) στον Βίωνα (*Ἐπιτάφιος Ἀδώνιδος*), κι από τον Βίωνα στον Μόσχο (*Ἐπιτάφιος Βίωνος*). Μία γλωσσική απ' όλους αναταραχή, κάθε φορά επικείμενη.

Η διακειμενικότητα, όμως, απαιτεί ευρύτητα και ανεξάντλητη διερευνητική ευχέρεια χρόνου, αλλά και μεράκι από τον ερευνητή. Πράγματα που με υπερβαίνουν, δεδομένου ότι στο εγχείρημά μου με οδήγησε κυρίως η έμφυτη ποιητική περιέργεια και ακολούθως η γοητεία του είδους αυτού της ποίησης, που ήγειρε ένα είδος ποιητικής βουλμίας. Πώς να μιλήσεις τη γλώσσα της ποίησης αλλιώς, σαν την κρατούν ζηλότυπα οι Μούσες; Πάντως όχι με ένα απλό και σύντομο «*Ἐγραψε καί αυτός*»...

Του λοιπού, ο καθείς ως εραστής της ποιητικής πολυμέρειας ας συνεχίσει τον μονόδρομο αυτόν ερευνώντας και άλλα πεδία, ανακαλύπτοντας έτσι νέες συμπώσεις κι απολαβές.

Τέλος, οφείλω ευχαριστίες στην επιμελήτρια της έκδοσης Νάνσυ Θεοδωρέλλου και στον εκδότη Παναγιώτη Σοκόλη, για την προθυμία με την οποία υποδέχτηκε το μικρό τούτο μεταφραστικό μου τόλμημα.

Γ. ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ
(2007-2019)

Φοτ. (4). «Του σπιτιού μου το παράθυρο μισάνοιγτο στον ανθισμένο κήπο!» (φοτ. Ν. Αντωνάτου).

Γ(1)

«Έντεκα ποιήματα του Ν. Αντωνάτου»
(Επιλογή: Μαίρη Γιόση)

ΔΟΞΑΣΜΕΝΑ ΨΕΜΑΤΑ

ἀλλ' οἷα ἄν γένοιτο...

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Η ποίηση είναι μία πολύ αργή υπόθεση, στην οποία λέγονται πράγματα που δεν έχουν γίνει, αλλά και γίνονται πράγματα που μέλλει να λεχθούν, με έναν τρόπο ανάλογο εκείνου που η Τέχνη εξαρχής έχει τον δίχως ένδυμα άνθρωπο ανακηρύξει

Η Τέχνη είναι ένα “ψέμα”
που δεν επαληθεύεται
παρά από τον θάνατο που
μέσα της κοιτάχτηκε.

(...δεν είναι πια καιρός)

ΜΑΘΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Μάζευες σαν σκηνικά τα ρούχα
τ' απλωμένα
η ώρα τέσσερις τ' απόγευμα εκείνης
της ηλιόλουστης ημέρας που
σκηνοθέτησε για όλους ο θεός
κι όλο το σπίτι μοσχοβόλησε σαν τόπος·
θροΐσματα κελαϊδισμού πουλιών
στο πάτωμα κηλίδες ροζ πενθούσαν
γονάτων που σφουγγάριζαν
Το σπίτι έπλεε ανοιχτά των ημερών
κι όλη εσύ δικός μου καμαρότος·
στη στέγη στένευε φοβερά ο ουρανός
κι ο δρόμος του δεν είχε πάρα κάτω

Μάζευες – θυμάμαι τώρα – σαν ρούχα
απλωμένα

τα σκηνικά μιας τραγωδίας ελληνικής
μ' αδύναμα και κομπιασμένα χέρια
κι ένα κρυφό ολολυγμό συνάμα
κλείνοντας την αυλαία του σπιτιού
όπως στο μάθημα της ιστορίας το βιβλίο.

(...δεν είναι πια καιρός)

ΑΠΟΥΣΙΕΣ

Το σπίτι σώπασε
η στέγη του εξαρθρώθηκε
η μυρουδιά του χωρίς απαντοχή
τα παραθύρια πληγές που χαίνουν
λαχταρισμένη η αυλή

κι η πόρτα εμβρόντητη.

(...δεν είναι πια καιρός)

ΗΡΙΝΝΑ

Σαν τοπωνύμιο ακούγεται
 Ήρινα τ' όνομά σου

Τα ορεινά σου μάτια ωριμάζουν
 σαν ν' ακριβολογούν το φως
Σίγουρες στ' άγουρα δάχτυλά σου
 σαν προθεσμίες εξανεμίζονται οι αφές
Του στήθους οι απόρρητες σπώρες
 σαν συνωρίδες συμβαδίζουν απαλές
Πιστά στους ώμους τα μαλλιά σου

βροχή ασταμάτητη και δείχνουν
 σαν μόλις χτενισμένα χτές

(...δεν είναι πια καιρός)

ΒΡΟΧΕΣ

Εκεί, που σύρθηκε
σαν αστραπή ο αστρίτης
χτίζανε λιποτάχτες τη βροχή

Τώρα, μια κατοικίδια καταιγίδα
χτίζει με σκόνη της ερήμου
πάνω στις στέγες απιστίες.

(Εικών η λίθος)

ΧΑΡΙΖΩ

Χαρίζω τις φλέβες μου σ' αίματα νέα
να τρέξουν τα λόγια ξανά τα γενναία

Μαζί με τις φλέβες χαρίζω το μένος
με άλλων να σμίξει τη ρίζα, το σθένος

Χαρίζω το μέλλον που ήταν δικό μου
με όλες τις μάχες και τ' όπλο επ' ώμου

Χαρίζω ακόμη τους άγραφους στίχους
της μαύρης σιωπής τούς ανήκουστους ήχους.

(Εικών η λίθος)

ΠΑΝΟΡΑΜΑ

Διπλοτυπίες των βουνών
πάνω από την Πλευρώνα
μου εμπιστεύεται η δύση

σαν μαρτυρίες Αιτωλών που θα
με συντροφεύουν ως το τέλος

Πριν το σκοτάδι συντομεύουν
όλα τον ορίζοντα, μα μένει
μια κορυφογραμμή αναμμένη

κι ένας βοσκός που μες στο χρόνο
μας τ' αργό ξημέρωμα σμιλεύει.

(Εικών η λίθος)

ΠΕΤΡΟΧΕΛΙΔΟΝΟ

Πετροχελίδονο νιογέννητο
αλλού σε ψάχνει η μάνα σου
και συ στην καμάρά μου μπήκες
νωρίς με το γυμνό ξημέρωμα

πώς να σε σώσω - να σωθούμε;

Με σταγονόμετρο και μια φουρκέτα
το κεφαλάκι σου στο μάγουλό μου σε ηρεμεί
και οι φτερούγες σου ασύνταχτες ακόμα
σου δίνω το νερό, δώσε μου τον αγέρα

για να σε σώσω - να σωθούμε.

(Εικών η λίθος)

ΝΥΧΤΑ ΣΤΟ VEIDLING

μνήμη του ποιητή Michael Guttenbrunner

Είναι νύχτα στο Veidling.
Ύστερα από μια μέρα βροχερή
ο αγέρας φυσάει κύματα – κύματα
και στεγνώνει τα σπίτια τους δρόμους
τα δέντρα

Μέσα στον κήπο ανάμεσα
απ' τα δέντρα προβάλλει ένα
φεγγάρι αρρενωπό
πίσω από κουρτίνες λευκών
και γκρίζων νεφώσεων

Η λεύκα ψηλή τεντώνεται
σαν ένα μπράτσο ακατόρθωτο
τα φύλλα της θροΐζουν εύθυμα
σαν λόγια κοριτσίστικα ανεύθυνα.
Της ακακίας τα μικρά ευγενικά
φύλλα κινούνται ανάλογα
σαν τα κοπάδια των μικρών
ψαριών της επιφάνειας.
Της καρδιάς πικρά σαν
της καρδιάς ανέκαθεν
υπόλογα τα φύλλα...
και ξάφνου ένα λευκό λουλούδι
του αγρού σάλεψε χάμου κι ήταν
σαν να μετακινήθηκε η νύχτα λίγο

Το ξύλινο φαιό σπιτάκι μ' αγκαλιάζει
αλλά εγώ έχω να φύγω αύριο.

(Βιέννη, 14.07.1981)

(*Τα Χειρόδεικτα*)

ΤΑ ΠΛΗΚΤΡΑ¹

Μετά από τόσες ήττες
αν αντέχω
είναι που εσύ

χτυπάς τα άσπρα
πλήκτρα των
φωνηέντων, καρδιά μου.

(*Τα Χειρόδεικτα*)

ΜΝΗΜΗ ΚΑΘΡΕΦΤΗ

Είχε μια κλίση προς τα κάτω ελαφρά
στον καφενείου τον τοίχο κρεμασμένος
ο καθρέφτης

ώστε τα πράγματα ν' απεικονίζονται
στο βάθος του αναγερτά σαν να του
διαφεύγουν.

(*Τα Χειρόδεικτα*)

1. Το ποίημα «Τα πλήκτρα» διαβάστηκε από την Μαίρη Γιόση στην εκδήλωση της Ελληνο-αμερικανικής Ένωσης “με τα λόγια γίνεται” – “φωνές πίσω απ’ τη γλώσσα”, 20/01/2021 (youTube). The Books' Journal, τχ. 123, Οκτώβριος 2021. Βλ. παρακάτω, Α(12)36.

Γ(2)

«Είκοσι τρία ποιήματα του Ν. Αντωνάτου»
(Επιλογή: Χρυσούλα Σπυρέλη)

1. [Από την ποιητική συλλογή]
...δεν είναι πια καιρός

ΣΚΑΙΕΣ ΠΥΛΕΣ

Σκιά είμαι της θάλασσας και ουρανόσ
αφύλαχτος
στα μάτια ανυπόδητων ψαράδων

Βλέπω
της θάλασσας τους βυθισμένους
φωτισμούς
στο νου καταστρωμένους

Βάνω
τη σμιλεμένη πέτρα εμπόδιο
σε όνειρα χειρόγραφα επάνω
με στίχους καμωμένα ακριβούς
μη μου τα πάρουν οι καιροί
και την βαρύθυμη καρδιά μου
φράγμα στο πεπρωμένο βάνω
ν' ανοίξει η μνήμη τους φανούς
το «άλλ' ότε» να φανεί που υπήρξα

Σκαιές Πύλες και κεραυνός
φυλακισμένος.

ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ

ἐχθρόν ὑπ' ἐχθρῶν οὐδέν ἀεικές

ΑΙΣΧΥΛΟΣ, Πρ. Δσ. 1042

Στα ὕστερα πενήντα της ζωῆς μου
συνέχισα να εἶμαι ο εαυτός μου
Τι κούραση και πλήξη!

Να μη μπορείς οὐτ' ἓνα φίλο
ν' ανταλλάξεις· κι αυτοί που ἔφυγαν
νωρίτερα ἔγιναν αναντικατάστατοι
ὄχι στους επικήδειους – τάχα μου
αλλά γιατί εἶναι πια δυσεύρετοι

Μα χάθηκαν – πῶς γίνεται;
και οι πολύτιμοι αντίπαλοί μας
αυτοί που βιάδιζαν ανάποδα
ὡς φίλοι· και τώρα
συμβαδίζουν ὡς εχθροί!

ΣΑΝ ΣΗΜΕΡΑ

Σαν σήμερα ξημέρωσε το χτες
κι ἦρθες εσύ κριτής, κι ἐπίσης
ὄνειρο δίχως ρίζες, σώμα

διάτρητο ἀπό πατημασιές
ἀπ' το υγρό ξεσηκωμένες χῶμα,
χαμένους δρόμους να φωτίσεις

ΜΠΟΤΙΛΙΑ ΣΤΟ ΠΕΛΑΓΟΣ

Ποιος κλαίει εκεί...

Π. ΒΑΛΕΡΙ

Κάθομαι μόνος με τα αδιάβαστα
βιβλία που 'χουν τα φύλλα κίτρινα
δεμένα μεταξύ τους και δεν ακούγεται
κανείς ούτε συμβαίνει τίποτε
όλα είναι φανερά αδιάφορα
θεατρικά λησμονημένα

Ένα κλάμα τα μάτια αποζητά
τώρα που είναι πιο κοντά
στα δάκρυα τα μάτια
κι όλο γυρίζω εκεί που ήμουν
σ' ένα σπιτάκι έρημο παλιό
που 'χει στον κήπο του τα νυχτο-
λούλουδα επίμονα ν' ανθούν και στα
σκαλιά τα πέτρινα κίτρινα φύλλα
απ' την κληματαριά πεσμένα
Ακούω να με φωνάζουν οι ώρες
από το εκκρεμές – κάποτε τις μετρώ
μα προσπερνώ και χάνομαι όπως

στο κάθε τι ο περασμένος χρόνος
και δίπλα μου... «μια γάτα που
μεγαλώνει τη σιωπή έτσι καθώς
γλιστρά δίπλα από των βιβλίων
τις σειρές σάμπως να θέλει από τις
ράχες τους τα ονόματα να σβήσει»*.

* Οι τελευταίοι στίχοι «μια γάτα... να σβήσει» είναι απόσπασμα από επιστολή του Rilke στην Clara Westhoff (04.10.1907).

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Σβήνουν τα κύματα αργά
στην παραλία και στο απέναντι
βουνό φωτιές ανάβουνε της νύχτας
οι βοσκοί, κουδούνια ηχούν
κι αρχαίες λέξεις έρχονται
αμίλητες στο νου, στις ρίζες τους
της σιωπής κρατώντας λίγο χώμα

*... στόματός τε καλλιπρώρου
φυλακᾶ κατασχεῖν*

Μια γεύση μένει υπόσχεσης
απ' το συμπόσιο τ' αδιάκοπο
του χρόνου και το αστήριχτο
της ύπαρξης του ανθρώπου όπου
με θαυμαστά τα έργα της
η γλώσσα γεφυρώνει

Ελάτε οι βοσκοί και κύματα εσείς
την αυριανή
να θεμελιώσουμε αρχαιότητα

Υπάρχει πολύ
ακόμη παρελθόν
μπροστά μας

ΕΠΟΧΕΣ

Στον καθρέφτη πληγώνεται
το φως
και το αίμα του χρόνια μετά
τρέχει
απ' το πρόσωπο εκείνων που
εικονίζονται
και δεν είναι εκείνων που
κοιτάχτηκαν

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Γιατί τα σπάσαμε τ' αγάλματά των

Κ. ΚΑΒΑΦΗΣ

Σπασμένη κεφαλή αναδυόμενη
μέσ' από την ιλύ στο λιγιστό νερό
γερμένη, την τόση λύπη να απηχεί
που έχει εκεί απ' τους καιρούς
πετρώσει· κι η τόση ευγένεια
στις παρειές συμπτυκνωμένη
ανώνυμα στη γη να επιστρέφει

Κι αίφνης στου οφθαλμού την κόχη
σαν από δάκρυ γυάλισε μετέωρο ισχνό
το αποτύπωμα που άφησε κάποιου
σαλιγκαριού το πέρασμα το αργό

Ω, σμιλεμένο μάρμαρο
αιώνια πιστό στο
χέρι του τεχνίτη σου!

2. [Από την ποιητική συλλογή]

Εικόν η λίθος

ΥΔΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

κυμάτων ανήριθμον γέλασμα

ΑΙΣΧΥΛΟΣ

Το πετραδάκι που έριξες
στης λίμνης τον αφρό
άνοιξε κύκλους εύθυμους
που πολλαπλασιάζονταν
κι όπως το γέλιο σου
κυλούσαν

Μα χάθηκε το πετραδάκι
στο βυθό
κι έσβησαν μεγαλώνοντας
οι κύκλοι.

ΤΗΣ ΑΛΛΗΣ ΜΕΡΑΣ

Πήγα στην αγορά των ψαριών, πρωί
μα σύ έλειπες – την άλλη μέρα
με δολωμένο μάτι με κοίταζαν τα
ψάρια στις απουσίας βυθίζοντάς με
το γαλάζιο

Έφυγα. Όταν γύρισα στην αγορά
τα ψάρια έλειπαν – την άλλη μέρα
οι άνθρωποι πρόσεξα δεν είχαν
άλλη θάλασσα τα πρόσωπά τους
να αναλάβει

Έμεινα. Όταν με βρήκες, η αγορά
τα ψάρια οι άνθρωποι δεν υπήρχαν
ήτανε νύχτα και μόνο εσύ υπήρχες
αυθημερόν

δολωμένο πρωινό της άλλης μέρας.

ΕΛΕΝΗ

Αχ, Ελένη
καμιά δε σ' έφτασε
ισότητα εσέ
μήτε του άρρενος
μήτε του θήλεος

το δαγκωμένο
μήλο αμίλητο

ΤΟ ΜΟΝΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

*Τι φταίει η αδύναμη ψυχή, που δεν μπορεί
να χωρέσει μέσα της τα τόσα τρομερά δώρα;
(ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ – Αδελφοί Καραμάζωφ)*

Ο τρελός νεωκόρος του Αγίου Παντελεήμονα δεν είχε στον κόσμο τίποτε δικό του, ούτε καν ήξερε να μιλάει – μόνο ν' ακούει. Το μόνο της ζωής του δρομολόγιο ήταν να μεταβαίνει στο ναό και να γυρίζει από κει εμψυχωμένος. Στο δρόμο όποιον κι αν συναντούσε έκανε ένα ανασφαλές, τσ, τσ, τσ, σαν μουσικός καλλωπισμός πουλιού, και σαν κατανυκτικός ψιθυρισμός.

Θυμάμαι πως δεν αρρώσταινε ποτέ και πως όλες τις εποχές ήτανε με τα ίδια ρούχα περιφρονητικά ντυμένος. Σαν ύψωνε στον ουρανό το βλέμμα του, βάρθαινε εκείνος πιο πολύ, παίρνοντας έτσι απ' των ματιών του το χαμήλωμα ύψος.

Δεν ήταν νεωκόρος ακριβώς, μα... βοηθός... ούτε!, ακόμη χαμηλότερα, όσο πιο χαμηλά μπορεί να φτάσει η ταπεινότητα του ανθρώπου – εκκλησάρης! Μονολογούσε στη δική του γλώσσα, υπαινισσόμενος τα λόγια τ' ακατάληπτα της Θείας Λειτουργίας, ακούγοντας σαν τερερέμ τις έγγραφες φωνές της.

Τον έλεγαν Χρίστο...

Αυτά είναι τα στοιχεία του όλα κι όλα που διαθέτω. Και φοβάμαι πως εκεί στους ουρανούς, που είναι τώρα, λησμονημένος από όλους και χωρίς κάποιον ναό να υπηρετεί, θα περιφέρεται γεμάτος θλίψη, μες σε ουράνιες φήμες, χωρίς το φως του, κι ας βρίσκεται ακριβώς:

Ενώπιόν Σου, Κύριε!

CASA DE FIGARO

- η σοφίτα -

κοινόν φέγγος

ΠΙΝΔΑΡΟΣ

Την κατοικήσαμε στην αρχή
κι οι τρεις μαζί από κοινού
κατά καιρούς φιλοξενούσαμε
-τρόπος του λέγειν
άστεγους και διωκόμενους

Αργότερα γράψαμε στον τοίχο
του μετώπου της με κόκκινα
γράμματα πεζά το σόφισμα
Casa de Figaro

Για άλλους σήμαινε
οίκος του Figaro
για άλλους πάλι
το φεγγαρένιο σπίτι
αλλά η σοφίτα που ήτανε
μοίρα μας φοιτητική

για μας πάντοτε θα σημαίνει
το σπίτι που φωτίζαμε.

(πρωί 07.07.2011)

ΨΥΧΗ ΜΟΥ

Σ' αυτά τα καθρεφτίσματα
στης λίμνης τα νερά και στις συρμές
που πάνω τους τα είδωλα θολώνουν
πώς δίνεσαι, ψυχή μου

Πώς δίνεσαι στις πλάνες τους
με πινελιές ασύνταχτες που
εννοούν το χέρι του ζωγράφου
και περιπλέουν τον καμβά στο
θάμπωμα της μέρας όσα
στο περιβάλλον σου ενδίδουν
Μ' αυτά τα καθρεφτίσματα
πολύτιμες ανταμοιβές, ψυχή μου

τώρα που ούτε αυτά σου δίνονται
κι εσύ ετοιμάζεσαι να φύγεις
γλυκά επιμένουν να σε διαπερνούν
αναστολές αρνήσεις αφροσύνες.

3. [Από την ποιητική συλλογή]
Τα Χειρόδεικτα

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ

Η αλήθεια ήταν τελικά
κάμποσα χρόνια μεγαλύτερη
κι ήρθε αργά

μες σ' έναν φαύλο κύκλο
από χρόνια ταραγμένα κι όταν
εμείς εκπνέαμε

ο ένας στα μάτια του άλλου.

ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ Νο 1

Ξύπνησα μ' όλη τη νοσταλγία
να μου ορμάει κατά πρόσωπο
σαν ζώο αγριεμένο

να με πληγώνει δίχως αίμα
να μ' ανακρίνει δίχως ερωτήσεις
και να μ' επαληθεύει σάμπως

να είχε εκείνη τη ζωή
με τ' όνομά μου ζήσει...

ΒΡΕΧΕΙ ΑΚΟΜΑ...

- γράμμα στη μάνα υστερόγραφο -

Δεν έμαθες, λοιπόν, ποτέ πως έγραφα ποιήματα
όσο ακόμα ζούσες – αφού κι ο ίδιος άργησα τόσο να
το μάθω. Μα κι αν το ήξερα δεν θα στο μαρτυρούσα,
γιατί θα νόμιζες πως σε πειράζω πάλι, όπως έκανα
πάντα και ως το τέλος σου, γιατί
ήταν αυτά που με κρατούσαν ζωντανό, όσο
κι όταν ακόμη ζούσες, με έκανες εσύ πιο νέο
Αλλά το πιο σπουδαίο, τώρα, είναι που δεν θα
μάθεις πια, τί κρίμα, το πόσα ποιήματα εμπιστευτικά
για σένα έχω γράψει.

Μάθε όμως, ότι στο Μεσολόγγι βρέχει ακόμα, μια
ασυλλόγιστη βροχή, που κατεβαίνει απ' τον Αράκυνθο
- που εσύ τον ήξερες Ζυγό...

Κι έτσι όπως πέφτει στα γερασμένα χώματα, στον κήπο
των Ηρώων μέσα, πάνω στον Τύμβο των πεσόντων,
στου «Μάρκου Βοσσάρεως» το διπλανό μνημείο, πάνω
στην «κόρη της Ελλάδος», που συλλαβίζει τ' όνομά του,
- όπως δεν το 'ξερε κι ο ίδιος...

γίνονται δάκρυα στα μάτια της οι στάλες
και τα δύο λάμδα της λυγμοί μαρμαρωμένοι.

ΕΗΜΕΡΩΜΑ

I

Ήταν ωραία η νύχτα και ζεστή·
μέσα στον αδιάκοπο διάκοσμό της
επέτρεπε και σ' όσα αδιάκριτα
δεν είχαν δει το φως της μέρας
κι έτσι με μία κίνηση θεατρική
έσβησε το κατεπείγον όνειρο:

*«πάνω στο γλυκοζύφωτο που πάει να ξημερώσει
κι ακροφοβούνται τα πουλιά και τα φτερά τινάζουν»*

II

Όταν δεν θα μπορώ να είμαι
γράφοντας χρήσιμος
θα κάψω τότε το μυαλό μου
- αν δεν με κάψει εκείνο -
να γράψω μιαν αδάμαστη γραφή
σαν της Φαιστού το δίσκο:

«χωρίς ραφή και ράμμα»

III

Τη γλώσσα ήθελα να κάνω περιπέτεια
τέτοια που μ' έναν αέρα βιβλικό
τα μάτια της ν' αγγίξω και να της πω:

«ἄρον τόν κράββατόν σου καί περιπάτει»

Η ΕΚΠΛΗΡΩΣΗ

Ήταν από τις νύχτες
τις ακοίμητες
που προχωρούσε εκείνη
στο ξημέρωμα

κι εγώ – ο Κωσταντίνος
ο μικρός
στο άλογο καβάλα να τρέχω
δίχως σώμα...

ΕΠΙΣΚΕΨΗ

Τα μάτια μου έπεσαν στο κοίλο
του αρχαίου θεάτρου της Πλευρώνας
μπαίνοντας από την κεντρική της πύλη
και πλησιάζοντας... δίπλα... εκεί στα

χορταράκια που φύτρωναν ανάμεσα
στις πέτρες των καθισμάτων, μισοπρόβαλε
με την υφαντική του ιδιόρρυθμη δομή
λαμπερός μιας αράχνης ο επίλεκτος ιστός

Και είπα: Θεέ μου, νά το αρχαίο θέατρο!
το κοίλο του σε κυκλική διάταξη και τα
διαζώματα με των κερκίδων τις σειρές

Και είπα: όπως το άπειρο είναι ο ίδιος
ο Θεός, το θέατρο είναι ο επίλεκτος ιστός
που μέσα κατοικεί... ο πλάστης του!

ΤΗ ΝΥΧΤΑ ΕΚΕΙΝΗ

μια νύχτα, όλη νύχτα...

(Γ. ΒΙΖΥΗΝΟΣ, *Μοσκόβ-Σελήμη*)

της Φαντίνας...

Ήταν Νοέμβρης μήνας, Παρασκευή θαρρώ
- τη νύχτα εκείνη των ακάνθινων σιωπών
που ήρθαμε χωρίς να μας καλέσεις
κι όλοι μαζί σε ταξιδέψαμε στον τόπο μας.
Εσύ ταξίδευες μες στο ταξίδι σου, μήτε ορθή
μήτε και καθισμένη. Ταξίδευες με μέτωπο προς
την ολόσωμη Σελήνη, που ξεχασμένη την
ανάλαβε το φως της μέρας, τα στάσιμα πουλιά.
Ο ήλιος έριχνε αδιάφορος τα δίχτυα του στο
κατευόδιο μας. Κι αλήθεια ποιος να θυμάται
τόρα – μετά από τόσα χρόνια ... – πως
δεν θα σταματούσαμε καθόλου, πουθενά.

Μας πρόλαβε η ξαφνική κακοκαιρία. Τα
φύλλα έπεφταν των δέντρων σε κάθε φύσημα
του ανέμου σωρηδόν. Νοέμβρης μήνας.
Η κορυφή του Παναχαϊκού κατάλευκη.
Το Ρίο – Αντίρριο κλειστό! Τρέχαμε πίσω σου
ο πατέρας, η Κάτια, η Στέλλα, τα παιδιά
κι εγώ, πώς να περάσουμε απέναντι – στη Στερεά,
στα χώματα τα πετρωμένα. Κρατούσες το
γνωστό σου ύφος ακαταπόνητα αγέρωχο, μα πια
το είχαν καπαρώσει οι αγέρες. Όλη νύχτα μετά
μέσα στο σπίτι, με μέτωπο εσύ προς την Ανατολή
-την νύχτα εκείνη των ακάνθινων σιωπών...

(29.12.2010)

ΣΠΑΣΜΕΝΑ ΠΙΑΝΑ

Η κυρία Χωματιανού
τ' απογευματινά παρέδινε
μαθήματα όπως συνήθως πιάνου
στο απέναντί μας σπίτι.
Τα βραδινά την άκουγα να παίζει
μόνη τις μελωδίες που αγαπούσε
σα να φρεσκάριζε την ατμόσφαιρα
και σα να ξαναγίνονταν η ίδια
αυτό που ήταν, μια μουσικός
δεμένη με το πιάνο – της

Στα μαύρα εκείνα χρόνια
χάθηκε δίχως να μάθουμε το πώς
μοναχική όπως είχε σαν ένα
αγριολούλουδο στη γειτονιά
φυτρώσει. Οι νότες της δεν
ήχησαν ποτέ ξανά και μόνο
κάποια μέρα μετά τον πόλεμο
βρήκα στο σάλτσινο* που παίζαμε
το πιάνο της να κείτεται σπασμένο
μέσα σε χώματα και σαλικόρνιας

να μην θυμάται νότα του πενταγράμμου
μήτε και την κυρία Χωματιανού – αυτήν!...

* σάλτσινο: αλίπεδο.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ (ο Ακραγαντίνος)

παῦρον δ' ἐν ζῶησι βίου μέρος ἀθρήσαντες

Ο σιωπηλός Εμπεδοκλής
περνούσε όταν ήθελε
ακόμα κι απ' τον ίσκιο του
απαρατήρητος

Τα μάτια του ερπύστριες
όπου κυλούσε πάνω τους
το φως που προανήγγειλε
και μέσα από την Αίτνα

Τα χρυσοχάλκινα σανδάλια
που μεριμνούσαν κάθε
προορισμό καήκανε μαζί του

Μόνο της σιωπής του σώθηκε
μέσα στην πακτωμένη λάβα
καρβουνιασμένο το Ένα

4. [Από το βουκολικό ποίημα]

[ΜΟΣΧΟΥ] *Επιτάφιος Βίωνος*

Εισαγωγή-Μετάφραση: Νίκος Αντωνάτος

Σικελικές αρχίστε, το πένθος αρχίστε, Μούσες.

Αλί, οι μολόχες σόταν μαραίνονται στον κήπο,
και τα χλωρά τα σέλινα κι ο φουντωτός ο άνηθος,
τον ένα χρόνο κόβονται, τον άλλο ζωντανεύουν·
κι εμείς οι μεγάλοι και τρανοί, οι άντρες οι σοφοί,
αν κάποτε πεθάνουμε, κούφιοι στο κοίλο χώμα
τον ύπνο τον ανέγερτο θα κοιμηθούμ' αιώνια.
Κι εσύ με την πυκνή της γης σιγή κεκαλυμμένος,
στις Νύμφες όμως έδοξε πως βάτραχοι κοάζουν.
Μα γω δεν τους φθονώ γιατί δεν γλυκοτραγουδάνε.

Σικελικές αρχίστε, το πένθος αρχίστε, Μούσες.

Φαρμάκι, Βίων, σε πότισαν, πικρό φαρμάκι ήπιες.
Σε τέτοια χείλη τί πρόσπεφτε χωρίς να γλυκαθεί;
Και ποιος θνητός τόσο άξεστος να σε κεράσει ή
να σου δώσει κλήθηκε φαρμάκι; Και πάει η ωδή!

Σικελικές αρχίστε, το πένθος αρχίστε, Μούσες.

[απόσπασμα, στίχοι 98-113].

Δ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Δ Ι. Φωτογραφικό επίμετρο

Εικ. 1. Ο Νικόλας - εγγονός (φωτογραφία 2020 του Ν.Α.).

Εικ. 2. Ο παππούς μου (σχέδιο της εγγονής του – Ελένης).

Εικ. 3. 1952: Νίκος Αντωνάτος (δεξιά) μαθητής Παλαμαϊκής Σχολής Μεσολογγίου.

Οι **ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ** σας προσκαλούν στο **art bar ποιήματα και εγκλήματα**, Αγίας Εφρήνης 17 (μεταξύ Αθηνάς και Λιάσου), Μοναστηράκι τη Δευτέρα 14 Νοεμβρίου στις 8:30 μ.μ. στην παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του **ΝΙΚΟΥ ΑΝΤΩΝΑΤΟΥ**

Δεν είναι πια καιρός

από τον συγγραφέα και βιβλιογράφο Δημήτρη Δασκαλόπουλο
ποιήματα θα απαγγείλει ο ποιητής

art bar
Ποιήματα και Εγκλήματα
από τις 9 το πρωί
έως τις 2 το βράδυ
καφές, ποτό ή φαγητό

Αγίας Εφρήνης 17, Μοναστηράκι (60 μέτρα από το μετρό), τηλ. 210 3228 839

ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ
ΕΙΚΩΝ Η ΛΙΘΟΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

Παρασκευή 23 Μαΐου 2014, 8:00 μ.μ.

Παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του Νίκου Αντωνάτου *Εικόν η λίθος* από τον νεοελληνιστή και μεταφραστή Σωμμέν Σταμπούλου, και τον ποιητή. Στην εισαγωγή της εκδήλωσης θα ακουστεί το μελοποιημένο σκόλιον του Σείκιλου Όσον ζής φαίνου.

POEMS&CRIMES
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

Αγίας Εφρήνης 17 (60 μέτρα από το μετρό), Μοναστηράκι, Τ. 210-32 28 839

Π Ρ Ο Σ Κ Λ Η Σ Η

Η Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία και οι εκδόσεις ΘΕΜΕΛΙΟ σας προσκαλούν στην παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του **ΝΙΚΟΥ ΑΝΤΩΝΑΤΟΥ**

ΤΑ ΧΕΙΡΟΔΕΙΚΤΑ

την Παρασκευή 16 Φεβρουαρίου 2018, και ώρα 7.00 μ.μ., στη Στοά του Βιβλίου, Περασζόγλου 5 και Σταδίου, Αρσάκειο Μέγαρο.

θα μιλήσουν οι:

- ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΦΑΣ, κρητικός λογοτεχνίας, δημοσιογράφος και μεταφραστής.
- ANNA ΧΡΥΣΟΓΕΛΟΥ-ΚΑΤΣΗ, Αφ. Καθηγήτρια στον Τομέα Νεοελληνικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.
- ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΖΕΦΡΑΣ, φιλόλογος.

θα συνομιλήσει ο Καθηγητής ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΣ.

Ποιήματα θα διαβάσει ο ποιητής.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ | ΣΤΑΣΙΝΟΥ 61, 108 00 ΑΘΗΝΑ | ΤΗΛ. 210 2008100 - 210 2008108 | FAX 210 2008107 | E-MAIL: info@themelio.gr - themelio.gr

Π Ρ Ο Σ Κ Λ Η Σ Η

Οι εκδόσεις ΘΕΜΕΛΙΟ σας προσκαλούν στην παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του **ΝΙΚΟΥ ΑΝΤΩΝΑΤΟΥ**

ΤΑ ΧΕΙΡΟΔΕΙΚΤΑ

το Σάββατο 24 Νοεμβρίου 2018 και ώρα 7.30 μ.μ., στο Ιστορικό Μουσείο «ΔΙΕΞΟΔΟΣ» Ιερής Πόλης Μεσολογγίου.

θα προλογίσει ο ποιητής ΗΛΙΑΣ ΓΚΡΗΣ

θα μιλήσουν οι:

- ΣΤΕΛΙΟΣ ΜΑΦΡΕΔΑΣ, ποιητής και
- ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΠΥΡΕΛΗ, Δρ. Φιλολογίας, ποιήτρια.

Ποιήματα θα διαβάσει ο ποιητής.

55
ΕΤΕΙΕΙΑ
ΘΕΜΕΛΙΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ | ΣΤΑΣΙΝΟΥ 61, 108 00 ΑΘΗΝΑ | ΤΗΛ. 210 2008100 - 210 2008108 | E-MAIL: info@themelio.gr - themelio.gr

Εικ. 4. Προσκλήσεις βιβλιοπαρουσιάσεων.

Εικ. 5. Αθήνα. Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 14.11.2011: Ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος παρουσιάζει την ποιητική συλλογή, ...δεν είναι πια καιρός.

Εικ. 6. Αθήνα. Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 23.05.2014: Ο Συμεών Γρ. Σταμπουλού παρουσιάζει την ποιητική συλλογή, Εικόν η λίθος.

Εικ. 7. Αθήνα. Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 23.05.2014: Η Μαρία Κακαβούλια, καθηγήτρια του Παντείου Πανεπιστημίου, συμμετέχει στην παρουσίαση της ποιητικής συλλογής, Εικόν η λίθος.

Εικ. 8. Ανάμεσα στο κοινό που παρακολουθεί την παρουσίαση της ποιητικής συλλογής, Εικόν η λίθος, διακρίνονται οι: Βασίλης Κανέλλος, Μαρία Κακαβούλια, Παναγιώτης Κοντός, Γιώργος Συμπάρδης, Γιάννης Δάλλας, Τάσος Πορφύρης, Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Σπύρος Κατσίμης, Γιώργος Βότσης, Νίκος Σκουτερόπουλος, Γιάννης Κουβαράς, Μαρία Μυλωνά, Μαίρη Γιόση, Κωστής Ρούσος, Σωτήρης Σαράκης, Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Κάτια Αντωνάτου, Κώστας Καράλης, Νίκος Θεάκος.

Εικ. 9. Αθήνα. Στοά του Βιβλίου, 16.02.2018: Από την παρουσίαση της ποιητικής συλλογής, Τα Χειρόδεκτα. Διακρίνονται: Νίκος Αντωνάτος, Διαμαντής Ζέρβας, Άννα Χρυσογέλου-Κατσή, Αλέξης Ζήρας, Παναγιώτης Κοντός.

Εικ. 10. Ιερή Πόλη Μεσολογγίου. Ιστορικό Μουσείο Διέξοδος, 24.11.2018: Από την παρουσίαση της ποιητικής συλλογής, Τα Χειρόδεκτα. Διακρίνονται: Άννα Μαλικιώση (από τις εκδ. Θεμέλιο), Νίκος Αντωνάτος, Στέλιος Μαφρέδας, Χρυσούλα Σπυρέλη.

Εικ. 11. Αθήνα. Στοά του βιβλίου, 22.12.2015: Από την τιμητική εκδήλωση για τον ποιητή Τάκη Καρβέλη. Διακρίνονται: Αλέξης Ζήρας, Τάκης Καρβέλης, Αικατερίνη Τσοτάκου, Νίκος Αντωνάτος, Πολυξένη Μπίστα, Χρυσούλα Σπυρέλη.

Εικ. 12. Αθήνα. Ιωνικό Κέντρο, 20.04.2012: Στην εκδήλωση «Δήμος Μαυρομμάτης 10 χρόνια μετά». Διακρίνονται: Δ.Ν. Μαρωνίτης, Κ. Τσουράκης, Π. Μπουκάλας, Δ. Καμάλης, Στ. Στεφάνου, Ν. Αντωνάτος.

June 3, 2003

Dear Nikos,

thinking of Dimos, I read the death-dirge of a Crete woman, written by Virginia Neris.

This year we often went to the northern Austria - and ever again I wondered at the far horizon and the land ~~full~~ full of the green lush glow of unfathomed plants. - and Greece came to my mind and we spoke of you and Dimos and of your wives. Just then your letter arrived and the beautiful book that you dedicated to Dimos, and the news of his death. The one night we spent with Gyömsörey in Dimos' home came to my mind again - the garland of stars in the blackflooded heavens. - we were lying outside the village on the ground, heard the snorting of horses and donkeys and far away the barking of dogs. This was the accompaniment of our nightly talk. A discourse among brothers, visionary, immeasurable.-

Nikos, please do not worry about a translation of my poems! I do not need it. And I cannot do the same for you, as I would like to. I am just happy to see how beautifully your poems are printed! And a friend will translate them for me.

Always your brother

Michael

Μετάφραση επιστολής M.G. 3/6/2003.

Αγαπητέ Νίκο,

Σκεπτόμενος τον Δήμο, διάβασα το μοιρολόι μιας γυναίκας της Κρήτης, γραμμένο από την Βιργινία Νέρη.

Αυτό το χρόνο πηγαίνω συχνά στην βόρεια Αυστρία, και κάθε φορά θαυμάζω τον μακρινό ορίζοντα και στη γη τα ανθισμένα λαμπερά και πολύχρωμα φυτά - και έρχεται στο νου μου η Ελλάδα και οι κουβέντες μας, με σένα, το Δήμο, και τις γυναίκες σας. Τότε ακριβώς έφτασε η επιστολή σου και το όμορφο βιβλίο σου, που αφιέρωσες στο Δήμο, και τα νέα για τον θάνατό του. Κι εκείνη η νύχτα που περάσαμε μαζί με τον Γκεμερέυ στο χωριό του Δήμου, ήρθε στο νου μου πάλι - κι η λάμψη των άστρων στον κατάμαυρο ουρανό - καθόμαστε έξω απ' το χωριό στη χλόη, ακούγαμε τα ρουθουνίσματα αλόγων και γαϊδουριών, και πιο πέρα τα αλυχτίσματα των σκύλων, που σιγοντάριζαν μια συζήτηση μεταξύ αδελφών, ονειροπόλων, που δεν είχε τέλος.

Νίκο, σε παρακαλώ μην σ' απασχολεί η μετάφραση των ποιημάτων μου, που δεν την θεωρώ αναγκαία, μιας και δεν μπορώ να κάνω το ίδιο για σένα, όπως το επιθυμώ. Χαίρομαι που βλέπω πόσο όμορφα είναι τα ποιήματά σου τυπωμένα! Κάποιος φίλος θα τα μεταφράσει για μένα.

Ο αδελφός πάντα, Μίχαελ

Εικ. 13α. Μέρος της αλληλογραφίας μεταξύ Ν.Α. και Μ.Γ.

congratulations!

Wünschen!

M. G.

6.4.03

Dimos ist tot. Mit dieser Trauerbotschaft, die Nikos mir schickt, tritt die einzige Nacht wieder an mich heran, die wir, zusammen mit Gyömörey, in der Heimat des Dimos, auf einem Dorf in Ätälien verbrachten. Jene Nacht war ein hohes Haupt und trug die Milchstrasse im Haar. Wir lagen vor dem Dorf auf einem dünnen Hügel. Die Luft war Weihrauch. Sie roch nach Heu, Dung, Mastix und Thymian, und nach dem Schweiss der Tragtiere, die unsichtbar neben uns unter Bäumen standen, schnaubend, sich schüttelten im Schlaf und mit den Ketten rauschten. Im weiten Umkreis bellten Hunde. Und über allem herrschte die Stille, die ein leises Knistern von den Sternen ist. Unser langer, viermal vier-eckiger Diskurs, fand unter solchen Erscheinungen statt, würdig der ernstesten griechischen Nacht, die keinen Mohn in unsere Schalen träufte.

Juni 2003

Michael Guttenbrunner: Im Machtgehege VIII (σελ. 89)

Ο Δήμος πέθανε. Μ' αυτή τη θλιβερή είδηση, που μου έστειλε ο Νίκος, ήρθε ξανά στη μνήμη μου, η μοναδική νύχτα, που περάσαμε, μαζί με τον Γκέμερεϊ, στον Δήμου την πατρίδα, ένα χωριό της Αιτωλίας. Εκείνη η νύχτα ήταν ξεχωριστή, θα λέγαμε πως είχε τον Γαλαξία πάνω στα μαλλιά της. Είμαστε ξαπλωμένοι στο χωριού τις παρυφές, σε έναν άδεντρο λόφο. Ο αέρας ήταν θυμιάμα. Μύριζε ξερό χόρτο, κοπριά, μαστίχα, θυμάρι, και ιδρώτα από τα υποζύγια, που στέκονταν δίπλα μας αθέατα, κάτω απ' τα λιγοστά δέντρα ρουθουνίζοντας. Τρανιάζονταν στον ύπνο τους, κι έκαναν τις αλυσίδες τους να τρίζουν. Κάπου μακρύτερα, αλυχιούσανε σκυλιά, μα πάνω απ' όλα αυτά κυριαρχούσε η σιωπή, που δεν ήταν παρά των άστρων ο τριγμός. Η περιπούδαστη συζήτησή μας, ήταν αντίξια της ιερότητας της ελληνικής νύχτας, μ' όλο που δεν ήταν ιδιαίτερα μεθυστική.

Ιούλιος 2003

Το κείμενο αυτό, δακτυλογραφημένο, μου το έστειλε ο Μίχαελ τον Απρίλιο του 2004. Τον επόμενο μήνα πέθανε. Το βιβλίο στο οποίο το συμπεριέλαβε εκδόθηκε το 2004 με τον ως άνω τίτλο. Μου το ταχυδρόμησε αργότερα η κόρη του Κατερίνα. Πρόκειται αναμφίβολα για ένα ποήμα!

N. Αντωνάτος

Εικ. 13β. Μέρος της
αλληλογραφίας
μεταξύ Ν.Α. και Μ.Γ.

DIE MÄNNER VON ATHEN
(27. April 1941 — für Dimos und Nikos)

M. GUTTENBRUNNER

«Οι άνδρες της Αθήνας»
(27 Απριλίου 1941 - στον Δήμο και τον Νίκο)

**Athen ist besetzt
und das Standrecht proklamiert.
An jeder Ecke, vor jedem Loch
steht ein Posten
und auf dem Parthenon
flattert das Hakenkreuz.**

Η Αθήνα κατελήφθη
και επιβλήθηκε ο στρατιωτικός νόμος.
Κάθε γωνιά, κάθε απόμερο σημείο
κι ένα φυλάκιο·
στον Παρθενώνα
κυματίζει ο αγκυλωτός σταυρός.

**In der Nacht
beschleichen Männer von Athen
die Akropolis,
und am nächsten Tag
sehen aller Augen:
Das Hakenkreuz ist nicht mehr da!**

Μέσα στη νύχτα
άνδρες της Αθήνας σκαρφαλώνουν κρυφά
στην Ακρόπολη,
και την αυγή
όλοι παρατηρούν
πως ο αγκυλωτός σταυρός δεν είναι πια εκεί!

**Und die griechische Zunge
zischt durch die Stadt:
Die Deutschen
haben ihre Fahne liegen gesehn,
wie das Gesetz es befahl!**

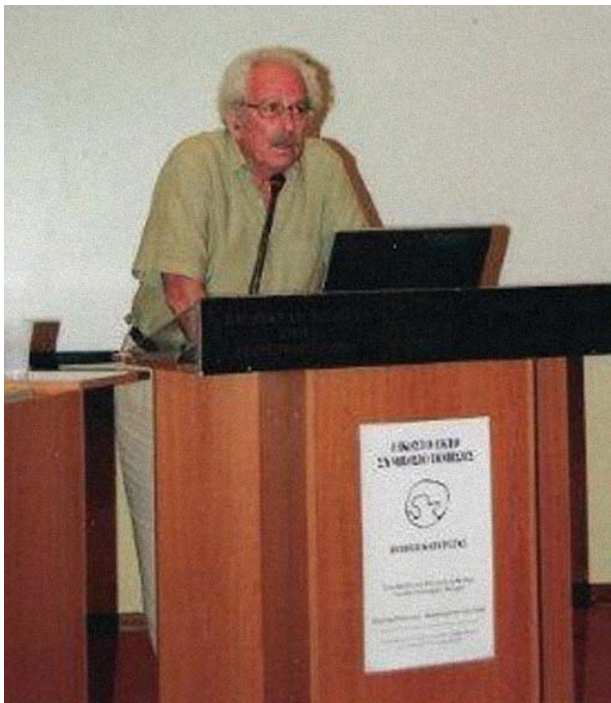
Και από τα χείλη των Ελλήνων
απλώνεται ένας ψίθυρος στην πόλη:
Οι Γερμανοί
είδανε τη σημαία τους κατεβασμένη,
όπως ακριβώς όριζε ο νόμος!

(Μετάφραση: Συμεών Γρ. Σταμπούλου)

13γ -13δ: (από το αρχείο του Ν.Α.). Ο Μίχαελ Γκουττενμπρούνερ αφιερώνει το ποίημα «Οι άνδρες της Αθήνας», στο Δήμο [Μαυρομάτη] & Νίκο [Αντωνάτο]. Περιλαμβάνεται στη συλλογή ποιημάτων του: *Licht vergeudung*, εκδόσεις Locker, 1995.

Εικ. 14. Αθήνα. 2ο Δημοτικό σχολείο Βριλησίων.

Εικ. 15. Πανεπιστήμιο Πατρών. Συμπόσιο ποίησης, 2006.

Εικ. 16. Με την φίλη ποιήτρια Μαίρη Γίωση, καθηγήτρια ΕΚΠΑ.

Εικ. 17. Συνάντηση με τον μεταφραστή και κριτικό Τάκη Μενδράκο.

Εικ. 18. Ανάβυσσος, στη "ντάτσα" του Κ. Ρούσου, 2004: Μία από τις καλοκαιρινές συναντήσεις της "αγωνιστικής" παλιοπαρέας. Με τον Χρήστο Ρουμελιωτάκη και τον Στέφανο Στεφάνου (τον αποκαλούμενο "θείο").

Εικ. 19. Μεσολόγγι, Τουρλίδα, 2003: Με τους φίλους Νίκο Σκουτερόπουλο και Χρήστο Παπάζογλου.

Εικ. 20. Αθήνα, Χαλάνδρι, στο καφέ του βιβλιοπωλείου "Ευριπίδης" 2019: Με τον Συμεών Γρ. Σταμπολού και τον Σπύρο Κατσιμή.

Εικ. 21. Αθήνα 2017: Παγκόσμια Ημέρα Ποίησης, Παλαιά Βουλή. Διακρίνονται στην έδρα οι: Ηλίας Γκρής, Γιάννης Τζανετάκος και Αλέξης Ζήρας.

Πρωτομαγιά 2011 στο Παλιοχώρι Καλαμπόκας (ύψόμετρο 1.100 μ.)
ΗΛΙΑΣ ΚΕΦΑΛΑΣ * ΜΕΛΙΓΓΟΣ * 421 00 ΤΡΙΚΑΛΑ
ΤΗΛ. 24310 94419 * 24310 77929 * 697 29 37 881
hlkef@otenet.gr

Στὸν Κύριο Νίκο Ἀντωνάτο
Ναρκίσσων 30, Χαλάνδρι 152 33 Ἀθήνα

Τρίκαλα 14-7-2011

Ἀγαπητέ μου Νίκο

Μὲ χαρὰ ἔλαβα καὶ διάβασα τὸ καινούριό σου ποιητικὸ βιβλίο μὲ τὸ δραματικὸ μῆνυμα τοῦ τίτλου «Δὲν εἶναι πιά καιρός». Μὲ τὴν στωικότητα, ὅμως, καὶ φιλοσοφημένη ἐγκαρτέρηση ἀντιπαρέρχεσαι τὰ ρολόγια καὶ τὰ πάσης φύσεως ἐργαλεῖα τοῦ χρόνου. Τὰ ποιήματά σου εἶναι εὐσύνοπτα κεντρίδια λόγου, λιτὲς ἐκφορὲς μνήμης καὶ βαθιᾶς εὐαισθησίας μὲ προεξάρχουσα ἀρετὴ τους τὴν εἰλικρίνεια τῆς βιωμένης στιγμῆς. Τὴν ὁμορφὴν ἐκπληξὴ ἢ ἀναλαμπὴ τοῦ Καραβασίλη.

Μὲ τοὺς πρὸ ἐγκάρδιους χαιρετισμοὺς καὶ τὴν εὐχαριστίαν μου σοῦ εὐχομαι καλὸ, μακροτάξιδο καὶ φωτεινότατο καλοκαίρι.

<p>Πολύ αγαπητή Αντωνίττε, Σοφικά ευχαριστώ για το ποιητικό σου βιβλίο... δίνω ναε για καρδιά μου στείλατε και μόνο η παρουσία των ενοχμάτων γω βίλας, γω Παλαμά, γω Καρυωτάκη, γω Άριστοτάλη, γω Λιδάκης, γω Πινδαρού, γω Απολλοίου, γω Σιμωνιδίου, γω Βαρδύ, γω Καθάρη και τόσων άλλων που στοργαζόταν τις προμετωπίδες και τα μέτο άποια κίτηταν είναι ποιητική έμφροτι.</p> <p>ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΑΡΙΖΩΝΗ Τσί με τον Καβάφη Τσί με τον Καβάφη στην πιο ερωτική πόλη του κόσμου</p> <p>ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ www.kastaniotis.com</p>	<p>υά σοβαρά ευγνωμοσύνη στην περιήτωση της και πορνι γλαυτάχο. Ποιητάς γα έθως α κια τοι, ηθικιστη, η Ντακί, η α τσα άλλα δειχναυ γω η ένωση της ποιησης να λειτρωρηση α κια να γαι δηρόσητη μετκα σών αν ανδραιο ασε κη γω να την συνδραμει, γω να δίατη και άπληρη σχετι κη γαδοχάς γη. Έδχες για ένα δικτατοριώ 20-12</p> <p>Με πολλή αγάπη Αντ. Νιάρχος 10-1-2012</p>
---	--

23γ. Θανάσης Νιάρχος (10-01-2012).

Χρίστος Ρουμелиωτάκης

Βίτσι 39 • 141 21 Ηράκλειον Αττικής • chriroum@otenet.gr • 210 2820343 • 697 / 6800405

Νίκο

Κλείνω το ωραίο βιβλίο σου και για ώρα πολλή σαν μουσική εξαίσια ακούω το ρέκβιμ της νεότητάς μας. Και είναι αυτό ένα επίτευγμα και ένας έπαινος.

Χαίρε
 Χρίστος

Εικ. 24. Επιστολή Χρίστου Ρουμелиωτάκη (17-03-2014) προς τον Ν. Αντωνάτο για την ποιητική συλλογή του, Εικόν η λίθος.

ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ

Αθήνα, 22/10/19

Αγαυέ Νίκο,

Ξέυχαει κιά για τον Επιτάφιο Βίονος που μου έδωκε γασ. Η ελπίσή και η αρέσκηση σου είναι ζωική. εσύ, κωδός και το έργο σου μέρος αγάβω σε βίω με μια ποιότητα παρακαλορρωσιακή είναι διαχέια που σπέρνουν και σε δίνει τον στίχο. Είναι το εμπόρημα της γαθαράς, τον βέβαια. Ηλικία η ποιότητα, η μέταβα κεί αν ποιητής, κωδός η σοφία και η ακρίβεια έχουν στα εγώ και στα γένη. Ηνεργία βάρδα που τη έφυγες, είναι γαυθωμένη ο βίος αιώνιος των χαμηλών, του γήινου, του φυσιοσφαιρικού. Γι' αυτό και βίω εμπνευστική στήθαρα (αγάβω κεί) εσύ κωδός που παρά τη επιγνώσει, τη διγνώσε παραμένει ο βίος

ο κωδός του βουκολικού εγώ σου. Και αργότερα σέβω σε τον δέ γαυθωτή που αντέξει τον ατομικό με τον συλλογικό διμνηρία.

Με τον γέλιο χαιρετισμούς μου,

αγάβω Ζήρα

Εικ. 25 (α-β). Επιστολές προς τον Ν. Αντωνάτο για τη μετάφραση του βουκολικού ποιήματος, [Μόσχου] Επιτάφιος Βίονος.

25 α. Αλέξης Ζήρας (22.10.2019).

PHILIPPE ROBERT—Switzerland/Suisse
Leaves • Feuillage
To benefit UNICEF → Au profit de l'UNICEF

Αγαπητέ μου Νίκο,

Τί απιστόλημμα ο χυρκός έπι-
τήριος τον Βίωμα! Κείνος ολό-
ταρά κέρως στο για βόνα - φέ
κάνησε απ' τον κόπο μου.

Ακάνσο με άφισε κη κη σή
ζι κ από δούσι κω στη σφίτηνη, φέ
την οροζώντανη, ογκωκωική και
θροσθεκί τον γκίνωσα, 2' ανχα-
εσάν!

Χαίροται τον σέκωσα!

Στοχεύρη, Δεκέμβρης του 2019

ορτός στο λαμπάρι κη δίνεις
μάχη ακόμα. Τα κωλοσώσθη-
κείω κη αγώ, αν κη άρκισω να
γα βαρήλουν στα τα χριώνια.
Κι όλα πηγώνουν τήρ' αγρή,
κι όλα σκολάφουν δώθε-κείθε.

Θερμές ωκίς για τα χριστου-
γεννη, σι έρωσ-σας στη φαμί-
λια, χαρούμενος κη δημοσφ-
γικός ο καινούριος χρόνος 2020!

Πάντα, Μωσολή.

United Nations Children's Fund
Fonds des Nations Unies pour l'enfance
Фонд Организации Объединённых Наций
Детского фонда Организации Объединённых Наций
联合国儿童基金会

PRINTED IN THE NETHERLANDS

541-d

25β. Κωστής Παπακόγκος (22.12.2019).

Δ ΙΙ. Πίνακας δημοσιευμάτων
για το έργο του Νίκου Αντωνάτου
(1983-2007)

Τα δημοσιεύματα αυτής της χρονικής περιόδου περιέχονται όλα στον 1ο τόμο της Εργογραφίας-Βιβλιογραφίας του Ν.Α., στην εκδοτική σειρά «Νεοέλληνες συγγραφείς – Βιβλιογραφία» της Παπαχαραλαμπίου Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου. Βλ. Χ. Σπυρέλη, *Νίκος Αντωνάτος. Εργογραφία-Βιβλιογραφία-Ανθολόγιο*, Παπαχαραλάμπεως Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2008, σελίδες 380.

Ευελπιστούμε ότι η αναδημοσίευση ενός «Πίνακα δημοσιευμάτων» από τον τόμο αυτό, παράλληλα με τα "Συμπληρώματα" της έκδοσης του παρόντος τόμου (2007-2019), αμφότερα θα παρέχουν στον αναγνώστη τη δυνατότητα να αποκτήσει μια σφαιρική αντίληψη για την πρόσληψη του έργου του Ν.Α. στο διάστημα της εκδοτικής του πορείας (1983-2019) την οποία και συνεχίζει.¹

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Ν. ΑΝΤΩΝΑΤΟΥ (1983-2007)

Αυτοτελείς Εκδόσεις

- Γ1. *Δέδυκεν*, εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα 1983.
- Γ2. *Αγρός Κεραμέως*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990.
- Γ3. *Ανοιχτά της Νύχτας*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2000.
- Γ4. *Αλίκυρνα*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2003.
- Γ5. *Αυλός Λελυπημένος*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2005.
- Γ6. *Θητεία - 619 Τ.Π.* (Κόρινθος-Εράτυρα-Γρεβενά), εκδόσεις *Ο Πολίτης*, Αθήνα 2007.
- Γ7. *Μίχαελ Γκουττενμπρούνερ, Στο Λαβύρινθο της εξουσίας (Επιλογή – απόδοση στα Ελληνικά από τον Ν. Αντωνάτο)*, Εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα 1981.

1. Σημειωτέον ότι ο ποιητής ετοιμάζει δυο ποιητικές συλλογές: α. *Επί καιρού* [ποιητική συλλογή με αρχαίοθεμα ποιήματα] και β. *Έγραψε και αυτός* [Ο τίτλος είναι δάνειο από το «Βιογραφικό του Μόσχου» στο λεξικό Σουίδα].

Δημοσιεύματα του Ν. Αντωνάτου (1977/1983 - 2007) - Επιλογή

[Σε περιοδικά, εφημερίδες, θεατρικά προγράμματα και συλλογικούς τόμους]

- Γ8. «Πλην Λακεδαιμονίων» (περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 14, Νοέμ. 1977).
- Γ9. «2%+10%= πώς συγκαλύφτηκαν τα προβλήματα της Αριστεράς» (περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 15, Δεκ. 1977).
- Γ10. «Αντισταθείτε» (περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 59, Απρ. 1983, σ. 6-8).
- Γ11. «Η ποίηση μας βοηθάει να εξημερώσουμε το παρελθόν» [Συνέντευξη στον Τέλη Σαμαντά] (εφ. *Η Αυγή*, 06-05-84).
- Γ12. «Ο παραλογισμός μας έγινε σύμφυτος με το πολιτικό μας γίνεσθαι» (εφ. *Η Πρώτη*, 22 Δεκεμβρίου 1988) [Το κείμενο δημοσιεύτηκε με τον τίτλο «Νίκος Αντωνάτος, λογιστής – ανένταχτος από την εποχή της ΕΔΑ, συμμετείχε στην κίνηση των «400», μαζί με κείμενα άλλων “ανένταχτων” της Αριστεράς].
- Γ13. «Για τον ποιητή Ζώη Μάναρη» (περ. *Ελλάβωρος*, τχ. 13, Απρίλιος 1998, σ. 31-32).
- Γ14. «... Αλλά θέλω κι εγώ να πω δυο λόγια» [Το κείμενο διάβασε ο ποιητής στην παρουσίαση του βιβλίου του *Ανοιχτά της Νύχτας*, Θέατρο Βαφείο, Αθήνα, Τετάρτη 14-2-2001].
- Γ15. «Εκεί που πέρασε ο Άνθρωπος» (Στο βιβλίο – Λεύκωμα: *Ζωγραφική, Ηλίας Πασσισης/ Elias Passisis Paintings*, Έκδοση Δημιουργική, Αθήνα 2002, σ. 28-31).
- Γ16. «Αισχύλου Χοηφόροι: Λίγα λόγια (Στη Σωτηρούλα)». (Πρόλογος στο πρόγραμμα: *Χοηφόροι Αισχύλου*, που εξέδωσε τον Ιανουάριο του 2003 το Θέατρο «Βαφείο», Αγ. Όρους 16, Βοτανικός, για την παράσταση της τραγωδίας, σε σκηνοθεσία Λάκη Καραλή).
- Γ17. «ΗΛΙΑΣ ΠΑΣΣΙΣΗΣ: Ζωγραφική (ή δια χειρός Ηλία)» (περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 108, Φεβρουάριος 2003, σ. 62-64) [Το κείμενο διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου που έγινε στο Κέντρο Λόγου και Τέχνης «Διέξοδος», Μεσολόγγι 19-01-2003].
- Γ18. «Μόνο η αγάπη, ποιος άλλος...» [Για το βιβλίο *Ξένος ειμί* του Χ. Ρουμελιωτάκη] (περ. *Λυχνάρι*, τχ. 10, Μάρτ. 2003, σ. 17).

- Γ19. «... φίλον φάος. Τηλε-φάος: Χρυσούλας Σπυρέλη» (περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 113, Ιούλιος – Αύγουστος 2003, σ. 45).
- Γ20. «Ο Θωμάς: θύμος και θυμός» (εφ. *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 06-04-2003 και αναδημοσίευση στην εφ. *Συνείδηση*, Αγρίνιο 27-06-2003 και εφ. *Δίανλος*, Μεσολόγγι, αρ. φ. 40, Απρίλιος 2003).
- Γ21. «Το σπίτι που γεννήθηκε» (εφ. *Συνείδηση*, Αγρίνιο, Σάββατο 18 Οκτωβρίου 2003) [Δημοσιεύεται ένα μέρος του κειμένου που διάβασε ο ποιητής, στην παρουσίαση του βιβλίου του *Αλίκυρνα* στο Κέντρο Λόγου και Τέχνης «Διέξοδος», Μεσολόγγι 11-10-2003].
- Γ22. «Μάκη Πασσίση, *Η Σαλτσινιάδα*» (αδημοσίευτο) [Το κείμενο διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου που έγινε στο Κέντρο Λόγου και Τέχνης «Διέξοδος», Μεσολόγγι 24-04-2004].
- Γ23. «Αποχαιρετισμός στον Ανδρέα» (εφ. *Δίανλος*, Μεσολόγγι, αρ. φ. 54, Μάρτιος 2004).
- Γ24. «Ένας αυστριακός ποιητής γράφει για την Ελλάδα» (εφ. *Η Καθημερινή*, 15-6-2004).
- Γ25. «Μικρό Σιωπητήριο (Τρία χρόνια από το θάνατο του Δήμου Μαυρομάτη. Ως ελάχιστη συνεισφορά στην μνήμη του)» (εφ. *Δίανλος*, Μεσολόγγι, αρ. φ. 70, Απρίλιος 2005).
- Γ26. «Κωνσταντίνα Μπάδα: Ο κόσμος της Εργασίας» (περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 131, Μάρτιος 2005, σ. 48-50).
- Γ27. «Πέντε Λυρικές φωνές της Αιτωλίας και μια επισήμανση (Κασόλας, Γκόπη, Καρασίμας, Χατζόπουλος, Κουφός, Κτιστόπουλος)» (Πρακτικά Α΄ Λογοτεχνικού Συνεδρίου της ΑΙ.ΠΟ.Ε, 2005, πρόεδρος: Παναγιώτης Κοντός).
- Γ28. «Γιατί ο Κάλβος» (περ. *Παρουσία*, τχ. 34, 2005).
- Γ29. «Χουάν Ρούλφο, *Πέδρο Πάραμο*. Εισαγωγή – Μετάφραση: Έφη Γιαννοπούλου. Επίμετρο: Κάρλος Φουέντες, εκδόσεις Πατάκης 2003» (περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 154, Απρίλιος 2007).

Δημοσιεύματα για το έργο του Ν. Αντωνάτου (1983-2007)

[Βιβλιοπαρουσιάσεις – Βιβλιοκρισίες]

- Γ30. Γ. Χ. Σαββίδη (Επιμέλεια), «Ποίηση Ν. Αντωνάτου, *Δέδυκεν*, εκδόσεις Ηριδανός» (εφ. *Απογευματινή*, 31 Μαρτίου 1984).
- Γ31. Τάσου Βουρνά, «Βιβλιοπαρουσίαση: Νίκος Αντωνάτος, *Δέδυκεν*, ποιήματα, Ηριδανός 1983» (εφ. *Η Αυγή*, 10 Απριλίου 1984).
- Γ32. Ισαβέλλας Παπαζήση, «Νίκου Αντωνάτου, *Δέδυκεν* (ποιήματα)» (περ. *Ένα*, τχ. 35, 30 Αυγούστου 1984).
- Γ33. Γ.Κ. Καραβασίλη, «Νίκου Αντωνάτου, *Δέδυκεν*, Ποιήματα, Αθήνα, εκδόσεις Ηριδανός 1983» (περ. *Διαβάζω*, τχ. 103, 3 Οκτωβρίου 1984).
- Γ34. Αντείας Φραντζή, «Νίκος Αντωνάτος, *Δέδυκεν*, εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα 1983» (περ. *Αντί*, τχ. 263, 15 Ιουνίου 1984).
- Γ35. Κώστα Τσαούση, «Της ζωής και του έρωτα. *Αγρός Κεραμέως*, Ποιήματα του Ν. Αντωνάτου, εκδόσεις Θεμέλιο» (εφ. *Έθνος*, 13 Φεβρουαρίου 1991).
- Γ36. Δημ. Πανουσάκη, «Ν. Αντωνάτος, *Αγρός Κεραμέως*, σελ. 69, Θεμέλιο» (εφ. *Ριζοσπάστης*, 23 Μαΐου 1991).
- Γ37. Γιάννη Κουβαρά, «Έρωτος και πόθου ιερά ανακραυγάσματα. Ο *Αγρός Κεραμέως*, η δεύτερη ποιητική συλλογή του Νίκου Αντωνάτου» (εφ. *Η Καθημερινή*, 24 Μαΐου 1991).
- Γ38. Μάρης Θεοδοσοπούλου, «Νίκος Αντωνάτος, *Αγρός Κεραμέως*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1990» (εφ. *Η Εποχή*, Κυριακή 2 Ιουνίου 1991).
- Γ39. Χρήστου Αγγελάκου, «Με φαντασία και μνήμη, Νίκος Αντωνάτος, *Αγρός Κεραμέως*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1990, σελ. 69» (εφ. *Αναγνώστης*, Πέμπτη 27 Ιουνίου 1991).
- Γ40. Βαγγέλη Χατζηβασιλείου, «Όταν οι εικόνες θολώνουν. Νίκος Αντωνάτος, *Αγρός Κεραμέως*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990» (περ. *Αντί*, τχ. 469, 28 Ιουνίου 1991).
- Γ41. Κώστα Λάνταβου, «Νίκου Αντωνάτου, *Αγρός Κεραμέως*, ποίηση, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990» (περ. *Γραφή*, τχ. 13, Χειμώνας – Άνοιξη 1991).

- Γ42. Δημοσθένη Κούρτοβικ, «Βιβλίο: Ξακρίσματα» (εφ. *Ελευθεροτυπία*, 3 Ιουλίου 1991).
- Γ43. Γιάννη Κουβαρά, «Υδρογραφία Μνήμης. Νίκος Αντωνάτος. *Ανοιχτά της νύχτας*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2000, σ. 53» (περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 85, Φεβρουάριος 2001).
- Γ44. Κατέ Καζάντη, «Όταν γεννιέται η ποίηση. *Ανοιχτά της νύχτας*» (εφ. *Η Βραδυνή της Κυριακής*, 18 Μαρτίου 2001).
- Γ45. Σωτηρίας Κωνσταντίνου, «Η αφαιρετική διαδρομή του Ν. Αντωνάτου» (εφ. *Απογευματινή της Κυριακής*, 17 Ιουνίου 2001).
- Γ46. Παντελή Μπουκάλα, «Ρήματα της μνήμης και της αγάπης. Ο Επιγραμματικός τόνος στο βιβλίο «*Ανοιχτά της νύχτας*», την τρίτη ποιητική συλλογή του Νίκου Αντωνάτου» (εφ. *Η Καθημερινή*, 20 Φεβρουαρίου 2001) [Διαβάστηκε στο θέατρο «Βαφείο», Αθήνα, 14 Φεβρουαρίου 2001].
- Γ47. Γ. Κ. Καραβασίλη, «Εισαγωγή στην ποίηση του Ν. Αντωνάτου» (εφ. *Συνείδηση*, Αργίνο, Ιούλιος 2003) [Διαβάστηκε στο θέατρο «Βαφείο», Αθήνα, 14 Φεβρουαρίου 2001].
- Γ48. Ανδρέα Κίτσου – Μυλωνά, «ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΙ για το ποίημα *Ανοιχτά της νύχτας* του Νίκου Αντωνάτου» (εφ., *Συνείδηση*, Αργίνο, 26 Ιουνίου 2003 και στην εφ. *Η Εποχή*, Αθήνα, Κυριακή 21 Μαΐου 2004 και στο περ. *Επίκαιρα Αιτωλ/νίας*, τχ. 91, Σεπτ. 2003).
- Γ49. Ηλία Κεφάλα, «Ως γεωμετρία θανάτου. Νίκος Αντωνάτος, *Αλίκυρνα*, ποιήματα, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2003, σελ. 80» (εφ. *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 21 Σεπτεμβρίου 2003).
- Γ50. Γιάννη Κουβαρά, «Ερωτικός, επιγραμματικός τόνος, με καρποφόρο λόγο, Νίκος Αντωνάτος, *Αλίκυρνα*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2003, σελ. 80» (εφ. *Η Καθημερινή*, Τρίτη 30 Δεκ. 2003).
- Γ51. Ακακίας Κορδόση, «Νίκος Αντωνάτος – ο Ποιητής της σιωπής» (περ. *Διέξοδος*, Κέντρο Λόγου και Τέχνης, Ιερή πόλη Μεσολογγίου, τχ. 7, Φθινόπωρο 2003 – Χειμώνας 2004).
- Γ52. Θ.Μ. Πόλιτη, «Η τέταρτη ποιητική συλλογή του Ν. Αντωνάτου, *Αλίκυρνα*» (εφ. *Ελεύθερος Στερεάς Ελλάδας*, Αργίνο, 12 Ιαν. 2004).

- Γ53. Ιωάννας Κολοβού, «*Αγρός Κεραμέως. Ποιητής ωραίων λέξεων*» (εφ. *Η Βραδυνή*, 13 Αυγούστου 2003).
- Γ54. Χρυσούλας Σπυρέλη, «Σημάδια της ψυχής – εκ γενετής στην ποίηση του Νίκου Αντωνάτου» (περ. *Παρέμβαση*, Πνευματική Επιθεώρηση Κοζάνης, τχ. 125, Δεκ. – Ιαν. – Φεβρ. 2004) [Ομιλία σε εκδήλωση τιμητική που διοργάνωσαν το Κέντρο Λόγου και Τέχνης «Διέξοδος» στο Μεσολόγγι, σε συνεργασία με τις εκδόσεις Γαβριηλίδης, 11 Οκτωβρίου 2003].
- Γ55. Γεωργίου Παντ. Αναγνωστόπουλου: «Νίκου Αντωνάτου, *Αυλός Λελυπημένος*, Αθήνα 2005, εκδόσεις Γαβριηλίδης» (περ. *Παρουσία*, τχ. 32, Απρ. – Ιούν. 2005).
- Γ56. Θ.Μ. Πολίτη, «Η ποιητική διαδρομή του Νίκου Αντωνάτου και το νέο βιβλίο του *Αυλός Λελυπημένος*» (εφ. *Ελεύθερος Στερεάς Ελλάδας*, Αγρίνιο, 19 Σεπτ. 2005).
- Γ57. Σόφης Λαναρά: «Νίκος Αντωνάτος, *Αυλός Λελυπημένος* εκδ. Γαβριηλίδης» (εφ. *Δίαιλος*, β' δεκαπενθήμερο, Μεσολόγγι, Σεπτέμβρης 2005).
- Γ58. Ιωάννας Κολοβού, «*Αυλός Λελυπημένος: Νέα ποιητική συλλογή από το Νίκο Αντωνάτο*» (εφ. *Η Βραδυνή*, 19 Οκτ. 2005).
- Γ59. Μαίρης Γιόση, «Ο λόγος του έρωτα και η σιωπή. Νίκος Αντωνάτος, *Αυλός Λελυπημένος*, Αθήνα 2005» (εφ. *Η Καθημερινή*, Τρίτη 14 Φεβρουαρίου 2006) [Το κείμενο διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου, Τετάρτη, 19 Οκτωβρίου 2005, στο Θέατρο «Βαφείο» (Βοτανικός) και με τη μορφή αυτή δημοσιεύεται].
- Γ60. Χρίστου Ρουμелиωτάκη, «Νίκος Αντωνάτος, *Αυλός Λελυπημένος*, ποιήματα εκδ. Γαβριηλίδης Αθήνα 2005» (περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 137, Οκτ. 2005, σ. 60-61) [Το κείμενο διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου, Τετάρτη, 19 Οκτωβρίου 2005 στο Θέατρο «Βαφείο» (Βοτανικός) και με τη μορφή αυτή δημοσιεύεται].
- Γ61. Γιώργου Βέη, Ασκήσεις Γραμματικού, «Νίκος Αντωνάτος, *Λελυπημένος Αυλός*, ποιήματα, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2005» (εφ. *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 14-05-06).
- Γ62. Κώστα Κουτσορέλη, «Νίκος Αντωνάτος» (Πρακτικά 26ου Συμποσίου

- Ποίησης, Πάτρα 2007) [Το κείμενο διαβάστηκε στο Συμπόσιο Ποίησης, Σάββατο 8 Ιουλίου 2006, Πανεπιστήμιο Πατρών, Ρίο].
- Γ63. Ιωάννας Κολοβού, «Οι μικροί χειμώνες του '60: *Θητεία - 619 Τ.Π. (Κόρινθος-Εράτρου Γρεβενά)*, του Νίκου Αντωνάτου, εκδόσεις *Ο Πολίτης*» (εφ. *Η Βραδυνή*, 16 Ιουνίου 2007).
- Γ64. Έλσας Λιαροπούλου, «Η ποίηση ως μαρτυρία και πολιτική πράξη» [Το κείμενο αποτέλεσε την βάση της ομιλίας στην παρουσίαση της ποιητικής συλλογής *Θητεία - 619 Τ.Π.* που έγινε την Δευτέρα 11 Ιουνίου 2007 με πρωτοβουλία της Εταιρείας Μελέτης Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας (ΕΜΙΑΝ), βλ. παρακάτω Γ.66].
- Γ65. Κώστα Σταυρόπουλου, «*Θητεία – 619 Τ. Πεζικού*» (εφ. *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 8 Ιουλίου 2007).
- Γ66. Κώστα Τσουράκη, «Ο στρατός ως πειθαρχείο» (εφ. *Η Εποχή*, 24 Ιουνίου 2007) [Απόσπασμα από την ομιλία του δημοσιογράφου Κ. Τσουράκη στην παρουσίαση της ποιητικής συλλογής που έγινε Δευτέρα 11 Ιουνίου 2007 με πρωτοβουλία της Εταιρείας Μελέτης Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας (ΕΜΙΑΝ). Στην παρουσίαση μίλησαν: ο πανεπιστημιακός καθηγητής και πρόεδρος της ΕΜΙΑΝ Θανάσης Καλαφάτης, ο δημοσιογράφος Κώστας Τσουράκης, η συγγραφέας Έλσα Λιαροπούλου και ο ποιητής. Αποσπάσματα από τη συλλογή απήγγειλαν η Άννα Ελεφάντη και ο Στράτος Στασινός].
- Γ67. Θανάση Παπαθανασόπουλου, «Νίκου Αντωνάτου, *Θητεία – 619 Τ.Π.*» (περ. *Παρουσία*, Ε.Α.Λ. τχ. 40, Απρίλιος – Ιούνιος 2007).
- Γ68. Θ.Μ. Πολίτη, «Νίκου Αντωνάτου, *Θητεία - 619 Τ.Π.*» (εφ. *Ελεύθερος Στερεάς Ελλάδας, Αγρίνιο*, 30-04-2007).
- Γ69. Γ. Διαμαντόπουλου, «Η απείθαρχη διμοιρία» (περ. *Η Παρέμβαση*, τχ. 141, Κοζάνη, Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2007).
- Γ70. [Ανυπόγραφο], «Στην Ελλάδα» [Για τον ποιητή Μ. Γκουττενμπρόννερ] (εφ. *Η Καθημερινή*, 11 Φεβρουαρίου 1982).

[Αναφορές και αναγγελίες βιβλιοπαρουσιάσεων]

- Γ71. Σόφης Λαναρά, «Παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του Νίκου Αντωνάτου *Αλίκυρνα*» (εφ. *Δίαυλος*, Μεσολόγγι, Οκτώβριος 2003).
- Γ72. Αγγελικής Δόνου, «Τιμητική εκδήλωση στη Διέξοδο για τον ποιητή Νίκο Αντωνάτο» (εφ. *Συνείδηση*, Αγρίνιο, 18 Οκτ. 2003).
- Γ73. [Ανυπόγραφο], «Ποιητική βραδιά στη “Διέξοδο”. Ο Μεσολογγίτης ποιητής παρουσίασε τη νέα του συλλογή» (εφ. *Συμπολιτεία*, αρ. φ. 1816, Μεσολόγγι, Τρίτη 11 Οκτωβρίου 2003 και εφ. *Μεσολογγίτικα Χρονικά*, 18 Οκτ. 2003).
- Γ74. [Ανυπόγραφο], «Ο ποιητής Νίκος Αντωνάτος στη “Διέξοδο” Μεσολογγίου» (εφ. *Μαχητής*, Αγρίνιο αρ. φ. 1797, 8 Οκτ. 2003).
- Γ75. [Ανυπόγραφο], «Ο ποιητής Νίκος Αντωνάτος στη “Διέξοδο” [...]» (εφ. *Συνείδηση*, Αγρίνιο, αρ. φ. 786, 10 Οκτ. 2003).
- Γ76. [Ανυπόγραφο], «Τιμητική εκδήλωση στη “Διέξοδο” για το Μεσολογγίτη ποιητή Νίκο Αντωνάτο» (εφ. *Γεγονός της Αιτωλίας και Ακαρνανίας*, 21 Οκτ. 2003).
- Γ77. [Ανυπόγραφο], «*Αλίκυρνα*» (εφ. *Ελεύθερος Στερεάς Ελλάδος*, Αγρίνιο, 20 Οκτ. 2003).
- Γ78. [Ανυπόγραφο], «Μεσολόγγι: Αφιέρωμα στον ποιητή Νίκο Αντωνάτο σήμερα (8:30 μ.μ.) στη Διέξοδο» (εφ. *Ελευθεροτυπία*, 11 Οκτ. 2003).
- Γ79. Μ. Αρβανίτη, «Απείθαρχη διμοιρία» (εφ. *Η Εποχή*, 10-06-2007).
- Γ80. [Ανυπόγραφο], «Έμπνευση από τη θητεία» (εφ. *Η Αυγή*, 20-05-2007).
- Γ81. [Ανυπόγραφο], «Εκδοτικό Ημερολόγιο. Ποίηση» (εφ. *το Βήμα*, 20-05-2007).
- Γ82. [Ανυπόγραφο], «Θητεία - 619 Τ.Π.» (εφ. *Ελευθεροτυπία*, 23-05-2007).
- Γ83. [Ανυπόγραφο], «ΕΜΙΑΝ. Ποιητική συλλογή» (εφ. *Η Εποχή*, 20-05-2007).

[Ανθολόγηση Ποιημάτων του Ν. Αντωνάτου (Επιλογή)]

- Γ84. Γ. Πατίλη (επιμέλεια), «Ανθολόγιο» (περ. *Κριτική και Κείμενα*, τχ. 2 Ανοιξη 1985) [Ανθολογούνται τέσσερα ποιήματα από τη συλλογή *Δέδυκεν*].
- Γ85. Δημ. Γιακουμάκη (επιμέλεια), «Ανθολόγιο θαλασσινής ποίησης» (περ. *Πνευματική Ναυτική Καλλιέργεια*, τχ. 1, Ιούλ. - Αύγ. 1988) [Ανθολογούνται από τη συλλογή *Δέδυκεν* το “Ωρες VII” και το ανέκδοτο “Δυό Θάλασσες”].
- Γ86. [Ανυπόγραφο], «Οι συλλογές» (περ. *Πλανόδιον*, τχ. 16, Ιούν. '92) [Ανθολογούνται έξι ποιήματα από τις συλλογές *Αγρός Κεραμέως και Αλίκυρνα*, τχ. 39, Δεκ. 2005].
- Γ87. [Ανυπόγραφο], «ΕΝ ΠΑΡόδω /αποΚΟΜΜΑΤΑ» (περ. *Πλανόδιον*, τχ. 34, Ιούν. 2002) [Ανθολογούνται τρία ποιήματα από τη συλλογή *Ανοιχτά της νύχτας*].
- Γ88. Μάκη Αποστολάτου, *Ανθολόγιο Σύγχρονης Ποίησης Κεφαλονιάς - Ιθάκης*, έκδοση Καλλιτεχνικής Επιτροπής Δήμου Αργοστολίου, Αθήνα 1985.
- Γ89. Ανδρέα Κίτσου – Μυλωνά, (ανθολόγος του Ιούνη), «Ποιητικό ανθολόγιο» (εφ. *Η Αυγή*, Παρασκευή 20 Ιούν. 2003).
- Γ90. [Ανυπόγραφο], «Ανθολόγιο» (περ. *Αριάδνη*, τχ. 39 Ιούλ. - Σεπτ. 2003) [Δημοσιεύονται δύο ποιήματα από τη συλλογή *Ανοιχτά της νύχτας* μαζί με θραύσμα από την κριτική της Α. Κορδόση].
- Γ91. Γιάννη Κουφού, «Αιτωλικό Ανθολόγιο -8/ Ποίηση ολίγη και φίλη του άλλοτε και του τώρα» (περ. *Παρουσία*, τριμηνιαία έκδοση της Ένωσης Αιτωλ/νάνων Λογοτεχνών, τχ. 16, Απρ. - Ιούν. 2004).
- Γ92. Φρόσως Κλαμπανιστή (επιμέλεια), «Μεσολογγίτες Λογοτέχνες», στην *Ανθολογία Νεοελληνικής Ποίησης* τομ. Β', Πολιτιστική Συνεργασία, Αθήνα 2004.
- Γ93. Μιχάλη Σταφυλά, «Οι συγγραφείς και τα βιβλία τους (ΔΙΝΛ)» (περ. *Πνευματική Ζωή*, τχ. 155, Μάρτ. - Απρ. 2004).
- Γ94. Μιχάλη Σταφυλά, «Οι συγγραφείς και τα βιβλία τους (ΔΙΝΛ)» (περ. *Πνευματική Ζωή*, τχ. 156, Μάης - Ιούν. 2004).

Γ95. Γιάννη Καρύτσα, «Φίλιες Ποιητικές Προσεγγίσεις» (περ. *Τα Αιτωλικά*, τχ. 6, Ιανουάριος - Ιούνιος 2006).

Γ96. Κ. Παπανδρέου, «Αλίκυρνα» (περ. *Playboy*, τχ. 115, Ιούλιος 2005).

[Δημοσιεύματα άλλων με αναφορές στην ποίηση του Ν. Αντωνάτου]

Γ97. Δ. Ερρίκου – Κ. Παπαδά, [άτιτλο], Στο θεατρικό πρόγραμμα «*Χοηφόροι Αισχύλου*» (Μετάφραση: Ν. Αντωνάτος), Θέατρο «Βαφείο», Αγ. Όρους 16 Βοτανικός, Ιανουάριος 2003 [Στο οπισθόφυλλο υπάρχει η εξής αναφορά για τη μετάφραση του Ν. Αντωνάτου «[...] Σημειώνεται ότι ο σύγχρονος ποιητής μας Νίκος Αντωνάτος έχει δημιουργήσει ειδικές επεξηγηματικές παρεμβολές ανεξαρτήτως από την κατά λέξη μετάφραση του έργου, και οι οποίες διασαφηνίζουν τη δράση [...]]».

Γ98. Κώστα Τσουράκη, «ΚΚΕ: Χωρίς προστάτη πάει για... σύνταξη» (εφ. *Απογευματινή της Κυριακής*, 27-01-1991) [“Μότο” από τη συλλογή *Αγρός Κεραμέως*, «Πιο δίκαιη απ’ τη ζωή/ είναι η μνήμη»].

Γ99. Γιώργου Βότση, «Η χαμένη τιμή και ευκαιρία της αριστεράς» (εφ. *Ελευθεροτυπία*, 12-06-1989) [“Μότο” από τη συλλογή *Δέδυκεν*, «Μέσα στα σκληρά όχι...»].

Γ100. Γιώργου Βότση, «Ποια αριστερά στην κοινωνία της αφασίας;» (εφ. *Ελευθεροτυπία*, 01-07-1991), [“Μότο” από τη συλλογή *Αγρός Κεραμέως*, «Γερνώντας...»] Σημ. Το Γ99 και Γ100 καταχωρήθηκαν στο βιβλίο του Γ. Βότση, *Πολίτης χωρίς Πόλη*, γ’ έκδοση, Καστανιώτης 1995, σ. 368-373 και 374-378 αντίστοιχα.

Γ101. Μάρκου Δραγούμη, *Πορεία προς τον Φιλελευθερισμό*, εκδόσεις Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1992 [Εκτενής αναφορά (σ. 34-35,) και ανάλυση του στίχου «Εμείς – δηλαδή πληθυντικά εγώ» του Ν. Αντωνάτου με αφορμή την αντίστοιχη αναφορά στον ίδιο στίχο από τον Γ. Βότση στο άρθρο «Η χαμένη τιμή και ευκαιρία της Αριστεράς» (βλ. παραπάνω Γ99)].

Γ102. Αντ. Καρκαγιάννη, «Κάθε Κυριακή» (εφ. *Η Καθημερινή*, 03-12-2000) [“Μότο” από τη συλλογή *Ανοιχτά της Νύχτας*, «πλασμένη από πόσες νύχτες...»].

- Γ103. Νίκου Ντόκα, «Απάνθισμα 1990» (εφ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 24-02-1991) [Αναφέρεται η κυκλοφορία της συλλογής *Αγρός Κεραμέως* και δείγμα γραφής].
- Γ104. Νίκου Σίμου, «Πορεία προς το φιλελευθερισμό» (εφ. *Η Καθημερινή*, 17 Μαΐου 1992) [Στη βιβλιοκριτική για το ομώνυμο βιβλίο του Μ. Δραγούμη γίνεται εκτενώς σχόλιο με αφορμή τον στίχο του Ν. Αντωνάτου «Εμείς – δηλαδή πληθυντικά εγώ»].
- Γ105. Γιώργου Ματζουράνη, «Προθήκες» (εφ. *Αυγή της Κυριακής*, 03-02-1991) [Αναγγελία της έκδοσης του βιβλίου *Αγρός Κεραμέως*].
- Γ106. Νικήτα Φιλιππόπουλου, «Βιβλιοπαρουσίαση» (εφ. *Ντάπια Μεσολογγίου*, Φεβρ. 1991, αρ. φ. 26) [Σύντομο σημείωμα για τον *Αγρό Κεραμέως* και δείγμα γραφής].
- Γ107. Μάχης Παπαζήση, «Μεσολογγίτες ποιητές» (εφ. *Δίαυλος*, Μεσολόγγι, 8 Μάρτ. 2003) [Καταχωρείται το ποίημα “Δυο Θάλασσες” από τη συλλογή *Αγρός Κεραμέως*].
- Γ108. Μάρης Θεοδοσοπούλου, «Αλεξ. Κοματόπουλος, ο Αγρός του αίματος», (εφ. *Το Βήμα της Κυριακής*, 11-04-2004) [Με αφορμή τη βιβλιοκριτική γίνεται η αναφορά στο βιβλίο *Αγρός Κεραμέως*].
- Γ109. Μάρης Θεοδοσοπούλου (επιμέλεια), «Βιβλίο» (εφ. *Η Εποχή*, 21-03-2004) [Δημοσιεύονται τρία ποιήματα από τη συλλογή *Ανοιχτά της νύχτας*].
- Γ110. [Ανυπόγραφο] «Βιβλιοπαρουσίες» (εφ. *Ντάπια*, Μεσολόγγι, αρ. φ. 164, Μάιος 2002) [Σύντομο σημείωμα για τη συλλογή *Ανοιχτά της νύχτας*].
- Γ111. [Ανυπόγραφο] «Νέες Εκδόσεις» (εφ. *Ο κόσμος του Επενδυτή*, 11-12-10-2003) [Βιβλιοπαρουσίαση της συλλογής *Αλίκυρνα*].
- Γ112. [Ανυπόγραφο], «Φωτογραφία, εικόνα...» (περ. *Διέξοδος*, τχ. 8, Άνοιξη – Καλοκαίρι 2004) [Αναφέρεται η έκδοση του βιβλίου *Αλίκυρνα* και δημοσιεύεται το ποίημα “Μέσα μου αμέτρητες εικόνες”].
- Γ113. Θωμά Θεοφιλάτου, «Όνειρα» (εφ. *Δίαυλος*, Μεσολόγγι, αρ. φ. 33, Νοεμ. 2002) [Άρθρο που τελειώνει με το στίχο του Ν. Α. “Το φως ποτέ του δεν κοιμάται” από τη συλλογή *Ανοιχτά της νύχτας*].
- Γ114. Λώρη Κέζα, «Περιοδικά» (εφ. *Το Βήμα της Κυριακής*, 19-10-2003),

[Αναφορά στο περ. *Διέξοδος* και στον τίτλο του εξωφύλλου “Ν. Αντωνάτος ο ποιητής της σιωπής”].

- Γ115. Χρυσούλας Σπυρέλη, «Η Ρουμελιώτικη Βίγλα του Θωμά Γκόρπα» (περ. *Μανδραγόρας*, αφιέρωμα, τχ. 33, 2005) [Αναφορά στη συνεργασία του Ν. Αντωνάτου με το περιοδικό, τχ. 1, 1959].
- Γ116. Ντίνου Θεολογίτη, «Δήμος Μεσολογγίου» στο: *Αιτωλοακαρνανία. Περιήγηση*, εκδόσεις Σάκη Σταμούλη, 2004.
- Γ117. Π. Μπουκάλα, «Το Μεσολόγγι κι οι ποιητές του» (εφ. *Η Καθημερινή*, Επτά Ημέρες, 27 Νοεμβρίου 2005) [Αναφορά στον ποιητή Ν.Α.].
- Γ118. Γιώργος Ανδρειωμένος, *Ο Κάλβος κι άλλη μια φορά. Συνοπτικό χρονολόγιο, Αναλυτική Εργογραφία και Επιλεγμένη Βιβλιογραφία Ανδρέα Κάλβου* (εκδόσεις Ergo, 2007) [Δύο αναφορές στην ποιητική συνομιλία του Ν.Α. με τον Κάλβο].

[Συνεντεύξεις – Εκπομπές]

- Γ119. Τέλη Σαμαντά, «Η ποίηση μας βοηθάει να εξημερώσουμε το παρελθόν» (εφ. *Η Αυγή*, 6-5-1984) [Συνέντευξη με αφορμή την έκδοση της πρώτης ποιητικής συλλογής *Δέδυκεν*, Ηριδανός, 1983].
- Γ120. Θωμά και Μάκη Θεοφιλάτου, «Όταν η πόλη κοιμάται» (Ρ/Φ Στ. Μεσολογγίου, 13-4-1993) [Συνέντευξη με τον Γ. Πολονύφη (2ωρη εκπομπή)].
- Γ121. Βάσως Σταμπουλτζή, «Ανοιχτά της Νύχτας – Ν. Αντωνάτος» (εφ. *Δίαιλος*, Μεσολόγγι, Ιούνιος 2001) [Συνέντευξη δημοσιευμένη στη στήλη «Ο βιβλιοσκώληξ συνομιλεί με τον ποιητή Ν. Αντωνάτο»].
- Γ122. Άννας Πασχαλίδου, «Μουσική εκπομπή» (ΕΡΤ-Ράδιο κόσμος: 05-06-2003) [Θέμα: η έκδοση της συλλογής *Αλίκυρνα*. Ακούγεται το ποίημα “Μέσα μου/ αμέτρητες εικόνες...”].
- Γ123. Στράτου Στασινού, «Αδέσποτη σχεδία» (ΕΡΤ-Γ΄ Πρόγραμμα: 19-05-2004) [Αφιέρωμα στη συλλογή *Αλίκυρνα*].
- Γ124. Θωμά Θεοφιλάτου – Σόφης Λαναρά, «Άνευ ορίων, άνευ ορίων» (Ρ/Φ Στ. Μεσολογγίου, 25-04-2005) [Συνέντευξη με αφορμή την κυκλοφορία της συλλογής *Αυλός Δελυπημένος*].

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Αριθμοί με πλάγια στοιχεία παραπέμπουν σε σελίδες των εισαγωγικών κειμένων (9-25).

Τα υπόλοιπα ονόματα ευρετηριάζονται με βάση το λήμμα της βιβλιογραφίας στο οποίο απαντώνται.

- Αγγελάκος Χρήστος, Γ39
Άγρας Τέλλος, Α8.1, Β5, Β10
Αδριανός, 19, Α(11).1, Β27
Αθηνάκης Δημήτρης, Β20
Αθανασόπουλος Βαγγέλης, Α9.2
Αισχύλος, 18, Α7, Α7.4, Α7.7, Α7.8, Α8,
Α8.1, Α8.5, Α10.2, Α(11).3, Β15, Β17,
Β19, Β26, Γ(2)
Αλεξάκης Ορέστης, Β21
Αλεξάνδρου Άρης, Α7.8
Αλκαίος, Α6.6
Άλκης Θρύλος, Β10
Αλκμάν, Α7, Α7.7
Αναγνωστάκης Μανόλης, Α6.2, Β10
Αναγνωστόπουλος Γιώργος Παντ., Γ55
Ανδρειωμένος Γιώργος, Γ118
Αντεριώτης Νίκος, Β20
Αντωνάτου Κάτια, ΔΙ.8
Αντωνάτος Νικόλας Σ., ΔΙ.1
Αντωνάτος Νίκος, Α9.2, ΔΙ.2 - ΔΙ.25
Αντωνάτος Σίμος, 13
Αντωνίνος, Β27
Απολλόδωρος, Α8.1
Απολλώνιος ο Ρόδιος, Α9.2, Α9.5, Α9.7
Αποστολάτος Μάκης, Γ88
Αράγης Γιώργος, Α8.1
Αρβανίτη Μ., Γ79
Αργύρης Παλούκας, Β20
Αργυρόπουλος Χρ., Β24
Αρίσταρχος, Β28, Α10.1
Αριστοτέλης, Α7.1, Α7.4, Α7.7, Α7.8, Α9,
Α9.6, Β11, Β14, Β16, Γ(1)
Αριστοφάνης, Α8.5, Β8
Αρχίλοχος, Α6, Α9.7, Β25
Ασδραχάς Σπύρος, Β7
Αυρήλιος Μάρκος, Β27
Βαλάκας Κώστας, Β20
Βαλερύ[ι] (Paul Valéry), Α7, Α7.7, Α7.8,
Β12, Β16, Γ(2)
Βαμβακάρης Μάρκος, Β24
Βαμβουνάκη Μάρω, Β15
Βαν Γκογκ (Vincent van Gogh), Β23
Βαρβάκης Κώστας, Α6.2
Βάρναλης Κ., Α8, Α8.4, Β2, Β5, Β8, Β10,
Β24
Βαρόπουλος Αλ., 11
Βέης Γιώργος, Γ61
Βηλαράς Ιω., Α9, Α9.7
Βιζυηνός Γεώργιος, Α9, Α9.2, Α9.5, Α9.6,
Β13, Β18, Γ(2)
Βίων, 18, Α9.9, Α10.1, Α10.2, Β28, Γ(2)
Βογιατζόγλου Αθηνά, Α9.9
Βότσης Γιώργος, Α6.6., Γ99, Γ100, Γ101,
ΔΙ.8
Βούλγαρης Κώστας, Α7.5
Βουρνάς Τάσος, Α(11).3, Γ31
Γαβριηλίδης Σάμης, Α7.8

- Γαλανάκη Ρέα, 14
 Γαλανάκης Θανάσης, A(12).17
 Γαλάτης Τάσος, A6.6, A8.1
 Γαραντούδης Ευριπίδης, A8.1
 Γιακουμάκης Δημ., Γ85
 Γιαννακός Χρ., A6.5
 Γιανναράς Τάσος, 13, 21, B12, B15, B16
 Γιαννοπούλου Έφη, Γ29
 Γιατρομανωλάκης Γ., A8.3
 Γιόση Μαίρη, A8, A9.9, A(11).3, A(12).36, B20, Γ(1), Γ59, ΔΙ.8, ΔΙ.16
 Γιουρσενάρ Μαργκερίτ (Marguerite Yourcenar), 19, B20, B27
 Γκαστή Ε., B26
 Γκάτσος Νίκος, A7, A7.4, A7.7, A7.8
 Γκέμερεϋ Λαυρέντιος, (Lorenz Gyömörey), 14, 23, A.7.3, A8, A9, A9.6, A(12).30, B24
 Γκόγια (Francisco José de Goya), B23
 Γκόλφης Ρήγας, B2
 Γκόπη Μαρία, A(12).19, Γ27
 Γκόρπας Θωμάς, 14, 25, A8.1, A9.3, B24, Γ20, Γ115
 Γκουττενμπρούννερ Μ., (Michael Guttenbrunner) 14, 23, 24, A.7.3, A8, A9, A9.6, A(11).3, A(12).35, B24, Γ(1), ΔΙ.13α -13δ
 Γκρης Ηλίας, A9.3, A(12).3, A(12).8, ΔΙ.4, ΔΙ.21
 Γρηγοριάδης Νίκος, A9.3
 Γρυπάρης Ι., B26
 Δάλλας Γιάννης, ΔΙ.8
 Δάντης, B10
 Δασκαλόπουλος Δημήτρης, 13, A6.6, A7.7, A7.8, ΔΙ.4, ΔΙ.5, ΔΙ.8
 Δελαπόρτας Παύλος, 25, B7
 Δελή Βασιλική, A7
 Δημαράς, Κ. Θ., A9.2
 Δημάρατος Β., B26
 Δήμας Πέτρος, A9, A9.6
 Δημηρούλης Δημήτρης, B10
 Δημητριάδης Δ., B16, B26, B27
 Δημητρούκας Α., B4
 Δημουλά Κική, A9.7, B19
 Διαμαντόπουλος Γ., A6.4., Γ69
 Δόνου Αγγελική, Γ72
 Δραγούμης Μάρκος, Γ101
 Εγγονόπουλος Νίκος, B4, B5
 Ειρήνη Αθηναία (Ευρυδίκη Δημητρακοπούλου), B10
 Ελεπούλου Καλλιρρόη, A.10
 Ελευθερίου Μ., A6.6
 Ελεφάντη Άννα, Γ66
 Ελεφάντης Άγγελος, 14, B24, Γ66
 Ελιγιά Γιώσεφ, B4
 Έλιοτ, (Thomas Eliot), A9.10, B6, B16
 Ελύτης Οδυσσέας, B10, B24
 Εμπεδοκλής, A9.4, A9.5, A9.7, B16, Γ(2)
 Εμπειρικός Ανδρέας, A9.9
 Ερρίκος Δ., Γ97
 Ευαγγέλου Ανέστης, A8.1
 Ευριπίδης, A8.5, B15
 Ζαχαροπούλου Νατάσα, A(12).11
 Ζέρβας Διαμαντής, A9.7, A9.10, ΔΙ.4, ΔΙ.9
 Ζήρας Αλέξης, A9.4, A9.5, A9.9, A9.10, B16, ΔΙ.4, ΔΙ.9, ΔΙ.11, ΔΙ.21, ΔΙ.25α
 Ζουργού Ευ., A8.1
 Ηλιόδωρος, A8.1
 Ηράκλειτος, 17, A7.7, A7.8, A9.10,

ΗΣίοδος, 18

Θεάκος Νίκος, ΔΙ.8

Θεοδοσοπούλου Μάρη, Γ38, Γ108, Γ109

Θεοδωράκης Μίκης, Α7.8, Β21

Θεοδωρέλλου Νάνσυ, Α10, Β28

Θεοδωρίδης Μπάμπης, Α6

Θεόκριτος, Α10.1, Α10.2

Θεολογίτης Ντίνος, Γ116

Θεοφιλάτος Θωμάς, Γ113, Γ120, Γ124

Θεοφιλάτος Μάκης, Γ120

Θεόφιλος, Β4, Β5, Β28

Θεοχάρης Γ.Χ., Α(12).6, Α(12).15

Θερβάντες Μιχαήλ, Β4, Β5

Θέσπης Γιάννης, Α8.1

Ιουλιανός, Β26

Ίσαρις Αλέξανδρος, Β27

Ιωαννίδης Παναγιώτης, Α(12).36

Καβάφης Κ., Α6.6, Α7, Α7.4, Α7.7, Α7.8, Α8.1, Α9.10, Β3, Β10, Β16, Β24, Γ(2)

Καζάζης Ι.Ν., Β17

Καζάντη Κατέ, Γ44

Κάιλ Αγγέλα, Β24

Καΐμης Ιούλιος, Α9.10

Κακαβούλια Μαρία, Α8.2, ΔΙ.7, ΔΙ.8

Καλάσσο Ρομπέρτο (Roberto Calasso), Β11, Β14, Β16, Β17

Καλαφάτης Θανάσης, Α6.2, Γ66

Κάλβος Ανδρέας, Α8, Α8.2, Β14, Γ28, Γ118

Καλκρόιτ, (Wolf Graf von Kalckreuth), Β16

Καλλίμαχος, Α7, Α7.7, Α8, Α8.1, Α8.2

Καλοκύρης Δημήτρης, Α9.9

Καλομοίρης Μανώλης, 21, Β10

Καλπουρτζή Εύα, Β24

Καμάρη Πόπη, Β24

Καμπύλης Νίκος, Α6

Κανελλόπουλος Λεωνίδας, Β13

Κανέλλος Βασ., Α8.5, ΔΙ.8

Καραβασίλης Γ. Κ., Α7, Α(11).3, Γ33, Γ47

Καραβίτης Βασίλης, Α9.3

Καραγεωργίου Τασούλα, Α9.9

Καραγιάννη Μαρία, Α9.3

Καραγιάννης Β.Π., Α(12).1

Καρακατσάνης Πλάτων, Α6

Καράλης Κώστας, Α8.1, ΔΙ.8

Καραλής Λάκης, 18, Α(12).37, Γ16

Καραντώνης Ανδρέας, Α9.9, Α(11).2

Καρασίμας Γιάννης, Γ27

Καρβέλης Τάκης, 11, 13, 21, Β16, ΔΙ.11

Καρέλος Τζίμης, 17, Α6, Α6.1

Καρθαίος Κ., Β4

Καρκαβίτσας Ανδρέας, Β10

Καρκαγιάννης Αντώνης, 14, Γ102

Καρύτσας Γιάννης, Γ95

Καρνωτάκης Κώστας, 16, Α7, Α7.3, Α7.4, Α7.7, Α7.8

Κασόλας Γεράσιμος, Γ27

Κασσωτάκης Μ., Β16

Κατσαρός Μιχάλης, Β24

Κατσής Γιώργος, Β20

Κατσίμης Σπύρος, 22, Α6.6, Α8.1, Α9.3, Β5, ΔΙ.8, ΔΙ.20

Καψάλης Διονύσης, 14, 23, Β10, Β24, ΔΙ.12

Κέζα Λώρη, Γ114

Κεφάλας Ηλίας, Α9.8, Α10.1, Γ49, ΔΙ.23β

Κεφαλής Βασίλης, 17, Α6

Κεχαγιόγλου Γιώργος, Α(11).1

Κητς Τζών (John Keats), Β16

Κιζήλου Βάσω, 14, Α(12).18

- Κιούση Δήμητρα Γ., Α9.9
 Κίτσος Θεοφάνης, 25
 Κίτσος - Μυλωνάς Ανδρέας, 25, Α8, Α8.5,
 Α9.6, Α(12).39, Β12, Γ23, Γ48, Γ89
 Κλαμπανιστή Φρόσω, Γ92
 Κολαΐτη Πατρίτσια, Β20
 Κολοβού Ιωάννα, Α(11).3, Γ53, Γ58, Γ63
 Κονοπισόπουλος Θεόδωρος, 13
 Κοντογιώργος Μήτσος, Α6
 Κοντός Παναγιώτης, Α9.10, Γ27, ΔΙ.4, ΔΙ.8,
 ΔΙ.9
 Κοραΐς, Α7.7
 Κορδόση Ακακία, 11, 21, Α9.6, Α(11).3,
 Β15, Γ51, Γ90
 Κορέλας Χρήστος, Α8.3, Α9.1
 Κορίδης Γιάννης, Α(12).13. Α(12).14
 Κορνάρος Β., Β25, Β26
 Κορνάρος Θέμος, Β8
 Κορνέτη Έλσα, Α(12).7
 Κοτζιάς Αλ., Α(11).1
 Κοττ Γιαν (Jan Kott), Β26
 Κουβαράς Γιάννης, Α8.1, Α9.9, Γ37, Γ43,
 Γ50, ΔΙ.8
 Κουκούλας Λέων, Α9.9, Α(11).2
 Κουμής Μάνος, Α(12).17
 Κουμιώτου Αδαμαντίνη, Α(12).23
 Κούρτοβικ Δημοσθένης, Α(11).3, Β16, Γ42
 Κούσουλας Λουκάς, Α8.1
 Κουτσουρέλης Κώστας, Α9.6, Α(11).3, Γ62
 Κουφός Γιάννης, Γ27, Γ91
 Κρητικός Γιάννης, Α9.9
 Κρότσε Μπενεντέτο (Benedetto Croce),
 Β25
 Κτιστόπουλος Κωσταντίνος, Γ27
 Κυριαζής Αθανάσιος, 11, Α(11).3
 Κυριακίδης Αχιλλέας, Α9.9
 Κυριακίδου – Νέστορος Άλκη, Β24
 Κυρλίδης Γρηγόρης, Α7, Α7.8, Α8
 Κυρτζάκη Μαρία, Α9.9
 Κωνσταντίνου Σωτηρία, Γ45
 Κωνσταντόπουλος Ν., Β24
 Κωνσταντόπουλος Σάββας, Α6.3
 Κωσταβάρας Θανάσης, Α6.6, Β21
 Κωστόπουλος Βασίλης, Β20
 Λάγιος Ηλίας, Β12
 Λαδάς Α., Α6.4
 Λαζαρίδου Όλια, Α9.7
 Λαϊνά Μαρία, Α(12).29
 Λαμαρτίνος, Β10
 Λαμπράκης Γρηγόρης, 25, Α6.6, Β7
 Λαναρά Σόφη, Α(11).3, Γ57, Γ71, Γ124
 Λάνταβος Κώστας, Γ41
 Λασκαράτος Ανδρέας, Β8
 Λάσκαρης Χρίστος, Α9.3
 Λάτσης Γιάννης, Α6
 Λαφάργκ Πωλ (Paul Lafargue), Β24
 Λεβέντης Νίκος, Α8.1
 Λεκατσάς Παναγής, Β27
 Λεοντάρης Β., Α6.6, Α8.1
 Λι Τάι Πο, Β10
 Λιάπη Ελένη, Α(12).26
 Λιάππα Φρίντα, 14
 Λιάππας Κώστας, Α6
 Λιαροπούλου Έλσα, Α6.2, Α6.3, Α(11).3,
 Γ64, Γ66
 Λιμπεράκης Μίμης (βλ. Λυμπεράκης)
 Λοΐζος Μ., Α7.8
 Λορεντζάτος Ζήσιμος, Α9.5
 Λυκιαρδόπουλος Γεράσιμος, Α6.6, Β21,
 ΔΙ.8

- Λυμπεράκης Μίμης, 21, A9.11, B10, B15
 Λυμπέρη Κλεοπάτρα, A(12).7
 Λυσικάτου Βαγγία, A(12).24
- Μακρυγιάννης, 23, B24**
 Μαλακάσης Δημήτρης, B10
 Μαλακάσης Μιλτιάδης, 20, 21, 22, A9.11,
 A(11).3, B1, B10, B15, B16, B24
 Μαλικιώση Άννα, A9, A9.2, A9.10, ΔΙ.10
 Μαλρώ Αντρέ (André Malraux), A7.8, B15
 Μάναρης Ζώης, Γ13
 Μάνεσης Αρ., B24
 Μανικάρου Μεταξούλα, A(12).27
 Μαντζαβίνου Παρθενία, 13
 Μαρκουλάκη Μαρία, A6
 Μάρξ (Karl Marx), B24
 Μαρωνίτης Δ.Ν., 23, B24, ΔΙ.12
 Ματζουράνης Γιώργος, Γ105
 Μαυροματίης Αντώνης, 23
 Μαυροματίης Δήμος, 14, 23, 24, A9.6,
 A(12).30, B2, B24, Γ25, ΔΙ. 13γ-13δ
 Μαυροματίης Λευτέρης, B24
 Μαυρόπουλος Θεόδωρος, B25
 Μαυρουδής Νότης, B21
 Μαφρέδας Στέλιος, A9.5, ΔΙ.4, ΔΙ.10
 Μελέαργος, B22
 Μελίστα Αλεξάνδρα, B20
 Μενδράκος Τάκης, 22, B1, B9, B10, ΔΙ.17
 Μέντζελος Λευτέρης, A8
 Μέντη Δώρα, A8.1
 Μερακλής Μιχάλης, ΔΙ.23α
 Μέσκος Μάρκος, ΔΙ.22
 Μητσάκης Μιχαήλ, B13
 Μίμνερμος, A9.7
 Μίσσιος Χρόνης, 14
 Μιχαλαριάς Γιώργος, B21
- Μόσχος, 14, 15, A9.9, A10, A10.1, A10.2,
 A10.3, B22, B28, Γ(2)
 Μπάδα Κωνσταντίνα, Γ26
 Μπάλτας Χ., B26
 Μπάρας Αλέξανδρος, B20
 Μπάρτ Ρολάν (Roland Barthes), A9.9
 Μπεκατώρος Σ., A9.10, B6, B16
 Μπεκές Όμηρος, A9.9, A(11).2
 Μπενάς Τάκης, A6.6
 Μπεράτης Γιάννης, B4
 Μπερερής Διονύσης, A7.4, A8.4, A(11).3
 Μπίστα Πολυξένη, ΔΙ.11
 Μπλάγκας Νίκος, A(12).22
 Μπλανσό Μορίς (Mauriche Blanchot), B16,
 B27
 Μπλουμ Χάρολντ (Harold Bloom), B6, B10
 Μπόνσελς Βαλντεμάρ (Waldemar Bonsels),
 B11, B14
 Μπόρχες (Jorge Luis Borges), A9.9, A9.10,
 A9.11
 Μπουκάλας Παντελής, 23, A6.6, A9.2,
 A11.2, A(11).3, B26, B15, Γ46, Γ117,
 ΔΙ.12
 Μυλωνά Μαρία, ΔΙ.8
 Μύρης Κ.Χ., A9.6
- Νέστορ Στέλ., B24**
 Νιάρχος Θανάσης, ΔΙ.23γ
 Νικολετόπουλος Ηλίας Διομ., A(11).3
 Νικοπούλου Ηρώ, B14
 Νίτσε (Friedrich Nietzsche), B16
 Νοβάλις (Novalis), A9.2, B12
 Ντα Βίντσι (Leonardo da Vinci), A9
 Νταλί (Salvador Dali), B4
 Ντελακρουά (Eugène Delacroix), B23
 Ντίκινσον Έμιλυ (Emily Dickinson), B11,

- B14
 Ντόκας Νίκος, Γ103
 Ντοστογιέφσκι, Α7.8, Α8, Γ(2)
 Ντράγερ Καρλ (Carl Th. Dreyer), Β24
- Όμηρος**, 18, 23, Α7, Α7.7, Α9, Α9.4, Α9.5, Α9.6, Α9.7, Β10, Β16, Β17, Β18, Β19, Β25
 Οράτιος, Α9.2
- Παλαμάς Κωστής**, 20, 21, Α7.1, Α7.3, Α7.7, Α7.8, Α8, Α8.1, Α8.2, Α8.5, Α9, Α9.2, Α9.5, Α9.6, Α(11).3, Β3, Β10, Β12, Β15, Β16, Β24, Β25
- Παλαμάς Χρηστάκης, Β13
 Παλιούρας Αθανάσιος, Α(12).28
 Παλούκης Αργύρης, Β20
 Παναγιώτου Ευτυχία, Β20
 Πανουσάκης, Δημ., Γ36
 Πάντος Παναγιώτης, Α(12).24
 Παπαγεωργίου Κ.Γ., Α8.1
 Παπαδάς Κ., Γ97
 Παπαδιαμάντης Αλ., Α9.2, Α9.6, Α(11).1, Β13
 Παπαδόπουλος Γεώργιος, Α6.3
 Παπαζήση Ισαβέλλα, Γ32
 Παπαζήση Μάχη, Γ107
 Παπάζογλου Χρήστος, ΔΙ.19
 Παπαθανασόπουλος Θανάσης, 22, Β3, Γ67
 Παπαϊωάννου Ηρακλής, Α9.9
 Παπακόγκος Κωστής, 22, Β6, ΔΙ.25β
 Παπακωνσταντίνου Αλέκος, Β24
 Παπακωνσταντίνου Νατάσα, Β20
 Παπακώστας Αλέκος Κ., 14
 Παπακώστας Γιάννης, Β10, Β24
 Παπανδρέου Γεώργιος, Α6.3
- Παπανδρέου Κ., Γ96
 Παπαντωνίου Ζαχαρίας, Α9.2, Β2, Β5, Β24
 Παπούλιας Δημήτρης, Α6.2
 Παρίσης Νικήτας, Α9.9
 Πασκάλ Βλάσιος, Α9.5
 Πασσίσης Ηλίας, Α9.10, Γ15, Γ17
 Πασσίσης Μάκης Π., 22, Α(12).21, Β8, Γ22
 Πασχαλίδου Άννα, Γ122
 Πατίλης Γιάννης, Γ84
 Πικάσο (Pablo Picasso), Β23
 Πίνδαρος, Α7.1, Α7.5, Α7.7, Α7.8, Α8, Α8.1, Α8.2, Α8.5, Α9.6, Β17, Γ(2)
 Πιστικός Δημήτρης, Α(12).9, Β15
 Πλάτων, Α7, Α7.4, Α7.7, Α7.8, Α9, Α9.6, Α9.9
 Πολέμης Ιωάννης, Α10.2
 Πολίτης Θ. Μ., Α7.3, Α(11).3, Γ52, Γ56, Γ68
 Πολίτης Λίνος, Α9.5
 Πολίτης Ν. Γ., Β4, Β5
 Πολονούφης Γ., Γ120
 Πορφύρης Τάσος, 22, Α6.6, Β4, ΔΙ.8
 Πρεβέρ [Jacques Prévert], 25
 Προυστ (Marcel Proust), Α9.10, Β15
- Ραυτόπουλος Δημήτρης**, 14
 Ραφαήλ, Β23
 Ριζάκης Κ. Θ., Α(12).16, Α(12).38
 Ρίλκε (Rainer Maria Rilke), 19, Α7.1, Α7.3, Α7.7, Α7.8, Α8.5, Α(11).1, Β4, Β5, Β9, Β11, Β14, Β15, Β16, Β26, Β27, Γ(2)
 Ρισπέν Ζαν (Jean Richepin), Β2
 Ρίτσος Γιάννης, Α8.1, Β10
 Ροζάκη Χριστιάνα, Β20
 Ροζάνης Στέφανος, Α9.11
 Ροϊδης Εμμανουήλ, Β8

- Ρούβαλης Άγγελος, Α6.2
 Ρούλφο Χουάν (Juan Rulfo), Γ29
 Ρουμελιωτάκης Χρίστος, 22, Α6.6, Α8.1,
 Α(11).3, Γ18, Γ60, ΔΙ.18, ΔΙ.24
 Ρούμπενς (Peter Paul Rubens), Β23
 Ρούσος Κωστής, ΔΙ.8
 Ρούσσοσ Τ., Β25
 Ρουφίνος, Β22

 Σαββίδης Γ. Χ., Α(11).3, Β10, Γ30
 Σαββόπουλος, Α7.8
 Σαίξπηρ (William Shakespeare), Β26
 Σακαλής Σπύρος, Α10.3
 Σαλομέ, Λου-Αντρέας (Lou Andreas
 Salome), Β27
 Σαμαντάς Τέλης, Γ11, Γ119
 Σαπφώ, 18, 21, Α8, Α8.2, Α9.6, Α9.7, Β1,
 Β10, Β14, Β16
 Σαράκης Σωτήρης, ΔΙ.8
 Σείκιλος, Α8.5
 Σεφέρης Γεώργιος, Α9.2, Α9.7, Β10, Β12,
 Β15, Β24, Β26
 Σεφερτζής Γιώργος, Β24
 Σηφάκης Γρ., Β24
 Σιάμος Νίκος, Α(12).22
 Σιαπκαρά – Πιτσιλίδου Θέμις, Α(11).1
 Σικελιανός Άγγελος, Α7.4, Α7.7, Α7.8, Α9.6,
 Β3
 Σιμάτου Λευκή, Β21
 Σίμος Νίκος, Γ104
 Σιμωνίδης Κείος, 18, Α9.7, Β17
 Σινόπουλος Τάκης, Α8.1
 Σκαρίμπας Γιάννης, Α8.1
 Σκιαδαρέσης Σπ., Β23
 Σκουρογιάννης Γιώργος, Α8.1
 Σκουτερόπουλος Ν.Μ., Α9, Α9.2, Α9.6,
 Α9.10, Α(12).31, Β12, ΔΙ.8, ΔΙ.19
 Σοκόλη Αθηνά, Α10
 Σοκόλης Π., Β28
 Σολωμός Διονύσιος, Α8.5, Α9.3, Α9.5, Β3,
 Β5, Β8, Β10, Β14, Β16
 Σουρής Γεώργιος, Β8
 Σούτσοσ Αλέξανδρος, Β8
 Σοφοκλής, Α8.5, Α9.5, Α9.6, Α(11).3, Β10,
 Β11, Β16
 Σπαθάρας Δήμος, Β20
 Σπανιολέτου Αναστασία, Α8
 Σπανός Γιάννης, Β21
 Σπυράκη Μ., Α8.1
 Σπυρέλη Χρυσούλα, 11, 15, 18, 24, 26,
 Α8.1, Α9.2, Α9.9, Α10.2, Α(11).3,
 Α(12).2, Α(12).20, Α(12).28, Β14, Β15,
 Β16, Γ19, Γ54, Γ115, ΔΙ.4, ΔΙ.10, ΔΙ.11
 Σταγιάννος Θανάσης, Α6.2
 Σταθής Κώστας, Β24
 Σταμπούλου Συμεών Γρ., 14, 16, 24, Α8,
 Α8.5, Α(12).12, Α(12).16, Α(12).32,
 Α(12).34, Α(12).35, Α(12).38, ΔΙ.4,
 ΔΙ.6, ΔΙ.13γ-13δ, ΔΙ.20
 Σταμπουλτζή Βάσω, Γ121
 Στασινός Στράτος, Α6.2, Α6.3, Α9, Γ66,
 Γ123
 Σταυρόπουλος Κώστας, Γ65
 Σταφυλάκης Σταύρος, Α(12).4
 Σταφυλάς Μιχάλης, Α(11).2, Γ93, Γ94
 Στεργιόπουλος Κώστας, Β10
 Στεφάνου Αλέκος, 17, 30, Α6, Α(12).33
 Στεφάνου Στέφανος, 23, ΔΙ.12, ΔΙ.18
 Συμπάρδης Γιώργος, ΔΙ.8
 Σωκράτης, Α9.5
 Σωτηροπούλου Γαβριέλλα, Β20

- Ταβαρτζόγλου Κ., Β6
 Τάτση Άννα, Β20
 Τερζοπούλου Μιράντα, Β24
 Τζαλήλα Λένια, Β20
 Τζάνος Ευ., Α6.5
 Τζανετάκος Γιάννης, ΔΙ.21
 Τζώρτζης Θεόφιλος, Β21
 Τορνατόρε [Tomatore G.], Β14
 Τορνές Σταύρος, 25, Β25
 Τουρογιάννη Β., Α6.5, Α7.1
 Τριανταφυλλόπουλος Ν. Δ., Α9.2, Α(11).1
 Τρουβάς Χαρίλαος, Α(12).37
 Τσακνιά Αμαλία, Β10
 Τσαούσης Κώστας, Α(11).3, Γ35
 Τσιβάκου Ιωάννα, Α(12).25
 Τσοτάκου Αικατερίνη, ΔΙ.11
 Τσουράκης Κώστας, 23, Α(11).3, Γ66, Γ98,
 ΔΙ.12
 Τσουρουνάκης Γιάννης, Β21
 Ττερλικκάς Μιχάλης, Α8.5

Φακή Μαίρη, Β21
 Φατούρος Δ., Β24
 Φιλητάς ο Σάμιος, 19, Β22
 Φιλιππόπουλος Νικήτας, Γ106
 Φιλόδημος, 19, Β22
 Φουέντες Κάρλος (Carlos Fuentes), Γ29
 Φράνκο, Β23
 Φραντζή Άντεια, Α(11).1, Γ34

 Χαϊλντερλιν Φρήντριχ (Friedrich
 Hölderlin), Α(12).30, Α(12).308
 Χάινε Χάινριχ (Heinrich Heine) , Α9.2,
 Α9.6, Α9.10, Β12
 Χάκκας Μάριος, Α6.3, Α6.6
 Χαλάτσης Γιάννης, 11, 12, Α(11).3
 Χάρης Γιάννης, 14

 Χαρισόπουλος Βαγγέλης, Α6
 Χατζηβασιλείου Βαγγέλης, Γ40
 Χατζηκύργιος Νίκος, Α6
 Χατζής Δημήτρης, Β4
 Χατζιδάκης Μάνος, Α7.8, Β21
 Χατζόπουλος Πάνος, Γ27
 Χριστιανόπουλος Ντίνος, Α9.3
 Χριστοφή Άννα, Α7, Α8, Α9, Α9.2, Α9.6,
 Α9.10
 Χρονόπουλος Στέλιος, Β20
 Χρυσογέλου-Κατσή Άννα, Α9.2, Α9.10,
 Α(11).1, ΔΙ.4, ΔΙ.9

 Bachelard Gaston, Α9.6
 Beaton R., Α8.1
 Benjamin Walter, Α9.11
 Bower M., 18, Β17
 Celan Paul, 16, Α8.1, Α(12).34
 Dodds E.R., Α8.3
 Ellenbogen Josh, Α9.9
 Housman Alfred, Α9.10
 Kamba Chrysoula, 24
 Kirk G. S., Β16
 Levi-Straus Clayde, Β24
 Blanchot Maurice, Β27
 Mackay Brown, G. Α9.2
 Mitsou M., 24
 Raven J. E., Β16
 Schofield M., Β16
 Sontag Susan, Α9.9
 Taine Hippolytus (Ταιν Ιππόλυτος), Α9.2
 Thomson James, Β16
 Weisman Karen, Α9.9
 Wiener Norbert, Β14
 Westhoff Clara, Γ(2)

Κ. Πετροπούλου 6 & Λόρδου Βύρωνος
Τηλ.: 26310 23311, τ.κ. 30200 - Μεσολόγγι
e-mail:alfabook@otenet.gr

ISBN: 978-618-5516-35-2

